

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : XLII

Sa.: 166

Nisan 1978

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ—ANKARA

1 9 7 8

Sahibi : TÜRK TARİH KURUMU

Yazı işlerini yöneten sorumlu yönetmen : ULUĞ İĞDEMİR

İ Ç İ N D E K İ L E R

Makaleler, İncelemeler :	Sayfa
KINAL, PROF. DR. FÜRÜZAN: Khorsabad Kiral Listesi ve Kronoloji	171
TAŞYÜREK, DR. ORHAN AYTUĞ: Giyimli (Hırkanis) Adak Levhalarından Örnekler (48 resimle birlikte)	201
—————: Examples of Offering Plaques from Giyimli (Hırkanis)	221
YÜCEL, PROF. DR. YAŞAR: Timur Tarihine dair Araştırmalar	238
Bibliyografya :	
ERZEN, PROF. DR. AFİF: Prof. Dr. Andreas Alföldi; <i>Die Struktur des vor- etrüskischen Römerstaates = Etrüskler Öncesi Roma Devletinin Yapısı</i> . . .	301
EYİCE, PROF. DR. SEMAVİ: André Guillou; <i>La Civilisation Byzantine = Bizans Medeniyeti</i>	305
1977 yılının ilk yarısında kitaplığımıza gelen kitap ve dergiler	319

Kapaktaki resim : Kaniş - Kültepe'de bulunmuş M.Ö. XVIII. yüzyıla ait tanrı tasvirli taş kalıp.

BELLE TEN

Cilt : XLII

NİSAN 1978

Sayı : 166

KHORSABAD KIRAL LİSTESİ VE KRONOLOJİ

Prof. Dr. FÜRÜZAN KINAL

Asur kırılları da soylarının eskiliğini, kırallıklarının meşruluğunu göstermek maksadı ile, Sumer ve Babil kıralları gibi, kiral listeleri düzenlemişlerdir. Bu listelerde takip edilen usul, eski kiral isimlerini alt alta sıralamak, kimin hangi kiralın oğlu veya biraderi olduğunu ve kaç yıl idare ettiğini kaydetmekten ibarettir.

Asur kiral listeleri muhtelif nüshalar halinde bulunmuştur. Bunlar arasında Khorsabad kiral listesi (=KKL), onun duplikatları olan Seventh-day Advent Theological Seminary (=SDAS) listesinden ve Asur A kiral listesi (=AKL) inden daha iyi durumda ve hemen hemen tam olarak ele geçmiştir. KKL nin bazı noksanlarını bu duplikatların yardımı ile tamamlamak mümkün olmuştur.

Khorsabad Kiral Listesi :

Bu liste, Asur imparatoru II. Sargon'un (M. Ö. 722-705) yeni kurduğu idare merkezi DUR Şarru-kin (Khorsabad=Husrevabad) şehri harabelerinde Chicago Üniversitesi adına 1932/33 senelerinde Chiera ve Frankford başkanlığında yapılan kazılarda bulunmuştur. Fakat ancak on sene sonra Arnold Poebel tarafından JNES I (1942) ve JNES II (1943)de bütün teferruatı ile yayınlanmıştır. Tabletin neşrinden önce bir gazetede çıkan fotoğrafını büyülten E. Weidner, ilk defa AfO XIV 5/6 (1944) s. 362 v.d. da, sonra da AfO XV (1946-51)de listenin arka yüzündeki kırallar ve kronolojileri hakkında bilgi

vermiştir. Daha sonra B. Landsberger de aynı suretle liste üzerinde çalışmış ve eleştirmiştir¹.

KKL, alt yazısına (colophon) göre, Arbel (Erbil) mabedi kâtiplerinden Kandilanu isminde biri tarafından Arahalbu ayının 20. günü ve Asur valisi Adad-Engin'in ikinci Limu'luğu zamanında, yani III. Tiglatpiles'in 7. senesinde (M. Ö. 738) yazılmış olan esas tabletin bir kopyesidir. Bu kopyede 107 kiral adı vardır. Tabletın ön ve arka yüzünde ikişer sütün ve her satırda iki isim vardır.

Poebel KKL nin daha önceden malûm olan AKL ve onun duplikatı olan B kiral listesi ile karşılaştırarak listeyi Asur imparatorluğunun son kralı II. Assuruballite kadar tamamlamıştır.

1 — *Asur (A) kiral listesi*: Halen İstanbul Eski eserler Müzesinin çivi yazılı tabletler arşivinde korunan bu tablet, ilk defa Esat Nasuhi tarafından AfO IV 1 (1927) s. 1-11 de yayımlanmıştır. Bundan dolayı Asur'un (A) kiral listesine Esat Nasuhi Listesi denildiği gibi, İstanbul listesi de denir. Bu liste, Adasi sülâlesinden Bel-bani ile başlar ve 97. kiral II. Tiglatpileser (Tukulti-apel-esarra) (M. Ö. 965-933) ile sona erer. Buna göre bu liste 98. kiral II. Assurdan (M. Ö. 932-913) zamanında yazılmış olmalıdır², yani KKL den 194 sene önce yazılmıştır.

Asur (B) kiral listesi: Schroeder tarafından KAV 15 de çivi yazılı olarak yayımlanan bu metin üzerinde Poebel (JNES I, 251), Landsberger (JCS 8. 1954. s. 39 n. 48) çalışmışlardır. KAV I 14 deki metin de bu listeye ait bir parçadır ve KKL nin Şamşi-Adad I sülâlesini tamamlamak için kullanılmıştır. KAV I 18 deki metin parçası ise, KKL nin III. grup kırallarını kapsar.

2 — *SDAS listesi*:

KKL nin ikinci bir duplikatı olan bu tablet, Mr. Horn tarafından tetkik edilmek üzere Chicago'daki Enstitüye verilmiş³ ve Prof. I. Gelb tarafından JNES XIII 4 (1954) s. 209-230 da neşredilmiştir. Listenin alt yazısında "Orijinaline uygun olarak yazılmış ve karşılaştırılmıştır. Asur'un MAS.MAS rahibi Bel-sum-iddin'in

¹ B. Landsberger, Assyrische Königsliste und "Dunkles Zeitalter" (JCS 8 1954).

² Poebel, JNES I (1942) s, 251

³ Landsberger, JCS 8 (1954) s. 33 n. 12 de bu listeye Horn listesi der.

tableti. Kim yerini değiştirirse, tanrı Adad da onun mekânını değiştirsin!" denilmektedir. Üçte ikisi tam olarak ele geçen tabletin ön ve arka yüzünde iki sütun üzerine 109 isim yazılıdır, yani KKL den iki isim fazladır. Tablet çap ve form bakımından aynıdır, fakat idare rakamları bazan değişmektedir. Meselâ, KKL, I. İşme - Dagona 40 sene verdiği halde, SDAS da 50 sene gösterilir. KKL inde 63. kiral III. Puzur - Assur'un idare yılları kırıktır, SDAS bunu 24 sene olarak gösterir. AKL si ise 14 sene verir.

SDAS listesi de KKL gibi, Tudia ile başlar. 109. kiral Salmannassar V. (M. Ö. 722-705) ile sona erer. Buna göre SDAS listesi muhtemelen onun halefi Sargon II (M. Ö. 722-705) zamanında yazılmış olmalıdır. SDAS'da da KKL gibi, her satırda iki isim vardır:

1. Tudia	2. Adamu
3. Iangi	4. Kıtlamu

şeklinde, fakat kopye edilirken isimlerin sırası değiştirilmiştir. KKL nin tamamlanmasına ve Chronolojiye yardım eden listelerden biri de

3 — *Synkronistik Asur listesidir :*

Deutsche Orient Gesellschaft'ın Asur (Kale-el Şergat) kazılarında bulunmuştur, tabletin ancak 2/3 si kalmıştır, ön ve arka yüzünde çift sütun üzerine yazılmıştır. KAV I 216 da tabletin yalnız arka yüzü neşredilmiştir. Bu liste, Asur kırıllarını Babilli çağdaşları ile gösterdiğinden, ilk bakışta Kronoloji için çok faydalı gibi görünürse de, liste bizim anladığımız anlamda bir tetkik mahsulü olmadığı için, pek yararlı olmamıştır. Meselâ Asur kralı Şamşi - Adad II (1532-1527)'nin altı senelik idaresi tüm Hana Kasları sülâlesi ile çağdaş gösterilir. Esasen ne Asur kırıllarının, ne de Babilli çağdaşlarının idare süreleri gösterilmez.

* * *

KKL nin keşfine kadar, M. Ö. III. Binyıldaki Asur şehrinin tarihi hakkındaki bilgimiz, kazılarda bulunan Akkad'lar ve III. Ur sülâlelerine ait kalıntılardan ibaretti. Ninive (Kuyuncuk) kazılarında Akkad devletini kuran Şarrukinu (Sargon) nun bronzdan bir portresi bulunmuştur⁴. Asur (Kale-el Şergat) kazılarında meydana çıkarılan İştâr mabedini Akkad kırıllarından Manistusu'nun yap-

⁴ M. E. L. Mallowan, Twenty-Five Years of Mesopotamian Arceology. 1956, 33

tırmış olduğunu da daha geç bir devre ait bir kitabe ile biliyoruz⁵. Bu deliller Akkad'ların Asur bölgesine egemen olduklarını kanıtlıyordu. Bilindiği üzere, Akkadlar sülâlesi Guti akınları sonunda yıkılmış ve bu dağlı kavimler Mezopotamyada bir asra yakın hâkim olmuşlardı. Sonra, başta Uruk şehri olmak üzere, Sumer şehirleri bu yabancı istilâcıları kovmuşlar ve bağımsızlıklarına kavuşmuşlardı. Bunlardan Ur şehri Ensi'si Ur - Nammu, bütün güney Mezopotamya şehirlerine otoritesini tanıttıktan sonra, yukarı Dicle bölgesini de idaresine katarak Mezopotamya'nın siyasi birliğini kurmuştu. Nitekim Asur kazılarında bulunan Zariqum kitabesi Asur üzerindeki bu III. Ur sülâlesinin egemenliğinin delilidir.

KKL nin keşif ve tetkikine kadar Asurun III. binyıl tarihi hakkındaki bütün bilgi bundan ibaretti. KKL nin I. bölümünü teşkil eden ve "Çadırda oturan kırıllar" denilen 17 kiral aceba hangi devirde yaşamıştırlar? Bu soruyu cevaplamak için, bu 17 kiral adını teker teker araştıralım:

I. Grup — Çadırda oturan kırıllar :

KKL nin 1. grubunu teşkil eden bu krallara listede: "Toplam: 17 kiral çadırda oturanlar" denilir. Bunlardan hiç birinin baba isimleri ve idare süreleri verilmemiştir. Bu deyim, bugün hâlâ Arabistan çöllerinde yaşayan bedevî (Nomad) şeyhleri anımsatır. Fakat F. R. Kraus'ın da belirttiği gibi⁶, Asur yazılı vesikalarında nomadlıkla ilgili başka hiç bir kayıt yoktur. Bu 17 kiralın isimleri KKL ve onun paraleli SDAS listesinde şu şekilde sıralanmıştır:

KKL		SDAS	
1. Tudia	3. İa - an - qi	1. Tudia	Adamu
2. Adamu	5. Harharu	2. İa - an - qi	Kitlamu
4. Kitlamu	İmsu	3. Harharu	Mandaru
Mandaru	Dideanu	İmsu/Harsu	Dida - anu
Harsu	Zuabu	Hanu - u	Zuabu
Hanu	Abazu	Nuabu	Abazu
Nuabu	Azarah	Belu - u	Azarah
Beli - u		Uşpia	Apiaşal
Uşpia	Apiaşal		

⁵ Borger, HdO V. Bd. 1964. s. 10.

⁶ F. R. Kraus, Könige, die in Zelten wohnten (Nederlandse Akademie van Wetenschappen, AFD letterkunde Nieuwe Reeks-Deel 28. No: 2. 1964 s. 4.

Görüldüğü üzere, iki liste arasında sıralanış farklıdır. KKL nin I grubu üzerinde çalışan Kraus, bu isimlerden: Adamu - Kitlamu; Harharu - Mandaru, İmsu - Harsu, Zuabu - Nuabu adlarının kafiyeli olduğunu doğru olarak görmüştür. Buna göre listenin kolay ezberlenebilmesi için manzum şekilde düzenlendiği anlaşılıyor.

KKL nin I. grubu ile ilgili şimdi elimizde yeni bir mukayese metni: GHD (=Genealogy of the Hammurabi Dynasty) listesidir. Halen British Museum 'da korunan 80328 no.lu tabletin müzeye geliş tarihi eski olduğu halde, bir isim listesi görünümünde olduğu için, 1966 senesinde J. J. Finkelstein tarafından yeniden keşfedilinceye kadar dikkati çekmemiş, Eski Babil devrine ait bir işçi listesi zannedilmiştir. Ancak Finkelstein tabletin Eski Babil sülâlesinin son kırallarından Ammisaduqa tarafından yazdırılmış bir şecere listesi olduğunu anlamış ve metni neşretmiştir⁷.

GHD tabletinin ön yüzündeki 40 satırdan 28 inde şahıs adları yazılıdır. 29-40 satırları arasında ise şu ibare vardır: "Amoritlerin Palusu, Hanahlıların Palusu, Gutium Palusu. Bu tablette (bu) Palular anlatılmayacak ve Beyleri, Prensleri ve Prensesleri için ölen askerler, Doğudan Batıya bütün Pagidam'lar (?) ve Şahiram'lar gelin, yiyin, için ve Babil kralı Ammiditana'nın oğlu Ammisaduqa'ya dua edin!". Bu alt yazının yorumunu sonraya bırakarak, ilkin isim listesine bakalım.

GHD listesinin ilk üç satırındaki şu:

- 1) A - ra - am - ma - da - ra
- 2) Tu - ub - tı - ia - mu - ta
- 3) Ia - an - qu - uz - zu - ha - la - am - ma

isimlerin uzunluğu Finkelstein'in dikkatini çekmiş ve bu üç satırda KKL nin başındaki ilk altı isimle benzerliğini görmüştür. Ona göre bu isimler KKL nin ilk üç satırındaki altı ismin birleştirilmiş bir şeklidir. Öyle ki bu isimleri şu şekilde ayırmak mümkündür:

1) Aram	2) Madara
3) Tabtia	4) Iamuta
5) Iamqu	6) Zuhamma

⁷ J. J. Finkelstein, JCS XX 3/4 (1966) s. 86-117.

Buna göre iki listedeki isimler şu şekilde yer değiştirmiştir :

GHD	KKL
1) Aram	1) Tudia
2) Madara	2) Adamu
3) Tabtia	3) İamqi
4) İamuta	4) Kitlamu
5) İamqu	5) Harharu
6) Suhalamma	6) Madaru

Bu suretle Asur ve Babil tradüsyonlarının müşterek bir kaynaktan çıkmış olduğu anlaşılıyor. Bu isimlerin ait oldukları dile gelince, Babilin şecere listesinde 3. sıradaki ve KKL nin birinci ismi Tudia'nın sonundaki -ia eki, hurrice isimlerde görülmekle beraber, I. Babil sülâlesi zamanında kısa isim (Hypochrasticum) eki olarak da görülür⁸. Kraus'a göre ise, Tudia bir isim tamlaması şeklinde uyduurulmuş bir isim olmalıdır⁹. Finkelstein bu ismin sumerce DU.DU (yabani koç)dan türediği kanısındadır. Bu görüş doğru ise GHD de Tabtia olan Tudia adı, hayvan isimleri taşıyan bir çok bedevi kabileler gibi, bir kabile ismi olabilir¹⁰.

2. Adamu: Arabcadan Türkçeye girmiş olarak dilimizde hâlâ yaşayan "adam" demektir. KKL'sinde ikinci isim olan Adamu, GHD listesinde İamuta şekline dönüşerek 4. sırayı almıştır. GHD yi yazan kâtip çok iyi bildiği "Aram" adını en başa koymayı tercih etmiştir. Çünkü Arama bitişik olan Madara adı, Şamşu -iluna'ya ait bir tablet parçasında (VAT 1433) Harhar - Madara isimlerinin "onun dedeleri, atası" (abi abi şu) sözcükleriyle geçtiğine dayanarak, Doğu Kenan kabilelerinin Babile girmeden önceki devirlerde çölde yaşayan nomad kabilelerden birinin ismi olabileceği Kraus tarafından ileri sürülmüştür¹¹. Böylece Aram=Harharu eşitliği ve KKL nin ilk üç satırındaki altı ismin kabile adları olduğu anlaşılıyor.

Asur ve Babil listeleri arasındaki bu paralellik, müteakip 7-12 inci isimler arasında da devam ediyor. KKL nin 7. ve 8. isimleri olan Emsu -Harsu, SDAS'da tek bir isim gibi verilmiştir. Bu bize

⁸ A. Poebel, aynı eser, s. 253.

⁹ F. R. Kraus, L. c. s. 4.

¹⁰ Finkelstein, L. c. s. 100

¹¹ Aynı eser, s. 7-8.

KKL ile SDAS listesinin ayrı ayrı listelerden kopye edilmiş olduğunu gösterir. Bunlardan Emsu'yu Poebel Larsa sülâlesinden Emisu'nun adı ile mukayese eder¹², Harsu adı ise GHD de yoktur.

9 uncu İsim Didanu, yabancı sığır anlamına geldiği için, kabile adı olarak kabul edilebilir. Bu kelime I. Babil sülâlesinden Şamsu-ditana ve Ammiditana isimlerinde ikinci öge olarak kullanılmıştır.

10 uncu İsim Hanu'ya gelince, bu ismin Mari mektuplarından tanıdığımız Hanalılar denilen bedevi kabilelerle ilgili olduğuna şüphe yoktur¹³. Bu isim GHD de 7. sırada bulunan Heana ile aynı olmalıdır, zira Finkelstein de bu ismi, metnin alt yazısındaki Heana palusu (sülâlesi) olarak yorumlar. Mari vesikalarındaki Hanalılar, bedevi kabileler arasında özellikle savaşçı olmakla tanınırlar ve çok defa ücretli asker olarak görünürler. O halde KKL indeki 10. ismin de bir kabile adı olduğu kesindir.

KKL'nin 11. ismi Zuabu adı, I. Babil sülâlesinin kurucusu Sumuabum'un adı ile mukayese edilmiştir¹⁴. Kraus ise eski Babil vesikalarında geçen bütün Sumu-abum'ları toplayarak, neticede Sumu-abum isimli bir kabilenin varlığının isbatı henüz erkendir diyordu.

Böylece KKL nin 1-11. inci isimlerinin kabile adları olduğuna dayanarak 12. Nuabu'yu da onlara kıyasla kabile adı olarak kabul edebiliriz. Listemizin 13. ismine gelince: Bu ismi biz, Asur şehri kazılarında bulunan bronzdan bir kamanın ağzı üzerinde yazılı: "Man-istusu'ya kölesi Abazu tarafından sunuldu" ibaresinden tanıyoruz. Demek ki Akkad kralı Manistusu zamanında Asur şehrinde Abazu isimli bir vali (isakku) vardı¹⁵. Ayrıca bu kısa ibare bize Abazu adının kabile ismi değil, bir şahıs adı olduğunu öğretmektedir. KKL indeki 13. K. Abazu'nun aynı kişi olduğu şüpheli olmakla beraber, uzak bir ihtimal de değildir. Böylece 13. kraldan itibaren şahıs adlarının başladığını söyleyebiliriz. Nitekim 16. kral Uspia, daha sonraki Asur kralılarınca Asur şehrindeki Asur mabe-

¹² JNES I (1942) s. 252.

¹³ Kraus, s. 5.

¹⁴ JNES I, 258.

¹⁵ E. Weiner, AFO XV (1954/51) s. 85.

dinin kurucusu olarak anımsanır¹⁶. Onun oğlu 17. kiral Apiasal'ın adı listede iki defa geçer. Zira Asur tahtını bir düşmandan kurtararak başa geçen I. Şamşi-Adad, kendi yabancı soyluluğunu saklamak maksadı ile ilk defa bir kiral listesi düzenlediği zaman, kendi Asurlu olmayan atalarını da listeye sokturmuş ve en eski atasını Apiasale bağlatmıştı.

Bu suretle KKL'nin I. grubunu teşkil eden ve Asurlu kâtip tarafından "Çadırda oturan 17 kiral" diye gösterilen isimlerden ilk 12 sinin şahıs adı değil, kabile ismi olduğunu, 13.-17. isimlerin ise artık Asur şehrinde yerleşmiş bulunan bedevi şeyhlerin adları olduğu sonucuna varıyoruz.

II. Grup — Terqa sülalesi :

Gerek KKL inde gerekse SDAS da bu gruptaki kırılların adları babalarının ismi ile birlikte dokuz nesil olarak şu şekilde gösterilir:

11) Aminu	Ilukabkabu'nun oğlu
12) Ilukabkabu,	İaşkur - el'in oğlu
13) İaşkur - el	İakmeni'nin oğlu
14) İakmeni	İakmesi'nin oğlu
15) İakmesi	İlumer'in oğlu
16) İlumer	Haya - a - ni'nin oğlu
17) Ha - ia - a - ni	Sama - a - nu'nun oğlu
18) Sa - ma - nu	Ha - li - e'nin oğlu
19) Ha - li - e	Apiaşal'ın oğlu
20) Api - a - sal	Uşpia'nın oğlu

Bu tabloya ilk bakışta görüleceği üzere, I. grubun 16. ve 17. kırılları olan Uşpia ve onun oğlu Apiasal'ın adları 20. satırda tekrar yazılmıştır. Bu durum, Landsberger'in belirttiği üzere¹⁷, II. gruptaki kiral sırasının ters yazılmış olduğunu gösterir. Apiasal, I. grupta 17. kiral olduğuna göre, listemizin doğru sırası şöyle olmalıdır:

¹⁶ KAH I,13 deki kitabesinde I. Salmanassar, Asur mabedinin tarihini şöyle anlatır: Vaktiyle, Assurun rahibi ecdadım Uşpia'nın inşa ettirdiği Beyim Assurun mabedi Ehursagkurkurra çöktüğü zaman, Assurun rahibi ecdadım Erisu (onu tekrar) inşa ettirmişti. Erisu'nun idaresinden beri 159 sene geçtiği zaman, bu mabed de yıkıldı ve Assurun rahibi Şamşi-Adad (I.) onu tekrardan yaptırmıştı. 580 sene sonra, Assurun rahibi Şamşi-Adadın yaptırmış olduğu bu mabed de çok harap olmuştu, yandı."

¹⁷ B. Landsberger, L. c. s. 32.

- 18) Ha - li - e
- 19) Sa - ma - nu
- 20) Ha - ia - a - ni
- 21) İlu - me - ir
- 22) İa - ak - me - si
- 23) İa - ak - me - ni
- 24) İa - az - kur - ilu
- 25) İlu - kabkabu
- 26) Aminu

Toplam 10 kiral, babalarıyla birlikte.

Landsberger'in görüşü tamamen doğru idi, zira 25. kiral İlukabkabu'nun, KKL de 39. kiral I. Şamşi-Adadın babası olduğunu, Şamşi-Adad adının karşısındaki nontan ve Mari mektuplarından bilmekteyiz. II. grupta 26. kiral Aminuya da İlukabkabu'nun oğlu denildiğine göre, demekki İlukabkabu'nun iki oğlu vardı. Diğer taraftan Mari kralı İahdun-Lim'in temel kitabesiyle¹⁸ ve I. Şamşi-Adad'ın Mari şhrine naip kiral tayin ettiği küçük oğlu İasmah-Adad'ın tanrı Dagan yazdığı raporu ile Mari ve Terqa şehirleri arasında geleneksel bir düşmanlık ve savaşlar olduğunu kesinlikle bilmekteyiz. Terqa kralı İlukabkabu Mari Kralı İagit-Lim'i yenmişti. Fakat onun oğlu İahdun-Lim mabed taşlarından kendisine bir saray yaptırmca, tanrı Dagan Mariyi Şamşi-Adad'ın eline vermişti¹⁹.

Böylece KKL nin II. grubundaki kırılların Şamşi-Adad'ın ataları oldukları ve Şamşi-Adad'ın Asur menşeli olmadığını saklamak için yeni bir kiral listesi tertip ettirerek, buraya atalarını da sokturduğu anlaşılmaktadır²⁰. Asurlu kâtip, bu sahte şecere düzenleme işini gayet iyi becermiş, aslen Terqalı olan II. grup kırılların adlarını doğrudan doğruya I. Şamşi-Adad'ın isminden önceye değil, bizim III. grup dediğimiz Asur kırıllarından önceye koymak ve II. grubun sonuncu kralı Aminuyu I. Grubun 17. kralı Apiaşal'ın oğlu gibi göstermek suretiyle işi örtbas etmek, karıştırmak istemiş ve bundan dolayı da isim sırasını tersine yazmış olmalıdır.

¹⁸ G. Dossin, Syria 32 (1955) s. 1-28.

¹⁹ Tureau-Dangin, RA XXXIV (19) s, 136. Aşağıda not. 44.

²⁰ B. Landsberger, L. c. s. 32.

Bu suretle II, grup kırallarının aslen Terqa sülâlesine mensup oldukları tesbit edildiğine göre, bu sülâle kıralları Terqa'da yaşarlarken, Asur şehrinde KKL nin III. grup kırallarının hüküm sürdükleri veya başka bir deyimle, II. ve III. grup kıralların çağdaş oldukları kendiliğinden anlaşılır²¹.

III. Grup — Hurrili sülâle :

Bu grubun ilk üç ismi (27, 28, 29) Sulili, Kikia ve Akia adlarının, No: 30-32 deki samî isimlerden farklı olduğu ilk bakışta görülür. Nitekim Poebel bu ilk üç ismi hurrice kökenli kabul ediyordu²². Bu fikre biz de katılıyor ve bu sülâleye "Hurrili sülâle" diyoruz. KKL ni yazan Asurlu kâtip ise bu gruba "Limmu'ları kaybolmuş kırallar" demiş ve ilk kiral Silulu'yu, I. Şamşi - Adad'ın ataları olan II. grubun son kralı "Aminu'nun oğlu" olarak göstermiş, böylece daha önceki sülâle ile bir bağlantı kurmak istemiştir. Hakikatte ise III. grubun içinde üçü Hurri kökenli (Akia, Kikia, Sulili), üçü sami asıllı (Puzur-Asur, Sallim - ahhe ve İluşuma) olarak iki ayrı kökenli kırallar toplanmıştır. Bu itibarla biz bu grubun aslında "Hurrili" ve "Asurlu" olmak üzere iki sülâleden oluştuğuna inanıyoruz. Çünkü Yukarı Dicle bölgesinde Akkadlar devrinden beri Hurri kavimlerinin oturduklarını gösteren şahıs adları vardır²³.

Bu grubun diğer bir özelliği de, bu iki sülâleye mensup kıralların başka yazılı vesikalarla da malûm olmalarıdır. Bu vesikalar ya doğrudan doğruya kendilerinden kalmıştır, ya da daha sonraki devirlerde yaşayan Asur kıralları tarafından isimleri anılır²⁴. Meselâ Anadolu'da Kayseri yanındaki Kanış şehrinin Eski Asur devrine ait Kanış Karumu kazılarında bulunan kilden dört zarf üzerindeki mühür baskılarında "Dakiki oğlu Silulu" adı okunmuştur²⁵. Fakat diğer iki mühür baskısında ise, "Uku'nun oğlu Silulu" ismi geçmektedir. Julius Lewy, her iki Silulu'nun da aynı aileye mensup olduklarını, yani Dakiki oğlu Silulu'nun oğlu olan Uku'nun kendi oğluna

²¹ F. R. Kraus, L. c. s. 11.

²² JNES I. s, 276.

²³ A. Kammenhuber, Die Arier (1968) s. 25.

²⁴ Lambert, Iraq 38. 1976. s. 27 de: IX. yüzyılda yaşayan Asur kralı Assur-rimnişuşu, bir yazısında "Sulili'nin krallığından önceki Assur kırallarından İlakab-kabu'nun neslinden..." denir.

²⁵ Kemal Balkan, Kanis Karumu Kronolojisi (KKK) 1955, s. 15.

babasının adını koymuş olduğu faraziyesini ileri sürmüştür²⁶. Garelli ise, Kemal Balkan'ın teklifini kabul ederek, KKL'indeki Sulili'nin, III. Ur sülâlesinin son zamanlarında Asur valisi olduğunu ve aynı mührün sonradan Koloni çağında yaşayan Dakiki oğlu Silulu tarafından tekrardan kullanıldığını kabul eder²⁷. Halbuki Nagel, Dakiki oğlu Silulu mührünün 5. satırında silik bir şekilde yazılmış "BANDA Kikia=Kikia soyundan" sözcüklerini okuyarak, KKL'indeki Silulu'nun Kikia'dan sonra yaşamış olacağını ileri sürmüş, bu tezini de mührün lejantında görülen "Savaşçı" motifi ile desteklemek istemiştir²⁸. Ona göre Eski Babil ikonografyasında savaşçı tasvirleri ancak I. Babil sülâlesi zamanında ortaya çıkmıştır. O halde II. grup kırılları gibi, III. grup kırılları da listede tersine sıralanmış olmalıdır, böylece Silulu, en sona konulacak ve Asur Koloni çağına daha yaklaşmış olacaktır.

Hurrili sülâle kırılları III. Ur sülâlesinden Amar-Sin idaresinden sonraya konulabilirler, zira kitabesinde kendisine "Assur issakku'su" diyen Zariqum, Asur kazılarında bulunan kitabesinde: "Bêlat ekalli mabedini, Beyi Ur kırıllı ve dört iklim Kırıllı Amar-Sin'in hayatı için, Zariqum, Assur valisi inşa etti" demektedir²⁹. Ne var ki Zariqum adı KKLinde yoktur, fakat bu sinkronizma bize Hurrili sülâleyi Amar-Sin'den sonraya koymamıza işaret verir. Silulu mühür baskıları da Kaniş Karumu'nda bulunduğu göre, onu da sülâlenin sonuna koyarsak, Terqa şehrinde I. Şamşi-Adad'ın ataları, güneyde Ur şehrinde III. Ur sülâlesinin son kırılları yaşarken, Asur şehrinde de Hurrili isakku'ların idare ettikleri yanlış olmayacaktır. Buna göre şöyle bir sinkronizma kurulabilir:

<u>WB 444 göre III. Ur kırılları</u>		<u>Asur şehri</u>
1) Ur - Nammu	18 sene ca. 2066 M. Ö.	
2) Şulgi	46 "	
3) Amar - Sin	9 "	(Zariqum)
4. Şu - Sin	9 "	
5. İbi - Sin	24 " ca 1960 M. Ö.	Akia
	<u>106 "</u>	Kikia
		(Dakiki)
		Silulu

²⁶ J. Lewy, HUCA 27 s. 31.

²⁷ Paul Garelli, Les Assyriens en Cappadoces. 1963 s. 43.

²⁸ O. Nagel, AfO XVIII. 1957. s. 97.

²⁹ İAK s. 3.

III. Ur sülâlesinin M. Ö. ca. 1960 larda çöktüğü kabul edildiğine göre, Asurdaki Hurrili valiler, bu tarihten itibaren I. Puzur-Assur zamanına kadar iktidarda kalmış olmalıdırlar, esasen daha sonraki zamanlarda bu sülâle için listede yer yoktur. III. Ur sülâlesinin yıkılışının en önemli nedeni, Amurru göçleri ile Mezopotamya şehirlerinde samilerin çoğalmaları ve politik bakımdan kuvvetlenmeleri idi. Bu durum Asur şehrini de etkilemiş ve Puzur-Assur isminde sami asıllı biri hükümet darbesi yaparak iktidarı eline geçirmişti.

IV. Grup — I. Puzur-Assur sülâlesi :

KKLnin 30. kıralı olan I. Puzur-Assur'dan hiç bir vesika kalmamıştır, fakat onun oğlu olduğunu söyleyen Şallim-ahhe (Şalimahun) inşaat kitabesinde: "Tanrı Asur'un kendisinden bir mabed talep ettiğini, bunun üzerine Asur şehrinde bir mabed ile bir de Şarri-Dagan sarayını yaptırdığını" anlatır³⁰. Bu suretle Asur şehrinde sami asıllı ilk sülâle kurulmuş oluyordu.

Şalimahuna oğlu İluşuma halef olmuştur. Bu kıraldan da iki inşaat kitabesi günümüze kadar kalmıştır³¹. Bunlardan birinde kendisine "Tanrı Assur'un rahibi" sanını veren İluşuma, Asurda yaptırmış olduğu İstar mabedinden söz eder ve "O Akkadların hürriyetini sağladı" der. Bu suretle Asurluların kendilerine Akkadların ahfadı gözü ile baktıklarını ve tanrıça İstar'ın onları Hurri'lerden kurtardığına inandıklarını anlıyoruz.

İluşuma'nın ikinci kitabesi bu devrin siyasi tarihine ışık tutma bakımından daha önemlidir. Kendisine bu kitabesinde tanrı Assur'un rahibi ve Sallim-ahhe'nin oğlu diyen İluşuma, Asur şehrine iki kaynaktan su getirttiğini söyledikten sonra: "Akkad'ların ve onların oğullarının hürriyetini sağladım. Ur, Nippur, Awal ve Kismar ile tanrı Kadi'nin şehrine (Dêr)'e hürriyetlerini verdim" demektedir. Böylece Asur şehrinin kalabalıklaştığını, eskiden mevcut suların artık yetmediğini, Asur ve İstar mabedlerinin kurulduğunu ve her zaman kendilerini Akkad'ların ahfadı sayan Asurluların, onlar gibi civar memleketlere akınlar yapmaya başladıkları anlaşılıyor. Zaptedilen ülkeler ve şehirler arasında Ur ve Dêr şehirlerinin bulunması, Asur-

³⁰ İAK s. 5.

³¹ İAK, s. 7-9

luların bu zamanda güney Mezopotamya'ya kadar geldiklerini gösteriyor. Güney Mezopotamya tarihinde İluşuma seferleri için bir yer var mıdır? İluşuma saydığı bu şehirleri hangi düşmandan kur-tarmıştır?

Aşağıda göreceğimiz üzere, Salmanassar³² ve Asarhaddon³³ yazıtlarındaki zaman ifadelerinden öğrenildiğine göre, İluşuma'nın oğlu ve halefi Erişum, Asur mabedini I. Şamşi-Adad'dan Salmanassara göre 159, Asar-haddon'a göre 126 sene önce yaptırmıştır. Rakam farkı I. Şamşi-Adad'ın 33 yıllık idaresinin hesaba dahil edilmesi veya edilmemesinden ileri gelmektedir³⁴. Kısa kronolojiye göre I. Şamşi-Adad M. Ö. 1751-1718 arasına konulur ve KKL ne göre 33 sene memleketi idare etmiştir. Demek ki Erişum, Salmanassar rakamına göre $1751 + 159 = 1910$ senesinde, Asarhaddon rakamına göre: $1751 + 126 = 1877$ senesinde yaşamıştır. KKL. inde Erişum'a İluşuma'nın oğlu denilir ve 40 senelik bir idare süresi verilir. O halde babası İluşuma'nın zamanı:

Salmanassar rakamına göre: $1910 + 40 = 1950$ veya Asarhaddon rakamına göre: $1877 + 40 = 1917$

olmalıdır. Güney Mezopotamyadaki III. Ur sülâlesinin M. Ö. ca. 1960 da çöktüğü kabul edildiğine göre³⁵, 1950 veya 1917 senelerinde İsin ve Larsa şehirleri bağımsızlıklarına yeni kavuşmuş idiler. Ancak böyle bir ortamda İluşuma bir güney seferini gerçekleştirebilirdi. KKL, ne göre, İluşuma'nın ölümünden sonra, yerine oğlu I. Erişum geçmişti.

Poebel listemizin IV. grubunu I. Erişumla başlatıyor³⁶. Halbuki I. Erişum'un, İluşumanın oğlu olduğu hem kral listeleriyle, hem de kendisine ait inşaat kitabeleriyle malûmdur³⁷. Yani I. Puzur - Assur sülâlesi devam etmektedir. Erişum'un inşaat kitabelerinden birinin tablet üzerindeki kopyesinin, Kayseri yanındaki Kültepe (Kaniş-Karumu) kazılarında, II. tabakada bulunmuş olması, Karum'un kuruluşu için bir *terminus anti quem* teşkil eder.

³² not. 16 ya bakınız.

³³ Assarhaddon kitabesi: KAH I 51 için bak. E. Weidner, AfO 15 s. 90.

³⁴ Landsberger, JCS 8, s. 39.

³⁵ Hartmunt Schmökel, Das land Sumer. 1956. s. 76 da 1955 dir.

³⁶ JNES I 282

³⁷ I. Erisum'dan 13 adet inşaat kitabesi bulunmuştur: İAK V, 1-13 s. 11.

Fakat bu durum hiç bir zaman I. Erişum'un Kaniş Karumu'nun II. tabakası zamanında yaşadığını göstermez. Zira II. tabaka zamanında Erişum'un oğlu İkunum ve torunu Sargon'un Asur şehrini idare ettikleri kesindir. Çünkü halen Filadelfiya Üniversite Müzesinde bulunan bir Kültepe tabletinin zarfı üzerinde J. Lewy, Sargon'un mührünü okumuştur³⁸. Bu tablet Asur kralı İkunum tarafından "Waklum" tayin edilen Puşuken'e gönderilmiştir. Kt/S 30 numaralı tablet ise, bu Waklum'un babası tarafından Puşukene gönderilmiştir. Mektupta İkunum'un babasının, Aşqutum isminde birine vereceği bir miktar gümüşten söz ediliyor. Demek ki İkunum'un babası Erişum zamanında da Kaniş Karumu faaliyetinde idi.

Böylece I. Puzur Assur sülâlesi zamanında Asurluların dış ticarete dayanan gelişmiş bir ekonomi yarattıklarını Kültepe kazıları göstermiştir. Gerçekten bugünkü Kayseri yanındaki Kaniş (Kültepe) şehrini çeviren surların dışında Asurlulara ait bir mahalle keşfedilmiştir. Kültepe hafirleri Asurlulara ait çivi yazılı ticarî vesikaları ve mektupları Kaniş Karumunda bulmuşlardır, fakat Kaniş (Kültepe) şehrini de kazmayı ihmal etmemişler, doğru sonuç alabilmek için, neticeleri daima karşılaştırmışlardır. Kaniş Karumunda dört tabaka tesbit edilmiştir. En alttaki IV. tabaka ile onun üstündeki III. tabakada tek bir tablet dahi bulunmamıştır³⁹. Buna karşı sayıları 20 bini aşan tabletlerin büyük çoğunluğu II. tabakadan çıkarılmıştır. Yukarıda zikredilen İkunum mektupları ile Sargon'un mührünü taşıyan zarf da bu II. tabakada bulunduğu göre, Kaniş Karumu'nun II. tabakası bu kırallar zamanında tarihlenmelidir.

Kaniş Karumu'nun I. tabakası ise a-b olarak iki safha göstermiştir. K. Balkan'a göre⁴⁰, Alisharda bulunan Kültepe tabletleri Ib katı ile çağdaştır. Kültepe kazılarının gösterdiği bu sonuçlar, vesikaların verdiği bilgilerle karşılaştırılarak Kaniş Karumu taba-

³⁸ JAOS 78. 1958 s. 99-101.

³⁹ Tahsin Özgüç, Kültepe Kazısı Raporu (1950); Belleten 65 (1953) 101-118.

⁴⁰ Kemal Balkan, KKK s. 4 de Alishar 15 de geçen Limmu Adad - bani adının, Çağarbazır ve Mari vesikalarında da geçmesine dayanarak Kaniş Karumu Ib tabakası ile Alishar tabletlerinin çağdaş olduğunu ileri sürdü. Fakat J. Lewy, K. Balkanın tezini reddetti ve bütün Kültepe ve Alishar tabletlerinin II. tabakaya ait olduğunu iddia etti (Orientalia 26. 1957 s. 17-18). Aynı suretle P. Garelli de, Les Assyriens en Cappadoce (Paris 1963) s. 61 de ve Matous, Ar. Or. 27 (1959) s. 346 da bu çağdaşlığa itiraz ettiler.

kalarını tarihleme denemeleri sürdürülmektedir. Fakat neticede Kaniş Karumu'nun Asur kralı İluşuma zamanından, Sargon'un oğlu II. Puzur - Assur zamanına kadar faaliyette olduğu anlaşılıyor, zira Alişar tabletleri üzerinde II. Puzur - Assur'un mühür baskısı bulunmuştur. İkunum ve Sargon'un II. tabaka zamanında yaşadıkları saptandığına göre, Erişum ile babası İluşuma da Kaniş Karumu'nun III. tabakası zamanına konulursa, şöyle bir tablo çizmek kaabil olacaktır:

Kaniş Karumu	Eski Asur kraları:
IV. tabaka	
III. "	{ İluşuma M.Ö. ca. 1910 + 40 = 1950 Erişum M.Ö. ca. 1910
II. "	{ İkunum 1910 (?) Sargon 1850
I. " b)	Puzur-Assur II ... 1850-1800
a)	

Bu netice Kemal Balkan'ın kronolojisini doğrulamaktadır.^{40a}. Böylece KKL nin 37. ve 38. krallarına gelmiş bulunuyoruz; listede

37) Naram - Sin, Puzur - Assur'un oğlu

38) Erişum II, Naram - Sin'in oğlu

yazılmasına rağmen, bu iki kralın menşeinin de doğru kaydedilmediği anlaşılmiş bulunmaktadır. Gerçi Poebel, Naram - Sini Asurlu kabul eder⁴¹, fakat Landsberger, Naram - Sin adının daha sonraki yıllarda, hatta bütün Asur tarihi boyunca bir daha kullanılmadığına dayanarak, 37. kralda I. Şamşi-Adad ile çağdaş olan Eşnunna kralını görmek ister⁴². Erişum II. de Naram - Sin'in oğlu değil, Puzur-Assur sülâlesinin son kralıdır. I. Şamşi-Adad onu Asur tahtından atmış ve kendisini Asur kralı yapmıştır.

V. Grup — Şamşi Adad sülâlesi :

Mari mektuplarının keşfine kadar, KKL nin 39. kralı I. Şamşi-Adad'ın Asurlu olduğu sanılıyordu. Fakat bir taraftan Mari Kralı

^{40a} Kemal Balkan, KKK s. 18-19 da Şamşi - Adad'ın ilk yılını (1852) olarak kabul eder.

⁴¹ JNES I, 287.

⁴² JCS 8, s. 35 n. 24.

İahdun - Limin kitabesi⁴³, diğer taraftan Şamşi - Adad'ın küçük oğlu Mari naip kralı İasmah - Adad'ın tanrı Dagana yazdığı raporu⁴⁴, vasıtasıyla Şamşi - Adad'ın aslen Terqa (Tel Aşarat)lı olduğu anlaşılmıştır. KKL'inde Şamşi-Adad isminin karşısındaki nottan⁴⁵, onun taht gasıbı olduğu tahmin edilebilir. Bu vesikaların verdiği bilgilerle Terqa şehrinin Mari kralı İahdun - Lim tarafından işgali üzerine, Şamşi - Adadın Asura kaçtığı, fakat Asur şehrinin Eşnunna kralı Naram - Sin tarafından zaptı üzerine Babile gittiği, oradan aldığı kuvvetlerle evvela Ekallatumu zaptettiği, üç sene sonra da Asura gelerek Asur tahtından II. Erişuyu attığı ve kendisini Asur kralı ilan ettiği anlaşılıyor. KKL'indeki "Babile gitti" sözünden herhalde Şamşi - Adad'ın Babil de zaptettiği anlamı çıkarılamaz, çünkü Şamşi - Adad hayatı boyunca Babil kültürü hayranlığını sürdürmüştü. Mari şehrinin zaptına gelince, bunun Asurun alınmasından önce mi, sonra mı olduğu münakaşalıdır⁴⁶. Mariyi aldıktan sonra küçük oğlu İasmah - Adadı oraya naip kral olarak atamıştı. Kendisi yeni kurduğu Şubat Enlil (Tel Çağarbazar?) da oturuyordu, bu suretle yapacağı batı seferleri için daha uygun bir üsde bulunuyordu. Şamşi - Adad, Ninive kitabesine göre⁴⁷, muhtemelen Mari'nin zaptından sonra batı seferine devam etmiş ve Akdenize kadar giderek, sahildeki kayalıklar üzerine abidesini kazdırmıştı. Şamşi - Adad bu geniş fütühat seferleri arasında kültür işlerine de zaman ayırmıştır⁴⁸. Bu meyanda

⁴³ Syria 32 (1955) s. 14 ve ARM I, 3.

⁴⁴ G. Dossin, ARMT'da.: "Atalarımın kimse tanrıya karşı suç işlememiş, tanrı yeminini tutmuştur. Vaktiyle İluakabkabu ve İagit - Lim, güneş tanrısına yemin etmişlerdi. İluakabkabu, İagit - Lime karşı yemini bozmadı, fakat İagit - Lim, İluakabkabu'ya karşı günah işledi. Sen (ey tanrı) bunu duydun ve onu çarptın. İagit - Lim eski kırılların inşa ettikleri mabedi yıktırdı ve kendisine bir "bit hilani" yaptırdı. Sen onu kendi kölelerine öldürttün ve Fırat kenarındaki Mari'yi Şamşi - Adad'ın eline verdin".

⁴⁵ KKL inde Şamşi - Adad hakkında şu bilgi verilir: "İluakabkabu'nun oğlu Şamşi - Adad, Naram - Sin zamanında Babile gitti. İbni - Adad'ın Limmu'luğu zamanında Kardunias'tan döndü, Ekallatum şehrini aldı, 3 sene Ekallatum'da oturdu. Atamar - İştâr'ın limmuluğu zamanında Ekallatum'dan yukarı çıktı. Naram - Sin'in oğlu Erişu'yu tahttan attı, tahtı aldı ve 33 sene idare etti."

⁴⁶ B. Landsberger, JCS 8 s. 35

⁴⁷ Borger, HdO Bd. V s.

⁴⁸ Kayseri yanındaki Acem Höyükte I. Şamşi - Adad bullesinin bulunması (bak Nimet Özgüç, Belleten 162 (1977) s. 361) Anadolu ile Assur arasındaki ticaretin onun zamanında devam ettiğini kanıtlamıştır.

Asur kiral listesini yeniden tanzim ettirmiş ve KKL nin II. grubunu teşkil eden ve aslında Şamşi-Adadın ataları olan Terqa sülâlesini Hurrili sülâleden önceye koydurmıştu. Bu suretle Şamşi-Adadın yabancı soydan geldiği, Asurlu olmadığı tescil edilmiş oluyordu.

Şamşi-Adadın ölümünden sonra, yerine büyük oğlu İşme-Dagan Asur tahtına çıkmıştı. KKL ona 40 senelik idare tanır (SDAS'ta 50 sene).

İşme-Dagan'ın halefleri sorunu:

Gerek KKL'inde, gerekse onun duplikatlarında İşme-Dagan'ın halefi ve oğlu olarak Assur - dugul gösterilmiş ve onun "Bir tahtı olmaksızın 6 sene kiralık ettiği" kaydedilmiştir. Assur - dugul ile onun 6 halefinin, "KA Tup - pi - su" (=onun idaresi başlarında) kiralık ettikleri bildirilmiştir. Oysaki başka bir kiral listesine ait küçük bir tablet parçası (KAV 14) üzerinde şu isimler vardır:

Şamşi - Adad
İşme - Dagan
Mut - Askur
Rimu-..
Asinu

Bu isimlerin hepsi, I. Şamşi-Adad sülâlesi gibi doğu kenanca dırlar⁴⁹. Diğer taraftan bir Mari mektubunda (ARM II39) İşme-Dagan'ın oğlu Mut - Askur'dan söz edilir. KKL nin 43. kiralı Puzur-Sine ait bir kitabede ise Asinu'ya "Şamşi-Adadın torunu" denilir. Böylece, İşme - Dagan'ın ölümünden sonra, Şamşi - Adad sülâlesinden gelen prenslerin isimlerini kiral listesinden çıkartacak olayların vukubulduğunu B. Landsberger doğru olarak görmüştür. Demek ki Asur kiral listeleri zamanın şartlarına göre değiştiriliyordu. Bu son değiştirme, İşme - Dagan'ın haleflerinden Asinu'ya karşı, KKLnin 43. kiralı Puzur - Sin'in tahtı ele geçirmesinden sonra yapılmış olmalıdır. Puzur - Sin tabletinde Şamşi-Adadın sarayını yaktırdığını ve bir şehir suru yaptırdığını anlatır⁵⁰. Kiral listesinden rakibinin atalarının isimlerini de çıkarttığına göre, idarede epi bir zaman kalmış olmalıdır.

⁴⁹ Bak. JCS 8 s. 35

⁵⁰ BM 115688 no.lu inşaat kitabesinin ilkin E. Weidner, AfO XV s. 96 da, sonra B. Landsberger, JCS 8 s. 31-33 de tercüme ve transkriptionu verilir.

Görülüyor ki, KKL'nin 41. kiral Assur - Dugul'dan 48. kiral Belubani arasındaki bölümü, tarihi gerçeği göstermemektedir. Başka bir deyimle, KKL nin bu bölümüne KAV 14 deki isimler ilâve edilirse, bu sülâlenin gerçek listesi elde edilmiş olurdu:

39 Şamşi - Adad I.	(33 sene)	İlukabkabu oğlu
40) İşme - Dagan	(40 sene)	Şamşi-Adad'ın oğlu
Mut - Askur	}	KAV 14
Rimu . . .		
Asinu		
41) Assur - dugul		
42) Assur - apla - iddin		
43) Pap - ir - Sin (=Puzur - Sin)		
44) Sin - Namir		
45) İpku - İştar		
46) Adad - Salulu		

Şimdi, Şamşi - Adad sülâlesinin zamanını saptamaya çalışalım: KKL'inde Şamşi - Adad'dan itibaren idare yılları verilir. Bu itibarla bugün olduğu gibi, Eskiçağlarda da Şamşi-Adad'ın zamanı, kronolojik bir temel taşı sayılmıştır. Asur tarihinin kronolojisi üzerinde çalışan Poebel, Weidner ve Landsberger gibi bilginler de bu temel taşı kullanmışlar, ancak kiral listelerindeki eksiklikleri, kiral kitabelerindeki zaman mesafesi ifadeleri ile tamamlamaya çalışmışlardır. Meselâ Asarhaddon bir kitabesinde (KAH I, 51), Asur mabedinin Şamşi - Adad tarafından tamiri ile I. Salmanassar tarafından yeniden tamiri arasında 434 sene geçtiğini bildirir ve aynı mabedin Erişum I tarafından rekonstrüksiyonu ile I. Şamşi - Adad'ın tamirâtı arasında 126 sene geçtiğini kaydeder. Buna karşı Salmanassar da bir kitabesinde (KAH I, 13), Erişum'dan 159 sene sonra mabedin Şamşi - Adad tarafından tamir ettirildiğini, 580 sene sonra da aynı mabedi kendisinin onardığını anlatır, yani:

İluşuma	Asarhaddona göre,	Salmanassara göre
I. Erişum	} 126 sene	159 sene
I. Şamşi - Adad		
I. Salmanassar	} 434 "	580 "
Asarhaddon		

I. Erişim ile Şamşi - Adad'ın zamanları arasındaki $159 - 126 = 33$ senelik fark I. Şamşi - Adad'ın 33 senelik idaresini Asarhaddon'un hesaba dahil etmemesinden, Salmanassar'ın ise dahil etmesinden oluşur.

Şamşi - Adad ile Salmanassar I arasındaki zamanı Asarhaddon 434 Salmanassar 580 sene olarak verdiklerine göre, aradaki fark:

$$\text{Asarhaddona göre: } 126 + (33) + 434 = 593$$

Salmanassara göre: $159 + 580 = 739$ $739 - 593 = 146$ senedir. Landsberger bu farkın kiral listelerinin zaman zaman uğradığı sansürlerden ileri geldiğini ve kâtiplerin başka başka listeleri kullanmalarından meydana geldiği kanısındadır. Poebel ise Asarhaddon'un kesin olan idaresi tarihinden hareket ederek, 680 senesine 580'i ilâve eder ve I. Salmanassar'ın $680 + 580 = \text{M. Ö. } 1260$ senesinde yaşadığını tesbit eder. KKL'indeki idare yılları toplamından I. Salmanassar için elde edilen 1273 ile 1260 arasında sadece 13 senelik bir fark vardır.

Diğer taraftan Poebel kısa kronolojiye göre, 1260 senesine, Asarhaddon'un ifadesine göre, Şamşi - Adad ile Salmanassar arasında geçen 434 seneyi ekleyerek, 1694 senesine gelir ki, bu tarihte Şamşi - Adad Asur mabedini tamir ettirmiş olmalıdır. KKL'nin verdiği idare yılları toplamına göre ise Şamşi - Adad 1726-1693 tarihleri arasında konulur, aradaki bir senelik fark Şamşi - Adad'ın mabedi ölümden bir sene önce tamamlamış olduğunu gösterir. Şamşi - Adad'ın öldüğü sene olan 1693 ile Salmanassar'ın cülûsu arasında: $1693 - 1272 = 421$ sene fark eder. Bu rakam ile Asarhaddon'un Şamşi - Adad, Salmanassar arası için verdiği 434 sene arasında ise, $434 - 421 = 13$ senelik bir fark vardır. Şu halde I. Salmanassar için KKL'nin verdiği idare yıllarından elde edilen 1273 tarihi ile Asarhaddon'un bildirdiği zaman mesafesi arasında da 13 senelik fark olması sonucun doğruluğunu gösterir. Bu farkın kiral listelerindeki sansürlerden ileri geldiği sanılmaktadır.

Böylece I. Şamşi - Adad kısa kronolojiye göre 1726-1693 konulur, KKL'si onun oğlu İşme - Dagan 40 (SDAS.ta 50) sene verdiği göre, İşme - Dagan 1693(-40=)1653 arasında yaşamış olmalıdır. Onun ölümünden 47. kiral Adası tarafından yeni bir sülâlenin kurulmasına kadar geçen karışıklık devrinin, Sinkronistik Asur listesinin gösterdiği Adası=Abieşuh çağdaşlığına dayanarak 1648 se-

nesine kadar sürdüğü tesbit edilebilir. 1654-1648 arasındaki 6 senelik fark, Assur-dugul ve haleflerinin zamanındaki karışıklık devidir.

Böylece M. Ö. ca. 1650 lerde Adasi sülâlesi ile başlayan Asurun karanlık devrine gelmiş oluyoruz.

VI. Grup — Adasi sülâlesi :

KKL'inde ve onun duplikatlarında bu sülâle kırallarının isimleri verilir, bunun dışında bu kırallardan kalma hiç bir vesika yoktur. Listelerde sülâle değişmesini işaret eden herhangi bir çizgi veya not da yoktur. Kısacası bu sülâleden kaç kişi geldiği ve sülâlenin ne kadar zaman yaşadığı da meçhuldür⁵¹. Komşu ülkelerin vesikalarından da hiç bir bilgi elde edilememektedir. Zira Adasi sülâlesinin yaşadığı "Karanlık Çağ", ancak 59. kral III. Şamşi-Adad zamanında (M. Ö. ca. 1510-1495) yeniden inşaat kitabelerinin ortaya çıkmasıyla sona erer. Poebel, Adasi sülâlesinin, KKL nin son kralı (117. kral) II. Assur-uballite kadar La-al-la-ia isimli bir gasıbın 6 senelik idaresi dışında kesiksiz devam ettiği görüşündedir. Adasi, tahta çıktığında uzun süre rakipleriyle mücadele etmiş ve ihtiyar bir adam olarak ölmüş olmalıdır, zira oğlu Belu-bani ancak 10 sene krallık yapabilmıştır. Adasi ve Belu-bani isimleri Asur Sinkronistik tarih listesinde, (A) kral listesinde ve KAV 14 parçasında korunmuştur. Belu-bani'nin üç halefi: oğlu Libaia, torunu Şarma-Adad I ve torunun çocuğu En-tar-Sin (17+12+12=41) sene idare etmiş gösterilir. KKL sine göre, EN-tar-Sin'e, Belu-bani'nin en küçük oğlu, yani amucası Baza-a halef olmuş ve 28 sene Asuru idare etmiştir. Listede 53. kral Lulla-a'ya ise, herhangi birinin oğlu denildiğine göre, bu kral bir taht gasıbı idi ve 6 sene iktidarda kalabilmişti. Fakat sonra Baza-a'nın oğlu Şu-ninua (54. kral) onu bertaraf etmişti. Onun 14 senelik idaresinden sonra öldüğünde, yerine oğlu Şarma-Adad II (55. kral) geçmiş, fakat 3. senesinde biraderi Erişu III (56. kral) belki de bir darbe ile tahta çıkmıştır. Bundan sonra sülâlenin bu kolu iktidarda kalmış, onu Erişu III. ün oğlu Şamşi-Adad II (57. kral) ve torunu İşme-Dagan II (58. kral) takip etmiştir.

KKL.nin 59. kralı III. Şamşi-Adad ile iktidar, sülâlenin eski koluna geçmiş olmalıdır. Zira bu kralın adının karşısındaki notta,

⁵¹ A. Poebel, Adasi sülâlesinin 12 kişi ile ca. M. Ö. 1637-1511 seneleri arasında 127 sene hüküm sürdüğünü kabul eder. JNES I 470.

“Şu - Ninua'nın oğlu, Şarma - Adad'ın (55. kralın) biraderi İşme - Dagan'nın oğlu” denilir. Böylece Adasi sülâlesinin şeceresi 47. kraldan 52. kral Bazaa'ya kadar babadan oğula direkt olarak sürdükten sonra, bir maceracı olan 53. kral Lulla'nın 6 senelik idaresi müstena, tekrar aynı soyun evlatlarına şu şekilde geçtiği anlaşılıyor:

	47. Adasi	(sıfır) sene
	48. Bel - bani	10 ”
	49. Libaa	17 ”
	50. Şarma - Adad	12 ”
	51. En. TAR. SIN	12 ”
	52. Bazaa	28 ”
53. (Lulla-a)	54. Şu Ninua	14 ”

58. İşme - Dagan II	55. Şarma - Adad II	56. Erişu III 13 sene
59. Şamşi - Adad III		57. Şamşi - Adad II 6 sene

Bu tablodan da anlaşılacağı üzere, Şu - Ninua'nın ölümünden sonra, yerine ilkin büyük oğlu, Şarma - Adad II geçmiş, fakat bizce meçhul nedenlerle bu zat ancak 3 sene kiralık yapmış ve yerini kardeşi III. Erişu'ya bırakmıştı. Listelere göre bu kral 13 sene tahtta kalmış, sonra oğlu Şamşi - Adad II kral olmuştu. Onun 6 yıllık kısa idaresine Şu - Ninua'nın en küçük oğlu olan İşme - Dagan II tarafından son verilmiş olması muhtemeldir. Onun oğlu 59. kral Şamşi - Adad III.e listede “Şu - Ninua'nın oğlu (ve) İşme - Dagan'ın oğlu (olan) Şarma - Adad'ın biraderi, 16 sene kiralık etti” kaydı vardır. Demek ki Adasi sülâlesinin 7. kralı olan Şu - Ninua'nın torunları hâlâ iktidardadır. III. Şamşi - Adad'dan itibaren inşaat kitabeleri yeniden başlar, fakat buna rağmen 60. kral Assur - Nerari 61. kral Puzur - Assur III ve 62. Enlil - Nasir isimli kralların icraatı hakkında hemen hiç bir şey bilmiyoruz.

KKL'inde verilen idare yılları toplamına göre, III. Şamşi - Adad M. Ö. ca. 1510-1495 arasında yaşamıştır. Bu kral ile üç halefinin idare yılları toplanırsa;

59. Şamşi - Adad III	16 sene
60. Assur - Nerari I	26 ”
61. Puzur - Assur III	(24) ” (SDAS'a göre)
62. Enlil - Nasir I	13 ”
	79 sene

1510—79=1421 senesine gelinir ki, bu tarihte Mitanni kralı Sauşşatar'ın doğuda Kerkük yanındaki Nuzi'den, batıda Hatay'daki Alalah (Tel Açana) ya kadar, hemen bütün kuzey Mezopotamya'ya hâkim olduğunu Nuzi ve Alalah yazılı vesikaları ile biliyoruz⁵². Asur şehri Nuzi'nin batısında bulunduğu göre, Asur şehri de Mitanni boyunduruğu altına girmekten kurtulamamış olmalıdır. Demek ki III. Şamşi - Adad ve halefleri Mitanni kralına bağlı gölge kırıllardı⁵³. Esasen 63. kral Nur - ili'den sonra KKL ile (A) kral listesi arasındaki paralellik bozulur, fakat SDAS'da paralellik devam eder:

KKL	Assur A kral listesi
63. Nur - ili 12 sene	63. Nur - ili 12 sene
64. Assur - şaduni sıfır sene	64. Assur - şad - şabe 28 sene
65. Assur - rabi sıfır sene	65. Assur - Nerari II 28 sene
66. Assur - nadin-ahhe sıfır sene	66. Puzur - Assur IV 28 sene
67. Enlil - Nasır II 6 sene	67. Enlil - Nasır II 28 sene
68. Assur - Nerari II 7 sene	68. Assur - rabi I 28 sene
	69. Assur - Nerari III 28 sene

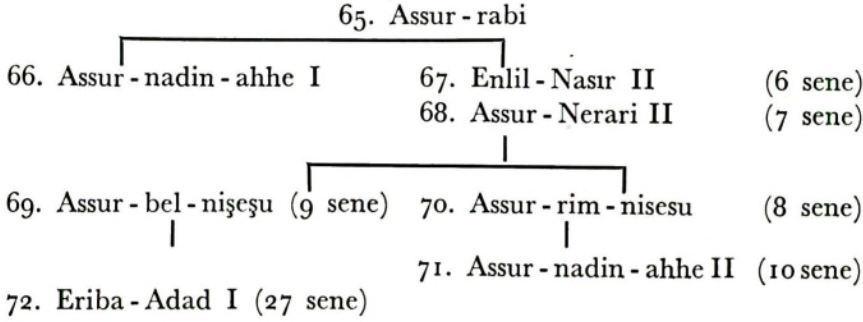
Asur kral listelerinin 64.-68. kırılların sırasında görülen bu uyumsuzluk, idare yıllarında da yansır. AKL inde 64.-68. kırılların her birine 28 er sene verildiği halde, KKL inde 64.-66. kırıllara sıfır sene verilir. Listelerde görülen bu karışıklık, memleketin yabancı istilası altında kalmasıyla izah edilebilir. Esasen bu kırıllardan bazılarına ait bir kaç inşaat kitabesinden başka da vesika yoktur. KKL nin, 65. kral Assur - rabi hakkında verdiği şu: "Assur saduni'yi tahttan attı, tahtı gasbetti ve sıfır sene kırıllık etti" notu, buradaki sıfır seneleri anlamamıza olanak verir, kanısındayız. Yani 63. kral Nur - ili, 12 sene idare ettikten sonra öldüğünde, yerine oğlu 64. Assur - şaduni geçmişti, fakat belki de Mitanni yanlısı olan 65. Assur - rabi, onun kırıllığını tanımamış, yiğeni bertaraf etmişti. Ne varki kendisi de muhalif parti tarafından ortadan kaldırılınca, onun oğlu I. Assur - nadin - ahhe (66.) kiral olmuş ve aynı sene içinde o da bertaraf edil-

⁵² Mitanni kralı Sauşşatar, Halebi, Alalakh kralı İdrimi'nin babası İlim-ilimma zamanında zaptetmiştir. Bak. Sir L. Woolley, A Forgotten Kingdom (1953) s. 120.

⁵³ E. Weidner, BoSt 8 s. 39 da Sauşşatarın Assurdan alıp, kendi idare merkezi Waşşukanni'ye getirdiği altın ve gümüş kaplamalı kapı'dan söz edilir.

mişti. Bütün bu olaylar aynı sene içinde cereyan ettiği için, Asurlu kâtip 64 - 66. kıralların idare sürelerini sıfır olarak göstermişti. Tabii bunlar bir varsayımdan öte gidemez.

67. Kral Enlil - Nasır II ye gelince, KKL ona Assur - nadin - ahhe'nin biraderi dediğine göre, o da Assur - rabi'nin oğlu idi; KKL sine göre iktidar:

şeklinde devam etmiştir. Bu şemadan da anlaşılacağı üzere, 68. kral Assur - Nerari II ölünce, yerine ilkin büyük oğlu 69. Assur - bel - nişeşu geçmiş, fakat idaresinin 9. senesinde kardeşi ona halef olmuştur. Halbuki listemizin belirttiğine göre, Assur - bel - nisesu'nun kendi oğlu vardı ve tahta onun geçmesi gerekirdi. Bundan anlaşılıyor ki, Assur - rim - nisesu bir hükümet darbesi yapmış, fakat kendisi de ancak 8 sene tahtta kalabilmiş, yerine oğlu 71. Asur kralı olarak Assur - nadin - ahhe II geçmişti. Sonra bilmediğimiz nedenlerle o da ancak 10 sene kiralık yapmış ve nihayet tahtın gerçek varisi olan Assur - bel - nisesu I'in oğlu tahta çıkmıştı.

KKL nin 72. kralı olan Eriba - Adad I ile Asur tarihi bir dönüm noktasına erişmiş olmalıdır. Gerçekten bu kralın şahsında, Asuru Mitanni boyunduruğundan kurtaran kahraman görülür, çünkü Mısır'da Firavun Psusenes'in mezarında (Thinis'te) bir kolyeye ait hurma biçiminde lapis lazuliden bir taşın üzerinde: "Büyük Sukallu İbaşsi - ilu'nun malı. O bunu büyük kızımın camı için yaptırdı. Beltil (Asur) tanrıları Asur, Enlil ve Ninlil'in malı. Onu kimse almasın veya tanrıya ve kırala yemin ederek kendine almasın!" ibaresi yazılı idi⁵⁴. Bu çivi yazısının duktusu, Eriba - Adad kitabesindeki yazı ile aynı idi. Diğer taraftan İbaşsi - İlu'nun stelinde ona: "Hanigalbat kralının

⁵⁴ R. Borger, HdO V, s. 20-21.

elçisi” denildiğinden, Asur’un Eriba - Adad zamanında bağımsızlığına kavuştuğu tahmin edilmektedir⁵⁵, zira Mısırda böyle bir hediye ancak kiralım bağımsız olduğu bir zamanda gönderilebilirdi.

Nitekim onun oğlu 73. kiral Assur - uballit de, Hitit kralı Suppiluliuma’nın Mitanni kralı Tuşratta’yı yenmesi üzerine, batı sınırlarını genişletme teşebbüslerinde bulunmuş, az sonra da Mısır Firavunu IV. Amenofise ve damadı genç prens Tut - ankh - Amona aynı seviyede kiral gibi “Biraderim” hitaplı mektuplar göndermişti⁵⁶.

Assur - uballit’ten 78. kiral I. Tukulti - Ninurta (1242-1206) zamanına kadar Asurda cereyan eden olayları Babil kronikleri⁵⁷ ve Asur destanı⁵⁸ ile biliyoruz. Asur devleti bu zaman içinde Babili bir vassal kirallık haline getirmişti. Gerçekten Assur - uballit’ten I. Tukulti - Ninurta’ya kadar geçen devir, Orta Asur devletinin en parlak çağıdır. Ne var ki bu mutlu günler uzun sürmemiş, I. Tukulti - Ninurta’nın 37 yıllık uzun idaresi sonunda, ihtiyar kiral karşı düzenlenen bir ayaklanmada, bizzat oğullarının da iştiraki ile bir suikast yapılmıştı⁵⁹. KKL bu olayı, 79. kiral Assur - nadin - apli için: Tukulti - Ninurta’nın hayatında tahtı aldı” şeklinde üstü kapalı olarak anlatır, fakat bu baba katili Asur tahtında ancak 3 sene oturabilmiş, yerine Tukulti - Ninurta’nın diğer oğlu Assur - Nasir - apli’nin oğlu 80. kiral olarak Assur - Nerari III geçmiştir:

78. Tukulti-Ninurta I

79. Assur - nadin - apli (3)	Assur - nasir - apli (kiral olmamış)
	80. Assur - Nerari III (6 sene)
	81. Enlil - kudur - usur (5 sene)

Diğer taraftan Harper 924 no.lu mektup, bu sırada Babil kralı olan Adad - sum - nasir’dan III. Assur - Nerari’ye ve Nabudan isimli bir şahsa hitaben gönderilmiştir. Mektupta: “Sizler, Asur’un küçük kırılları” denilmesinden anlaşılıyor ki, Tukulti - ninurta’nın ölümünden sonra, Asur toprakları 3 oğlu ve Nabudan arasında payla-

⁵⁵ Elena Cassin, FW II 78 de bu kahramanın Assuruballit olduğunu söyler.

⁵⁶ J. A. Knudtzon, Die El Amarna Tafeln (1915) No 13-14.

⁵⁷ King, Chronicels I-IV.

⁵⁸ A. Ungnad, MAOG XII₂ (1938) s. 1-42

⁵⁹ I. Tukulti - Ninurta Babilde 7 sene hâkim olduğu için, Babil’in “P” kroniği de bu olaylardan bahseder.

şılmıştı. Nabudan yalnız Asur sarayında değil, bütün Asur toprakları üzerinde söz sahibi, âdeta bir kiral gibi görünmektedir ⁶⁰. Nitekim 82. Asur kiralı olarak listeye geçen Ninurta - apel - Ekur onun oğlu idi.

III. Assur - Nerari'ye. Tukulti - Ninurta'nın en küçük oğlu 81. kiral Enlil - kudur - usur halef olmuştur, onun zamanında vukubulan Babil savaşı hakkında Sinkronistik tarih vesikası şu bilgiyi vermektedir: "Asur kiralı Enlil - kudur - usur ve Adad - şum - nasır (Babil kiralı) birbirlerine karşı savaş açtılar. Enlil - kudur - usur ve Adad - şum - nasır Asura karşı yapılan savaşta öldüler. Nabudan'ın oğlu 82. kiral Ninurta - apel - Ekur (Babilden) memleketine döndü, kendi askerlerini topladı, savaş için tekrardan düzenledi ve Babilli komutanı yendi, bunun üzerine o onu memleketine gönderdi"

Böylece bu Asur vesikası sayesinde, Tukulti-Ninurta'nın ölümünden 14 sene sonra, Enlil - kudur - usur'un savaş alanında ölmesi üzerine Adasi sülâlesinin sona erdiğini ve Nabudan'ın oğlu Ninurta-apel - ekur'la yeni bir sülâlenin başladığını öğreniyoruz.

Fakat KKL inde: "Nabudan'ın oğlu, Ninurta - apel - ekur, Eriba - Adad'ın soyundan, Karduniaşa (Babile) gitti, Karduniastan geldi, tahtı aldı, ve 3 (AKL inde 13) sene kiralık yaptı" denildiği için, Adasi sülâlesi başka bir koldan devam ediyor, demektir. Diğer taraftan Sinkronistik tarih listesi de 82. kiral Ninurta - apel - ekur'u III. Babil (Kas) sülâlesinden:

- 32. Adad - sum - nasır
- 33. Melişuhu II
- 34. Marduk - apel - iddin

isimli kırallarla çağdaş gösterir, fakat Poebel'in de işaret ettiği gibi, bu kırallardan ilki 81. Asur kiralı Enlil - kudur - usur'la yaptığı düelloda ölmüştü. Demek ki Nabudan'ın oğlu Ninurta - apel - ekur, Babil kiralı daha hayatta iken onunla münasebette idi, yani Babile onun yanına kaçmıştı.

KKL sine ve onun duplikatlarına göre, Ninurta - apel - ekura oğlu 83. kiral Assurdan III halef olmuş ve 46 sene idare etmiştir. Ne var ki bu kıraldan sonra listeler gene karışır ve bu kiralın oğulları hakkında listelerin verdiği kıt bilgiler uzun münakaşalara yol açar. Çün-

⁶⁰ A. Poebel, JNES II 56 da Nabudan'ın Assur dışında bir kiral olduğunu düşünür.

kü Assurdan'ın oğlu ve halefi olarak gösterilen 84. Ninurta - tukulti-Assur için listede: "Onun oğlu, onun idaresinde kiralık yaptı" denir. Buradaki "onun" zamiri selefine aittir ve böylece bu prensin, babasının son senelerinde idareye iştirak ettirildiği anlaşılır. Fakat yine III. Assurdan'ın oğlu olan Muttakil - nusku hakkında KKLinde: "Onun biraderi, ona karşı savaştı. O, onu Babile gönderdi, onun idaresinde tahtı aldıktan sonra öldü" kaydı vardır ve iki kardeşe de idare yılı olarak sıfır rakamı verilmiştir. Bu notları her araştırmacı kendine göre yorumlamaktadır ⁶¹. Kanımızca burada Asur tarihinde sık raslanan kardeşler arası bir taht kavgası söz konusudur. Baba Assurdan'ın son senelerinde Ninurta - Tukulti - Assur'un idareye iştirak ettirildiği sırada, babanın ölümü üzerine Muttakil - Nusku, kardeşinin kiralılığını tanımamış, vukubulan savaşta onu yenmiş ve Babile kaçmasına sebep olmuştu. Kendisi de aynı sene içinde oğlu lehine tahttan feragat etmişti. Burada münakaşaya yol açan şey, zamirlerin yerini tuttıkları şahısların tesbit edilmesindeki güçlüktür. Kim, kimi Babile göndermiştir? Bu soruya başka vesikalardan cevap aranmıştır. Bir vesikada: "Muttakil - Nusku'nun 100 parça gemisinden" bahsediliyor. Diğer taraftan Assur kazılarında bulunan 112 parçalık bir arşivin vesikaları yalnız Ninurta - Tukulti - Assur'un adı ile tarihlenmiştir.

Neticede, KKL nin ve duplikatlarının bu iki kiral hakkında üstü kapalı olarak verdikleri bilgilerden ve idare yılı olarak her ikisine de sıfır sene verilmesinden, her iki prensin de babalarının uzun idare yıllarında birer prens olarak yaşadıkları ve ikisinin de kiral olamadığı için, sıfır senelik idare gösterildiği anlaşılıyor.

Muttakil - Nusku'nun oğlu 86. kiral Assur - res - isi 18 sene, onun oğlu 87. Tiglatpileser I 39 sene Asuru idare ederler, böylece Asur devleti 80 sene kadar istikrarlı bir devlet görünümünü alır, zira Tiglatpileser'in oğulları 88. kiral Ninurta - apel - Ekur II (2 sene) sonra onun kardeşi 89. kiral Assur - bel - kala (18 sene) idarede kalırlar. Fakat bu sonuncunun oğlu 90. kiral Eriba - Adad'ın 2. senesinde, Tiglatpileser'in küçük oğlu 91. kiral Asur kralı Şamşi - Adad IV bir darbe ile tahtı ele geçirmiş, 90. kiral Eriba - Adad II Babile kaçmıştı. Bundan sonra KKL sinin son kralı 107. kiral Assur - Ne-

⁶¹ Karşıla: E. Weidner, AfO X 1935 s. 6; B. Landsberger, AfO X 143 Poebel JNES II s. 62-72.

rari'ye kadar, KKL fasılasız babadan oğula devam eder, bu arada listemizin verdiği idare yılları ile Asur'un (A) kiral listesi rakamları arasında farklar vardır. SDAS listesi ise KKL inde olmayan iki isim daha verir:

	KKL	AKL
87. Tiglatpileser I	39 sene	27 sene
91. Şamşi - Adad IV	4 "	20 "
95. Assur - rabi II	41 "	30 "
96. Assur - res - isi	5 "	15 "
97. Tiglatpileser II	32 "	33 "
100. Tukulti - Ninurta II	7 "	6 "
103. Şamşi - Adad V	13 "	14 "
107. Assur - Nerari V	10 "	8 "
	151 "	153 "
<u>SDAS</u>		
108. Tiglatpileser III		
109. Salmanassar V		

S O N U Ç

KKL sini ilk neşreden Arnold Poebel listenin sonuna, 100 sene sürdüğü mutlak kronoloji ile bilinen Sargonitler devri kırallarının isimlerini ve idare sürelerini eklemiştir. Şimdi, Asur kiral listelerinin kronolojik çalışmalarda doğruluğu kesin bir kaynak materyali olup olmadığı sorulabilir? Çalışmalarımız bize Asur kiral listelerinde bir çok yanlışlar ve eksikler olduğunu göstermiştir. Meselâ I. Şamşi-Adad sülâlesinden, son 4 kiralım adı çıkarılmıştır. Sonra, Listelerin Tuppişu kırallarını zaman hesaplarından çıkarmakla tarihi gerçek elde edilebilir mi, zira taht kavgaları senelerce sürmüş olabilir.

Diğer taraftan Asurlu kâtiplerin listeyi hazırlarken her bir kiralı aî limmu listelerini ve kitabelerini toplayıp, ilmi bir çalışma yapmadıkları da bir gerçektir. Bununla beraber, onların olanaklar oranında "Doğru"ya sadık kalmak istedikleri, fakat kiralım emrinde olduklarından olayları ancak üstü kapalı bir şekilde yansıtmalarından anlaşılıyor.

Böylece çalışmalarımız, Asur kiralı listelerinin birinci derecede güvenilir bir kaynak olmadığı sonucunu vermiştir.

POEBEL'İN KHORSABAD KRAL LİSTESİ

- 1 - Tudia 2480
- 2 - Adamu
- 3 - İangi
- 4 - Kilamu
- 5 - Harharu 2380
- 6 - Manvaru
- 7 - İmşi
- 8 - Harşu
- 9 - Didanu 2280
- 10 - Hanu
- 11 - Zuablu
- 12 - Nualu
- 13 - Abazu (M. Ö. 2180)
- 14 - Til-li
- 15 - Aşarah
- 16 - Uspia
- 17 - Apiaşal

Toplam : 17 kral

Çadırda oturan Kırallar.

- 18 - Halie
- 19 - Samanu
- 20 - Hiannu
- 21 - İlu-mer
- 22 - İakmesi
- 23 - İakmeni
- 24 - İazkur-ilu
- 25 - İlu-kapkabu
- 26 - Aminu

Toplam : 9 kral (babaları ile)

- 27 - Sulili
- 28 - Kikkia (İbi-sin 1960)
- 29 - Akia
- 30 - Pusur-Aşşur I
- 31 - Şalim-Ahhe (Salim Ahum)
- 32 - İlişuma
- 33 - Erişum I (40)
- 34 - İkinum
- 35 - Sarru-kin
- 36 - Puzzur-Aşşur II= Anitta
- 37 - Naramsin (Eşraminna k.)
- 38 - Erişum II

} Asur Ticaret Kolonileri Devri

39 - Şamsi-adad I	(33)	
40 - İşme-Dagan	(40)	
41 - Assur - Dugul	(6)	
42 - Assur-apla-iddin	(0)	
43 - Naşir-sin	(0)	(Puzur-sin)
44 - Sin - Namir	(0)	
45 - İbqu - İstar	(0)	Tuppisu
46 - Adad - Salulu	(0)	krallar
47 - Adasi	(0)	
48 - Belu - Bani	(9)	
49 - Libaia	(17)	
50 - Sarma - Adad I	(12)	
51 - EN-TAR-Sin	(12)	
52 - Baza-a-a	(28)	
53 - Lulla-ia-a	(6)	
54 - Şu - Ninuva	(14)	1562-1549
55 - Sarma - Adad II	(3)	1548-1546
56 - Erişum III	(13)	1545-1533
57 - Şamsi - Adad II	(6)	1532-1527
58 - İşme - Dagan II	(16)	1526-1511
59 - Şamsi - Adad III	(16)	1510-1495
60 - Aşur - Nerrari I	(26)	1494-1469
61 - Puzur - Aşşur III	(14)	1468-1455
62 - Enlil - Nerari	(13)	1454-1442
63 - Nur-ili	(12)	1441-1430
64 - Aşşur - Şaduni		1430
65 - Aşşur-rabi		1430
66 - Aşşur-nadin-ahhe		1430
67 - Enlil Naşir II	(6)	1429-1424
68 - Aşur - Nerari II	(7)	1423-1417
(Puzur - Aşşur IV) Asur A Kral listesinden		
69 - Aşşur-bel-Nisesu	(9)	1416-1408
70 - Aşşur-rim-misesu	(7)	1407-1400
71 - Aşşur - Nadin - Ahhe	()	1399-1390
72 - Eriba - Adad I	(27)	1389-1363
73 - Aşşur - Uballit I	(36)	1326-1327
74 - Enlil - Nirari I	(10)	1326-1317
74 - Enlil - Nirari II	(10)	1326-1317
75 - Arik-den-ilu	(12)	1316-1303
76 - Adad - Nirari I	(32)	1304-1273
77 - Salmanassar I	(30)	1272-1243
78 - Tukulti - Ninurta I	(37)	1242-1206
79 - Asur-nadin-apli	(3)	1205-1203
80 - Assur - Nerari III	(6)	1202-1197
81 - Enlil-kudur-uşur	(5)	1196-1192

(Karigalzu III)

82 - Ninurta-apel-ekur	(13)	1191-1179	
83 - Assurdan	(46)	1178-1133	
84 - Ninurta - Tukulti - Assur	(0)	Tuppisu	1133
85 - Muttakil-nusku	(0)	Tuppisu	11333
86 - Assur-res-isi	(18)	1132-1115	
87 - Tiglatplezer I	(39)	1114-1076	
88 - Ninurta-apel-ekur	(2)	1075-1074	
89 - Asur-bel-kala	(18)	1073-1056	
90 - Eriba - Adad II	(2)	1055-1054	
91 - Şamsi - adad IV	(4)	1053-1050	
92 - Assur-nasir-pal I	(19)	1049-1031	
93 - Salmanassar II		1028-1017	
94 - Assur - Nirari IV		1016-1011	
95 - Assur-rabi II		1010- 980	
96 - Assur-res-isi II		979- 966	
97 - Tiglatplezer II		965-933	
Assurdan II		932-913	
99 - Adad - Nirari II		911-891	
100 - Tukulti - Ninurta II		890-884	
101 - Assur-nasir-pal II		884-859	
102 - Salmanassar III		859-824	
103 - Şamsi- Adad V		824-810	
104 - Adad - Nirari III		810-782	
104 - Adad - Nirari III (Semiramis)		810-782	
105 - Salmanassar IV		782-772	Urartu kralı Argistis I
106 - Assurdan III		772-754	
107 - Assur - Nirari V		754-746	Korsabat Listesinin Sonu
109 - Salmanassar V		727-722	
110 - Sargon II		722-705	
111 - San-herip		705-681	
112 - Assur-haddon		680-669	
113 - Assur - banipal		668-626	
114 - Assur - etil - İlanı		625-620	
115 - Sin-sumu-lisir			
116 - Sin-sar-iskun		620-612	
117 - Assur-uballit II		612-609	

GIYİMLİ (HIRKANİS) ADAK LEVHALARINDAN ÖRNEKLER

Dr. ORHAN AYTUĞ TAŞYÜREK

Van ili Gürpınar ilçesinin 10 km. kadar batısındaki "Giyimli" (Hirkanis) köyünün yaklaşık olarak 250 m. güney batısında ve yerli halk tarafından "Serbartepe" olarak adlandırılan mevkide, 1971 yazında köylüler tarafından köy camisi inşaatına taş temin etmek amacıyla bir Urartu mekânında kazılar yapılmıştır. Bu yıkım sırasında, Urartu çağına tarihlenen ve üzerlerinde kabartma ya da kazıma tekniği ile yapılmış figürler bulunan büyük bir grup bronz levha bulunmuştur. Bundan bir yıl sonra 1972 yılı yazında, burada Prof. Dr. Afif Erzen başkanlığındaki kazı kurulu tarafından bir mevsim yürütülen kazı ve araştırmalar, Giyimli Urartu bronz definesiyle ilgili pek çok bilinmezi gün ışığına çıkarmıştır¹. Çoğunlukla adak levhaları, kemer ve okdanlık parçaları, pandantifler, at alınlıkları vs. gibi Urartu çağı bronz levha işçiliği ihtiva eden ve öğrenildiği kadarıyla toplam olarak 2000 parça kadar eserden oluşan Giyimli Urartu bronzlarından halen 250 kadarı Adana Bölge Müzesindedir². Aynı gruptan Van Bölge, Ankara Anadolu Medeniyetleri, İstanbul Arkeoloji, Konya Karaman, Gaziantep ve Kahramanmaraş Müzelerine de toplam olarak 150 parça kadar eser intikal etmiştir. Ancak bu bronzların büyük çoğunluğunun Türkiye dışına çıkarılmış olduğu da bilinmektedir. Örneğin "Budin" koleksiyonundaki Urartu

¹ Bak. A. Erzen, Giyimli bronz definesi ve kazısı, *Belleten*, 38 (1974), s. 191 vdd; TAD. 21 - 1 (1974), s. 13 vdd. Makalenin hazırlanmasına esas olarak müzele-
rindeki eserlerin fotoğraflarının çekilmesine izin veren Van Bölge Müzesi Müdürü
Cevat Bozkurtlar ve Gaziantep Müzesi Müdürü Hasan Candemir'e, çizimleri
yapan Rifat Ergeç ve Ferda Baltalı'ya, Türkçe metni İngilizce metinle karşılaştı-
rarak gerekli düzeltmeyi yapan Ülge Göker'e ve en son fakat en çok, çalışmalarına
her zaman olduğu gibi yön veren Sayın Hocam Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal'a
teşekkürü bir minnet borcu kabul ederim.

² 1971 - 75 yılları arasında bu satırların yazarının müdür olarak görev yap-
tığı Adana Bölge Müzesine diğer Urartu eserleri ile birlikte satın alınmak suretiyle
mal edilen "Giyimli" kökenli eserlerin büyük çoğunluğunu adak levhaları teşkil
etmektedir.

hiyeroglifli adak levhasının Giyimli Urartu bronzlarından olması kuvvetle muhtemeldir³.

Bu defineden, Türkiye müzelerine intikal etmiş eserlerin tümü üzerinde bu satırların yazarı tarafından yapılan araştırmalar, parçaların Urartu'nun yükseliş çağı ile çöküşleri arasındaki (tahminen M. Ö. 750 - 585) 200 yıllık süre içerisinde vücuda getirilmiş olduklarını ortaya koymuştur (Bak. dipnot 41). Ancak eserlerden büyük çoğunluğun M. Ö. 600'lere tarihlenebilecekleri de anlaşılmıştır⁴.

Bu yazı ile Giyimli bronz definesinin bünyesinden olup, dinî maksatlarla, muhtemelen bir mabede adanmak suretiyle kullanılmış olan ve tarafımdan adak levhaları olarak adlandırılan eserlerin bilim dünyasına ilk kez toplu halde sunulmaları gerçekleştirilecektir. Bir bölümü önceleri kemer olarak kullanılmış parçalar üzerine ikinci kez işlenmek suretiyle yapılmış olan ve üzerlerinde Urartu tanrı, rahip ve cinleri, ya da tanrılara kurban götüren veya alem taşıyan Urartu'lu muhtelif figürleri vs. konu alan, bir ya da birden çok figür ihtiva edebilen bu adak levhalarından bazılarının tipik Urartu sanatı özellikleri taşımalarına karşın, bozulmuş sanat olarak adlandırılabilinecek, kötü işçilik gösteren eserlerin daha çok sayıda oldukları dikkati çekmektedir. Yine aynı bronz definesinden olup, üzerinde kökeni hiçbir kültüre bağlanamayacakmış gibi görünen stilize edilmiş insan başlı çeşitli figürler, ya da ayakta insan figürleri ihtiva eden parçaların tümünün bir arada bulunmuş olması bütün bu eserlerin Urartu sanatı çerçevesi içinde mütâlaâ edilmelerine yol açmaktadır. Burada Giyimli bronz adak levhalarından çoğunlukla Adana Bölge Müzesinde yer alan ve karakteristik özellikler taşıyanlardan 30 adedi sunulmaya çalışılmıştır. Bunlar yukarıda da belirtildiği gibi:

³ Bak. R. D. Barnett, *The Hieroglyphic Writing of Urartu, AS. Presented to H. G. Güterbock, (İstanbul, 1974), lev. XI.*

⁴ Giyimli bronzlarından bir kemer parçasının M. Ö. 8. yüzyıl ortalarına tarihlendiği bilinmektedir. Bak. O. A. Taşyürek, *Urartu kemerleri, (Ankara, 1975), No. 14.* Keza aynı müzedeki bir pandantifin de M. Ö. 650'lere tarihlenebileceği gene bu satırların yazarı tarafından iddia edilmiştir. Bak. O. A. Taşyürek, *Adana Müzesindeki Urartu Süs Eşyaları, TAD, 22-2 (1975), s. 141.* Ayrıca Van Müzesindeki bir adak levhası da tarafımdan M. Ö. 650 yıllarına tarihlenmiştir. Bak. O. A. Taşyürek, *Some Inscribed Urartian Bronze Armour, Iraq, 37/2 (1975), Pl. XXXVI, a.* Bütün bu örnekler Giyimli bronzlarının M. Ö. 8. yy. ortalarından Urartunun çöküşüne kadarki devre (M. Ö. 585) içinde işlendiklerini ortaya koymaktadır.

- I — Karakteristik Urartu sanatı özelliği taşıyanlar,
 II — Bozulmuş Urartu sanatı özelliği taşıyanlar,
 III — Diğer levhalar

olmak üzere 3 ana gruba ayrılarak incelenecektir.

Ancak burada, birinci eserle otuzuncu eser arasındaki sanat karakteri farkı her ne kadar kesin olarak belli ise de I. gruptan II. gruba girişte 10 ve 11 nolu levhalar, keza II. gruptan III. gruba geçişte 20 ve 21 nolu levhalar arasındaki üslûp farkı kesin bir sınırla ayrılamamaktadır. Burada kısaca ve katalog sistemiyle tanıtılacak olan eserlerin tümünü, van Loon tarafından "Halk Stili" olarak nitelendirilen grubun içinde incelemek pek hatalı olmasa gerekir⁵.

I. Karakteristik Urartu sanatı özelliği taşıyan levhalar :

1. Van Bölge Müzesi⁶.

h: 6,3 cm. en: 4,6 cm. (Res.1)

Van Bölge Müzesinde yer alan bu dikdörtgen şekilli bronz Urartu adak levhasının üst kenarı testere dişleri biçiminde kesilmiştir. Bu levhanın altında tezyinî bir zemin, solunda ise bir arslanın sırtına basmış durumda ve başlığında tek boynuz bulunan, çift sadak veya kanatlı bir tanrı Haldi figürü yer almaktadır. Bu figürün sağ eli yukarı doğru kalkık, beli hizasında ileri doğru uzanmış sol elinde ise kare şeklinde ve saplı bir alem tutar durumda işlenmiştir. Uzun, önü açık ve süslü bir pelerin giymiş olan tanrı figürünün karşısında bir kadın figürü bulunmaktadır. Levhanın sağında yer alan ve ayaklarının önünde küçük bir keçi figürü işlenmiş olan, tanrıya oranla daha küçük boyda gösterilen bu kadın, ellerini tanrıya doğru, onu selamlar pozda uzatmış durumdadır. Bu figürün başının üstünde bazı Urartu hiyeroglifleri bulunmaktadır. Köşelerinde birer delik olan eser, muhtemelen bir yere çakılmak üzere yapılmıştır.

2. Gaziantep Müzesi. Env. no. 44. 49. 73

h: 10,6 cm. en 7,8 cm. (Res. 2).

Kenarları yer yer aşınmış olan dikdörtgen şekilli bu levhanın solunda; sağa doğru hareket etmekte olan, başlığı tek boynuzlu, çift

⁵ Urartu sanatı "van Loon" tarafından saray ve halk stili olarak iki ana gruba ayrılarak incelenmektedir. Bak. M. N. van Loon, *Urartian Art*. (İstanbul, 1966), s. 166 vd.

⁶ Bak. O. A. Taşyürek, *Iraq*, 37/3 (1975), pl. XXXVI, a.

sadaklı, uzun ve belden aşağı kısmının önü açık süslü bir pelerin ile giyimli bir tanrı figürü yer almaktadır. Bu figür sol eliyle meyvası aşağıda bir nar dalı tutmakta, sağ elini ise karşısındaki kadın figürünün uzattığı kare şekilli aleme yönelmiş durumdadır. Levhanın sağında uzun giysili, başı örtülü, sağ elinde alem taşıyan bir kadın figürü bulunmaktadır. Boşluklar yuvarlak şişkinliklerle doldurulmuştur. Klâsik Urartu sanatı özellikleri gösteren levha, usta bir sanatçının elinden çıkmış olsa gerektir. Eserin alt kısmında yer alan delik sırası, levhanın daha önce kemer olarak kullanılmış bir parçadan kesildiğini göstermektedir.

3. Adana Bölge Müzesi. Env. no. 117. 7. 1971.

h: 9,6 cm. en: 6,4 cm. (Res. 3).

Tabanı dış bükey, bir kenarı düz, diğer kenarı kırık olan levhanın üst kısmı kale burçları şeklinde kesilmiştir. Sol tarafında, başlığında tek boynuz bulunan, çift sadaklı, uzun saçlı, süslü ve uzun giysili, öne uzanmış sol elinde muhtemelen tesbih tutan bir tanrı figürü yer almaktadır. Bu figürün karşısında ise, daha kısa boylu, uzun giysili, aşağı doğru uzanan sol elinde muhtemelen tesbih, sağ elinde kare şekilli alem tutan bir kadın figürü işlenmiştir. Boşluklar, her birinde 4 yuvarlak şişkinlik bulunan ve çevreleri küçük dairesel noktalarla belirtilmiş şekillerle doldurularak eser süslenmeye çalışılmıştır.

4. Adana Bölge Müzesi. Env. no. 19. 3. 1973.

h: 11 cm. en: 8,8 sm. (Res. 4).

Ovale benzeyen dikdörtgen şekilli levha, altta ve iki yanda paralel iki çizgi, üstte tek çizgiden oluşan bir bordürle çevrelenmiştir. Bordürün iç kısmında, solda; sağa yönelmiş, ellerini sanki boşlukta duran kare şeklindeki aleme uzatmış, uzun saçlı, uzun ve süslü giysili bir kadın figürü yer almaktadır. Bu figürün sol yanında bir keçi figürü bulunmaktadır. Levhanın sağında ve yine bordürün iç kısmında sola doğru yönelmiş, tepesinde yuvarlak ponponu olan sivri uçlu başlıklı, uzun saçlı, uzun ve süslü giysili bir erkek (muhtemelen bir rahip) figürüne yer verilmiştir. Konturları kazıma tekniğiyle ve alçak kabartma olarak işlenen bu figürlerden sağdakinin de elleri aleme doğru uzanmış durumdadır. Levha üzerindeki boşluklar, çevreleri noktalarla sınırlandırılan yuvarlak şişkinliklerle doldurulmuştur.

5. Adana Bölge Müzesi., Env. no. 117. 2. 1972.

h: 13,2 cm. en: 9,5 cm. (Fig. 1,) Res. 5.

Oval şekilli olan bu plâkanın çevresi paralel iki çizgi ile sınırlandırılmıştır. İçte; solda, sağa dönük ucu ponponlu sivri uçlu başlıklı, uzun saçlı ve uzun giysili, omuzunda tek sadağı bulunan, ileriye uzanmış ellerinde muhtemelen yay tutan bir erkek figürü yer almaktadır. Karşısında ise; sola dönük, başı örtülü, uzun giysili, ellerinde tuttuğu muhtemelen arpa ya da buğday başaklarını karşındakine takdim eden bir kadın figürü bulunmaktadır⁷.

6. Adana Bölge Müzesi.

h: 11,2 cm. en: 8,6 cm. (Fig. 2, Res. 6).

Sağ üst köşesi kırık olan dikdörtgen şekilli levha üzerinde; soldan sağa hareket eden bir arslanın sırtına basmış durumda, çift sadaklı, süslü bir pelerin ve altına uzun bir elbise giymiş olan tanrı Haldi yer almaktadır. Sağ eli ileri ve yukarı doğru uzanmış olan tanrı, sol eliyle muhtemelen bir yay tutmaktadır. Bu levhada en ilginç özellik, tanrının ağzının üst üste beş çizgi ile gösterilmesine karşın, arslanın ağzında üst çenenin Rusa III (M. Ö. 625-585) kalkanındaki arslanların üst çenelerinde olduğu gibi daire şekilli bir şişkinlik halinde belirlenmiş olmasıdır⁸. Levhanın diğer kısımlarında ise çevreleri noktalarla sınırlanmış dairesel şişkinlikler görülmektedir.

7. Adana Bölge Müzesi.

h: 12,5 cm. en: 6,4 cm. (Fig. 3, Res. 7).

Sağ üst köşesi kırık olan dikdörtgen şekilli bu levha üzerinde sağa yürüyen, tepesinde ponponu olan tek boynuzlu başlıklı, çift sadaklı, uzun ve süslü giysili bir tanrı tasvir edilmektedir. Yüksek kabartma olarak işlenen tanrı figürünün sağ eli ileri ve hafifçe yukarı doğru uzanmıştır, sol eli ile ise levhanın kırık olmasından ötürü ne olduğu anlaşılmayan bir şey tutmaktadır. Uzun saçlı olup, kulağında küpesi vardır⁹. Burun iri, göz cepheden gösterilmiştir. Ağız işlenişi tamamen M. Ö. 600'lere tarihlenen İskit eserleri üzerindeki

⁷ Krş. E. Akurgal, *The Hittites* (London, 1962), pl. 114.

⁸ Krş. E. Akurgal, *Urartäische und Altiranische Kunstzentren*, (Ankara, 1968), abb. 31.

⁹ Krş. E. Stromenger, *The Art of Mesopotamia* (London, 1964). pl. 224.

figürlerde olduğu gibidir¹⁰. Eserin sağlam olan üç köşesinde yer alan yarıklar levhanın bir yere yassı çivilerle çakılmak üzere yapıldığını kanıtlamaktadır.

8. Adana Bölge Müzesi.

h: 7,5 cm. en: 4 cm. (Res. 8).

Sol kenarında yer yer eksiklikler bulunan dikdörtgen şekilli bu levha üzerinde sağa yürüyen bir tanrı figürü yer almaktadır. Tanrı, ucunda ponponu olan tek boynuzlu başlıklı ve çift sadaklıdır. Elleri ileride olan figürün sol elinde muhtemelen bir tesbih vardır. Uzun giysisinin beli kalın bir kemerle sıkılmış bulunan figürün ağzı üst üste iki çizgi halinde, gözü ise cepheden gösterilmiştir. Boşluklar, çevreleri noktalarla sınırlandırılmış dairesel şişkinliklerle doldurulmuştur.

9. Gaziantep Müzesi, Env. no. 44. 48. 73.

h: 10,5 cm. en 8 cm. (Fig. 4, Res. 9-10).

Sağ üst köşesi kırık olan dikdörtgen şekilli bu levha başlangıçta muhtemelen kemer olarak kullanılmış (Res. 9)¹¹, sonraki çağlarda ise, diğer yüzü bir adak levhası olarak yeniden işlenmiştir. Üzerinde; sola doğru yürüyen, başında, tepesi düz ve ponponlu başlığı olan, muhtemelen öndeki üst ucu, eseri işleyen sanatçı tarafından unutulduğu için gösterilmemiş çift sadaklı, uzun giysili bir erkek figürü yer almaktadır. Elllerinde küçük, kare şeklinde alem taşıyan bu figürün ağzı üst üste üç çizgi halinde, gözleri ise cepheden gösterilmiştir. Boşluklar, çevreleri noktalarla sınırlandırılmış dairesel şişkinliklerle doldurulmuştur.

10. Adana Bölge Müzesi.

h: 13,5 cm. en: 5 cm. (Res. 11).

Dikdörtgen şekilli bu levha üzerinde kesik darp hatlarının yan yana vurulmasıyla oluşturulmuş, sağa yürüyen, ucu ponponlu başlıklı, uzun saçlı, uzun ve süslü giysili bir erkek figürü yer almaktadır. Figürün sağ elinde hilal şeklinde bir alem¹², sol elinde ise muhtemelen bir bıçak vardır. Ağzı üst üste üç çizgi halinde, gözleri cepheden

¹⁰ Krş. M. İ. Artamanov, *Treasures from Scythian Tombs* (London, 1969), fig. 262.

¹¹ Krş. O. A. Taşyürek, *Urartu kemerleri*, No. 30.

¹² Bak. s. 669. Hilal şekilli alem.

gösterilmiştir. Levha üzerinde, gövdesinin belden gerisi bu figürün arkasında kalmış olan ve boynuzu geriye doğru kıvrık, sağa doğru hareket halinde bir de keçi figürü işlenmiştir. Buradaki kompozisyon büyük ihtimalle adağın mabede, kurban edilmek üzere götürülmesini konu almaktadır.

II. Bozulmuş Urartu sanatı özelliği taşıyan adak levhaları :

Başlangıçtan itibaren buraya dek sunulan bazı levhalarda, Urartu karakteristiğinin kesin bir şekilde görülmesine karşın bundan sonra incelenecek eserler üzerinde sanatın giderek bozulduğu ve asıl Urartu sanat karakteristiğinin çok az göze çarptığı belirtilebilir.

11. Adana Bölge Müzesi.

h: 7,6 cm. en: 6,6 cm. (Res. 12).

Kenarları yer yer kırık olan kareye yakın dikdörtgen şekilli bu levhanın solunda; sağa yönelmiş, ucunda ponponu olan sivri uçlu başlıklı, süslü giysili bir erkek (muhtemelen bir rahip) figürü yer almaktadır. Ağzı üst üste üç çizgi halinde, gözü ise cepheden gösterilmiş olan bu figür sol elinde kare şeklinde bir alem tutmakta, sağ elini ise ileri ve yukarıya uzatmaktadır. Karşısında yer almış olan kadın figürü de uzun saçlı, uzun ve süslü giysilidir. Gözü cepheden, ağzı üst üste dört çizgi halinde gösterilmiştir. Muhtemelen her iki elinde de birer tesbih tutmakta ve bunları karşısındaki figüre sunar gibi görünmektedir. Levhada, boşluklar noktalarla çevrelenmiş dairesel şişkinliklerle doldurulmuştur.

12. Gaziantep Müzesi.

h: 15,7 cm. en: 13,2 cm. (Res. 13).

Köşeleri yuvarlatılarak ovale benzetilmiş ve üst tarafı kale burçları şeklinde kesilmiş olan levhada karşılıklı, simetrik denilebilecek özellikte, yüz yüze bakan 2 kadın figürü yer almaktadır. Soldaki figürün başı örtülü, sağdakininse saçı omuzlarına inmektedir ve her ikisinin de ayak bileklerine kadar inen süslü giysileri vardır. Gözleri cepheden gösterilmiş, ağızları 6 çizgi ile belirlenmiştir. Soldaki figür sol eli ile kare şekilli bir alem tutmakta, sağ elini ise ileri doğru uzatmaktadır. Karşısında yer alan diğer figür ise kare şekilli alemlerle sağ eliyle tutmaktadır. Boşluklarda, çevreleri noktalarla sınırlanmış, yuvarlak şişkinliklere yer verilmiştir. Levha üzerindeki tas-

vir muhtemelen dinsel törenle ilgili bir sahneyi göstermektedir. Eserin köşelerinde birer delik vardır.

13. Adana Bölge Müzesi.

h: 11,7 cm. en: 9,7 cm. (Res. 14).

Sol üst ve sağ alt köşeleri kırık, basık dikdörtgen şekilli bu levha küçük şişkinliklerin yan yana getirilmesi ile oluşmuş ve paralel iki sıralı bir bordürle çerçevelenmiştir. Levhanın solunda, uzun saçlı, belinde kemer bulunan uzun ve süslü giysili, sol elinde kare şekilli alem, sağ elinde ise muhtemelen tesbih taşıyan bir erkek figürü işlenmiştir. Bu figürün karşısında, yine aynı özellikte, ancak sağ elinde bitki taşıyan bir erkek figürü yer almaktadır. Figürlerin saçları ve elbiselerindeki süslemeler noktaların yan yana vurulması ile yapılmıştır. Eserin üst ve alt kenar ortalarında birer delik vardır. Stil özellikleri yönünden buradaki figürlerin Luristan sanatı etkisinde işlendikleri ve özellikle Hasanlu kâsesi¹³ ve bir altın Luristan kemeri¹⁴ üzerinde yer alan figürlerle yakın benzerlikler gösterdikleri belirtilebilir.

14. Adana Bölge Müzesi.

h: 6,2 cm. en: 5,6 cm. (Res. 15).

Büyük ihtimalle başlangıçta kemer olarak kullanılmış bir levhadan kesilerek üzerine, sağa yürüyen, kanatlı, serpuşlu, sağ elinde kare şekilli bir alem, sol elinde ise muhtemelen tesbih taşıyan ve kanatlı gösterilmiş olan bir erkek figürü işlenmiş bulunan bu eserde işçilik oldukça kötüdür. Figürün kanatları, serpuşu ve elbisesi noktalarla süslenmeye çalışılmıştır.

15. Adana Bölge Müzesi.

h: 10 cm. en: 6,3 cm. (Res. 16).

Üst kısmı kale burçları şeklinde kesilmiş olan bu dikdörtgen şekilli levha üzerinde iki sıra halinde bir nokta bordürü bulunmaktadır. Bu bordürle sınırlanan dikdörtgen alan içinde sağa yürür halde, sağ elinde kare şekilli alem taşıyan bir erkek figürü yer almaktadır. Ace-

¹³ Krş. M. O. Mellink, The Hasanlu Bowl in Anatolian Perspective, *Iranica Antiqua*, VI (1966), fig. 1 a, b.

¹⁴ Krş. A. Godard. *Die Kunst des Iran*, 1964, pl. 32.

mice ve kesik hatların yan yana getirilmesi suretiyle vücut bulan figürün ağzı üst üste beş çizgi halinde ve gözü cepheden gösterilmiş, boşluklar yuvarlak şişkinliklerle doldurulmuştur. Köşelerinde birer delik bulunan levhanın sol kenarında bir sıra küçük deliklerin bulunması, bu eserin başlangıçta kemer olarak kullanılmış olabileceği konusunda ipucu kabul edilebilir.

16. Adana Bölge Müzesi.

h: 11 cm. en: 9 cm. (Fig. 5, Res. 17-18).

Arka yüzü önceleri kemer olarak kullanılmış bir eserden kesilmiş olan kare şekilli bu levha üzerinde (Fig. 5, Res. 18)¹⁵; sağa doğru yürüyen, sol elinde bir bakraç, sağ elinde ise muhtemelen arpa veya buğday başağı taşıyan uzun giysili bir kadın figürü yer almaktadır. (Res. 17). Figürün ağzı üst üste 7 çizgi halinde ve gözü cepheden gösterilmiştir.

17. Adana Bölge Müzesi.

h: 10,7 cm. en: 6,8 cm. (Fig. 6, Res. 19).

Üst kısmı testere dişleri şeklinde kesilmiş, kenarları yer yer kırık durumdaki levha başlangıçta kemer olarak kullanılmış bir eserden kesilmiştir. Esere ters yönden bakıldığında sol tarafta ince hatlarla üst üste üçerli olarak işlenmiş, muhtemelen arslan figürlerinin arka kısımları göze çarpmaktadır. Ortada, gallop halinde, kuyrukları sırtlarının üzerine doğru kıvrılmış boğa figürleri ve sağda ise yine arslan figürleri yer almaktadır¹⁶. İkinci kez adak levhası olarak kullanılırken, üzerinde sağa doğru yürüyen kadın figürüne yer verilmiştir. Sol elinde stilize kesik darp hatlarının yan yana gelmesinden oluşmuş muhtemelen bir bakraç, sağ elinde ise bir buğday veya arpa başağı taşımakta olan kadının başı örtülü olup, uzun giysilidir. Ağız işlenişinin üst üste 7 çizgi halinde olması ilginçtir. Boşluklar çevreleri kesik çizgilerle belirlenmiş dairesel şişkinliklerle doldurulmuştur.

¹⁵ Eserin kemer olarak kullanılmış arka yüzünde, solda; üst üste üç kez tekrarlanmış gallop halindeki atların sırtlarında Urartu savaşçıları, sağda ise keza üst üste üç adet hayat ağacı motifi mevcuttur (Fig. 5). At figürlerinin işlenişlerindeki stil özellikleri kemerin M. Ö. 7. yy. sonlarında vücuda getirilmiş olabileceğini belirlemektedir.

¹⁶ Krş. O. A. Taşyürek, Urartu kemerleri, res. 36.

18. Adana Bölge Müzesi. Env. no. 19. 1. 1972.

h: 11 cm. en: 7,8 cm. (Res. 20).

Üst kenarı kale burçları şeklinde kesilmiş olan dikdörtgen şekilli levhada, sağa doğru yürüyen, uzun saçlı, giysili, elleriyle kare şekilli alem taşıyan bir kadın ile, önünde gövdesinin ön yarısı görünen bir keçi figürü yer almaktadır. Kadının gözü cepheden, ağzı ise burunla çenenin alt çizgisi arasında üst üste beş çizgi halinde gösterilmiştir. Yüzeydeki boşluklar, çevreleri merkeze dikey küçük çizgilerle sınırlı dairesel kabartularla doldurulmuştur.

19. Gaziantep Müzesi. Env. no. 44. 51. 73.

h: 10,3 cm. en: 9,2 cm. (Fig. 7, Res. 21).

Sol alt köşesi kırık olan kareye yakın şekilli levhanın üzerinde cepheden gösterilmiş stilize bir insan figürü yer almaktadır. Tepesi ponponlu başlığı, badem şekilli gözleri, ince uzun çenesi ve keski darbeleriyle süslü uzun giysisi ile görülen figür ellerini yanlara ve yukarıya doğru kaldırmış ve ayaklarını iki yana açmış şekilde işlenmiştir. Figürün işleniş özellikleri yönünden tamamen Luristan etkileri taşıdığı¹⁷ ve levhada boşlukların daire şekilli şişkinliklerle bezenmeğe çalışıldığı görülmektedir.

III. Diğer Levhalar :

Başlangıçta da belirtildiği gibi bu grup levhaların günümüze dek bilinen anlamdaki Urartu sanatı ile uzak yakın hiçbir ilişkisi yoktur. Büyük ihtimalle Urartu'nun çöküş yıllarında eski kemer parçaları üzerine gayet basit hatlar, ya da noktaların yanyana getirilmesi suretiyle işlenmiş figürler, ya da yüzler ihtiva eden bu tür levhaların Giyimli bronz eserleri arasında yarıya yakın sayıda oldukları söylenebilir.

20. Gaziantep Müzesi. Env. no. 44. 54. 73.

h: 11,3 cm. en: 10,3 cm. (Res. 22).

Üst kısmı kale burçları şeklinde kesilmiş olan yatay-dikdörtgen şekilli levhanın solunda ayakta ve sağa doğru yönelmiş, keski darbeleriyle meydana getirilmiş bir figür yer almaktadır. Öne ve yukarıya doğru kaldırmış olduğu sağ elinde bir kâse tutmakta olan bu figürün

¹⁷ E. Porada, *Iran Ancien (L'art dans le Monde)* (1963), Fig. 59.

sol eli ortada masaya doğru uzanmış durumdadır. Gözü cepheden, ağzı iki çizgi ile belirlenmiş olan bu figürün ayak bileklerine dek inen uzun bir giysisi vardır. Karşısında, arkalıklı bir sandalyede oturmakta olan daha küçük ölçülerde yapılmış, sola dönük figürün de gözü cepheden işlenmiş, ağzı iki çizgi halinde belirtilmiş ve uzun bir giysi ile tasvir edilmiştir. Sol elini havaya kaldırmış olan figür bu elinde bir tas tutmaktadır, sağ elini ise ortadaki masaya doğru uzatmış olarak görülmektedir. Levhanın sol üst köşesinde 7 şualı bir yıldız, sağ üst köşesinde ise iç içe hilal ve yıldız işlenerek bezenmiştir. Her iki figürün ortasında alçak bir masa üzerinde stilize bir ağaç motifi yer almaktadır. Urartu sanatı ile hiçbir ilişkisi olmayan bu levha özellikle Geç Hitit sanatında pek çok karşılaşılan bir ziyafet sahnesini tasvir ediyor olmalıdır¹⁸.

21. Gaziantep Müzesi.

h: 7 cm. en: 6,5 cm. (Res. 23-25).

Bu kare şekilli küçük adak levhası da önceleri kemer olarak kullanılmış olan bir eserden kesilmiştir. Levhanın arka yüzünde diagonal hatlarla bir bölünme göze çarpmakta (Res. 24)¹⁹ ve bölümler içinde solda; sola doğru yürüyen elinde baş aşağı yarım ay şeklinde kulplu alem tutan, başlığında tek boynuz bulunan bir tanrı figürü yer almaktadır. Altta muhtemelen simetrik özellikte bir diğer figür ve bunların arasında bir Urartu güneş kursu bulunmaktadır. Parçanın sağ üst köşesi yakınında da aynı tipte bir güneş kursu, altında ise arslan gövdeli, geyik boynuzlu ağzından alev saçan bir dragon üstünde elleri yukarı ve öne uzanmış bir başka Urartu tanrısı yer almaktadır (Res. 23). Eserin adak levhası olarak kullanılmış olan ön yüzünde basit ve stilize hatlarla sağa doğru yürüyen, yassı başlıklı, muhtemelen tek kanatlı, belinde kemer bulunan uzun giysili, sağ elinde arpa veya buğday başağı taşıyan bir erkek figürü vardır (Res. 25).

¹⁸ Giyimli eserleri arasında bu tip ziyafet sahnesi ihtiva eden birkaç eser halen Adana Bölge Müzesindedir. (Bir Urartu bronz kemeri üzerindeki ziyafet sahnesini krş. O. A. Taşyürek, Urartu Kemerleri, Res. 21).

¹⁹ Eserin arka yüzü diagonal bölünme yönünden Ani - pemza ve Zakim kemeri ile benzerlikler göstermektedir. Bak. E. Akurgal Urartäische und Altiranische Kunstzentren, abb. 8, 9.

22. Adana Bölge Müzesi.

h: 7,8 cm. en: 5 cm. (Res. 26).

Dikdörtgen şekilli bu levha üzerinde basit ve acemice çizgilerle sağa doğru yürüyen, tepesi ponponlu başlıklı, sadaklı, belinde kemeri bulunan uzun giysili, ellerini öne uzatmış durumda gösterilmiş bir erkek figürü vardır. Levhanın sağ ve sol yan kenarlarında, ortaya yakın bir yerde birer delik bulunmaktadır. Figürün etrafındaki boşluklar noktalarla çevrelenmiş dairesel şişkinliklerle bezenmeğe çalışılmıştır.

23. Adana Bölge Müzesi.

h: 9,6 cm. en: 9,7 cm. (Fig. 8, Res. 27-28).

Sağ alt ucu kırık, kare şekilli bu levha da önceleri kemer olarak kullanılmıştır. Levhanın arka yüzünde ve sağda, dekoratif bezemelerle sınırlanmış dikdörtgen bir alan içinde arslan sırtında bir Haldi tasviri yer almaktadır (Fig. 8, Res. 27). Ön yüzünde, yüzü üç sıra nokta ile belirtilen figürün elleri yukarı ve yanlara doğru açılmış olup, ayakları da yanlara doğru açık olarak tasvir edilmiştir. Levha üzerinde figürün dışında kalan boşluklar noktalarla sınırlanmış dairesel şişkinliklerle doldurulmuştur (Res. 28).

24. Adana Bölge Müzesi.

h: 7,5 cm. en: 6 cm. (Res. 29).

Sol üst köşesi kırık olan dikdörtgen şekilli levha üzerinde, noktalarla belirlenmiş, tek gövde üzerinde iki başı olan ve ayakları sola yönelik stilize bir figür yer almaktadır. Kollarını yanlara ve yukarıya kaldırmış bulunan figürün ellerinde birer stilize buğday veya arpa başağı bulunmaktadır. Bu stilize gövdenin sağ ve solunda, etrafı noktalarla çevrelenmiş dekoratif amaçla yapılmış dairesel birer şişkinlik görülmektedir²⁰.

25. Adana Bölge Müzesi.

h: 8,5 cm. en: 5,7 cm. (Fig. 9, Res. 30-31).

Alt ve yan kenarları kırık olan bu küçük levhanın kemer olarak kullanılmış olan arka yüzünün solunda üst üste 3 adet kanatlı arslan figürü yer almaktadır. (Fig. 9, Res. 30). Arslan figürlerinin ağızlarında

²⁰ Bu tipte bir figüre, Luristan'da bulunmuş bir kemer üzerinde de rastlanılmıştır. Bak. P. R. S. Moorey, *Some Ancient Metal Belts, Iran, V* (1967), s. 87, fig. 2.

üst çene işlenişlerinin stil özellikleri göz önünde bulundurularak bu levhanın Rusa III çağında (MÖ. 625-585) kemer olarak kullandılmış olduğu ileri sürülebilir (Res. 30). Eserin adak levhası olarak kullanılan ön yüzünde ise, cepheden gayet basit çizgilerle meydana getirilmiş sivri uçlu başlıklı ve sakallı bir figür vardır. Sol elinde kare şekilli bir alem taşıyan bu figürün sağ elinde ise muhtemelen bir arpa veya buğday başağı bulunmaktadır. Levhada boşluklar noktalarla sınırlı yuvarlak şişkinliklerle doldurulmuştur (Res. 31).

26. Adana Bölge Müzesi. Env. no. 117. 6. 1971²¹.

h: 11 cm. en: 10,5 cm. (Res. 32-33).

Sol üst köşesi kırık olan, kareye yakın şekilli levhanın arka yüzü daha önce kemer olarak kullanılmıştır. Bu yüzünde birbirleriyle bağlantılı spiral motifleri ve sağ tarafta, alt alta sıralanmış beş tane kanatlı ve kuş gövdeli, boğa figürü yer almaktadır (Res. 32). Eserin adak levhası olarak kullanılan ön yüzünde ise, noktaların birleşmesi ile meydana getirilmiş, cepheden işlenmiş iki adet yan yana insan yüzü tasvir edilmiştir. Bunların ağızları ikişer çizgi halinde belirtilmiştir. Boşluklar noktalarla çevrelenmiş dairesel şişkinliklerle doldurulmuştur.

27. Adana Bölge Müzesi.

h: 10,7 cm. en: 7,8 cm. (Fig. 10, Res. 34-35).

Üst kısmı testere dişleri şeklinde kesilmiş olan dikdörtgen şekilli bu levhanın her iki yüzü de adak levhası olarak kullanılmıştır. Daha önce işlenmiş olması muhtemel olan yüzde, sağa yürürken sağ elinde bakraç taşıyan, başlığı tek boynuzlu ve uzun giysili bir tanrı figürü bulunmaktadır Fig. 10, (Res. 34). Ön yüzde ise noktaların yan yana sıralanmasıyla oluşmuş ve cepheden işlenmiş yan yana 2 insan başı yer almaktadır. Boşluklar noktalarla çevrelenmiş daire şekilli şişkinliklerle doldurulmuştur.

28. Konya Müzesi.

h: 6,7 cm. en: 5,3 cm. (Res. 36).

Kenarları yer yer kırık olan ve üzerinde cepheden bir yüz ihtiva eden levhada figürün ağızı üst üste üç çizgi halinde gösterilmiştir. İşçilik çok acemicedir.

²¹ Bak. A. Erzen, Belleten, 38 (1974), res. 40.

29. Adana Bölge Müzesi. Env. no. 117. 12. 1971/1.

h: 6,2 cm. en: 7 cm. (Res. 37).

Üst kısmı testere dişleri şeklinde kesilmiş olan dikdörtgen şekilli bu levhanın üzerinde, noktalarla belirlenmiş ve cepheden gösterilmiş bir yüz işlenmiştir. Figürün gözleri dairesel şişkinliklerle, ağzı ise üç sıra yan yana noktalarla belirtilmiştir²².

30. Adana Bölge Müzesi.

6,1 cm. en: 8,8 cm. (Res. 38).

Levha üzerinde üç sıra noktanın birleşmesiyle meydana getirilmiş, beş adet yan yana, maymuna benzeyen, cepheden işlenmiş yüz yer almaktadır. Kaşları arka yüzden vurulmak suretiyle, gözler yine arka yüzden vurularak birer nokta ile, ağızları ise keza aynı tarzda ikişer çizgiyle belirtilmiş olan figürlerin dışında kalan kısımlar dairesel şişkinliklerle doldurulmaya çalışılmıştır.

S O N U Ç

Buraya kadar bir katalog halinde takdim edilmeye çalışılan Giyimli kökenli Urartu adak levhalarıyla bugüne dek Urartu'nun bir başka yerinde karşılaşılmadığı söylenebilir. Gerek Toprakkale²³ ve gerekse Karmir-Blur²⁴ kazılarında bulunmuş olan altın ve gümüş pandantif ve madalyonlar, üzerlerinde yer alan tasvirler yönünden her ne kadar bazı çift figürlü Giyimli levhaları ile benzer özellikler göstermekte iseler de, eserlerden bazıları Oxus definesinin altın figürlü plâkalarından birkaç tanesi ile de hemen hemen aynı özellikleri taşımaktadır²⁵. Meselâ burada, resim 1 ve 2'deki başı örtülü kadın figürleri ile tamamen aynı karakterdeki bir Oxus altın levhası üzerindeki kadın figürü²⁶, Oxus ile Giyimli eserleri arasındaki benzerliği ortaya koyar mahiyettedir.

²² Bu tip bir yüz ihtiva eden ve muhtemelen aynı çağa tarihlendirilen bir levha İtalya'da Megara Hyblaea kazılarında da bulunmuştur. Krş. A. W. van Buren News letter from Rome, AJA 67 (1963), fig. 24

²³ Bak. S. Lloyd. Early Highland Peoples of Anatolia (London, 1967), Res. 112 - 113.

²⁴ Bak. B. Piotrovsky, Urartu (Nagel), 1969, res. 122 - 3.

²⁵ Krş. C. M. Dalton, The Treasure of the Oxus (London, 1964), lev. XIV-XV.

²⁶ Krş. Aynı eser, lev. XV, 93.

Giyimli kökenli bronz adak levhaları üzerinde yapılan araştırmalar özellikle Urartu dini, dinî törenleri ve sembolleri, kıyafetleri vs. gibi konularda bazı yeni fikirler elde edilmesine yol açmaktadır. Meselâ;

1 — Urartu sanatında bütün tanrılar, başlarında tek boynuzlu başlıkla tasvir edilmişler, bazı durumlarda ise kanatlı gösterilmişlerdir. Bu nedenle, Altın-tepe ve Arinberd'teki duvar freskolarında kanatlı cin olarak nitelenen figürlerin tanrı figürleri olmaları çok muhtemeldir²⁷.

2 — Tanrılara daha çok keçi, bazı hallerde ise boğa ya da koyun sunulduğu da adak levhalarının tümü üzerinde yapılan araştırmalar sonunda anlaşılmıştır²⁸.

3 — Urartu'lar dinî törenlerde bazı alemler kullanmışlardır (Bak. s. 668 vd.).

4 — Urartu sanatçısı erkek figürlerini sakalsız göstermeyi tercih etmektedir. Budin plâkası da dahil olmak üzere²⁹, Urartu sanatının tümünde sakallı figür birkaç taneden daha fazla değildir. Bu husus Urartu toplumunda sakal uzatma geleneğinin olmadığını gösteren bir delil kabul edilebilir.

5 — Levhalar üzerindeki figürler Urartu'da giyim konusunda da geniş bilgiler vermektedirler (Bak. s. 672).

IV. Levhaların Tarihlendirilmeleri :

Giyimli adak levhalarından bazılarının terihlendirilmeleri eserlerin üzerinde yer alan figürlerin stil özelliklerine dayanılarak yapılabilmektedir. Meselâ; Van plâkası (No. 1) üzerindeki arslan figürünün ağız işlenişi (Bak. Res. 1), eserin Prof. Akurgal tarafından Orta Urartu Çağı sanat stili olarak nitelenen döneme tarihlenmesini

²⁷ Bak. T. Özgüç, Altın-tepe I (Ankara, 1969), s. 15 vd.

²⁸ M. Ö. 800'lere tarihlenebilen Mer kapısı yazıtına göre aslında Urartu geleneğinde tanrılara daha çok koyun ve boğa kurban edilmesi gereklidir (Bak, B. Piotrovsky, Il Regno di Van (1966), s. 319 vd.) Ancak adak levhaları üzerinde bu satırların yazarı tarafından yapılan araştırmalar sırasında birkaç boğa ve koç tasviri ihtiva eden plâka ile karşılaşmıştır. Levhaların daha çok M. Ö. 600'lerde vücuda getirildikleri göz önünde bulundurularak Urartu'nun çöküş yıllarında tanrılara çoğunlukla keçi sunulduğu belirtilebilir.

²⁹ Bak. dipnot 3.

gerektirmektedir³⁰. Tarihlendirmelerde insan figürlerinin ağız stilizasyonunun da büyük önem taşıdığı anlaşılmaktadır. Meselâ; burada incelenilen 6. Levhada (Bak. Fig. 3, Res. 6) arslan sırtındaki Haldi kompozisyonunda, arslanın ağız işlenişinin Rusa III (M. Ö. 625-585) kalkanı üzerindeki arslan figürleri ile aynı karakterde olması, eserin keza Prof. Akurgal tarafından Geç Urartu Stili (Kübik Stil) olarak tanımlanan sanat çağına, dolayısı ile M. Ö. 7. yüzyıl sonu 6. yüzyıl başlarına tarihlenmesine yol açmaktadır. Ancak aynı levhada Haldi figürünün ağzının üst üste 5 çizgi halinde gösterilmesi, adak levhaları üzerinde yer alan insan figürlerinin ağızlarının üst üste 3-7 çizgi ile gösterilmeleri halinde plâkaların M. Ö. 600'lere tarihlenmeleri için yeterli neden kabul edilebilir ki, levhaların pek çoğu bu karakterde figürleri ihtiva etmektedir³¹.

Üzerlerinde yer alan arslan figürlerinin ağız işlenişlerinden ötürü kemer olarak, Rusa III çağında yapıldıkları halde, sonraları üzerlerine basit hatlarla figürler işlenerek ikinci kez adak levhası olarak kullanılan bazı eserlerin Urartu'nun çöküş yılları sırasında (yaklaşık olarak M. Ö. 590) yapıldıkları söylenebilir (Bak. Res. 19-27). Bu nedenle Giyimli adak levhalarından oldukları halde, Urartu sanatı çerçevesi içine giremeyecekmiş gibi görünen 20-30 nolu eserler tipindeki pek çok levhanın Urartu'nun çöküş yıllarında yapılmış olmaları gerekmektedir. Burada incelenilen esere dayanılarak tarihlendirme konusunda sonuç olarak Giyimli adak levhalarının M. Ö. 650 ile 585 yılları arasında vücuda getirildiklerini belirtmek yanlış olmasa gerektir.

V. Adak levhaları üzerindeki semboller :

Urartu sanatına geniş ölçüde etki eden Asur, Eski Babil, Hitit vs. çağlı eserleri, özellikle mühürler üzerinde yapılan incelemeler sırasında, Eski Anadolu ve Mezopotamya'da, dinî törenlerde bazı sembollerin kullanıldığı görülmektedir. Alacahöyük Hitit Kral mezarlarında çeşitli şekillerde alemler bulunmuştur³². Ayrıca Asur'da da pek çok değişik tipte dinî semboller vardır.

³⁰ Bak. O. A. Taşyürek, *Iraq*, 37/2 (1975), pl. XXXVI, a; Krş. E. Akurgal, *Urartäische und Altiranische Kunstzentren*, abb. 25.

³¹ Bak. O. A. Taşyürek, *Urartu kemerleri*, dipnot. 25.

³² Bak. E. Akurgal, *The Hittites* (1962), pl. 1 - 12.

Burada incelenen adak levhaları üzerinde görülen dini semboller Urartu inançlarında muhtemelen kültün kutlama şekliyle ilgili olup, birkaç değişik tiptedirler.

A. Kare veya dikdörtgen şekilli ve saplı alemler: Bu tip alemlere çift ya da tek figürlü levhalar üzerinde oldukça sık rastlanılmaktadır. Ancak muhtelif çağlara tarihlenen eserler üzerinde yapılan incelemeler bu tip standartların kökeni konusunda bir ipucu vermemektedir. İlk kez Urartu'da ve burada incelenen adak levhaları üzerinde karşılaşılan bu tür alemler, belki de ilk kez Urartular tarafından kullanılmışlardır. Van levhasında tanrı Haldi'nin elinde bu tip bir alemin bulunması (Bak Res. 1), kare şekilli alemin bu tanrı ile ilgili dini törenlerde kullanılmış olabileceği konusunda bir ipucu kabul edilebilir.

B. Yarım ay (Hilâl) şekilli ve saplı alemler: Urartu adak levhalarında zaman zaman karşılaşılan (Bak. Res. 11) ve Lunula olarak adlandırılabilen olan³³ bu tip alemlerin gümüş bir örneğine Kültepe (Kaniş) 1b katı mezarında rastlanılmıştır³⁴. M. Ö. 2. binlerde Akad³⁵ ve Suriye'de³⁶, Hammurabi çağında Asur'da³⁷, ayrıca 1. Babil Hanedanı çağında³⁸, keza aynı çağda İzin Larsa³⁹ mühürleri üzerinde bu tip alemlerle karşılaşılmıştır (Bu örnekleri arttırmak mümkündür), bu standartın kökeninin Mezopotamya olduğunu ortaya koymaktadır. Urartu adak levhalarında karşılaşılan bu tür saplı ve hilal şeklindeki alemler muhtemelen ay tanrısı ile ilgili törenlerde kullanılmış olsalar gerektir.

C. Hilal içinde yıldız veya tek başına yıldız: Bir ziyafet sahnesi ihtiva eden levhada (Res. 22), sağ üst köşede yer alan hilal ve içindeki yıldız ile, keza sol üst köşedeki tek başına yıldız astral semboller grubu içinde mütâlaa edilmek gerektir. Adilcevaz bazalt rölyefi olarak tanınan Teişeba figürünün başının üstünde yer alan dairesel kurs içindeki aynı özellikteki yıldız, Urartu sanatında bu konuda

³³ N. Özgüç, Kaniş Karumu 1b Mühürleri (Ankara 1968.), s. 9.

³⁴ T. ve N. Özgüç, Kültepe Kazısı (1949), (Ankara, 1953), res. 592.

³⁵ H. Frankfort, Cylinder Seals (1939), pl. XXXIX F.

³⁶ Aynı yer. pl. XLVI.

³⁷ H. Prinz, Altorientalische Symbolik (1913), taf. XIII, 7.

³⁸ H. Frankfort, Cylinder Seals, pl. 164, pl XXVIII, c (Sağ ayağı bir yaban keçisi üzerindeki tanrı Amurru'nun elinde).

³⁹ Aynı eser pl. XXVI, c.

daha önce rastlanılan tek örnektir ⁴⁰. Hilâl şeklindeki alemlere Mezopotamya ve Anadolu kökenli mühürler üzerinde M. Ö. 3. binlerden itibaren geniş ölçüde rastlanmaktadır ⁴¹. Mitânni mühürlerinden bazı örneklerde hilâl, içinde güneş kursu ile gösterilmiştir ⁴². Bir Hitit İmparatorluk devri mührü üzerinde yalnız hilâl motifinin görülmesine karşılık ⁴³, Geç Hitit çağından Arami etkisi taşıyan bir rölyefte saplı yarım ay içinde güneş yer almaktadır ⁴⁴. Ancak, Güterbock'a göre bu tip yıldız motifi Hitit çağında güneş tanrısının ideogramı olabilir ⁴⁵. Yıldız ve hilâl içinde yıldız gibi astral alemlerin kökeninde Mezopotamya olduğunu belirtmek yanlış olmasa gerektir ve bu motifler Urartu sanatına daha çok Asur etkisi ile yerleşmiş olmalıdır. Urartu mühürleri üzerinde de bu tip yıldız ve hilâl motiflerine sık sık rastlanmaktadır ⁴⁶.

D. Baş aşağı, çiçeği üstünde tek meyvalı nar dalı: Bu sembol ile tek ya da çift figürlü levhalar üzerinde karşılaşılabilmektedir (Res. 2). Kanatlı erkek figürlerinin sol ellerinde yer alan narlı sembole Karmir-Blur'dan elde edilmiş kemer parçaları üstünde de rastlanmaktadır. Ancak ellerinde bu tip sembollerle gösterilen figürler arslan ya da boğalar üzerinde yer almaktadırlar ve gerek Piotrovsky, gerekse van Loon tarafından tanrı Haldi ve Teişeba olarak nitelenmişlerdir ⁴⁷. Urartu sanatında özellikle hayat ağaçları üzerinde çok rastlanılan nar motiflerinden başka ⁴⁸, baş aşağı bir dal üzerindeki üçlü nar sembol-

⁴⁰ E. Akurgal, *Urartäische und Altiranische Kunstzentren*, abb. 66.

⁴¹ Mezopotamya'da Cemdet - Nasr periyodunda Kafaja - sin mabesinde (L. Goff, *Symbols of Prehistoric Mesopotamia* (1963), fig. 442), ayrıca Gavra periyodundan Tepe Gavrada bazı yarım ay örnekleri bulunmuştur (Aynı eser. Fig. 556).

⁴² N. Özgüç, Kültepe mühür baskılarında Anadolu grubu, (Ankara, 1965), s. 32.

⁴³ M. Riemschieder, *Die Welt der Hethiter* (1954), taf, 98.

⁴⁴ E. Akurgal, *The Hittites*, pl. 131.

⁴⁵ U. G. Güterbock, *Belleten*, VII (1943), s. 277.

⁴⁶ M. N. van Loon, *Urartian Art*, s. 150, pl. XXXI; B. Piotrovsky, *Urartu* (Nagel), pl. 40 - 42.

⁴⁷ B. Piotrovsky, *Urartu* (Nagel), s. 173, pl. 80; M. N. van Loon, *Urartian Art*, s. 122, fig. 14 (van Loon, kemerler üzerindeki tanrı figürlerinin, ellerinde tuttukları baş aşağı nar dallarını, (Mace) asa olarak nitelemektedir. Ancak adak levhaları üzerinde bu semboller tamamen belirlidir. Mezopotamya ve Anadolu sanatlarında kral veya tanrıların asalarını baş aşağı taşımadıklarını da burada belirtmek gerekir.

⁴⁸ M. N. van Loon, *Urartian Art*, s. 78, pl. VII, s. 155; pl. XXVIII, a.

lerine Asur çağı mühürleri ve rölyefleri üzerinde de sık sık rastlanmaktadır⁴⁹. Geç Hitit çağında da elinde nar tutan tanrı tasvirleri vardır. Meselâ; Kargamış rölyeflerinden bir tanesinde tanrıça Kubaba elinde nar ile gösterilmiştir⁵⁰. Bu sembolün muhtemelen bereketle ilgili bir tanrılık simgesi olarak Urartu sanatında da aynı amaçla kullanılmış olduğu ileri sürülebilir. Anadolu'da nar günümüzde dahi bereket sembolü olarak kullanılmaktadır.

E. Buğday veya arpa başakları: Adak levhalarından pek çoğu üzerinde yer alan figürlerin ellerinde tuttıkları buğday veya arpa başakları da muhtemelen bereketle ilgili sembollerdir (Bak. Res. 5, 14, 17, 19). Geç Hitit rölyefleri üzerinde de bu tip kompozisyonlar vardır. Meselâ Kargamış'ta dinî bir tören sırasında ellerinde buğday başakları taşıyan kadınları tasvir eden bir kabartma⁵¹, ayrıca İvriz'de bereket tanrısı ile kiral Warpalawas'ı karşı karşıya gösteren kaya kabartması bu konuda örnek olarak gösterilebilir⁵². Toprakkale'de bulunan altın madalyon üzerinde de tahtında oturan bir tanrıça veya kraliçenin, karşısındaki kadın figürüne burada incelenen 5. adak levhasındakinin üstündekine benzer özellikte bir nesnenin takdimi yer almaktadır⁵³. Urartu adak levhaları üzerindeki bu tip konularında bereket ile ilgili kompozisyonlar olabileceği ileri sürülebilir.

F. Tesbih: Adak levhaları üstündeki erkek veya kadın figürlerinin ellerinde yer alan ve özelliklerinden ötürü tesbih olarak nitelenebilecek olan bu nesnelere (Bak. Res. 3, 14, 15) muhtemelen dinî birer sembol kabul edilebilirler. Asur-Nasirpal (883-859) çağına tarihlenen bir silindir mühür üzerinde, boğa sırtındaki tanrı Adad'la birlikte tasvir edilen ve başının üstünde bir yıldız bulunan figürün sol elinde de muhtemelen aynı tipte bir tesbih bulunmaktadır ki⁵⁴, bu husus bu sembolün de Urartu'ya Mesopotamya'dan geldiğini gösteren bir ipucu kabul edilebilir.

⁴⁹ H. Frankfort, *The Art and Architecture of the Ancient Orient* (Penguin books) (1970), s. 173. fig. 199.

⁵⁰ E. Akurgal, *The Hittites*, s. 128. res. 115.

⁵¹ Aynı yer, res. 111.

⁵² Aynı yer, s. 14 krş. res. 4

⁵³ R. D. Barnett, *Iraq*, XII (1950), fig. 18. b.

⁵⁴ H. Frankfort, *Cylinder Seals*, pl. XXXIII; E. Stromenger, *The Art of Mesopotamia*, lev. 190.

VI. Adak levhalarına göre Urartu'da giyim :

Bu çalışma sırasında adak levhaları üzerinde yer alan figürlerin giysileri konusunda da bazı fikirlerin ileri sürülebileceği anlaşılmıştır. Bugüne dek tanınan Urartu heykelticileri, rölyefler, kemerler üzerinde yer alan figürler vs.'nin Urartu'da giyim konusunda verdiği bilgilerin yetersiz olmasına karşın adak levhaları ile konu daha çok aydınlığa kavuşmuş bulunmaktadır.

Levhalar üzerindeki figürlerin yalnızca Urartu tanrı, rahip ya da önemli kişileri oldukları iddia edilemez. Bunlardan pek çoğunun halktan kişileri ve dinî törenlere katılma giysileri ile tasvir edilebilecekleri göz önünde bulundurularak, Urartu toplumunda bütün giysilerin ayak bileklerine kadar inen uzunlukta ve süslü oldukları belirtilebilir. Bu uzun giysilerin üzerine erkeklerin bazı hallerde belden aşağılara kadar inen, bazı hallerde ise ayak bileklerinin üstlerine kadar uzanan önleri açık ve çok süslü pelerinler giydikleri görülmektedir. Gerek kadın ve gerekse erkek figürlerinin bellerinde kemerler yer alabilmektedir. Kadın figürlerinin özellikle dinî törenlerle ilgili sahnelerde başlarını sırtlarına kadar inen örtülerle örttükleri de dikkati çekmektedir.

Urartu kıyafetlerinin genellikle Asur giysileriyle bağdaştığı ileri sürülerek bu konuda pek çok örnek verilebilir⁵⁵.

VII. Adak levhalarında çeşitli sanat etkileri :

Burada incelenilen adak levhaları üzerinde Asur, Arâmi, Hitit ve Luristan sanatı etkileri bariz bir şekilde göze çarpmaktadır. Örneğin; 13. ve 19. eserlerde Luristan sanatı etkileri açıkça görülmektedir (Bak. Res. 14, 21). Ancak, özellikle iyi işçilik gösteren parçalarda Asur sanatı etkileri hissedilir ölçüdedir⁵⁶. Asur ve Geç Hitit, ayrıca Arami etkisinde işlenen Geç Hitit çağı rölyefleri üzerinde pek sık karşılaşılan ziyafet sahnelerine adak levhaları üzerinde de oldukça sık rastlanması⁵⁷, bu kompozisyonların Urartu sanatına Asur ve Hitit sanatlarının etkisi olarak girdiklerini doğrular mahiyettedir.

⁵⁵ Fig. 1. Krş. E. Stromenger, *The Art of Mesopotamia* (1964), pl. 224 vefig. 18, aynı eser, pl. 226 (Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür).

⁵⁶ Bak. res. 1 - 8, Krş. E. Stromenger, *The Art of Mesopotamia*. pl. 224 - 7.

⁵⁷ Bak. no. 20, res. 22, dipnot. 18.

EXAMPLES OF OFFERING PLAQUES FROM GIYİMLİ (HIRKANIS)

O. A. TAŞYÜREK

Ten kilometres west of the town of Gürpınar in the County of Van and about 250 metres south west of Giyimli (Hırkanis) in the area locally known as "Serbartepe", the local populace, while excavating rock for the construction of a mosque, discovered a large group of plaques of bronze with figures on them executed in relief. These were later dated to the Urartian period. A year later in the summer of 1972, a group under the leadership of Prof. Dr. Afif Erzen conducted an excavation in this area which brought to light much new information concerning the Giyimli Urartian bronze treasure¹. As far as has been ascertained, the Giyimli bronzes consist of about 2000 pieces, of which about 250 are in the Adana museum, and consist of offering plaques, pieces of belts and quivers, pendants and bridle head-pieces². 150 or so more pieces are collected in the Van Regional Museum, the Ankara Museum of Anatolian Civilisations, the İstanbul Archaeology Museum, and in the Konya, Karaman, Gaziantep and Kahraman Maraş Museums, and it is known that an even greater number of these pieces has been taken abroad. For example, it is very possible that the Urartian hieroglyphic offering plaque in the Budin collection is of Giyimli origin³.

In the researches we conducted on all the pieces found in Turkish museums, it has been established that they all date between the rise

¹ See. A. Erzen, *Giyimli Bronz Definesi ve Kazısı*, *Belleten* 38 (1974), p. 191 ff.; TAD. 21-1 (1974), p. 13 ff. Appreciation is extended to Muhtar Gücüm for translating my article and to Dr. Lisa French, Ülge Göker, and Claudine Weatherford for making necessary corrections, also I wish to express my sincere gratitude to Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal who offered invaluable assistance and support.

² A large number of these pieces were bought by the Adana Regional Museum (with the other Urartian finds) by the writer, the Director of this Museum. Many of the pieces were offering plaques.

³ See R. D. Barnett, *The Hieroglyphic Writing of Urartu*, AS. Presented to H. G. Guterbock, İstanbul, 1974, pl. XI.

and fall of the Urartu period (ca. 750-585 BC) and a large number of them date from some time around 600 BC⁴.

This publication has been produced in order to present for the first time to the scientific world those items from the Giyimli Bronze find which were designed for a religious purpose (perhaps to be placed in a temple) and have been labeled by us offering plaques. Some of these have previously been used as belts and have been re-worked and transformed into offering plaques. They display Urartian Gods, priests, devils, or other various figures carrying offerings to the Gods or indulging in other activities. They carry the typical signs of Urartian workmanship as well as some examples of a degenerating art which are to be found in the greater number of the examples. In the same find there are a number of examples of stylised human heads and human figures which cannot be assigned to any particular culture but which are studied together with the others simply because they were all found in the same place. The attempt will be made here to present mainly the Giyimli bronze offering plaques now in the Adana Regional Museum which carry the characteristic particulars of the genre. The whole will be presented in three groups:

- I. Those which have characteristic Urartian features
- II. Those which have degenerate Urartian features
- III. Other plaques.

But however much the difference in craftsmanship between Example 1 and Example 30 is obvious, in the transition between group I and group II the difference between plaques 10 and 11, and similarly in the transition between group II and group III the differences between plaques 20 and 21 are not so obvious. All these examples which will here be briefly described and inventoried, could,

⁴ A fragment of belt from among the Giyimli bronzes has been dated at the middle of the 8th century BC. See O. A. Taşyürek, *The Urartian Belts*, Ankara, 1975, no. 14. It has also been suggested by the writer that a pendant in the same museum is to be dated around 650 BC. See O. A. Taşyürek, *Urartian Jewellery and Needles in the Adana Regional Museum*, TAD. 22-2 (1975), p. 144. Also it has been suggested by the writer that an offering plaque in the Van Museum can be dated around 650 BC. See O. A. Taşyürek, "Some Inscribed Urartian Bronze Armour, Iraq, 37/2 (1975), pl. XXXVI, a. All these examples suggest that the Giyimli bronzes date from the middle of the 8th century BC. to the decline of the Urartian civilisation.

without danger of error, be classified as being in what "van loon" describes as the popular style⁵.

I. Offering plaques which have characteristic Urartian features :

1. Van Regional Museum.

height 6,3 cms. width 4,6 cms. (Pl. 1)⁶.

The top edge of this offering plaque, which is in the Van Regional Museum, has been cut like a saw edge. On it, on a raised base at the bottom, is the God Haldi on the left, standing on the back of a lion, winged, or with two quivers and with a single horn on his headdress, his right hand slightly forward and raised, holding extended before him at waist height a square sceptre with a handle, and wearing an embroidered cloak, open at the front, and, standing in front of him at waist height a square sceptre with a handle, and wearing an embroidered cloak, open at the front, and, standing in front of him, wearing a scarf, and a robe coming to the ground, her hands in front of her and slightly forward, stands a woman; above her head is a number of Urartian hieroglyphic signs. This example has a hole in each corner and was apparently made to nail on to a surface.

2. Gaziantep Museum. Inv. no 44-49-73.

height 10,6 cms. width 7,8 cms. (Pl. 2)

On the left of this plaque, advancing towards the right, is a god, with one horn on his headdress bearing two quivers, dressed in a cloak with embroidery, open at the front from the waist down, holding a pomegranate branch in the left hand with the fruit down, his right hand extended towards the sceptre held by the woman to the right in front of him, the woman is wearing a long dress with her head covered, carrying a square sceptre in her hand. The spaces are filled with circular swellings. This example has all the signs of classical Urartian craftsmanship and seems to come from the hand of a master craftsman. A row of holes along the bottom of the plaque indicates that it had been cut from a belt.

⁵ van Loon has classified Urartian art as being in either the "Palace" or the "Popular" style. See M. N. van Loon, *Urartian Art*, (Istanbul, 1966), p. 166.

⁶ See. O. A. Taşyürek, *Iraq*, 37/2 (1975). pl. XXXVI, a.

3. Adana Regional Museum. Inv. no. 117. 7. 1971.

height 19,6 cms. width 6,5 cms. (Pl. 3).

The top of the plaque has a crenellated edge and depicts on the left the figure of a god, with two quivers, a headdress with a single horn, long hair, wearing a long embroidered dress, and holding extended before him in his left hand what is apparently a type of rosary. Standing in front of him is a woman, shorter in stature, wearing a long dress, holding extended down in front of her apparently a rosary, and holding a square sceptre in her other hand. In an attempt at decorating the piece the spaces between the figures have been filled by protuberances, each containing four smaller bumps and with the edge marked by small dots.

4. Adana Regional Museum. Inv. no. 19. 3. 1973.

height 11 cms. width 8,8 cms. (Pl. 4).

The plaque is a rectangle with rounded corners; the borders consist of two parallel lines. On the left is the figure of a woman turned to the right, long-haired, wearing a long embroidered dress, holding a square sceptre in her hands with a goat walking beside her; in front of her is the figure of a man, perhaps a priest, turned to the left, wearing a pointed headdress, with long hair and wearing a long embroidered dress. These figures have been executed by incision and slight relief work and the hands of the figure on the right are extended towards the sceptre. The spaces on the plaque have been filled by small protuberances which have been delineated with small dots.

5. Adana Regional Museum. Inv. no. 117. 2. 1972.

height 13,2 cms. width 9,5 cms. (Fig. 1, Pl. 5).

This plaque is oval and is framed by two parallel lines. On it on the left is the figure of a man facing right, with a quiver on his shoulder, headdress and long hair, apparently holding a bow in his hand, and opposite him, facing left, the figure of a woman with hair covered and wearing a long dress, apparently holding two ears of wheat⁷.

⁷ Cf. E. Akurgal, *The Hittites* (London, 1962), pl. 114.

6. Adana Regional Museum.

height 11,2 cms. width 8,6 cms. (Fig. 2, Pl. 6).

The top right corner of this plaque is broken and displays: advancing from left to right, the double quivered figure of the God Haldi standing on the back of a lion, wearing an embroidered cloak and a garment beneath it. His right hand is forward and raised; in his left hand he may be holding a bow. The most interesting aspect of this figure is that the God's mouth is depicted by five lines one above the other. Also, the upper jaw of the lion is depicted in the same manner as the lions on the shield of Rusa III (625-586 BC) and consists of a round swelling⁸. The rest of the plaque is decorated with round swellings delineated with dots.

7. Adana Regional Museum.

height 12,5 cms. width 6,4 cms. (Fig. 3, Pl. 7).

The double quivered figure of a god is depicted advancing to the right, wearing a long embroidered dress and with one horn on his headdress. The top right hand corner of the plaque is broken off but the other three corners have narrow slits in them which may indicate that it was nailed onto some surface with flat nails. The figure has been depicted in high relief; the right hand is held up and forward and the God is holding some object in his left hand. He has long hair and is wearing an earring⁹. The nose is large and the eye is depicted as from the front. The mouth has been worked in exactly the same manner as in the Scythian objects of 600 BC.¹⁰

8. Adana Regional Museum.

height 7,5 cms. width 4 cms. (Pl. 8).

The plaque depicts the figure of a double quivered God advancing to the right, wearing a long robe, a single horn on his headdress, his right hand forward, holding perhaps a string of beads in his left hand; there is embroidery on his dress. He has a wide belt round his

⁸ Cf. E. Akurgal, *Urartaische und Altiranische Kunstzentren*, (Ankara, 1968), abb. 31.

⁹ Cf. E. Stromenger, *The Art of Mesopotamia* (London, 1964), pl. 224.

¹⁰ Cf. I. Artamanov, *Treasures from Scythian Tombs* (London, 1969), fig. 2, 62.

waist, his eye is depicted from the front, and his mouth consists of two lines one above the other. The spaces around the figure have been filled with round bumps. The left top and bottom corners are missing

9. Gaziantep Museum. Inv. no. 44. 48. 73.

height 10,5 cms. width 8 cms. (Fig. 4, Pl. 9-10).

The plaque was first used as a belt (Pl. 9) and subsequently the other side has been re-worked as an offering plaque. On the opposite side (Pl. 10), advancing towards the left, a male figure with a quiver carries an object in his hand his eye is depicted from the front, and his mouth consists of three lines one above the other. The spaces around the figure are filled with round bumps.

10. Adana Regional Museum.

height 13,5 cms width. 5 cms. (Pl. 11).

This plaque has a hole near each corner. The design is drawn by short incised lines spaced close together. It depicts a male figure walking towards the right, with a headdress and long hair, wearing a long embroidered garment, and carrying a crescent-shaped sceptre in the right hand¹² and what appears to be a knife in the left hand. His eye is depicted from the front and his mouth by three lines one above the other. The back part of its body concealed by the human figure, travelling towards the right, its horn curved towards the back, there is the figure of a goat, perhaps being taken to the temple as a sacrifice. The outline of this figure is a single incised line; the figure is in low relief and shows quite good workmanship. The spaces have been filled with round bumps.

II. Offering plaques exhibiting poor quality Urartian workmanship:

In all the examples presented up to now Urartian characteristics have been obviously displayed, whereas from here on the craftsmanship will progressively deteriorate and the signs of high quality Urartian craftsmanship will become increasingly rare.

11. Adana Regional Museum.

height 7,6 cms. width 6,6 cms. (Pl. 12).

¹¹ Cf. O. A. Taşyürek, *The Urartian Belts*. No. 30.

¹² See. p. 235 Crescent-shaped emblems.

On the left of the plaque there is the figure of a man (priest) facing right, wearing an embroidered robe and a headdress. The figure's eye is depicted from the front and he holds a square emblem in his left hand; his right hand is extended forward and up. His mouth is shown with three lines one above the other. Before him stands the figure of a woman also wearing a long embroidered dress; her eye is shown from the front and her mouth is shown as three lines one above the other. She appears to hold a string of beads in each hand and seems to be offering one of them to the male figure. The spaces on the plaque have been filled with a series of round bumps.

12. Gaziantep Museum.

height 15,7 cms. width 13,2 cms. (Pl. 13).

The top of this plaque has been cut in crenellated form. The scene portrays in symmetrical arrangement the figures of two women facing each other. Each has long hair and their robes come down to their ankles; their eyes are portrayed from the front and their mouths by six lines. The figure on the left holds a square emblem in her left hand and has extended her right hand in front of her. The figure opposite her holds a similar emblem in her right hand. The scene portrayed on the plaque possibly illustrates some religious ceremony.

13. Adana Regional Museum.

height 11,7 cms. width 9,7 cms. (Pl. 14).

This plaque is framed by a double row of small bumps as a border and portrays on the left the figure of a man with long hair, wearing a belt and a long embroidered robe, holding a square emblem in the left hand, and perhaps a string of beads in the right hand; opposite him with the same features, but holding perhaps a plant in the right hand, there is another male figure. The hair and details of the robes of these figures have been brought out by closely spaced small dots. There is a hole at the top and bottom edge of the plaque. From the point of view of style the figures seem to be worked under the influence of the art of Luristan and particularly show a close resemblance to the figures on the Hasanlu Bowl¹³ and the gold Luristan belt¹⁴.

¹³ Cf. M. O. Mellink, *The Hasanlu Bowl in Anatolian Perspective*, *Iranica Antiqua*, VI (1966), fig. I a, b.

¹⁴ Cf. A. Godard, *Die Kunst des Iran*, 1964, pl. 32.

14. Adana Regional Museum.

height 6,2 cms. width 5,6 cms. (Pl. 15).

It is probable that this plaque was first used as a belt. It portrays a winged robed figure carrying a square emblem in his right hand and a string of beads in his left hand. It is a male figure facing the right. The workmanship is rather poor; the wings, robe and waist area have been decorated with small dots.

15. Adana Regional Museum.

height 10 cms. width 6,3 cms. (Pl. 16).

The top of this plaque is crenellated and there is a border of a double row of small bumps. Inside the resultant rectangle, facing right, holding a square emblem in the right hand, is a male figure. It is drawn roughly by the use of narrow indentations; the eye is from the front and the mouth consists of five lines one above the other and the spaces around the figure are filled with small bumps.

16. Adana Regional Museum.

height 11 cms. width 9 cms. (Fig. 5, Pl. 17-18).

This plaque, which has been cut from a belt the design of which still exists on the back (Fig. 5, Pl. 18)¹⁵, depicts the figure of a woman carrying a bucket in the left hand and what appears to be an ear of barley or wheat in the right hand (P. 17).

17. Adana Regional Museum.

height 10,7 cms. width 6,8 cms. (Fig. 6, Pl. 19).

This example has been cut from a belt and sideways, worked in thin triple lines on the left, there are apparently the hindquarters of lions, in the centre galloping bulls with their tails curved over their backs and on the right the figures of lions¹⁶. The top of this plaque has a sawtooth edge. The offering plaque side of this object depicts a female figure walking towards the right. In her left hand

¹⁵ On the reverse side of this piece there are on the left, Urartian warriors riding on galloping horses repeated three times, and on the right, repeated three times the tree-of-life motif (Fig. 5). The style of execution of the horses make it probable that the belt was made towards the end of the 7th century BC.

¹⁶ Cf. O. A. Taşyürek, *Urartu Kemerleri*, Pl. 38.

there is a bucket depicted in stylised form by the use of short indentations one over the other, and in her right hand there is an ear of wheat or barley. She is wearing a scarf and a long dress. Her mouth is interesting in that it consists of seven lines one above the other. The spaces are filled with circular bumps.

18. Adana Regional Museum. Inv. no. 19. 1. 72.

height 11 cms. width 7,8 cms. (Pl. 20).

The top edge of this plaque is crenellated. It shows the figure of a woman walking to the right wearing a long dress and carrying a square emblem in her hands. Behind her is the figure of a goat with only the front portion of its body visible. The woman's eye is depicted from the front and her mouth is shown as five lines one above the other. The spaces are filled with round bumps.

19. Gaziantep Museum. Inv. no. 44. 5. 73.

height 10,3 cms. width 9,2 cms. (Fig. 7, Pl. 21).

The lower right corner of this plaque has been broken; it depicts the stylised front view of a human figure which has wings and a helmet, almond-shaped eyes, a longrobe decorated with narrow chisel marks. The figure stands with legs apart and arms raised above the head. The workmanship perfectly portrays Luristan influence¹⁷; the area around the figure has been decorated with round protuberances.

III. Other plaques :

As mentioned before, this group of plaques shows no resemblance to what is accepted as being typical Urartian craftsmanship. It is highly possible that these plaques were executed during the decline of the Urartian civilisation; they consist mainly of very simple illustrations executed on old sections of belts with shallow lines depicting various figures or faces. This type of plaque constitutes almost half of the Giyimli deposit.

20. Gaziantep Museum. Inv. no. 44. 54. 73.

height 11,3 cms. width 10,3 cms. (Pl. 22).

The top of this plaque is cut in crenellated form. It shows, on the left, marked out with chisel marks, a standing figure facing right,

¹⁷ E. Porada, *Iran Ancien (L'art dans le Monde)*, 1963, fig. 59.

holding a bowl in his right hand which is held forward and raised. He has his left hand extended towards a table in the centre of the composition; this figure has long hair; his eye is depicted from the front; his mouth is depicted by two lines; he wears a long robe. Opposite this figure, on a smaller scale, is another figure seen seated on a chair facing left. The eye is depicted from the front and the mouth consists of two lines. This figure has his left hand raised and seems to be holding a bowl while his other hand is extended towards the table. In the top left hand corner of the plaque is a star emitting seven rays and in the top right hand corner is a crescent with a star connected on the concave side. On the table in the centre there are two loaves one inside the other and a stylised tree motif. The plaque seems to have no connection with Urartian art and seems to show a banquet scene often found in particularly Neo-Hittite art¹⁸.

21. Gaziantep Museum.

height 7 cms. width 6,5 cms. (Pl. 23-25).

This plaque has been previously used as a belt and the back surface has been divided with diagonal lines (Pl. 24)¹⁹. Inside these divisions, on the left, seen facing towards the left and holding a crescent-shaped emblem upside down, is a human figure and below it, perhaps symmetrical to it, is another figure in the next division. Between them is an Urartian winged disc. At the top right hand corner there is another winged disc and below it the figure of a dragon with a lion's body and stags antlers, blowing flames out of its mouth, and riding on it another Urartian God with his hands extended up and forward (Pl. 23). On the front of the piece which has been used as an offering plaque there is a simple stylised figure walking to the right, winged, wearing a long belted robe, carrying an ear of wheat or barley in his right hand (Pl. 25).

22. Adana Regional Museum.

height 7,8 cms. width 5 cms. (Pl. 26).

¹⁸ Among the Giyimli artifacts in the Adana Museum there are some other examples of banquet scenes such as this (Cf. O. A. Taşyürek, *Urartu Kemerleri*, fig. 21 for a banquet scene on an Urartian bronze belt.)

¹⁹ The diagonal divisions on the back surface of this example bear a resemblance to the Ani-Pemza and Zakim belts (See E. Akurgal, *Urartäische und Altiranische Kunstzentren*, abb. 8, 9).

On this plaque, executed in simple unskilled lines, is a quivered male figure walking to the right wearing, headdress and a long belted robe. The plaque has a hole on the left and right edge. An attempt has been made to decorate the figure with bumps in the spaces around it.

23. Adana Regional Museum.

height 9,6 cms. width 9,7 cms. (Fig. 8, Pl. 27-28).

On the back of this plaque, which has previously been used as a belt, to the right, in an area surrounded by a decorative motif, there is a figure of the God Haldi riding on the back of a lion (Fig. 8, Pl. 27). On the front, executed in a double line of dots, there is a figure with his hands raised at the sides; the legs are also extended to the sides. The spaces around the figure have been filled with round bumps (Pl. 28).

24. Adana Regional Museum.

height 7,5 cms. width 6 cms. (Pl. 29).

The top left hand corner of this plaque has been broken off. It depicts by a row of dots a double-headed figure. Both the arms are extended up at the sides and he holds in each hand the stylised form of an ear of wheat or barley. To the right and left of the figure there is a round bulge surrounded by dots, apparently decorative²⁰.

25. Adana Regional Museum.

height 8,5 cms. width 5,7 cms. (Fig. 9, Pl. 30-31).

This plaque has been used previously as a belt, and on the back surface there are three winged lions one above the other. When the style of the lions is taken into consideration, it can be suggested that the belt was made in the era of Rusa III (625-585 BC.) (Pl. 30). On the offering plaque side, executed in the simplest lines, is seen frontally a bearded male figure. With a pointed headdress. He carries a square emblem in his left hand and an ear of wheat or barley in his right hand. The spaces on the plaque have been filled with round bulges (Pl. 3).

²⁰ Cf. P. R. S. Moorey, *Some Ancient Metal Belts, Iran V* (1967), p. 87, fig. 2.

26. Adana Regional Museum. Inv. no. 117. 6. 1971.

height 11 cms. width 10,5 cms. (Pl. 32-33).

This plaque had been previously used as a belt. On the back there is a design of interlocking spirals and on the left hand side, one above the other, there are five bulls with wings and the bodies of birds (Pl. 32)²¹. On the offering plaque side, there are two front views of faces shown by lines of small dots. The mouths consist of two lines; the rest of the space has been filled with round bulges.

27. Adana Regional Museum.

height 10,7 cms. width 7,8 cms. (Fig. 10, Pl. 34-35).

The top edge of this plaque has been cut in a saw edge form and both sides have been used as offering plaques. On the side which seems to have been used first, there is the figure of a god with wings and horns, wearing a long robe and carrying a bucket. He is advancing towards the right (Fig. 10; Res. 34 Pl. 34). On the other side there are two faces, front view, made with dotted lines, and the rest of the space is filled with round bumps.

28. Konya Museum.

height 6,7 cms. width 5,3 cms. (Pl. 36).

This shows only the front view of a human face with the mouth depicted as three lines one above the other; the workmanship is very poor.

29. Adana Regional Museum. Inv. no. 117. 12. 1971/1.

height 6,2 cms. width 7 cms. (Pl. 37).

The top edge of this plaque has a saw edge and displays a front view of a face worked in a double row of small bumps. The eyes of the figure are round protuberances and the mouth is a triple row of small dots²².

30. Adana Regional Museum.

height 6,1 cms. width 8,8 cms. (Pl. 38).

²¹ See A. Erzen, *Belleten*, 38 (1974), III. 40.

²² A face resembling this and perhaps belonging to the same period was found in the Megara Hyblaea excavations in Italy. Cf. A. W. van Buren, *News Letter from Rome*, *AJA* 67 (1963), fig. 24.

Outlined by three rows of closely spaced dots, five ape-like human faces are shown. The brows have been made by chisel blows on the back surface and the eyes each consist of a dot. The mouths are a series of double lines. The remaining area of the plaque is partially covered by a series of round bumps.

DISCUSSION

The Giyimli Urartian offering plaques that have been catalogued above have, at the present time, no parallels in the rest of Urartu. Even though the gold and silver pendants and medallions found at Toprakkale²³ and Karmir-Blur²⁴ bear certain resemblances to the double-figured Giyimli plaques, the greater number of them seem to have the exact characteristics of some of the gold plaques in the Oxus find²⁵. For example, the women in headdresses in 1 and 2 have exactly the same characteristics as on the gold plaques of the Oxus find²⁶.

Research conducted on the Giyimli finds has led to some new theories on the religion of the Urartian people and related subjects. These may be summarized:

1 — All the Urartian Gods have a single horn and some of them have wings, therefore the winged figures on the Altuntepe and Arinberd wall frescoes could possibly be Gods and not geniuses as they have previously been described²⁷.

2 — In an overall study of these offering plaques it appears that offerings to the Gods were mostly goats and sometimes a bull or a sheep²⁸.

²³ See. S. Lloyd. *Early Highland Peoples of Anatolia* (London, 1967), 111. 112-113.

²⁴ B. Piotrovsky, *Urartu* (Nagel), 1969, III. 122-123.

²⁵ O. M. Dalton, *The Treasures of the Oxus* (London, 1964), pl. XIV-XV.

²⁶ *Ibid.*, pl. XV, 93.

²⁷ T. Özgüç, *Altuntepe I*, 1969, p. 17 ff.

²⁸ According to the inscription on the "Mehr gate" it is apparent that usually the sacrifices to the Gods are either sheep or bulls (see B. Piotrovsky, *II Regno di Van*, 1966, p. 319 ff). But in studies on the offering plaques only one plaque depicting a bull and one plate depicting a ram was found. Since the plaques were predominantly made around the 6th century BC. it would appear that during the decline of Urartu goats were more often offered to the Gods.

3 — The Urartians used certain emblems in their religious ceremonies (see. p. 235).

4 — Urartian craftsmen preferred to show their male figures without beards. In all the Urartian figures there are not more than a few male figures with beards. This includes the Budin plaques²⁹.

5 — The figures on the plaques give a considerable amount of information on Urartian dress (see p. 238).

IV. Dating The Plaques :

It is possible to date some of the Giyimli plaques by relying on the style of execution of some of the figures on the plaques. For instance, the fashioning of the mouth on the lion (see. Pl. 1) on the Van plaque has caused Prof. Akurgal to date it to the middle of the Urartian period³⁰. The style of execution of the mouth is accepted as being significant in the dating of these pieces. In six of the plaques examined here (for example see, Fig. 2, Pl. 6), the lion figure in the composition has been dated by Prof. Akurgal to the late Urartian style (Cubic Style), and therefore can be dated around the end of the 7th century BC and the beginning of the 6th. But the fact that in the same composition the mouth of the Haldi figure is shown by five lines, and the mouths in most of the human figures in the offering plaques are made of from three to seven lines is considered sufficient reason for them to be dated around the 6th century BC; in fact, a very large number of these figures are so drawn³¹.

Due to the details of the mouth, the lion figures on the side of the plaques that were previously used as belts indicate that, as belts, they were made in the era of Rusa III and then later the reverse sides of these belts were re-worked with simple lines and made into offering plaques, which indicates that they were made in the declining years of the Urartians, or about 590 BC (see Pl. 19-27). Thus it can also be assumed that the examples 20 to 30, which, although they came out of the Giyimli find, do not appear to be a product of Urartian art, were also the results of the Urartian decline. Relying upon the

²⁹ See Note. 3.

³⁰ See O. A. Taşyürek, *Iraq*, 37/2, (1975), pl. XXXVI, a; Cf. E. Akurgal, *Urartaische und Altiranische Kunstzentren*, abb. 25.

³¹ See. O. A. Taşyürek, *The Urartian Belts*, footnote 25.

Res. 2

Res. 1

Res. 4

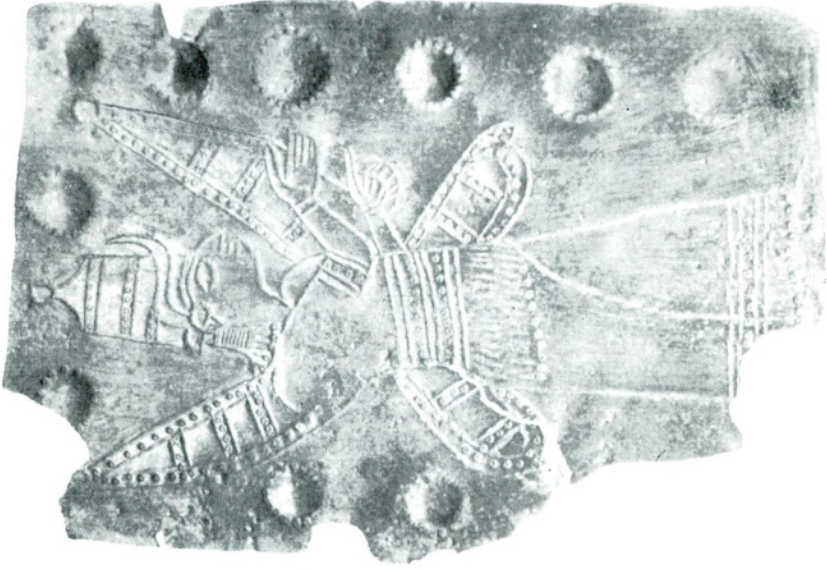
Res. 3

Res. 6

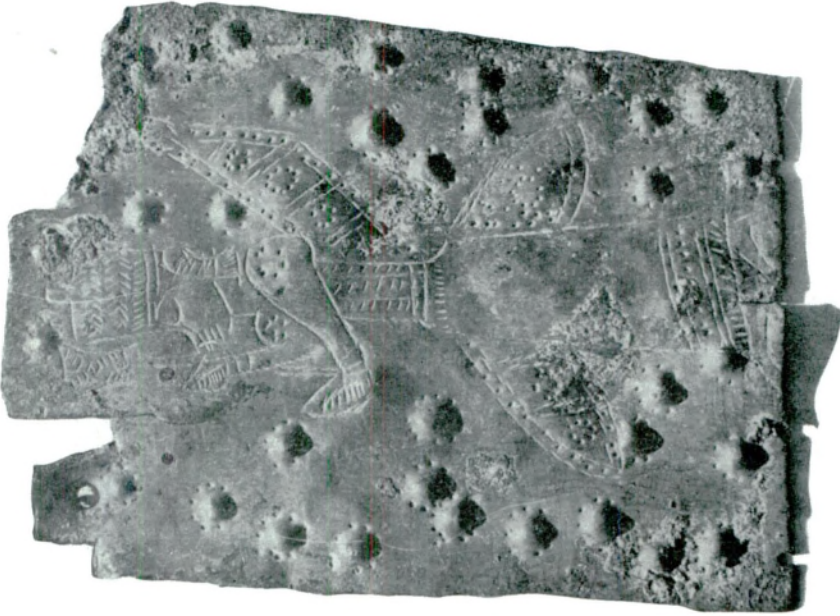
Res. 5

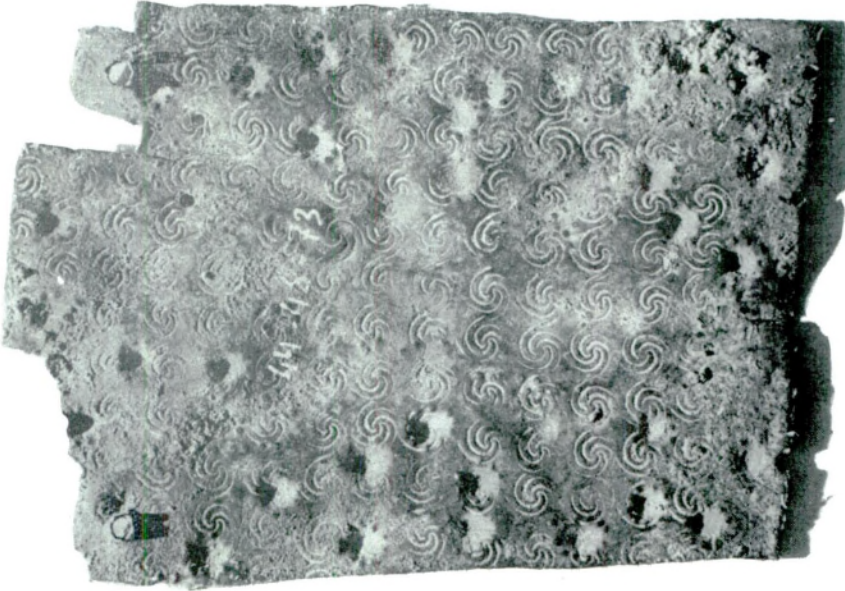
Res. 8

Res. 7

Res. 10

Res. 9

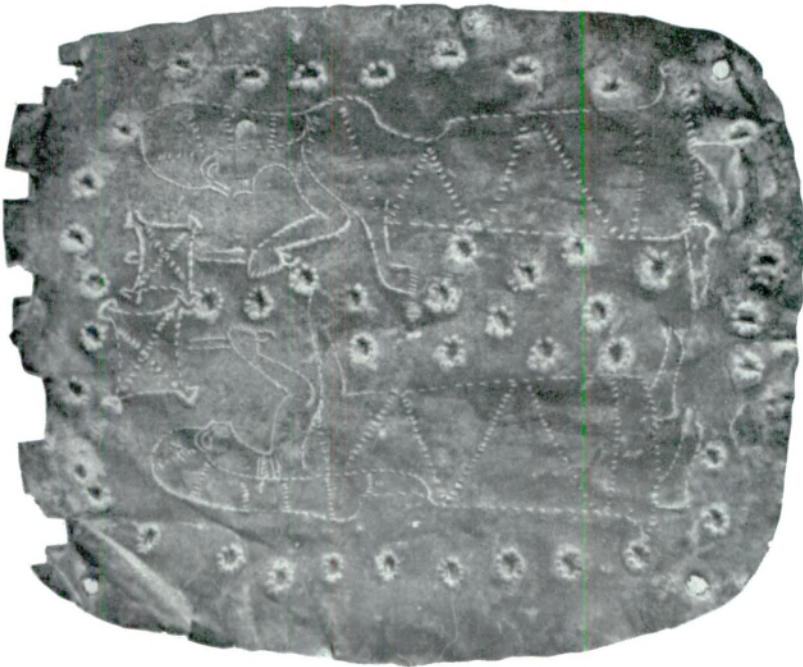
Res. 12

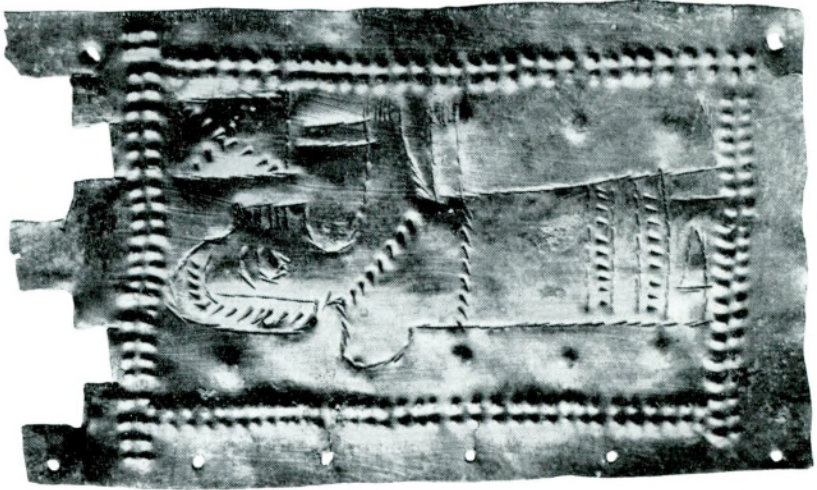
Res. 11

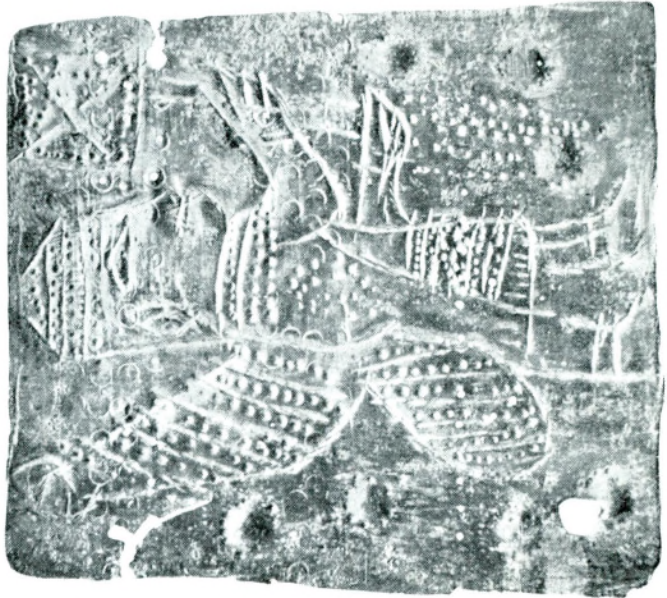
Res. 14

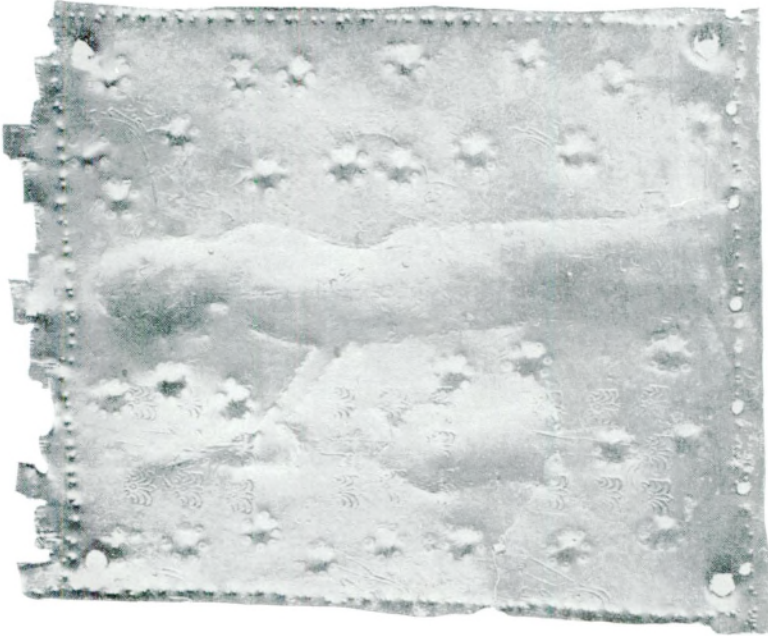
Res. 13

Res. 16

Res. 15

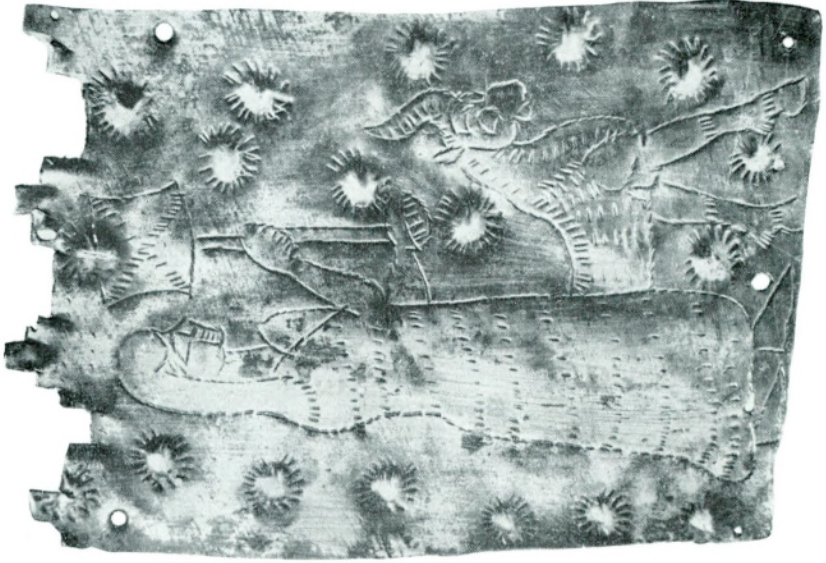

Res. 18

Res. 17

O. A. Tasyürek

Res. 20

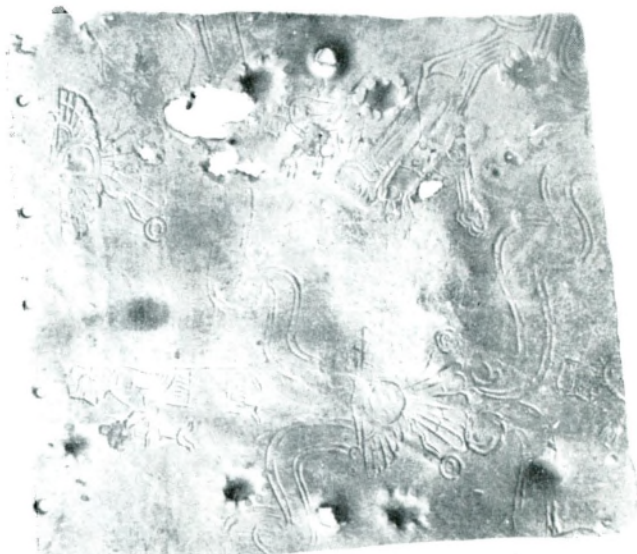
Res. 19

Res. 22

Res. 21

Res. 24

Res. 23

Res. 26

Res. 25

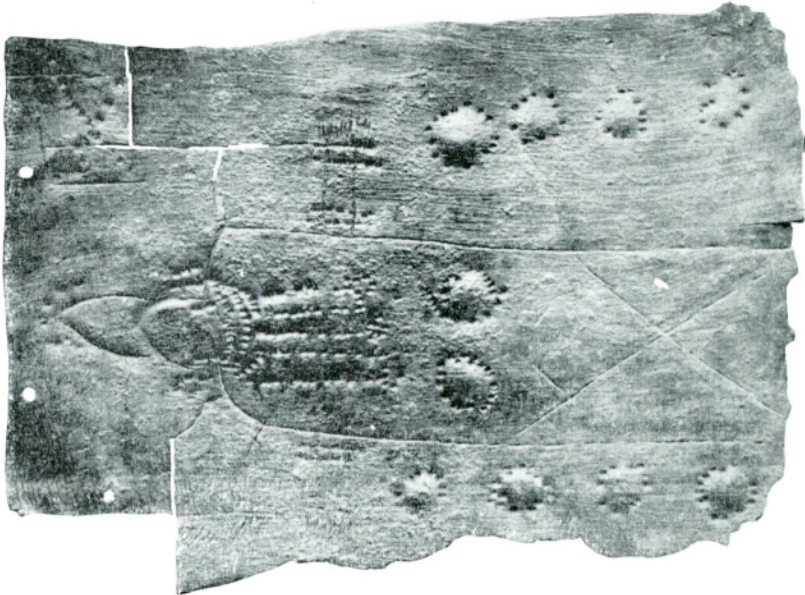
Res. 28

Res. 27

Res. 29

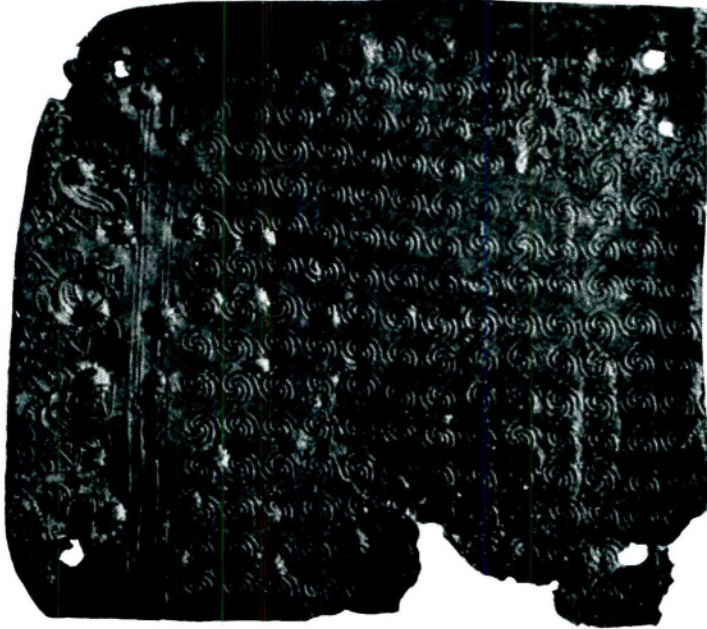
Res. 31

Res. 30

Res. 33

Res. 32

Res. 35

Res. 34

Res. 36

Res. 37

O. A. Taşyürek

Res. 38

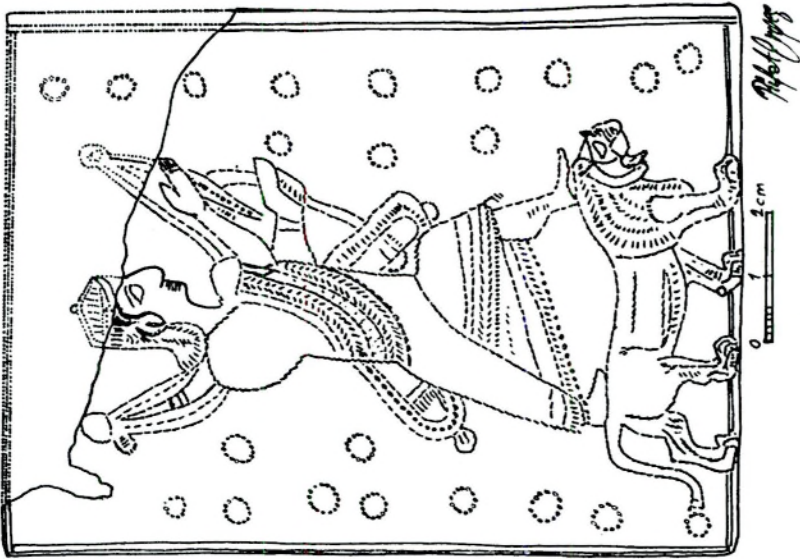

Fig. 2

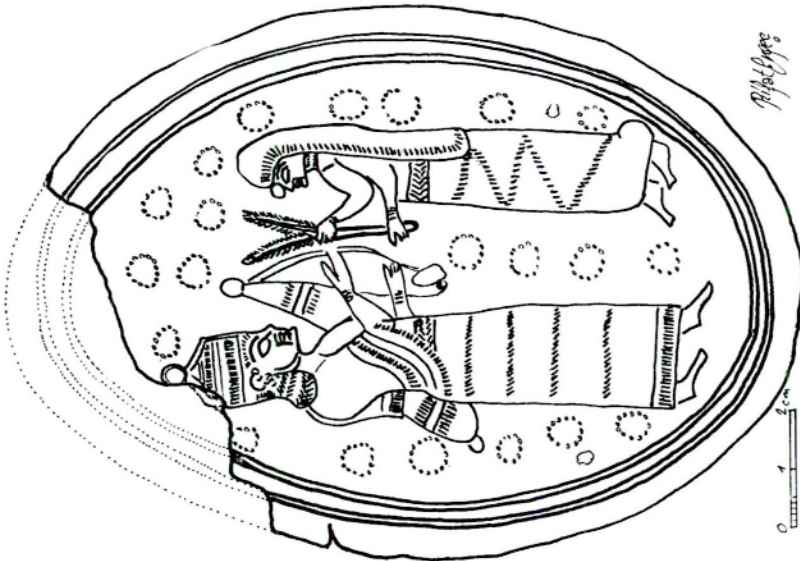

Fig. 1

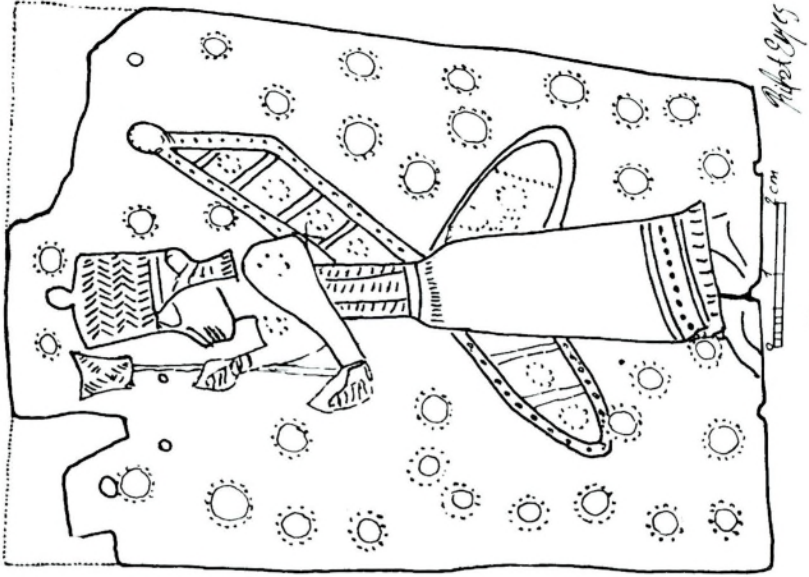

Fig. 4

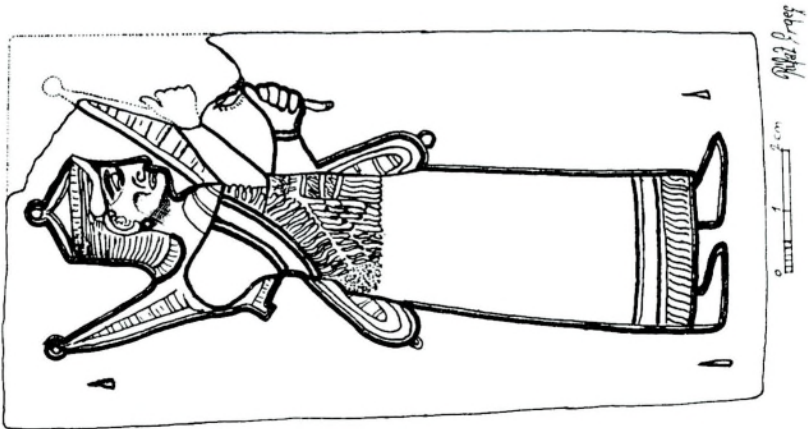

Fig. 3

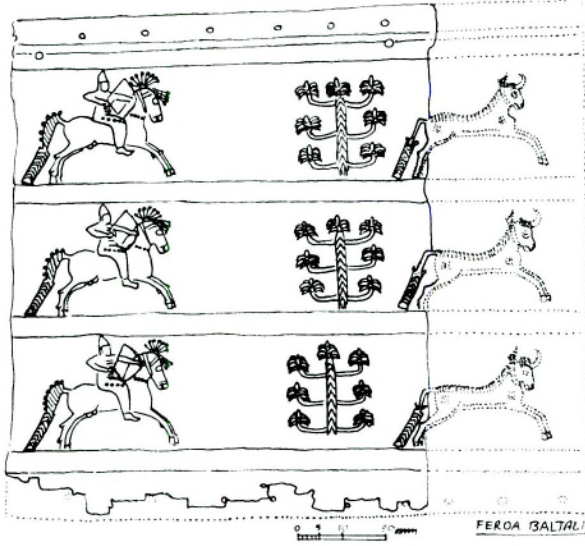

Fig. 5

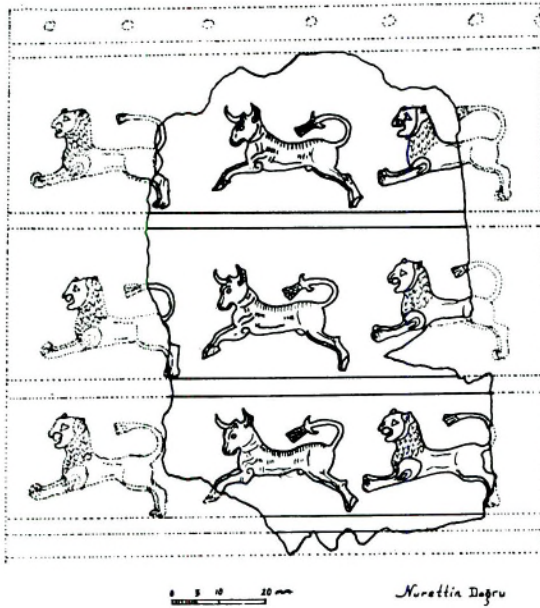

Fig. 6

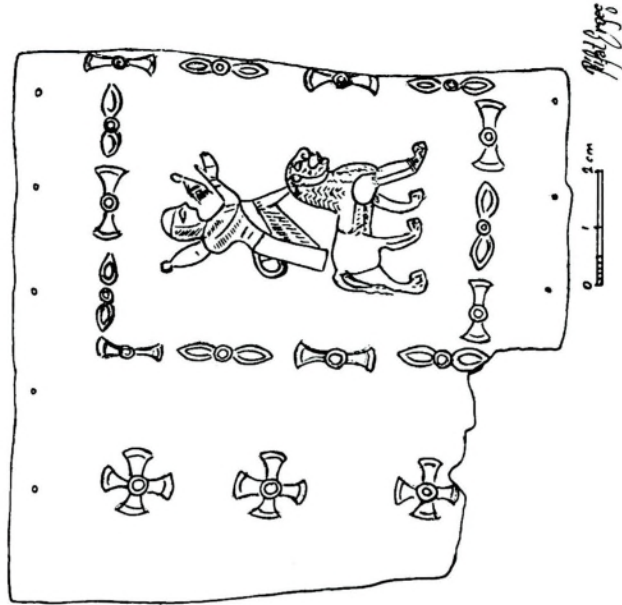

Fig. 8

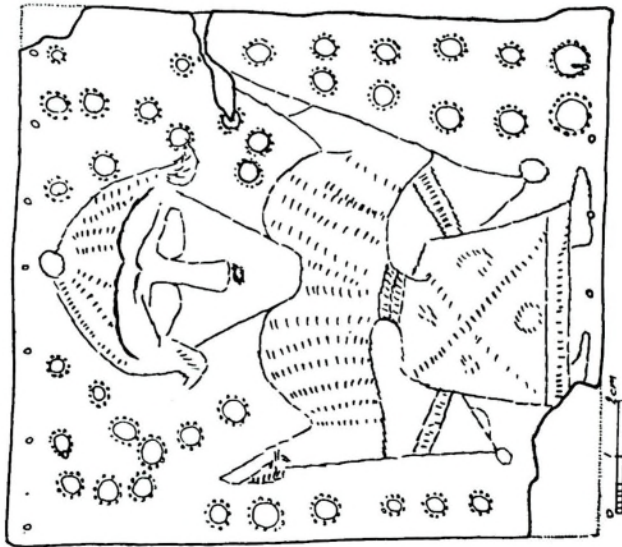

Fig. 7

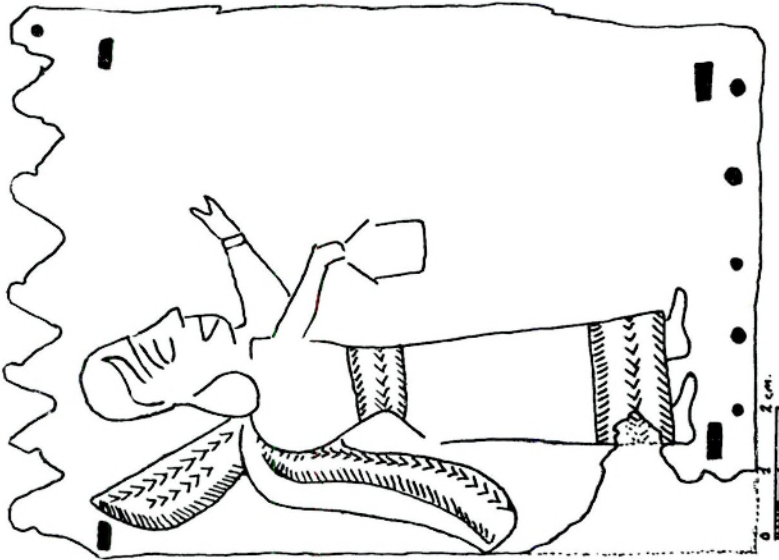

Fig. 10

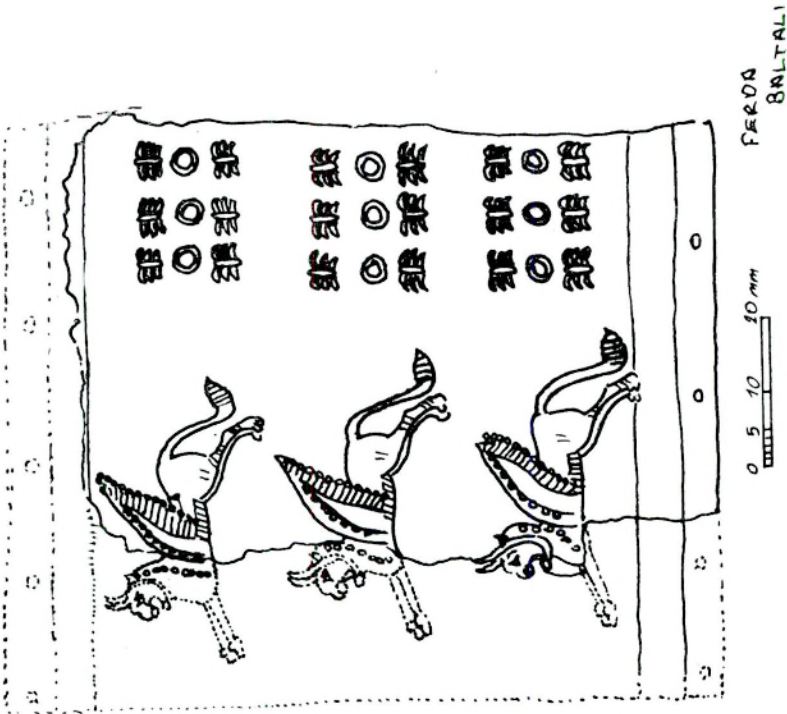

Fig. 9

evidence presented by the examples of Urartian art studied in this text, it would not be erroneous to conclude that the Giyimli offering plaques date from the years between 650 and 585 BC.

V. The Symbols on the offering plaques:

In studying the artifacts, particularly the seals, of the Assyrian, Ancient Babylonian, and Hittite civilisations, all of which had a considerable influence on Urartian art, it becomes apparent that, in the religious ceremonies of ancient Anatolia and Mesopotamia, a number of symbols were used. A number of emblems were found in the Alaca Hüyük Royal graves³² and also there were many different types of symbols found in Assyria.

As seen on the offering plaques examined here, The Urartian religion included some different types of religious symbols that were concerned with the celebration of their cults.

A. Square or rectangular-shaped emblems with a handle: This type is found mostly on the plaques showing one or two figures, but studies of the artifacts from various periods do not give any clues as to the origin of this type of standard. This type of emblem is first seen in Urartu, in the Giyimli find, and it can be supposed that they were used for the first time by the Urartians. The God Haldi holds an emblem of this type on the Van plaque (see. Pl. 1) and thus we are given a clue that the square emblem was used in ceremonies to do with this deity.

B. Crescent-shaped emblems with handles: An example of this type of emblem made of silver was found in graves of Kültepe (Kanish) level Ib³³. They are called Lunulae³⁴ and are seen from time to time on Urartian offering plaques (see. Pl. 11). In the second millennium BC in Akkad³⁵ in Syria³⁶ in Assyria in the Hammurabi period³⁷, also in the first Babylonian Dynasty³⁸ and on the IZIN LARSA seals of the same period,³⁹ to name but a few examples of this symbol

³² Ibid, pl. XXVI. cb.

³³ See E. Akurgal, *The Hittites* (1962), pl. 1-12.

³⁴ N. Özgüç, *Kanish Karumu Ib Katı Mühürleri* (Ankara, 1968), p. 9.

³⁵ T. ve N. Özgüç, *Kültepe Kazısı* (1949) (Ankara, 1953), III. pl. 592.

³⁶ H. Frankfort, *Cylinder Seals* (1939), pl. XXXIX.

³⁷ Ibid. pl. XLIV.

³⁸ H. Prinz, *Altorientalische Symbolik* (1913), taf. XIII: 7.

³⁹ H. Frankfort, *Cylinder Seals*, p. 164, pl. XXVIII (in the left hand of the God Amurru, whose left foot is on a wild goat)

can be found from which it can be deduced that this standard has its origins in Mesopotamia; Further when one finds them on Urartian offering plaques it can be deduced that this type of crescent-shaped emblem with a handle was used in ceremonies concerned with the Moon God.

C. A star inside a crescent or a star by itself: In the plaque depicting a banquet (Pl. 22), the star inside the crescent seen in the top right hand corner, and also the lone star in the top left hand corner, can be considered among the group of astral symbols. The only other example of a similar star in Urartian art can be seen over the head of the Teisheba figure in the Adilcevaz basalt relief⁴⁰. The crescent-shaped symbol is very often seen on seals of Anatolian and Mesopotamian origin dating from the third millennium BC.⁴¹ On some examples of Mittannian seals, the crescent can be seen inside the sun symbol⁴². A seal from the Hittite Empire period portrays only a crescent⁴³ while a relief showing Aramaic influence from the late Hittite period has a sun disc inside the crescent⁴⁴. But this type of sun in the Hittite period could also be an ideogram of the Sun god⁴⁵.

It seems apparent that astral symbols such as the star and the star and crescent have their origin in Mesopotamia, but these motifs appear to be established more under the influence of the Assyrians than the Urartians. One often finds this type of star or crescent on Urartian seals⁴⁶.

D. The upside down pomegranate branch with one fruit and a flower on it: this symbol can be found on the plaques carrying one or two figures (Pl. 2). These pomegranate symbols are carried in the left hand of winged male figures on the fragments of belts found at Karmir-Blur, but the figures on these pieces are seen riding on lions

⁴⁰ E. Akurgal, *Urartaische und Altiranische Kunstzentren*, abb. 66.

⁴¹ Some examples of the crescent were found in Mesopotamia in the Khafajah-sin Temple from the Jemdet-Nasr period (L. Goff. *Symbols of Prehistoric Mesopotamia* (1963), fig. 442, and also in Tepe-Gawra from the Gawra period (Ibid. fig. 556).

⁴² N. Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Gurubu* (1965), p. 32.

⁴³ M. Riemschnieder, *Die Welt der Hethiter* (1954), taf. 98.

⁴⁴ E. Akurgal, *The Hittites*, pl. 131.

⁴⁵ H. G. Guterbock, *Belleten*, VII (1943), p. 277

⁴⁶ M. N. van Loon, *Urartian Art*, p. 150, pl. XXXV; B. Piotrovsky, *Urartu* (Nagel), pl. 40-42

or bulls and have been identified by both Piotrovsky and by van Loon as being Teisheba and the God Haldi⁴⁷. In Urartian art the pomegranate motif is most often seen on the tree of life⁴⁸, and the motif of three pomegranates on an upside down branch can often be seen on reliefs and seals of the Assyrian period⁴⁹. One finds Gods holding pomegranates in the late Hittite period. For instance, in one of the Carcamish reliefs the Goddess Kubaba is seen holding a pomegranate⁵⁰, which leads one to consider that this may have been a sacred fertility symbol and to have come to the Urartians with the same meaning. In Anatolia the pomegranate is a symbol of fertility even today.

E. Wheat or barley ears: It is also thought that the wheat or barley ears held in the hands of the figures on the offering plaques are some kind of fertility symbol (Pl. 5, 14, 17, 19). This type of composition exists on late Hittite reliefs as well; for example, the women carrying ears of wheat in their hands in a religious ceremony at Carcamish⁵¹. The rock reliefs at Ivriz of the god of fertility and King Warpalawas confronting each other, can be given as an example of this⁵². On a gold medallion found at Toprakkale is depicted a Queen or Goddess sitting on her throne, and in front of her a female figure is presenting her with an object that resembles that found on the fifth offering plaque examined here⁵³. This makes it possible that this kind of activity depicted on the Urartian offering plaques is also to be connected with fertility.

F. Prayer beads: The strings of beads carried by the male and female figures on the offering plaques (see Pl. 3, 14, 15) also have religious significance.

⁴⁷ B. Piotrovsky, *Urartu* (Nagel), p. 173, pl. 80; M. N. van Loon, *Urartian Art*, p. 122, fig. 14 (van Loon describes the upside down pomegranate branch in the hands of the gods as being a mace, but these symbols are plainly visible on the offering plaques. One should also point out that the gods and kings of Mesopotamia and Anatolia did not carry their maces upside-down).

⁴⁸ M. N. van Loon, *Urartian Art*, p. 78, pl. VII ve p. 155, pl. XXVIII.

⁴⁹ H. Frankfort, *The Art and Architecture of the Ancient Orient*, (Penguin Books), 1970, p. 173, fig. 199.

⁵⁰ E. Akurgal, *The Hittites*, p. 128, III. 115.

⁵¹ *Ibid.* p. 127 Ill. III.

⁵² *Ibid.* p. 14; cf. Ill. 4.

⁵³ R. D. Barnett, *Iraq*, XII (1950), fig. 18.

There is apparently a similar string of beads in the hands of the god Adad on the cylindrical seal dating from the period of Assurnasirpal (883-859 BC⁵⁴). This would appear to indicate that this symbol comes from Mesopotamia.

VI. Clothes in Urartu According To The Offering Plaques :

It is possible to tell from these plaques a certain amount about what the people of Urartu used to wear. Until now, the information acquired from Urartian sculptures, reliefs, bronze plaques and similar objects has not been satisfactory, but a certain amount can be acquired from these offering plaques.

It cannot be said that the figures studied are all Gods, priests or important persons. It must be borne in mind that some of the figures are of the figures of ordinary people, from which we can conclude that all Urartian dress was ankle length and embroidered in various ways. Sometimes, on the men, there appear to be cloaks, some of them enclosing the shoulders, sometimes down to the waist, sometimes coming further down, sometimes right to the ground. Both men and women are occasionally seen wearing belts. The female figures in religious ceremonies seem to be wearing cloth head coverings that come down to the middle of the back.

On the subject of dress the Urartians and the Assyrians have many similarities which can be brought out with many examples⁵⁵.

VII. The Artistic Influences On the Offering Plaques :

It is immediately apparent to the writer that there are definite Assyrian, Aramaic, Hittite and Luristan influences on the artistic style of these plaques. In the works numbered 13 and 19 here the influence of Luristan art is obvious (see. Pl. 14-21). But, all the examples showing high quality workmanship show Assyrian characteristics⁵⁶. In the banquet scenes made by the Assyrians and late Hittites, a number of similarities can often be seen with these offering plaques⁵⁷, which would indicate that these offering plaques have been influenced by Hittite and Assyrian art.

⁵⁴ R. Frankfort, *Cylinder Seals*, pl. XXXIII; E. Stromenger, *The Art of Mesopotamia*, pl. 190.

⁵⁵ Gif. I Cf. E. Stromenger, *The Art of Mesopotamia*, pl. 224, fig. 18; *Ibid.* pl. 226 (It is possible to give more examples).

⁵⁶ See illustrations 1-8, cf. E. Stromenger, *The Art of Mesopotamia*, pl. 224-7.

⁵⁷ See no. 20, illustration 22, note 18

TİMUR TARİHİNE DAİR ARAŞTIRMALAR

Prof. Dr. YAŞAR YÜCEL

II.

TİMUR'UN TÜRKİYE VE YAKIN-DOĞU İLİŞKİLERİNE DAİR GENEL GÖZLEMLER

(1400 — 1402).

Timur, 1399-1400 kış aylarını Karabağ'da geçirmişti. Bu sırada Azerbaycan, Gürcistan ve Irak-ı Arab'da başarılı sindirme faaliyetlerinde bulunmuş, bölgeyi terkettiği dönemde kendine karşı oluşmuş muhalefeti de kırmış olarak Bingöl yaylasına gelmiş, Avnik'de ordu-gâhını kurmuştu. Bu suretle de önceki dönemlerde olduğu gibi Türkiye ve Memlûklular meseleleri ile ayrı ayrı uğraşmak için geride herhangi bir siyasî engel kalmamıştı¹.

Bu kez anarşi içinde bir Memlûklular sultanlığı ile, Osmanlı liderliğinde siyasî bütünleşmesi gerçekleşme yolunda dikkate değer aşamalar yapmış bir Türkiye ile karşı karşıya gelmekte idi. Türkiye'de bu işin mimarlığını da I. Bayezid yapmaktaydı. Bir Timurlu tarihçi bu durumu şöyle açıklamaktadır²: Liderliğini I. Bayezid'in yaptığı Osmanlı devleti Türkiye'nin büyük bir kısmına hükmetmekteydi. Şöyle ki, Aydın, Menteşe, Germiyan, Karaman ve Candar - oğulları beylikleri ve nihayet Akkoyunlu Kara Yöyük Osman Bey'in, Sivas-Kayseri devleti hükümdarı Kadı Burhaneddin'i öldürmesinden sonra da (1398)³ Malatya'ya kadar uzanan bu devlete ait toprakları hâkimiyet sahasına katmıştı⁴. Daha sonra da Mısır Memlûklular sultanı Berkuk'un⁵ ölmesinden (1399) sonra da Sultanlığın Türkiye içlerindeki

¹ Geniş bilgi için bk. Yaşar Yücel, *Timur Tarihi Hakkında Araştırmalar I. Timur'un Türkiye ve Yakın-Doğu ile İlişkilerine Dair Gözlemler* (1394-1400). Belleten 158 (1976) s. 277 v.d.

² Bk. Şerefeddin Ali Yazdı, *Zafername II.*, Muhammed Abbasi nşr. Tahran 1336, s. 185.

³ Bu devletin tarihi için bk. Yaşar Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti*. Ankara 1970.

⁴ Bk. yukarıda not 1'de gösterilen makale.

⁵ Bk. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûklular Sultanlığı*. İstanbul 1967.

uzantısı olan yöreleri (Malatya, Darende) de siyasal sınırlarına katarak devlet hudutlarını Fırat'a dayandırmıştı.

Timur siyasî ve askerî başarılarından sonra görünüşte ilk defa kendi çapında bir rakiple karşı karşıya gelmekteydi. Ancak Osmanlı hükümdarı açısından bu görünüm bizce şekli olmaktan ileri bir anlam taşımıyordu. Çünkü, Türkiye'de silâh zoru ile gerçekleştirilmeğe çalışılan siyasî birliği kurma çabası belki bir dereceye kadar başarıya ulaşmış görünmektedir. Fakat tümü Türkmen kuruluşlarının yönetiminde olan yukarıda değinilen, ilhak edilmiş bölgelerde henüz Osmanlı yönetimi tam anlamı ile yerleşmiş sayılamaz idi. Bizce bu doğaldı. Çünkü, bu bölgelerde Türkiye'nin siyasî birliğini, tıpkı Osmanlılar gibi, kendileri için de yerine getirilmesi zorunlu ilke olarak kabul eden ve politik mücadelelerini buna göre ayarlamış beylikler vardı. (Örneğin Karaman - oğulları). Bu tür bir düşüncenin varlığının Türkiye'de Osmanlı aleyhine geniş bir muhalefeti oluşturmakta önemli rol oynayacağı da aşikâr idi. Nitekim hükümlerlik hakları ellerinden alınmış beyler ve idareleri altındaki halk, yeni siyasal düzeni tanımayacak davranışlara hemen başlamışlar, Türkiye'ye yapılacak dış mücadelelerden yardım ummaya başlamışlardı⁶.

Bu görünümün dışında Osmanlı devlet adamlarının dış meselelere nasıl baktıkları üzerinde de durmak gerekmektedir. I. Bayezid Osmanlı tahtına geçtiği 1389 yılından itibaren batı meselelerine büyük bir duyarlılık göstermeğe başlamıştı. Ancak doğudaki siyasal değişme ve gelişmelere karşı aynı duyarlılığı göstermemişti. Nitekim, imparatorluğu ile batıda ve doğuda cihanşumul bir mücadelenin karşısına çıkmağa hazırlanırken, doğuda gelişim ve büyümesini tamamlamış Timurlularını ihmali kendisi için acı bir son hazırlamıştır. Özellikle 1396 yılında Niğbolu'da haçlılara karşı kazandığı zafer gazi sultanı I. Bayezid'in İslâm âleminde nüfuz ve şöhretini en yüksek noktaya çıkarmasına rağmen⁷, Timur ve imparatorluğunun geliş-

⁶ Buna dair örnekler için bk. Yaşar Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmed*, s. 121 v.d.; Yaşar Yücel, *XIV-XV. Yüzyıllar Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar I. Mutahharten ve Erzincan Emrliği*. Belleten 140 (1971) s. 665 v.d.

⁷ Bk. İbnu'l-Furat, *Tarihü'd-düvel ve'l-mülük*. IX., K. Zurayk nşr. Beyrut 1936-1939, s. 457, 466; Aynî, *İkdu'l-Cumân*. XX., Veliyüddin Ef. Ktp. Nr. 2395-6, s. 6; İbn Kadı Şuhbe, *Düvelü'l-İslâm Zeyli*. II., Paris Bibl. Nat. nr. 1599 (Bizdeki Fotoğrafı); H. Schiltberger, *The Bondage and Travels of Jonhann Schiltberger*. 1396-1427, Translated by J. Buchan Telfer, London 1879, s. 8.

mesini âdeta bir sinema seyircisi gibi izlemekten öte hiçbir şey yapmamıştır. Ancak devletinin hudutları Erzincan ve Fırat'a dayandıktan sonradır ki, I. Bayezid doğudan gelen tehlike ile yüz yüze gelmişti. Bu ise ihmal ve ilgisizliğin doğal bir sonucu idi. Her ne kadar gerek genel tarihlerde gerekse diplomatik yazışmaların toplandığı münşeat mecmualarında yer alan belge suretlerinde 1399 yılına dek iki taraf arasında ihtilafli bir konunun varlığına rastlanamamakta ise de taraflar arasında soğuk bir harp havasının hüküm sürmekte olduğu hiçbir zaman unutulmaması gereken bir gerçektir⁸. Çünkü bununla ilgili olarak 1399 yılı öncesine ait kaynaklarımızda çeşitli ifadeler yer almaktadır. Bunların ışığı altında da Timur'un Türkiye ve Suriye için kesin tavrını ortaya koyduğunu rahatlıkla söylemek mümkündür⁹. Bu durum göz önüne alınınca Timur'un I. Bayezid'e dostluk beslemesi de zaten beklenemezdi.

İşte bütün bu genel görünüm içinde 1399 yılına kadar Timurlular meselesine kayıtsız kalan I. Bayezid'in Timur'un Türkiye'ye çok yakın bir bölgede bulunduğu sırada Erzincan emîrliği topraklarına sarkması bizzat son derece sakıncalı bir davranış olmuştur. Üstelik bu hareket Timur'a Türkiye'ye yapmayı tasarladığı istilâ yürüyüşü içinde meşru bir nedeni hazırlamıştır. Çünkü, Osmanlı hükümdarı I. Bayezid, 1386/87 yılından beri Timur'un en sadık bağımlısı ve ona ileri karakol görevi yapan Erzincan emîri Mutahharten'i¹⁰ kendi tarafına geçmeğe zorlaması ilişkilerin bozulmasına somut neden olarak bundan böyle sık sık Timur tarafından tekrarlanacaktır. Zira Timur bu tür bir davranışı, kendi hükümlanlık haklarına karşı girişilmiş bir saldırı olarak nitelendirecektir.

Burada, esasen iki taraf arasında uzun süreden beri varlığı duyulan soğuk harbin, Timur tarafından meşru bir nedene dayandırılmak istenerek, silâhli eylem biçimine dönüşmesinde söz konusu edilen Erzincan emîrliği-Timur arasındaki mevcut bağa kısa da olsa değinmek yerinde olacaktır. Böylece ilerideki siyasal gelişmeler daha iyi anlaşılır hale gelecektir. Erzincan emîrliği ile Timur ara-

⁸ Bk. Yaşar Yücel, *XIV-XV. Yüzyıllar Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar II. Türkiye ve Yakın-Doğu Üzerinde 1393/94 Timur Tehlikesi*. Belleten 146 (1973) s. 159 v.d.; Aynı müellif, *Timur'un Türkiye ve Yakın-Doğu ile İlişkilerine Dair Gözlemler* (1394-1400), s. 277 v.d.

⁹ Bk. yukarıda not 8'de gösterilen araştırmalar.

¹⁰ Emîr hk. bk. Yaşar Yücel, *Mutahharten ve Erzincan Emîrliği*, s. 665-719.

sındaki ilişkilerin başlangıcı eskilere gitmektedir. Şöyle ki, 1379 yılında Erzincan'da iktidar olduğu andan itibaren Türkiye içindeki karıştırlarına karşı emirliğini yaşatma çabası içinde gördüğümüz Mutahharten, 1387 yılında bizzat varlığını tehdit eden büyük bir tehlike ile karşı karşıya gelmişti. Çünkü, 1386 yılı son aylarında Batı - İran'ı işgal altına almış olan Timur, 1387 kışında Karabağ'da ordugâhını kurmuş idi. Burada Doğu Anadolu'yu istilâ için hazırlıklarını sürdürmekte idi. Giderek Timur'un Nahçıvan yolu ile Anadolu'ya girdiği Erzurum hududuna geldiği haberi emirliğin başkenti Erzincan'da panik yaratmıştı. İşte başkentte esen bu korku fırtınası sırasında Erzincan'a gelen Timur elçisi Mutahharten'i itaata davetle karşı gelmenin doğuracağı sakıncalardan kaçınmasını bildirmekteydi. Erzincan emiri Mutahharten ise bu çağrıya derhal olumlu cevap vererek itaat göstermişti¹¹. Bu suretle başlangıçta korku ve gelecek endişesi ile taraflar arasında atılan dostluk temeli, bilâhare Türkiye içindeki düşmanlarının kendisine karşı amaçladıkları imha politikasının gereği samimî ve içtenliğe dayanan bir bağlılığa dönüşmüştü. Üstelik dostane ilişkiler, kopukluk göstermeden devamlılık kazanmıştı. Nitekim Mutahharten, bu yakınlaşmanın kendi açısından değerini en iyi kavramış bir lider olarak dikkati çekmektedir. Türkiye'yi istilâ için deneme seferleri olarak nitelediğimiz 1386/87 yürüyüşünden sonra, 1393/94'lerde ikinci kez Türkiye yakınlarında görünen Timur'a arz-ı hizmet ve kulluğunu süratle tazelemekten geri kalmamış, karşılığında izaz ve ikram, hil'at, kemer ve külâh ile taltif görmüştü. Daha sonra da Timur'un bu tarihlerde Karakoyunlulara karşı giriştiği askerî harekâta bizzat katılmış olan Mutahharten, kendisinden emaret, menşur ve hil'atı almıştı¹². Nihayet Timur, 1399/1400 yılında Karabağ'dan Gürcistan seferi için hazırlıklarını gördüğü bir sırada Timur tarihlerinde sadık bende olarak tanımlanan Erzincan emiri Karabağ'a kadar gelerek, huzurunda yeri öpmekle bağlılığını bir kez daha açıklamak fırsatını elde etmişti¹³. Timur ise Mutahharten'i İmparatorluğunun Türkiye içindeki uzantısını koruyan bir uc

¹¹ Bk. Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdî, *Bezm-u Rezm*. Kilisli Rif'at nşr. İstanbul 1928, s. 330-332; Hâfız-ı Ebrû, *Zübdetü't-tevârih*. Fatih Ktp. Nr. 4370-71, vrk. 218^a; Ahmed b. H'andşâh el-Hüseynî, *Zafernâme*. Fatih Ktp. Nr. 4428 (Bizdeki fotoğrafı); İbnu'l-Furat, IX., s. 10; İbn Kadı Şuhbe, II (Bizdeki fotoğrafı).

¹² Bk. Yaşar Yücel, *Mutahharten ve Erzincan Emîrliği*, s. 692-693.

¹³ Bk. *Mutahharten ve Erzincan Emîrliği*, s. 707-708.

emfri olarak kabul etmekte idi. Mutahharten'e Delhi yağmasından sonra gönderdiği bir harp fiili de ona olan yakınlığının tezahüründen başka bir şey değildi¹⁴.

İşte I. Bayezid'in, Timur'a iktidarı boyunca sadık bir bağımlı olarak hizmet ifa etmiş olan Erzincan emiri Mutahharten'e, Timur'un Bingöl yaylasında bulunduğu bir sırada elçi göndermesi hoşgörü ile karşılanacak bir olay değildi. Çünkü Osmanlı hükümdarı elçisi aracılığı ile tabi Timur'a Erzincan emirliğinin bağımsızlığını tehdiye yönelik isteklerde bulunmaktaydı. Şöyle ki, "bize bağlı ol, Erzincan ve Erzurum ve hâkimiyetin altındaki memleketlerin haracını gönder" demekte idi¹⁵.

Zafernâmelerde yer alan bu bilgilerin yanı sıra, I. Bayezid'in bu sırada Mutahharten'e karşı takındığı tavırla ilgili Clavijo'nun seyahatnâmesinde de son derece ilginç bilgiler bulunmaktadır. Seyahatnâmedeki bununla ilgili pasajda şöyle denmektedir: "Erzincan emfri Mutahharten idi¹⁶. Toprakları Osmanlı ülkesi ile hem huduttu. Osmanlı hükümdarı, Mutahharten'in elinden topraklarını almak istedi ve ona bir mektup yazarak vergi talebinde bulundu. Mutahharten cevabında, sultanı kendisine mebtu tanıdığını, vergi vermediği kabule hazır olduğunu, ancak toprak bütünlüğüne zarar verecek bir istek olan Kemah'ı asla terkedemeyeceğini bildirdi"¹⁷. Burada görülmektedir ki, Clavijo'nun verdiği bilgiler Timurlu tarihçilerini doğruladığı gibi tamamlamaktadır. Zira isteğin sadece haraç olmadığı, toprak bütünlüğünü de hedef aldığı anlaşılmaktadır. Daha açık bir deyişle Erzincan, Erzurum ve Kemah'ın Osmanlı kontrolü altına geçmesi istenmektedir. Ancak Clavijo'nun verdiği bilgi üzerinde biraz durmak gerekmektedir. O da Mutahharten'in I. Bayezid'in çağrısına verdiği olumlu cevaptır. Her halde bu Erzincan emirinin bir oyalama taktiği olmalıdır. Çünkü, Timur'la sürekli ilişki içinde bulunan Mutahharten'in hamisini kızdıracak bu tür bir davranış içinde bulunması zaten beklenilemez idi. Nitekim aşağıda bundan

¹⁴ Bk. Nizameddin Şâmî, *Zafernâme*. F. Tauer nşr. Praha 1937, s. 218; Şerefeddin Ali Yezdi, II., s. 185; Ahmed b. H'andşâh, *Zafernâme*.

¹⁵ Bk. Nizameddin Şâmî, s. 218; Şerefeddin Ali Yezdi, II., s. 185; Ahmed b. H'andşâh.

¹⁶ Krş, Aynî, XX., s. 20.

¹⁷ Clavijo, *Embajada à Tamorlan*. Francisco Lopes Estrada nşr. Madrid 1943, s. 90.

sonra gelişen olaylara değindiğimizde görüşümüzün ne denli haklı bir gerekçeye dayandığı daha iyi anlaşılacaktır. Kaldı ki, Mutahharten, I. Bayezid tarafından kendisine iletilen teklifin emirliğinden çok Timur'u ilgilendireceğini çok iyi bilmekte idi. Öte yandan Erzincan emirliğine yapılacak sözlü veya silâhlı bir müdahaleyi Timur, kendi ülkesine yapılmış bir müdahale olarak değerlendireceği de gayet açıktı. Nitekim daha önce Karabağ kışlağında Timur'u ziyarete giden Erzincan emiri Mutahharten¹⁸ bu kez de süratle hamisini yeni durumdan haberdar etmeği ihmal etmemişti. İhtimal ki, bu ziyaretle yeni teklifin emirliğinden çok, Timur'a karşı yapılmış bir meydan okuma şeklinde değerlendirilmesi lazım geldiği konusu yeterince işlenmişti. Zafernâmeler, bu telkinin Timur tarafında olumlu akisler yaptığını gösteren deliller vermektedirler. Ayrıca, bu hususta en iyi yanıtlar Timur'un I. Bayezid'e gönderdiği mektubunda yer alan ifadelerdir. Aslı kaynaklarımız Zafernâmelerin, bir nasihatnâme olarak isimlendirdikleri mektubunda Timur: "etraftaki bütün melikleri bize tabidir. Memleketin işleri düzenli işlelmektedir. Sayıca çokluk ordular bile bize karşı koyamaz. Biz senin aslını ve neslini biliriz" diyerek Osmanlı hanedanını küçültücü beyanlardan sonra "buna rağmen senin Avrupa'da oynadığın İslâmın koruyuculuğu görevini takdirle karşılamaktayım. Yaptığın cihadı göz önüne alarak askerimle memleketinize zarar gelmesini istemiyorum. Çünkü muharebe müslümanların durumunun kötüye, hıristiyanların durumlarını ise refaha götürür. Sana taarruz etmek istemiyorum. Ancak, haddini bilerek ona göre konuşmanı istiyorum" demektedir¹⁹.

Mektupda yer alan ifadeler dikkatle gözden geçirildiğinde görülecektir ki, sözünü ettiğimiz mektup kaynakların iddia ettikleri gibi hiç de nasihat havası taşımamaktadır. Çünkü, bir yandan I. Bayezid'in siyasî ve askerî yönden güçlü bir rakip olduğunu ima ederken, diğer yandan Osmanlı hükümdarını küçük düşürücü beyanlara mektubunda yer vermektedir. Ayrıca I. Bayezid'in karşısında, Türklüğün ve İslâmiyetin gerçek liderinin kendisi olduğunu açıklamaktadır. Nihayet iki siyasal kuruluşu karşılaştırarak, bir uc

¹⁸ Bk. yukarıda not 13.

¹⁹ Nizameddin Şâmî, s. 218; Şerefeddin Ali Yezdi, II., 186-190; Ahmed b. H'andşâh, *Zafernâme*.

emîri seviyesinde gördüğü rakibi Osmanlı devletinin hükümdarı I. Bayezid'in büyük sürtüşme ve ihtilaflara yol açabilecek nitelikte beyanlardan kaçınmasını telkin etmektedir.

Ancak, Osmanlı hükümdarı I. Bayezid Timur tarafından yöneltilen tehditlere aldırış etmediği ve ona sert bir cevap gönderdiği anlaşılmaktadır. Cevabî mesajında Osmanlı hükümdarı, kendisi ile muharebe etmeği uzun zamandan beri düşündüğünü, şimdi bunu gerçekleştirmeye karar verdiğini, eğer kendisi üzerine gelmez ise ona karşı Tebriz ve Sultaniye üzerine yürüyeceğini bildirmekte idi. Burada karşılıklı teati edilen ilk mektupların, doğruluk derecesi üzerinde durmanın yerinde olacağı kanısındayız. Her ne kadar bu yazışmaları, bugün için, diğer kaynaklarla doğrulama olanağı yoksa da bize göre bu mektuplar gerçeği yansıtmaktadırlar. Şöyle ki, genellikle Timur aleyhine gelişen olaylarda susmayı âdet edinmiş olan Zafernâme yazarları Nizameddin Şâmî, Şerefeddin Ali Yezdî eserlerinde Timur mektubuna yer verdikleri ölçüde I. Bayezid'in cevabî mektubuna da yer vermişlerdir. Çünkü, I. Bayezid'in gönderdiği mektupta yer alan ifadeler de en az Timur'un ki kadar tehdit havası taşımakta idi. Burada iki ihtimal üzerinde durmak gerekmektedir. Birinci ihtimal Türkiye ve Suriye'yi kesin olarak istilâya karar veren Timur'un ilk hedef seçtiği Türkiye'ye yapacağı bu seferini meşrû bir nedene dayandırma yolunda Zafernâme yazarlarının gayretkeşliği, ikinci ihtimal de müslümanlara karşı girişilecek bu harekette, işte bakınız buna sebep yönetici durumundaki hükümdarımızdır, büyüklük duygusuna kapıldığı için böyle bir hareketi yapmaya mecbur kaldık diyerek, İslâmın koruyuculuğu iddiasına gölge düşürmemektedir²⁰. Nitekim I. Bayezid'in bu sözünü ettiğimiz cevabî mektubundan sonradır ki, Timur, hareketini mümkün olduğu ölçüde çabuklaştırmıştır.

Ancak Timur'un devlet yönetiminde kural haline getirdiği, her büyük sefer öncesi idaredeki sorunları çözümlene işini bu kez de ihmal etmediğini görmekteyiz. Çünkü, hayatî yürüyüş için devlet ve ordu bünyesinde mevcut düzensizlikleri bertaraf etmek gerekmekte idi. Özellikle Türkiye ve Suriye'ye karşı girişmeye karar verdiği istilâ seferi arefesinde eyâlet yönetiminde yeni aksaklıklar ortaya çıkmıştı. Her ne kadar eyâletlerin Timur adına baş sorumlusu hane-

²⁰ Timur'un İslâmî Görüşü hk. bk. Zeki Velidî Togan, *Temür Bek'in İslâmî-yete Bakışı*. Atsız Mecmua 13 (1932) s. 7-11.

dan mensubu kişiler idiyse de, zaman zaman, belki mahallî güçlerin de tahrik ve telkinleri ile Timur'a karşı hareketlerde bulunmaktan geri kalmıyorlardı. Esasen bu sıkıntılar Timur imparatorluğundaki idarî yapının bölgeselliğe kaçan bir düzen içinde yürütülmek istenmesinden gelmekte idi. Nitekim Avnik'te Türkiye ve Suriye istilâsı için son hazırlıklarını gördüğü bir sırada, İran'daki Timurlu yönetimde olumsuz gelişmeler ortaya çıkmıştı. Şöyle ki, Şiraz ve yöresinin idaresi kendisine bırakılmış olan Emîrzâde Pîr Muhammed, devlet otoritesini yıkıcı faaliyetlere başlamıştı. Bu haberin gerçekliği anlaşıldıktan sonra, onun tedibi için Emîr Allahdad, Şiraz'a gönderilmişti. Burada bozulan Timurlu düzeni tekrar kurmayı başaran Emîr Allahdad, bilâhare emir gereği Emîrzâde Pîr Muhammed'i tutuklayarak Avnik'e getirmişti²¹. Bu kez Timur'un son derece sert hareket ettiği görmekteyiz. Şimdiye kadar, Emîrzâdelere karşı oldukça yumuşak davranan Timur onlardan çok Emîrzâdeleri otoritesizliğe yol açan davranışlara iten yandaşlarını ağır şekilde cezalandırmayı tercih etmişti (Örneğin Miranşah olayı). Ancak şimdi hayatî yürüyüş sırasında çıkması muhtemel başkaldırmaları da gözönüne alan Timur, iç yapıdaki bozuklukların dışa karşı gücünü yıpratmasına mani olmak, muhalefet unsurlarına da korku vermek için sert hareket etmeyi uygun görmüştü. Nitekim zaman kaybetmeden Divan-ı Buzurğî Yargu'yu toplamış, onu sorguya çekmiş, meşru düzeni devirmeyi hedef alan hareketinden dolayı yasağ derhal yerine getirilmişti²². Böylece iç sorunlarını çözümleyen Timur, Türkiye içlerine doğru, Zafernâme yazarlarının ileri sürdükleri ve yukarıda açıklanan nedenler gereğince, askerî yürüyüşüne başlamıştı.

İstilâ hareketinin ilk durağı Erzurum'a yaklaştığında, Erzincan emiri Mutahharten, ordusu ile gelerek kendisine katılmıştı. Ancak Türkiye'nin Timur tarafından istilâ edilmesinin en hararetli taraftarlarından biri Emîr Mutahharten'in Timur'un 1400 seferi sırasında ona katılması ve iltifatına nail olması olayı kaynaklarımızda değişik biçimde anlatılmaktadır. Örneğin, yukarıda Şerefeddin Ali Yezdi'ye dayanarak verilen bilgi yanı sıra Kitab-ı Diyarbekriyye'de daha değişik bir haberle karşı karşıyayız. Esasen buradaki farklılık kaynağın verdiği bilginin içeriğinde yatmaktadır. Nitekim bu kaynağa

²¹ Bk. Şerefeddin Ali Yezdi, II., s. 191; Ahmed b. H'andşâh. *Zafernâme*.

²² Şerefeddin Ali Yezdi, II., s. 191 v.d.

göre, aşağıda değinileceği üzere, Mısır Memlûklu sultanlığından umduğunu elde edemeyen Kara Yölük Osman Bey²³ Mutahharten'in yanına gelmiş ve birlikte Avnik'e giderek Timur'a katılmışlardı²⁴. Yine bir diğer Timur devri kaynağı olan İbn Arabşah'ın eserinde de, Mutahharten —Kara Yölük Osman ikilisinin Timur'a Avnik'te katıldıkları ve birlikte onun Türkiye içlerine yürümesini temine çalıştıkları söylenmektedir²⁵.

Bu suretle Zafernâmelerde eksik kalmış bir husus, yani Kara Yölük Osman Bey'in Timur yanına gelmesi meselesi de böylece yukarıda sözünü ettiğimiz iki kaynağa ait kayıtlarla aydınlanmış olmaktadır.

Ancak yukarıda verilen izahata açıklık getireceğini kuvvetle tahmin ettiğimiz Timur - Kara Yölük Osman yaklaşmasının geçmişinde burada bir açıklama yapmanın gerekli olduğu kanısındayız. Her şeyden önce ilk temasların başlamasında Mutahharten'in aracı olduğu gerçeği unutulmaması gereken bir husustur. Ne var ki, göçebe Akkoyunlu kitlelerini, millî bir organizasyona götürme gibi bir işi başarmış olan Kara Yölük Osman Bey'in de ileriye görüşteki isabeti bu yaklaşımda ihmal edilmemesi gerekmektedir. Çünkü, tarihi bulgular onun ilke olarak benimsediği millî organizasyona gitme işini gerçekleştirmede güçlü bir liderin desteğini aradığını ortaya koymaktadır. Akkoyunlu reisleri arasında uzun bir süre liderlik uğraşısı veren Kara Yölük Osman Bey bir ara Sivas-Kayseri devletinin hâkimi Kadı Burhaneddin Ahmed'in hizmetine geçmiş, bu Türkmen hükümdarını öldürdükten sonra da 1398²⁶ Erzincan emîri Mutahharten ile ilişki kurmuştu. Çünkü onun Timur ile olan dostluğunun derecesini çok iyi bilmekte idi. Üstelik Osmanlı hükümdarı I. Bayezid'in, Kadı Burhaneddin Ahmed'in öldürülmesi olayından sonra, Sivas'a müdahalesi Kara Yölük Osman'ın Sivas - Kayseri devletine hâkim olma projesini de baltalamıştı. Bunun üzerine de O, Erzincan emîrlğine iltica etmişti²⁷. Bir bakıma diğer davranışları

²³ Makrizî, *Kıtabü's-Sülûk*. III/2., Said A. F. Ashour nşr. Kahire 1970-72, s. 932.

²⁴ Ebû Bekr-i Tihriânî, *Kıtab-ı Diyâr-ı Bekriyye*. I., Necati Lugal - Faruk Sümer nşr. Ankara 1962, s. 47.

²⁵ Bk. İbn Arabşah, *Acâibu'l-makdur*. Kahire 1385, s. 87.

²⁶ Geniş bilgi için bk. Yaşar Yücel, *Kadı Burhaneddin*, s. 156-161.

²⁷ Bk. Yaşar Yücel, *Mutahharten ve Erzincan Emîrlği*, s. 705 v.d.

yanında Mutahharten'in Kara Yölük Osman'a emîrliğinin kapılarını açması Osmanlı - Erzincan rekabetini daha da körüklemiştir denilebilir. Mutahharten açısından ise bu iltica son derece yararlı olmuştur. Çünkü, I. Bayezid karşısında tutunabilmek için ihtiyacı olan kuvvete Kara Yölük Osman sayesinde kavuşmuş oluyordu. Ne var ki, Kara Yölük Osman Bey, Mutahharten'in yanında fazla kalmadı. Memlûklü sultanı Berkuk'a başvurdu ve onun hizmetine girmek istedi. Zira Mutahharten kendi isteklerini yerine getirmede gerekli yardımı alabilecek güçte bir lider değildi. Nitekim Kadı Burhaneddin Ahmed'in öldürülmesinden sonra Osmanlı devletine karşı kesin bir tavır alan Kara Yölük Osman Bey'in Memlûklü sultanlığı hizmetine girmek isteği ise Berkuk tarafından olumlu karşılanmıştı. Şöyle ki, Kara Yölük Osman Bey, Kuzey Suriye'deki diğer Türkmen beyleri gibi, Memlûklü sultanlığının hizmetine girmek için teklifte bulunmuştu. Bu teklif, Makrizî'nin haberine göre Berkuk'ça olumlu karşılanmıştı. Nitekim aynı kaynaktaki haberden Berkuk'un, Kara Yölük Osman'ın zaman zaman, Memlûklü sultanlığına karşı giriştiği düşmanca davranışlarını unutmüş görüldüğü ve ona bir amannâme ile 50.000 gümüş dirhem gönderdiği anlaşılmaktadır²⁸. Bizce Kara Yölük Osman Bey'i bu tür bir davranış içine iten asıl neden Mutahharten aracılığı ile dostluğunu kazanmak istediği Timur'un bu sıralarda Türkiye'den çok uzaklarda bulunmasından ileri gelmelidir. İktidar ateşi ile yanan Kara Yölük Osman Bey, I. Bayezid ile bir çatışmaya girerek yıpranmak istememiş ve Memlûklü sultanı Berkuk'un yardımı ile Akkoyunluların liderliğini ele alabilme olanaklarını araştırmaya başlamıştı.

Burada yine bir noktaya değinmeden geçemeyeceğiz. O da 1394'lerde Timur'a karşı kurulmuş olan dörtlü ittifakın sağlam temellere dayanmadığıdır. Çünkü dörtlü ittifak üyelerinden birini öldüren Kara Yölük Osman Bey'in ittifaka dahil bir diğer devletin hükümdarı tarafından himaye altına alınması buna en güzel örnektir²⁹.

Ancak, Memlûklü sultanlığında umduğunu bulamayan Kara Yölük Osman Bey nihayet Timur'un 1400'lerde Türkiye'de yeniden

²⁸ Makrizî, III/2., s. 932. Krş. Şehabeddin Tekindağ. *Memlûklü Sultanlığı*, s. 91.

²⁹ Geniş bilgi için bk. Yaşar Yücel, *Türkiye ve Yakın-Doğu Üzerinde 1393/94 Timur Tehlikesi*, s. 170 v.d.

görünmesi sonucu Memlûk sultanlığından ayrılarak Türkiye'ye dönmüştü. Bu hareketde onun asıl amacının Timur'a dayanmak olduğunun en iyi kanıtıdır. Nitekim kaynaklarda açık beyanlar olmamasına rağmen, Erzincan aracılığı ile temasta olduğunu kuvvetle tahmin ettiğimiz Kara Yölük Osman Bey'in ileriye görüşteki isabetini, Mısır Memlûklu sultanlığının iç yapısında baş gösteren olaylar ile daha sonraki gelişmeler, açık bir tarzda göstermeye yetmektedir.

Şöyle ki, Mısır'da Sultan Berkuk ölmüş ve yerine çocuk yaşta oğlu Ferec, Memlûklu sultanlığı tahtına geçmişti. Çocuk yaşta hükümdarın başa geçmesi (1399), bir iktidar boşluğu ortaya çıkarmış ve Memlûklu devlet düzenini temelden sarsan olaylar Sultanlığın topraklarında sergilenmeğe başlamıştı³⁰. Bundan fayda uman Osmanlı hükümdarı I. Bayezid Memlûklu sultanlığının Türkiye içindeki uzantısı toprakları kendi hâkimiyet alanına katmak istemiş ve bunda da başarıya ulaşmıştı³¹. Bu hareket ise Kara Yölük Osman Bey'i huzursuz kılmaya yetmişti. Bir yandan Memlûklu sultanlığının iç yapısındaki kaos, öte yandan I. Bayezid'in davranışları, onu süratle Türkiye'deki tek müttefiki Mutahharten ile temas kurmaya zorlamış ve Erzincan'a gelerek birlikte Timur'a Avnik'te katılmışlardı (1400). Nitekim, aşağıda görüleceği üzere, Türkiye içlerine kesin sonuca yönelik ilk ciddi yürüyüşünde Timur'a eşlik edecek olan Mutahharten - Kara Yölük Osman ikilisi Sivas'ın alınma ve tahribi işlemine bizzat katılacaklar, daha sonra ona Suriye seferinde yol göstericilik yaptıktan sonra 1402 de Ankara savaşında Timur saflarında yer alarak Osmanlılara karşı savaşacaklardır.

Öte yandan Erzurum'dan hareketle Erzincan'a gelen Timur ise, burada kısa bir duraklama yaptıktan sonra iki günlük bir yürüyüşü takiben Sivas hududuna yetişmişti.

Timurlu tarih yazarları Nizameddin Şâmî ve Hafız-ı Ebrû'ya göre³² bu sırada, Osmanlı yönetimi altında bulunan Sivas'ta Emîr Mustafa'nın idaresi altında 4000 kişilik bir yeniçeri garnizonu bu-

³⁰ Bk. Makrizî, III/3., s. 959 v.d.; Aynî XX., s. 57 v.d.; İbn Kadı Şuhbe II. (Bizdeki fotoğrafı); İbn Tagri-birdî, *en-Nucumu'z-zâhire*. VI/1., William Popper nşr. California 1915-1923, s. 1 v.d.

³¹ Bk. Aynî, XX., s. 78; Makrizî, III/3., s. 971-972; İbn Hacer, *Inbau'l-gumr*. I., Veliyüddin Ef. Ktp. Nr. 2340-41, vrk. 169^a, İbn Hacer, *Inbau'l-gumr*. IV., Muhammed Ali Abbasi nşr. India 1969, s. 135; İbn Tagribirdî, VI/1., s. 11.

³² Bk. Nizameddin Şâmî, s. 219; Hafız-ı Ebrû, vrk. 312^a.

lunmakta idi. Bir diğer görgü tanığı İbn Arabşah'a göre şehirde bu kadar az bir kuvvetin bulunması şöyle izah edilmektedir: "Bilindiği üzere Kadı Burhaneddin Ahmed'in öldürülmesinden sonra (1398) Osmanlı topraklarına katılan Sivas I. Bayezid tarafından oğlu Süleyman Çelebi'nin idaresine bırakılmıştı. Ancak, Timur kalabalık bir asker topluluğu ile Sivas'a gelmekte olduğu haberini alan Süleyman Çelebi derhal Sivas'ı terketmişti³³. Tüm bu bilgiler bizde I. Bayezid'in devlet idaresi anlayışı üzerinde tereddütler yaratmaktadır. Şimdiye dek zaman zaman yaptığı diplomatik hatalara değindiğimiz I. Bayezid bu kez idarî ve askerî yönden de yetersiz bir devlet adamı görünümünde karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki, doğudan gelmekte olduğunu gördüğü büyük tehlikenin varlığına rağmen devletin doğu sınırını güçlendirici köklü tedbirler almamış ve tüm aleyhte gelişmelere rağmen Süleyman Çelebi'yi önemsiz bir kuvvetle Sivas'a bırakmıştı. Bu umursamazlık ise kanımızca kendisi ve devleti için acı sonu hazırlayan nedenler zincirinin bir halkası olmuştur. Nitekim yaptığı hatanın büyüklüğünü anladığında çok geç kalmıştı. Timur'un Sivas hududuna yakın geldiği zaman Süleyman Çelebi'nin yönetimindeki bölgeyi terk ederek çekildiğini öğrenince diğer oğlu Mehmed Çelebi ve Anadolu Beylerbeyi Timurtaş Paşa'yı -ki Timurlu tarihçiler bu emîr için "Anadolu emîrlerinin en büyüğü ve şcaat sahibiydi" demektedirler³⁴- büyük bir kuvvet ile Sivas'a göndermişti. Ancak, son derece iyi örgütlenmiş bir haber alma teşkilâtına sahip olan Timur, bu haberi öğrenir öğrenmez Sivas'a gönderilen kuvvetleri karşılamak üzere Süleyman Şah, Cihanşah, Şeyh Nureddin v.s. gibi seçkin emîrlerin yönetiminde kalabalık bir kuvveti yola çıkarmıştı. Kayseri'de meydana gelen çatışmada Osmanlılar ağır bir yenilgiye uğradıktan başka bölge Timurlu askerler tarafından yağmaya maruz kalmıştı. Kazanılan bu başarıyı takiben de Timurlu askerler Sivas'ı muhasara hazırlıklarını sürdüren merkez ordusuna katılmışlardı³⁵. Görülüyor ki, tehlikenin büyüklüğünden habersiz gibi görünen ve son derece pasif bir tavır takınan I. Bayezid, Sivas'ın müdafaası için gerekli tedbirleri zamanında almış olsa idi burada kazanılabilecek bir başarı Timur'da çeşitli tereddütler uyandırabilecek

³³ İbn Arabşah, s. 88. Krş. Makrîzî, III/3., s. 1027.

³⁴ Msl. bk. Ahmed b. H'andşâh, *Zafernâme*.

³⁵ Bk. Şerefeddin Ali Yezdî, II., s. 193-194; Ahmed b. H'andşâh, *Zafernâme*; İbn Arabşah, s. 88.

nitelikte olacağı muhakkaktı. Ancak, bunda ısrarla sürdürülmekte olan İstanbul muhasarasının payı da unutulmaması gereken bir husustur. Fakat kanımızca I. Bayezid'in bunda ısrarı da politik bir yanlıdır.

Sivas muhasarası için gerekli hazırlıklarını tamamlayan Timur ise, şehrin kalesini kurdurduğu arrade ve mancınıklarla şiddetli bir abluka altına almıştı. Bu baskı karşısında gerçekten başarılı bir savunma örneği veren az sayıdaki Osmanlı askeri ancak 18 gün dayanabilmişti. Neticede kale halkında ısrarı ile şehrin muhafazasına görevli Mustafa Bey teslim olmuş ve Timur'un huzuruna gelmişti. Zafernâmelere göre Timur, şehrin müslüman halkının dışındaki azınlıkların tümünü (ki bunlar arasında Ermeniler çoğunlukta idiler) tutsak ettirmiştir. Ayrıca Müslüman halktan aman malı toplattıran Timur, şehri savunan 4000 Osmanlı askerini de imha ettirmişti³⁶. Ancak Sivas'ın muhasarası, alınması ve girilen toplu öldürmeler hakkında geniş bilgi veren Timur tarihçilerinden Şerefeddin Ali Yezdi Timur'un İslâmî görüşünün samimiyetine gölge düşürmemek gayretkeşliği içinde görünmektedir. Şöyle ki, bu yazara göre "Sivas'ı savunan Osmanlı kuvvetlerinin çoğunluğu Ermenilerden oluşmakta idi". Yazar bu suretle toplu halde öldürülen 4000 askerin azınlıklara mensup kişiler olduğunu ifade etmek istemektedir. Halbuki hâdiselerin görgü tanığı Hafız-ı Ebrû ile Şerefeddin Ali Yezdi'ye kaynaklık etmiş olan Nizameddin Şâmî böyle bir durumun varlığından hiç söz etmemektedirler³⁷. Esasen hıristiyan ahalinin İslâm dünyasında askerlik görevinden daima uzak kaldıkları bilinen bir gerçektir. Bir diğer Timur devri tarihçisi İbn Arabşah da Sivas işgaline dair eserinde geniş bilgi vermektedir³⁸. Arab tarihçileri de bu olaya geniş yer vermekte ve şu haberleri bize iletmektedirler: Timur geçen sene sonunda Sivas'ı aldı. Şimdi gayesi Şam (Suriye) memleketidir. Timur Sivas'a Tebriz tarafından geldi. Şiddetli bir tarzda şehri muhasara etti. Şehir halkına çeşitli acılar verdi. Şehirde Osmanoğlu (I. Bayezid) tarafından emir Mustafa adında biri naib olup maiyyetindeki askerin sayısı 10.000 kişiden fazla imiş ki, bunlar da birşey ifade etmezler. Nihayet naibi yakalayarak şehri istilâ eden Timur,

³⁶ Bk. Şerefeddin Ali Yezdi, II., s. 194-196; Hafız-ı Ebrû, vrk. 312^a, b; Ahmed b. H'andşah, *Zafernâme*; Nizameddin Şâmî, s. 219.

³⁷ Krş. Nizameddin Şâmî, s. 219; Hafız-ı Ebrû, vrk. 312^a, b.

³⁸ Bk. İbn Arabşah, s. 88-89.

Sivas halkından 3000 kişiden fazlasını öldürmüş, şehrin surlarını yıkmış, herşeyini yakıp güzelliğini bırakmamıştı. Askerleri Sivas'ta kan dökmek, çocukları esir edip, kadınları ve mal-mülkü yağmalamakla izahı güç kötülükler yapmışlardır. Timur orada bir aydan fazla kalmıştı³⁹.

Orta çağ Türkiye'sinin sosyo - ekonomik ve ilmi yönden en önde gelen şehirlerinden Sivas'ın Timur tarafından istilâ ve işgali sonucu düştüğü acıklı durumu, çağdaş Ermeni tarihçileri tarafından da dile getirilmektedir. Bunlar arasında Thomas de Medzoph'un anlattıkları zikre şayandır. Yukarıda bahsi geçen kaynakları da doğrular nitelikte olan bu eserde müellif Sivas'ın alınması ile ilgili pasajda: "... Timur, kimseyi öldürtmemek için yemin ettiği halde, şehirden çıkan 4000 askerin el ve ayaklarını bağlattı ve onları diri diri gömdürdükten sonra, üzerlerine su ve kül döktürdü" diyerek devamla "bu Timur'un yaptığı işleri tasvir etmek kalemin harcı değildir; fakat ben, bizden sonra gelenlere biraz malumat vermek için gördüklerimi ve yanımıza gelen hristiyan esirlerden ve esir sahiplerinden işittiklerimi kısmen yazdım" demektedir⁴⁰.

Yine bu arada Sanjian'ın eserindeki kayıtlar da unutulmamalıdır⁴¹.

Tüm kaynakların ortaklaşa verdikleri bu bilgilerden Timur'un Sivas olayı sırasında Türkiye ve Yakın - doğu'da karşıtlarına göz dağı vermek amacı ile olacak son derece haşin, sert ve gaddar davrandığı ortaya çıkmaktadır. Hemen değinmek yerinde olur ki, hiç şüphesiz bu tür davranışların destekleyicisi olarak Kara Yölük Osman Bey ve Erzincan emiri Mutahharten'in telkinlerinin de bundaki payı unutulmamalıdır. Çünkü her ikisinin de Sivas halkına tarihsel bir öçleri olduğunu kabul etmek her halde bir yanlıgı olmasa gerektir.

³⁹ Makrizî, III/3., s. 1027-1029; Aynî, XX., s. 124-125; İbn Hacer, I., vrk. 188^b, 189^{a-b}, 190^a; İbn Tagribirdî, VI/1., s. 45.

⁴⁰ Bk. Thomas de Medzoph, *Exposé des guerres de Tamerlan et de Schah-Rokh dans L'Asie occidentale*. F. Néve Frans trc. Bruxelles 1860, s. 74.

⁴¹ K. Sanjian, *Colophons of Armenian manuscript*. 1301-1480. Cambridge, Mass. 1969, s. 121 "In this year, Tamur Bek (Timur Lang Beg) captured the city of Sevast (Sebastia-Sivas), and demolished and devastated it. He slaughtered everyone; and he carried off numerous women and children into captivity; and, digging a ditch in the earth, he buried alive 3000 men who had shot arrows at him". Ayrıca bk. Abdullah Hâtifi, *Timur-nâme*, A. S. U'sha nşr. Madras 1958, s. 173-178.

Timur'un Sivas'ı işgali sırasında çözümünü karşı karşıya kaldığı tek sorun, Dulkadir Türkmenlerinden gelmişti. Çünkü o, bu sırada Elbistan yörelerinden gelen Türkmenlerin âni baskımları ile karşılaşmış, ordusuna ait pek çok araç ve gereçe el koyan Dulkadirli Türkmenleri yurtlarına geri dönmüşlerdi. Nitekim Timur Sivas'ı yönetimi altına aldıktan sonra Dulkadirli Türkmenlerinin cezalandırılması işini ön plana almıştı. Bu hareketi ile de Timur, Sivas'tan sonra ileri harekâtına şimdilik devam etme niyetinde olmadığını da açıklamış oluyordu. Osmanlı yanında suskunluk ve hareketsizliğin devam ettiği bir dönemde Dulkadirli Türkmenlerinin Timur'a karşı giriştikleri bu hareketin nedenleri üzerinde burada kısaca da olsa durmak gerekmektedir. Bizce bu hareket Osmanlı - Dulkadirli arasında I. Bayezid zamanında kurulmuş olan dostluğun bir neticesidir. Kaynaklarımızdaki bilgilere başvurduğumuzda bu durum daha aydınlık kazanmış olacaktır. Suli Bey'in ölümünü takiben oğlu Sadaka Bey Memlûklu sultanı Berkuk'un yanına gelmişti. Bu ziyaret sırasında da Elbistan naibliği ile Türkmen emareti menşurunu kendisinden almıştı. Ancak bu kez amcası Nasıreddin Mehmed b. Halil'in muhalefeti ile karşılaşmış ve bununla mücadeleye girmek zorunda kalmıştı. İşte büyük bir ihtimalle Mehmed Bey'in teşvikleri ile olacak I. Bayezid Elbistan üzerine yürümüş ve Ağustos 1399'da burasını zapt edip Sadaka Bey'i ülkesini terke mecbur etmişti. Bilâhare de Osmanlı hükümdarı Elbistan naibliği ile Türkmen emaretinin idaresini Mehmed Bey'e bırakmıştı⁴². Kanımızca Türkmenlerin Sivas'a kadar sokulmaları I. Bayezid'e olan şükran borçlarının edası için girişilmiş bir hareket niteliğinde görünmektedir.

Acaba Timur, Osmanlı devletinin Sivas'taki savunma gücünü kırdıktan sonra istilâ hareketinde bir yön değişikliğine niçin gerek görmüştü? Burada somut neden olarak hemen akla gelen Memlûklu sultanlığının siyasî durumudur. Çünkü, Anadolu'yu istilâ hareketine devam ettiği takdirde, Ferac'ın tahta geçmesi ile başlayan merkez taşra çekişmesi sonucu bozulan iç barış ve düzensizlikten yararlanma olanağı ortadan kalkabilirdi. Sultan Berkuk devrinde olduğu gibi ciddi bir buhran haline dönüşen çekişmeler sonucu Suriye, yine Memlûklu sultanlığından kopma tehlikesi ile karşı kar-

⁴² Bk. Aynî, XX., s. 37-38; Makrizî, III/2., s. 914; İbn Hacer, I., vrk. 163^a. Krş. Şehabeddin Tekindağ, *Memlûklu Sultanlığı*, s. 87-88.

şıya gelmişti. Nitekim bu durum Arab kaynaklarından biri Aynî'nin İkd'ındaki haberleri ile daha da açıklık kazanmaktadır. Bu kaynağa göre, "(802/1399-1400) bu yıl içinde Sultan Ferec kendisine baş kaldıran beyleri cezalandırmak için Şam'a (Suriye'ye) gitmişti. Emîr Ayıtmuş Sultana isyan etmiş, ancak başarıya ulaşamayınca Şam'a kaçmış, orada Dımaşk, Halep ve Hama naibleri ile birleşmişti. Bu suretle Şam kıtası (Suriye) Sultan Ferec'e başkaldırır hale gelmişti. İşte Sultan Ferec bu asileri cezalandırmak için bizzat sefere çıkmıştı"⁴³.

Burada üzerinde, zayıf bir ihtimal de olsa, durulması gereken şu hususda aklı gelmektedir. O da Türkiye'yi istilâ hareketini sürdürürken Memlûklü sultanlığı ordusu tarafından arkadan vurulması endişesidir. Ancak Aynî'nin yukarıda değindiğimiz haberlerinden sonra ki, burada Memlûklü sultanlığı iç yapısındaki huzursuzluk kesin şekli ile gözler önüne serilmektedir, bunun gerçekleşmesi uzak bir ihtimal olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Hele 1394'lerde Timur'a karşı oluşturulan dörtlü ittifakın son derece zayıf temeller üzerine oturduğu ve bu ittifakın oluşmasında büyük çabaları görülen Kadı Burhaneddin Ahmed, Berkuk ve Toktamış'ın şimdi hayatta bulunmamaları bu olasılığı daha da zayıflatmaktadır. Bu düşüncemizin en kuvvetli yanıtını da İbn Tagribirdî en - Nücum'da vermektedir: "Timur'un Sivas'ı almasından sonra Osman - oğlu'nun (I. Bayezid'in) elçileri geldiler. Osman - oğlu mektubunda Timur'a karşı söz birliği edip Mısır sultanı ile beraber olmayı istiyordu. Kendisi alçak gönüllülük ve tevazu gösteriyordu. Onun mektubuna kulak asan olmadı. İleri gelen emîrlere, şimdi dostumuz oldu, fakat sultanımız Berkuk öldüğünde ülkemize yürüyüp Malatya'yı almıştı. O bizim dostumuz değildir. O kendi ülkesini ve halkını savunsun. Biz de kendi ülkemizi ve halkımızı savunalım dediler ve Sultan (Ferec) adına ona (I. Bayezid) bu mealde bir mektup yazıldı"⁴⁴.

Böyle bir olasılığın uzak olduğunu gösteren görüşümüzü doğrulayan diğer bir kanıtı da İbn Kadı Şuhbe vermektedir. 802 senesi olayları arasında yer alan haberinde İbn Kadı Şuhbe şöyle demektedir: "Berkuk'un ölümünden sonra ortaya çıkan buhranlı dönemde Suriye, Memlûklü sultanlığından kopma tehlikesi ile karşı karşıya

⁴³ Aynî, XX., s. 102.

⁴⁴ İbn Tagribirdî, VI/1., s. 45.

gelmişti. Bu sorunu halletmek için Suriye'ye gelen Ferec buradaki huzuru ve düzeni iadeye muvaffak olmuştu. Merkeze karşı direniş geçeren Suriye'deki taşra yöneticilerini itaat altına almıştı. Suriye'den Osmanlı hükümdarı I. Bayezid'e elçi gönderen Ferec, ondan aldığı yerleri geri vermesini istemişti. Bu işlemler yerine getirilmediği takdirde harp açacağı tehdidinde bulunmuştu. Ancak elçisiyle gönderdiği ve yerine getirilmesi istenen hususları içeren mektubuna olumlu bir cevap gelmediği halde Suriye'den başkent Kahire'ye dönmüştü⁴⁵. Bu kayıtlar Osmanlı-Memlûklu sultanlığı arasındaki mevcut durumu da ortaya koymaktadır.

İşte bütün açıklığı ile ortada olan bu görünüm ve sağlam bir haber alma örgütüne sahip Timur için yön değiştirmenin nedenini gün ışığına çıkarmış olmaktadır kanısındayız. Üstelik I. Bayezid'in İstanbul muhasarasına devamdaki kararlılığı, yine Sivas'ta onda tereddütler yaratabilecek nitelikteki sağladığı başarı Timur'da güneye inmenin hatalı bir hareket olmayacağı düşüncesini kuvvetlendirmeye yetmişti. Çünkü Memlûklu sultanlığının Yakın-doğu parçası Suriye'ye karşı uygulanacak istilâ hareketi sonunda, burası Timurlu yönetim altına girecek, bu ise maddî ve moral yönünden kendisine büyük bir güç sağlayacaktı. Ayrıca istilâ kesin bir yönetime geçme şekline dönüşme bile açacağı sorunlar Ferec'i uzun zaman uğraştırmaya yetecek boyutlara ulaşacağı bir gerçektir. Bu da Memlûklu sultanını dışa dönük bir politika izlemesine daha açık bir deyişle gerisinde Timur'a karşı muhtemel bir eylemde bulunması olasılığını ortadan kaldırmış olacaktı. Bilâhare de Türkiye istilâsına devam daha da kolaylaşacaktı ki, gerçekten de bu böyle olmuştur.

Esasen Timur'un Memlûklu sultanlığı topraklarına inmesi için kendi açısından meşru nedenler hazırды. Bu meseleye aşağıda yeri geldiğinde değinilecektir.

Timur'un Dulkadirli Türkmenlerini tedip girişimi güney hareketinin ilk etabı olmuştu. Bu harekâta başlamadan önce de Sivas'ın muhasara ve alınmasında kendisini eşlik etmiş bulunan ve Osmanlı devletine karşı olduğunu Timur'un yandaşları arasına katılarak daha önce açıklamış olan Mutahharten'in ülkesine dönmesine izin vermişti. Ayrıca yeni hududun korunması görevini de kendisine bırakmıştı. Akkoyunlu Kara Yölük Osman Bey ise yanında kalarak

⁴⁵ İbn Kadı Şuhbe, II. (Bizdeki fotoğrafı).

güney harekâtı boyunca Timur'a rehberlik yapacaktır. Sivas muhasarasının devam ettiği bir sırada Dulkadirli Türkmenlerinin yaptıklarını karşılıksız bırakmak istemeyen Timur, Şahrüh kumandasında öncü kuvvetleri üzerlerine yollamıştı. Yanında tecrübeli kumandanlardan Emir Süleyman, Şah Bahadır olduğu halde hareket eden Şahrüh Elbistan'a yetiştiğinde, Timurluların gelmekte olduğunu öğrenen Dulkadirli yerleşme sahalarını terk etmişlerdi.

Dağılmış Türkmenleri takip eden Şahrüh idaresindeki öncü kuvvetler ise, onları ağır bir yenilgiye uğratmakla kalmayarak, bol miktarda ganimetler elde etmişlerdi. Bilâhare de Timur'a katılmışlardı⁴⁶. Arab kaynakları Dulkadirli Türkmenlerine karşı girişilen ve güney harekâtının ilk etabını teşkil eden bu olaylarla ilgili olarak Zafernâme yazarlarının verdikleri bilgileri doğrulayan haberler vermektedirler. Örneğin bunlardan Aynî, Dulkadirli ismini zikretmeden Timur'un Elbistan ve Darendede taraflarına gelerek oralarda hadsiz ve hesapsız kötülük yaptı diyerek, kısa fakat anlamlı bir şekilde bu olayı vurgulamaktadır⁴⁷.

Timur, Dulkadirli Türkmenlerine karşı girişilen, başarı yanı sıra çok miktarda maddî gelir sağlanan, bu hareketten sonra Malatya'ya yönelme kararı almıştı. Elbistan'dan bu şehre haberci göndermiş ve halkını itaate davet etmişti. Bu sırada, Berkuk'un ölümünden sonra I. Bayezid tarafından Osmanlı sınırlarına dahil edilmiş olan Malatya'da Sivas muhafızı Mustafa Bey'in oğlu yönetici olarak bulunmakta idi. Ancak, Malatya'ya Timur'un itaate davet mektubunu getiren elçinin Osmanlı yöneticisi tarafından tutuklanması üzerine Timurlu ordu şehir üzerine yürüyüşe geçmişti. Başlangıçta direnme kararı alan şehir yöneticisi Timur'un gelmekte olduğu haberini öğrenince bu karardan vazgeçmiş yanına Osmanlı askerlerini de alarak Malatya'dan uzaklaşmıştı. Bu suretle başsız ve müdafaasız kalan şehir ise kolayca Timur'un işgali altına girmişti⁴⁸. Şehrin âyan ve eşrafından şehri teslim alan Timur, müslüman halktan aman malı aldıktan sonra hıristiyan unsurun tümünü tutsak ettirmişti. Daha sonra da Malatya çevresinde geniş çapta bir sindirme

⁴⁶ Bk. Nizameddin Şâmî, s. 219-220; Şerefeddin Ali Yezdî, II., s. 197; Hafız-ı Ebrû, vrk. 312^b; Ahmed b. H'andşâh, *Zafernâme*.

⁴⁷ Bk. Aynî, XX., s. 124; İbn Hacer, I., vrk. 188^b-189^{a, b}.

⁴⁸ Bk. Nizameddin Şâmî, s. 220; Şerefeddin Ali Yezdî, II., s. 220; Ahmed b. H'andşâh, *Zafernâme*; Hafız-ı Ebrû, vrk. 313^a; İbn Arabşah, s. 89-90.

harekâtını başlatmıştı. Cihanşah ile birlikte bir çok emir bu işte görev almış Kâhta kalesine kadar tüm bölge sürdürülen bu işlem sonunda bölge üzerinde tam bir kontrol mekanizmasını tesis eden kuvvetler bol ganimetlerle Malatya'daki ordugâha dönmüşlerdi⁴⁹. Bu olay yine bir gerçeği vurgulamaktadır ki, o da Osmanlı ülkesine katılan Türkiye içindeki topraklarda görülen oluruna idare düzenidir. Sivas'tan sonra Malatya'da gördüğümüz bu durum düşüncemizin açık kanıtıdır. Çünkü, her iki il de Osmanlı topraklarına yeni katılmış yerlerdi (1398-1399). Demek oluyor ki, ilhaktan sonra buradaki Osmanlı düzeni göstermeklik olmak esasına göre kurulmaya çalışılmış, hudut bölgesi olan bu yerler âdetta kendi kaderine terkedilmiştir. Bu da çalışmamızın başında, oturmamış bir siyasî kuruluşun başı olarak tanımladığımız I. Bayezid hakkındaki görüşümüzün haklılığını bir kez daha ortaya koymaktadır.

Öte yandan bölge için köklü tedbirler almayı ihmal etmeyen Timur, Şerefeddin Ali Yezdi'ye göre buranın idaresini Avnik'ten beri yanında bulunan ve Sivas'ın işgaline katılmış olan Akkoyunlu Kara Yölük Osman Bey'e bırakmıştır⁵⁰. Böylece ortaçağda Suriye ile Türkiye arasında hudut bölgesi olarak kabul edilen yörelerin Timur'un hâkimiyet sahasına girmesinden sonra Suriye'nin işgali için önde hiçbir engel kalmamış oluyordu.

Sivas'tan sonra Osmanlı hâkimiyet sahasına dahil Malatya bölgesinde Timur tarafından elde edilmiş olan bu başarıların Osmanlı devlet başkanınca nasıl bir değerlendirmeye tabi tutulduğu hakkında kaynaklarımıza herhangi bir bilgi yansımamıştır. Bu göstermektedir ki Sivas'ta olduğu gibi Malatya'nın işgal altına alınması olayında da devlet başkanı ve hükümet seyirci kalmaya devam etmiştir. Hattâ Elbistan'dan Sivas'a gelerek Timurlu askere ait araç ve gereçleri yağma etme cesaretini göstermiş bulunan Dulkadirîlilerin davranışları bile Osmanlıları harekete geçirememiştir.

Yukarıda da değindiğimiz gibi esasen tarihsel ilişkilerdeki gergin durum, Memlûklü sultanlığı topraklarına girmesi için Timur açısından haklı nedenleri hazır hale getirmişti. İşte bu nedenle kısa da olsa 1394'lerden bu tarihlere dek Timur - Memlûklü sultanlığı ilişki-

⁴⁹ Nizameddin Şâmî, s. 220; Hafız-ı Ebrû, vrk. 313^a, Ahmed b. H'andşâh, *Zafernâme*. Krş. Âynî, XX., s. 124; İbn Hacer, I., vrk. 189^{a, b}; Makrizî, III/3., s. 1028.

⁵⁰ Bk. Şerefeddin Ali Yezdi, II., s. 198; Ahmed b. H'andşâh, *Zafernâme*.

lerine değinmekte yarar görmekteyiz. Nitekim Zafernâmelerde bu durum şöyle özetlenmektedir.

Timur, 1394'lerde Irak-ı Arab'a sahip olduktan sonra Bağdad hâkimi Ahmed-i Celâyir'i himaye eden Berkuk'a Şeyh Save'nin başkanlığında kalabalık bir elçilik heyeti göndermişti. Timurlu yazarlar tarafından âlim ve saygı değer bir kişi olarak tanımlanan Şeyh Save Mısır Memlûklı sultanına beraberinde birçok kıymetli hediyeler de getirmişti⁵¹. Yine aynı yazarlara göre Timur, elçilik heyeti aracılığı ile : "Şimdi üzerimize düşen görev bu komşuluk hakkını gözeterek dostane yaşamaktır. İki taraftan elçiler gidip gelsin iki memleketin tacirleri serbestçe birbirleri ile ticaret yapsınlar bu halklarımızın emniyet ve refahına sebep olsun" demekte idi. Ancak bu elçilik heyeti Rahba'da Berkuk'un emri ile tutuklanmış içlerinden bir kısmı da öldürülmüştü. Arada henüz su yüzüne çıkmış bir düşmanlık yok iken elçilik heyetinin maruz kaldığı bu durum Timur'u fazlası ile üzmüş ve hiddetlendirmişti⁵². Bunun yanı sıra aradaki düşmanlığa ve Suriye üzerine yürümeye ikinci neden olarak şu olay gösterilmektedir: Timur Irak-ı Arab ve Azerbaycan'ı itaat altına aldıktan sonra, Deşt-i Kıpçak, Rus, Çerkes diyarı ile diğer kuzey memleketleri üzerinde de aynı durumu gerçekleştirme kararı almıştı. Bu iş için Türkiye'den ayrılırken de Avnik'in muhafazası görevini Atlamış'a bırakmıştı⁵³. Timur Gürcistan seferi ile meşgul iken, Karakoyunlu Kara Yusuf tekrar eski yurduna dönerek Atlamış'la yaptığı muharebede bu emri tutsak alarak başarı sağlamıştı⁵⁴. Bununla da yetinmeyen Kara Yusuf, Timur'a karşı duyduğu kin ve garazın bir tezahürü olarak Atlamış'ı Memlûklı sultanı Berkuk'a göndermiş o da Atlamış'ı Kahire'de hapsedmişti⁵⁵. Timur'un tüm ısrarlarına rağmen Memlûklı sultanlığı Atlamış'ı iadeye bir türlü yanaşmamıştı. Bunlardan başka

⁵¹ Şerefeddin Ali Yezdi, II., s. 199; Nizameddin Şâmî, s. 221; Hafız-ı Ebrû, vrk. 313^b; Feridun Beg, *Münşedtü's-selâtin. I.*, İstanbul 1274, s. 129; İbn Kadı Şuhbe, II. (Bizdeki fotoğrafı).

⁵² Bk. Şerefeddin Ali Yezdi, II., s. 199; Nizameddin Şâmî, s. 221; Hafız-ı Ebrû, vrk. 313^b; İbn Kadı Şuhbe, II.; İbn Hacer, I., vrk. 135^b. Ayrıca bk. Yaşar Yücel, *Türkiye ve Yakın-Doğu Üzerinde 1393/94 Timur Tehlikesi*, s. 159-190.

⁵³ Bk. Şerefeddin Ali Yezdi, II., s. 200.

⁵⁴ Şerefeddin Ali Yezdi, II., s. 200; Hafız-ı Ebrû, vrk 313^b; Thomas de Medzoph, s. 61-62.

⁵⁵ Yaşar Yücel, *Timur'un Türkiye ve Yakın-Doğu ile İlişkilerine Dair Gözlemler (1394-1400)*, s. 268.

iki taraf arasında ciddi bir sorun haline gelen bir diğer mesele de Ahmed-i Celâyir'in iadesi idi. Çünkü 1394 yılında Timur Bağdad'ı istilâ ettikten sonra Ahmed-i Celâyir Mısır Memlûklü sultanlığına iltica etmiş ve hüsnü kabul görmüştü⁵⁶. Ne var ki, Bağdad hâkiminin kendisine teslimi hususunda yapılan çağrılara Berkuk tarafından hep red cevabı alınmıştı. Şimdi Sivas'ın alınmasından sonra Ferec'e yazılan mektupta da ikinci kez bu defa kendi yanına sığınmış olan Ahmed-i Celâyir'in kendisine teslimi istenmişti⁵⁷.

İşte bütün bu görünüm kendi açısından Memlûklü sultanlığı topraklarına inmesi için haklı nedenlerin varlığını ortaya koymaktadır. Nitekim Malatya sınırından Mısır Memlûklü sultanlığı başkenti Kahire'ye yeni bir elçi göndermişti. Elçisi aracılığı ile de Sultan Ferec'e, ben Suriye bölgesine yabancı asker getirmek istemiyorum. Siz daha fazla direnmeden Atlamış'a derhal gönderin, böylece topraklarımıza askerî müdahaleden vazgeçeyim demektedir⁵⁸. Timur tarafından Sultan Ferec'e gönderilen sözünü ettiğimiz mektuba dair Zafernâmelerde bilgi çok kısadır. Buna mukabil Münşeât mecmualarında Timur mektubunun tam metni verilmektedir. Geniş bir tarihî özetle başlayan mektubunda Timur, aradaki düşmanlığın kalkması için yerine getirilmesi gerekli olan isteklerini sıralamakta, Atlamış'ın iadesini ısrarla istemekte ve Ahmed-i Celâyir ile Kara Yusuf'un himaye edilmemesi ve yakalanarak kendisine teslimini, bunlar yerine getirildiği takdirde Suriye'ye yürümekten vazgeçeceğini bildirmekte idi⁵⁹. Bu mektupla ilgili olarak Arab kaynaklarındaki haber şöyledir: "Geçen yıl Rahbe'de elçilerimizi öldürenlerden öcümüzü almak için Halep ülkesine niyetlenip Irak'a vardığımızda Berkuk'un öldüğünü ve Hind durumunu öğrendik. Önce fesat içinde olan tarafa (Hindistan'a) yöneldik. Allahın izni ile onları yendik, sonra Gürcistan'a döndük ve Allahın izni ile orada da galip geldik. Sonra şu Osman-oğlu (I. Bayezid) çocuğunun edepsizliğini öğrenip kulağını çekmek istedik. Sivas ve diğer yerlerde (Malatya'da) sizin

⁵⁶ Hafız-ı Ebrû, vrk. 258^b, 271^a; Aynî, XIX., s. 452-453; İbnu'l Furat, IX., s. 345, 374; İbn Kadı Şuhbe, II. (Bizdeki fotoğrafı).

⁵⁷ Bk. Hüseyin Nevaî, *Esnad ve Mükâtebât-ı Tarihî İran*. Tahran 1963, s. 74-79; S. Ali Mü'eyyed Sâbitî, *Esnâd ve nâmehâ-i tarihi*. Tahran 1967, s. 320-323; Sarı Abdullâh Münşeâtî. Esad Ef. Ktp. Nr. 3333, vrk. 17^b-19^b.

⁵⁸ Msl. bk. Nizameddin Şâmî, s. 222. Krş. Makrizî, III/3., s. 1030-1031.

⁵⁹ Bk. yukarıda not 57'de gösterilen yerler.

de duyduğunuz şeyleri yaptık, Mısır'a mektuplar göndeririz cevap gelmez. Size akrabamız Atlamış'ı göndermenizi bildiririz. Bunu yapmadığınız takdirde müslümanların kanının vebali sizin boynunuzdadır. Bunu böylece bilirsiniz vesselâm"⁶⁰. Zafernâmeler, Arab kaynakları ve Münşeatlarda verilen bu mektubun içeriği iyi bir tarza tahlile tabi tutulduğunda şöyle bir görününle karşı karşı kalmaktayız. Görünüşte Timur, istekleri yerine getirildiği takdirde eski hâdiseleri unutacağını beyanla barıştan yana olduğunu ilân etmektedir. Bunun yanı sıra Ferec'i, I. Bayezid'in başına gelenleri anlatarak, zımnen tehdit etmekten de geri kalmamaktadır. Buna rağmen mektup genel havası ile yumuşak ifadeler taşımaktadır dersek yanılmamış oluruz kanısındayız. Nitekim aşağıda izahâ çalışacağımız, Zafernâme yazarlarının verdikleri bilgilerin ışığında bu yumuşak ifadelerin somut nedenleri ortaya çıkacaktır. Çünkü, ilk araştırmamızda Semerkand'a dönüşün somut nedenlerinden biri olarak açıklamaya çalıştığımız emirler ve asker arasında patlak veren bunalım⁶¹ 1400'lerdeki Suriye seferi sırasında yeniden ve aynı özelliklerle ortaya çıkmıştı.

Yukarıda sözü edilen mektubu getiren Timur elçisi, Şerefeddin Ali Yezdi'ye göre Halep'e gelmiş ancak, gerekli saygıyı görmemişti. Sultan Ferec, babası Berkuk gibi davranmış ve elçiyi Halep kalesine hapsedirmişti⁶². Şâmî'de ise bu olay şöyle anlatılmaktadır": "Lazım geldiği vechile elçiye izâz ve ikrâm göstermediler, anlamsız bazı beyanlarda bulundular, Atlamış'ı iade etmediler. Sultan Ferec'in bu davranışı ve takındığı tavır kendisine ulaştırılınca son derece hidetlenen Timur, "Osmanlı hükümdarı I. Bayezid de aynı biçimde davrandığı için cezasını görmüş Sivas ve Malatya istilâ edilmiştir" diyerek Memlûklü sultanlığına yürüme kararı almıştır⁶³. Burada hemen değinmek yerinde olacaktır ki, Zafernâme yazarlarının verdikleri bilgiler Arab tarihçilerinin nakilleri ile tam bir uyum göstermektedir. Şöyle ki, Arab tarihçileri bu olayları kısa fakat Zafernâmelere yazılan biçimde bize nakletmekte ve demektendirler ki; (Timur) Behisni'de Halep'e gönderdiği elçilerin getireceği cevabı almak için beklemekte idi. Ancak Kahire'den Halep'e gelen asker-

⁶⁰ Aynî, XX., s. 127; Makrizî, III/3., s. 1030-1031; İbn Hacer, I., vrk. 190^a.

⁶¹ Bk. Yaşar Yücel, *Timur'un Türkiye ve Yakın-Doğu ile İlişkilerine Dair Gözlemler* (1394-1400), s. 258-259.

⁶² Bk. Şerefeddin Ali Yezdi., II., s. 200.

⁶³ Bk. Nizameddin Şâmî, s. 222. Ayrıca bk. Hafız-ı Ebrû, vrk. 313^b, 314^a.

lere kumandan tayin edilmiş olan Sudun'un, Halep naibi Demirtaş'tan Timur'un Behisni'yi muhasara etmekte olduğunu öğrenmesi üzerine, elçilerini yakalayıp boyunlarını vurdurduğunu duyunca çok öfkelenerek Anteb'e yöneldi. Oraya varıp şehri harap ederek, hisarının burçlarını yıktı. Burada iki gün durakladıktan sonra askerleri ile beraber ayrılarak Haleb'e yöneldi⁶⁴.

Ne var ki, Suriye üzerine yürüme kararı ümerâ arasında tasvip görmemişti. Timur devri tarihçileri Nizameddin Şâmî ve Şerefeddin Ali Yezdî, Hafız-ı Ebrû ordu erkânı arasında esen bu menfi havayı bize olduğu gibi vermektedirler. Her üç aslı kaynağımıza göre: "Memlûklü sultanlığı topraklarına yürüme kararının alındığı haberi duyulunca ileri gelen emirler, vezirler bu karara karşı çıktılar. Devlet ileri gelenlerine göre, Hindistan'a büyük bir sefer yapılmıştır. Bunu takiben hemen İran'a dönmüş ve Gürcistan'ın fethi tamamlanmıştır. Daha sonra da Türkiye'ye girilerek Sivas ve Malatya alınmış ve Halep sınırına dek yerler Timurlu yönetim altına girmiştir. Şimdi de askerlerinin çokluğu ve kalelerinin sağlamlığı ile meşhur olan Suriye ve Mısır üzerine yürünmek istenmektedir. Bizlere göre bu, biraz acelece alınmış bir karar gibi görünmektedir. Kanımızca uygun olanı ordunun dinlenmesini takiben bu kararın uygulama alanına konmasıdır. Şimdilik ordu mensuplarına izin verilmeli, onlar yurtlarına dönerek bir müddet istirahat etmelidirler. Ayrıca sözü edilen memleketleri kolayca alabilmek için gerekli yeni silâhlarla ordu teçhiz edilmelidir. Bütün bu gereksinmelerin yerine getirilmesinden sonra askerî harekâta devam edilmelidir". Timur'un aldığı karara karşı çıkan devlet erkânının ortaya koydukları gerekçelerin, yukarıda değindiğimiz mektupdaki yumuşak ifadeye neden olduğu da bir gerçektir. Çünkü kaynaklarımızdaki bilgiler uzun ve yorucu savaşlar dizisinin asker arasında bir hoşnutsuzluk yarattığını vurgulamaktadır. Hiç şüphe yok ki, uzun süreden beri yurtlarından uzak bölgelerde sefer yöneten emirlerin bu uyarısı, maiyetlerindeki askerinin baskısının tabii bir sonucudur. Bu ise bir bakıma ordudaki merkezî -mutlak otoriteye alt yapıdan gelen bir direniştir de denilebilir. Bunun ise Timur gibi mahir bir devlet adamınca hissedilmemesi olanaksızdır. Ancak, Zafernâmeler bu karşı koyma ve uyarıların Timur tarafından nasıl bir değerlendirilmeye tabi tutulduğu konusunda susmayı tercih

⁶⁴ Aynî, XX., s. 124-125; Makrizî, III/3., s. 1032.

etmekte ve sadece hükümdarın buna karşı çıkarak askerî harekâta devam kararında ısrar ettiğine değinmektedirler⁶⁵.

Bu verilen bilgiler arasında şimdiye kadar dikkati çekmemiş bir husus üzerinde burada durmak istiyoruz. O da Timur'un mutlak surette yarıda kalmış olan Türkiye'nin istilâsını tamamlayacağına dair almış olduğu tarihi kararın bir kez daha vurgulanmasıdır. Şöyle ki, Sivas ve Malatya'nın alınmasından sonra Memlûklü sultanlığı ile hudut komşusu olan Timur'un Suriye'ye yürüme kararı verdiği zaman ümerâsından gelen tepkilerin açıklaması yapıldığında, istilâsı bahis konusu olan memleketler arasında Türkiye'nin de adı bir kez daha geçmektedir⁶⁶. Bu da göstermektedir ki, daha önce de yaptığı beyanlara rağmen, Suriye seferi bir paravan seferdir. Esas hedef Türkiye'nin istilâsıdır. Nitekim de bu böyle olmuş, Timur Suriye'den sonra Memlûklü sultanlığı içlerine yürümemiş, Türkiye'ye dönerek Ege kıyılarına kadar burayı işgali altına almıştır.

Bu açıklamalardan sonra buraya kadarki olayların Timur ve I. Bayezid açısından bir değerlendirilmesinin yapılmasının yerinde olacağı düşüncesindeyiz. Acaba Timur değindiğimiz istekleri Ferec tarafından kabul edilmiş olsa idi yine de Suriye'yi işgale girişecek mi idi? Bu sorunun cevabı hiç kuşkusuz evettir. Çünkü, Timur için asıl hedef Türkiye'nin istilâsını gerçekleştirebilmek için moral gücüne ihtiyacı var idi. Bunu da ancak Suriye'de elde edeceği başarı ile sağlayabilirdi. Zira bu sefer, yorgun askerın, ellerine geçecek maddî olanaklar sayesinde, yorgunluğunu unutturabilecek nitelikte idi. Bizce esasen onu Sivas'tan öteye götürmeyen baş neden de budur. Ümerânın Suriye yürüyüşüne karşı çıkarken ileri sürdükleri gerekçeler Timurca bilinmekte idi. Bu durum ise Sivas'tan içerilere değil, başsız Suriye topraklarına yapılacak yürüyüşle sağlanabilirdi. Düzenli bir Memlûklü ordusundan söz edilemezdi ama, I. Bayezid'in pasif davranışlarına rağmen düzenli bir Osmanlı ordusu ile karşı karşıya gelmek olasılığı her zaman mümkündü.

Bütün bu verdiğimiz izahattan sonra diyebiliriz ki, Timur yerinde bir kararla Sivas'tan sonra yön değiştirme ihtiyacını duymuştur. Nitekim bu görüşlerimizin doğruluğunu, Suriye seferini takiben

⁶⁵ Nizameddin Şâmî, s. 222; Şerefeddin Ali Yezdî, II., s. 203; Hafız-ı Ebrû, vrk. 314^a; Ahmed b. H'andşâh, *Zafernâme*.

⁶⁶ Bk. Şerefeddin Ali Yezdî, II., s. 203.

tekrar Türkiye’de görünen Timur’un kazandığı başarılar ispatlamaktadır. Üstelik bundan sonra Zafernâmeler, Timur - ordu arasındaki olumsuz bir diyalogtan da söz etmemektedirler.

I. Bayezid’e gelince burada da gafletinin devam ettiği hemen dikkati çekmektedir. Çünkü Timur ve ordusu hakkında yeterli bilgiye sahip olsa idi onu tekrar Türkiye içlerine dönmede tereddüte düşürebilecek olumlu bir hareket yapması gerekirdi. Zira şartlar Osmanlı hükümdarı için son derece elverişli bir ortamın varlığı göstermektedir. Kaldı ki olumlu bir hareketi Ankara hezimetini de engelleyebilirdi. Fakat I. Bayezid yaptığı bu hatalı davranışlarla da yetinmemiş, Timur’un güneye inmesini onun artık Türkiye ile ilgisini kestiği şeklinde yorumlayarak muhtemel gelişmelere karşı da hiçbir olumlu tedbir almamıştır.

Timur’un, Suriye içlerine yönelik askerî yürüyüşünün ilk durağı Behisni olmuştur. Şahruh kumandasında gönderilen öncü kuvvetler şehrin kalesini şiddetle muhasaraya başlamışlardı. Zafernâmelere göre son derece sağlam bir kaleye sahip olan Behisni geçici bir süre için direnebilmişse de sonunda teslim olmuştu. Şehir ileri gelenlerinin Şahruh’a yaptıkları ricalar sonunda Timur kale muhafızını cezalandırmamıştı. Elde edilen bu başarıdan sonra şehir, adına hutbe okunarak para bastırılması şartlarını kabul ederek tabiiyeti altına girmişti⁶⁷. Buna mukabil Arab kaynakları ise Timur’un şehri 1 ay süre ile yağma edip, yakıp yıktığını ancak kalesini alamadığını iddia etmektedirler. Nitekim aynı kaynaklara göre Timur, buna rağmen Behisni’deki kalışını uzatmamış Halep’e doğru yürüyüşüne devam etmiştir. Esasen burada 1 ay kalışını Halep’ten gelecek haberleri beklemesine bağlayan bu kaynaklara göre Timur, Halep şehrinin ileri gelenleri ve büyüklerinin yanına gelerek itaatlerini arz edeceklerini ummakta idi. Öte yandan Behisni’nin işgali ve çevresinin kontrol altına alınması ile Memlûklü sultanlığı hâkimiyet sahasına fiilen girilmiş oluyordu. Buradan beklediği haberleri alamayan Timur Anteb’e yönelmişti. Ancak Timurlular şehre yetişmeden zenginler ve ileri gelenler Anteb’i terketmişlerdi. Şehirde kalan halk ise kale kapılarını kapayarak savunma tedbirleri almışlarsa da başarı sağlayamamışlardı. Anteb’i harap ederek hisarların burçlarını yıktıran

⁶⁷ Nizameddin Şâmî, s. 223; Şerefeddin Ali Yezdi, II., s. 206; Ahmed b. [H’andşâh, *Zafernâme*; Hafız-ı Ebrû, vrk, 314 a, b.

Timur, kısa sürede Anteb'e hâkim olmuştu⁶⁸. Ancak burada Arab kaynaklarındaki haberlere dönerek, Timur'un güneye inmesi ve Memlûklü sultanlığı hâkimiyet sahasına girmesi sonucu ortaya çıkan yeni durumun izahını yapmak gerekmektedir. Çünkü Timur, Sultanlığa yakın bölgelerde görünmesi Suriye'yi ciddi bir bunalımla karşı karşıya getirmişti. Nitekim Arab kaynakları bu sırada Suriye'nin tam bir kaos içine düştüğünü samimi bir dille ifade etmekten çekinmemektedirler. Şöyle ki, Timur Behisni'de bulunduğu sırada Suriye şehirlerindeki halk ve özellikle tehlikenin yakınında bulunan Halep halkının ileri gelenlerini yani ayan ve eşraf tabakasını büyük bir korku ve gelecek endişesi kaplamıştı. Değerli eşyalarını uzak ülkelere ve erişilmesi imkânsız yüksek yerlere taşımaya başlamışlardı. Halkın köylü kesimi ise kendilerini yakın tehlikeden koruyabilecek yer olarak kaleyi seçmişler ve yanlarına alabilecekleri eşyaları ile birlikte bu korunma yerine sığınmışlardı. İçlerinden bazıları burayı yeterince emin bulmadıklarından kişisel ve taşınabilen mal varlıkları ile Antakya yakınındaki dağlık yörelere kaçmayı tercih etmişlerdi. Nitekim tehlikenin doğal sonucu ortaya çıkan göç sırasında nakil vasıtası olarak kullanılan deve, katır ve eşek fiatlarının alabildiğine yükselmesi Halep halkındaki şehri bir an önce terketme eğiliminin ne denli fazla olduğunun en iyi delilidir. Ayrıca bu esnada Halep şehri tehlikenin çok yakınında bulunan, yurtlarını terk etmiş köylüler tarafından âdeta istilâya uğramış bir şehir görünümünü almıştı. Bu haliyle de Halep Timur işgaline âdeta hazır bir hale gelmişti demek yanlış olmaz kanısındayız. Her ne kadar şehirde naib olarak Demirtaş görev başında idiyse de bu kaosu önleme olanağına sahip olmadığı verilen bu bilgilerden sonra açıkça ortaya çıkmaktadır⁶⁹. Arab kaynaklarının verdikleri bu haberlerin yanısıra, Zafernâmeler, Timur ordusu Behisni'ye geldiği zaman Melikü'l-ümerâ Demirtaş ve Halep halkını büyük bir korku kaplamıştı, diyerek anlamlı bir tarzda kısaca durum hakkında bilgi vermektedir⁷⁰.

⁶⁸ Aynî, XX., s. 124-5; Makrizî, III/3., s. 1031-1032; İbn Hacer. I., vrk. 188^b-190^a; İbn Tagribirdî, VI/1., s. 45-48; Nizameddin Şâmî, s. 223-224; Şerefeddin Ali Yezdî, II., s. 207; Ahmed b. H^vandşâh, *Zafernâme*; Hafız-ı Ebrû vrk. 314^b; İbn Arabşah, s.90-91,

⁶⁹ Bk. yukarıda not 68'de Arab kaynaklarına.

⁷⁰ Bk. Nizameddin Şâmî, s. 223-224; Şerefeddin Ali Yezdî, II., s. 206-208; Ahmed b. H^vandşâh, *Zafernâme*; Hafız-ı Ebrû, vrk. 315^a-317^b; İbn Arabşah, s. 91-94.

Suriye'de tehlike eşiğinde ortaya çıkmış olan sosyo-ekonomik ve siyasal bunalımın başkent Kahire'deki yankılarına gelince: Timur'un Memlûklı sultanlığı topraklarına girmesini takriben Halep'ten başlamak üzere tüm Suriye şehirlerini istilâ edeceği yolunda haberlerin doğruluk kazanmasından sonra, ülkedeki şehirlerin naibleri kurtuluşu yine Kahire'den gelecek yardıma bağlamışlardı. Bu tür uygulamalara Berkuk devrinde de sık sık başvurulduğu bilinmektedir⁷¹. Ancak bunun Memlûklı sultanlığının yönetim sisteminin doğal bir sonucu olduğuna da işaret etmek gerekmektedir⁷². Süratle ikinci hâcîp emir Temir'i başkent Kahire'ye gönderen Halep naibi Demirtaş, Timur'un Haleb'e gelmekte olduğunu haber vererek bölge halkının içinde bulunduğu kötü durumu Sultan Ferec'e iletmiş ve ondan acele yardım talebinde bulunmuştu. Bu çağrıdan sonra Ferec'in Suriye'deki topraklarını Timur işgalinden korumak için hazırlıklara başladığını görmekteyiz. Mısır ülkesinin hacibi olan emir Esenboğa et-Tâci'nin Haleb'e askerî yardım sağlaması maksadı ile Halep ve Şam yörelerine gitmesi için ferman çıkartmıştı. Ayrıca el-Mühanne Arablarının lideri Nuayr'a yazılan fermanı da alan Esenboğa Türkmen beyleri ve kale naiblerine verilmek üzere elli çift işlemeli kadife hil'at ve askerlerin iâşesi olarak da yanına çokça Mısır altını alıp yola çıkmıştı. Bu ilk hazırlıklarla ilgili olarak bilgi veren Nizameddin Şâmî, Şerefeddin Ali Yezdi ve Hafız-ı Ebrû da Sultan Ferec'in yardım çağrısını alır almaz Şam, Antakya Trablus, Hama, Humus, Baalbek, Safet ve Kalatü'r-Rum gibi Haleb'e komşu memleketlerin yöneticilerine emirler göndererek Naib Demirtaş'a yardım için Halep'te toplanmalarını istediğini, bildirerek Arab kaynaklarına olan yakınlıklarını dile getirmektedirler⁷³.

Bunların yanı sıra Kahire'de halife, kadılar ve emirleri davetle meclis toplayan Ferec, Timur sorununu mecliste hazır bulunanlarla tartışmıştı. Mecliste tartışılan konulardan biri ordunun araç ve gereç ihtiyacının karşılanabilmesi için yeterli kaynak bulma meselesi olmuştur. Sultan Ferec, babası Berkuk'un devrinde yaptığı gibi, Timur'un Memlûklı sultanlığı için büyük bir tehlike teşkil ettiğini toplantıya çağrılan mecliste belirtmiş ve askerî giderleri karşılamak için iki

⁷¹ Bk. Şehabeddin Tekindağ, *Memlûklı Sultanlığı*, s. 79 v.d.

⁷² Bk. G. M. *La Syrie a L'époque des mameloux d'après les auteurs Arabes*. Paris 1923, s. XIX-CXIX.

⁷³ Bk. yukarıda not 69, 70'de gösterilen yerler.

kaynak önermişti. Bunlardan biri tüccardan mallarının bir kısmını almak, ikincisi de vakıf gelirlerini bu işe tahsis etmekte. Ancak tüccar mallarının yarısı veya üçte biri ile vakıf gelirlerine el koymak tek-lifine Hanefî başkadısı Cemalettin el-Malatî karşı çıkmıştı. Bunun üzerine meclis hiçbir karara varmadan dağılmıştı. Fakat tehlikenin önemini göz önünde bulunduran sair ulema Ferec'in ileri sürdüğü düşüncelerinin haklılığını kabul etmelerinden sonra uygulamaya geçilmişti⁷⁴. Kahire'de sözünü ettiğimiz ön hazırlıklar sürdürülürken Halep naibi Demirtaş'ta şehrinin, olanakların elverdiği ölçüde, savun-maya elverişli hale getirmeye çalışmakta idi. Ancak Sultan Ferec'in Suriye'yi Timurlulara karşı müdafaa için derhal harekete geçmesinin beklendiği bir sırada onun son derece yavaştan aldığı ve işin ciddiyeti-ni anlamadığı kaynakların ortaklaşa dile getirdikleri bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Hattâ zaman zaman Suriye'de gelen haberlerin kendisini iktidardan uzaklaştırmak için girişilen bir tertip gibi değerlendirdiğini de görmekteyiz. Ne var ki, merkezî otoritenin başında dikkatsizliğin ve umursamazlığın hâkim olduğu Kahire'nin aksine bölge emîrlerinin Haleb'in yardımına gelmeleri yolunda ya-pılan çağrı olumlu sonuç vermişti. Çünkü, merkez emrine uyan Suriye şehirlerinin idarecileri Haleb'e yardım için harekete geçmiş-lerdi. Başta Dımaşk (Şam) naibi Sudun askerleri ile Haleb'e gelerek Demirtaş'a katılmıştı. Bunu takiben de Hama, Humus, Antakya, Trablus Nablus, Baalbek, Gazze, Remle, Kadis, Kerek, Safed'in idarecileri de askerleri ile Haleb'e gelmişlerdi⁷⁵. Böylece kısa bir süre içinde Halep'te -Timur ordusuna karşı- Suriye topraklarını savunma gayesi ile çok sayıda asker toplanmıştı. Yalnız ihtiyatlı kişiliğe sahip bir idareci olan Demirtaş, Timur'a karşı yürüme kararından önce kendisine katılan Suriye şehirlerinin naib ve emîrleri ile bir meş-veret yapmayı uygun görmüştü. Bu suretle izlenecek ortak askerî politikayı tespit hususunda bir karar almayı sağlamak istemiş, tek başına karar vermekten kaçınmıştır. Ne yazık ki, Arab kaynakları bu meşveret hakkında herhangi bir bilgi vermemektedirler. Ancak bir kısım Arab kaynakları, bu arada Makrizî "yardım için Halep'te toplanan asker arasında bir birlik yoktu. Herkes kendi başına hareket

⁷⁴ Bk. yukarıda not 69.

⁷⁵ Şerefeddin Ali Yezdî, II., s. 208; Ahmed b. H'vândşâh, *Zafernâme*; Hafız-ı Ebrû, vrk. 315^a; Makrizî, III/3., s. 1032.

etmekte idi. Çeşitli tereddütler mevcuttu” diyerek kısmen de olsa bu hususta Zafernâmeleri doğrular bilgi vermektedir⁷⁶. Buna mukabil Zafernâmeler bu hususa geniş yer vermekte ve şöyle demektedirler: “Görüşmeler sırasında emirlerden bir kısmı Timur’a karşı direnmenin imkânsızlığı üzerinde durmuşlardır. Bu görüşlerini destekleyecek deliller olarak da şunları ileri sürmüşlerdir. Timur Türkistan, Horasan, Hindistan, Taberistan, Irakeyn, Fars, Huzistan, Gürcistan, Azerbaycan, Diyarbekr’i hâkimiyet sahasına aldığı Turan’dan İran’a kadarki bölgede kendisine karşı durabilecek kimse kalmamıştır”. Devamla “akla en uygun olanı onunla sulh yapmak olduğu yolunda ısrar etmişlerdi. Hutbe ve sikkede onun adına yapılacak değişikliğin istilâyı önleyebileceğini savunmuşlardı. Şayet bu yolda bir karar alırsak ulemâ ile bunu kendisine iletelim ve o da buradan Diyarbekr’e geri dönsün memleket ve reâyâ da sıkıntıdan kurtulsun şeklinde” beyanlarda bulunmuşlardı. Nizameddin Şâmî’de tecrübeli kişilerin görüşleri olarak verilen bu bilgiler, Şerefeddin Ali Yezdî’nin eserinde biraz daha ayrıntılı anlatılmakta ve konuşmaların tümü Halep naibi Demirtaş’a mal edilmektedir. Her ne kadar diğer kaynaklarla doğrulama olanağına sahip olmadığımız bu bilgiler ilk bakışta Timur korkusunu kendi açılarından açıklamakta ise de yine bize Suriye’deki havayı yansıttıklarından şüphe yoktur. Ancak, Halep naibi Demirtaş’ın başkanlığını yaptığı meclis Timur’a direnme kararı almıştı. Böyle bir kararın alınmasında Şam naibi Sudun’un büyük katkısı olduğu aslı kaynaklarımızdaki bilgilerden anlaşılmaktadır⁷⁷. Çünkü aynı kaynaklarca tecrübesiz ve bazı mağrur kişilere liderlik yaptığı ilan edilen Sudun ve yandaşları ilk görüşe karşı çıkmışlar “kim korkarsa zarar eder” prensibinden hareketle Suriye’de 60.000 köy ve kasabanın varlığını savunarak her yerden bir tek asker alınsa 60.000 kişilik bir ordunun toplanabileceğini ileri sürmüşlerdi. Sonuçta harp taraftarı kişiler ağır basınca savaş için gerekli hazırlıklara süratle başlanmıştı. İyi çalışan bir haber alma örgütü sayesinde Memlûklü ümerâsı arasında başlayan görüş ayrılığından haberdar olan Timur’un son derece temkinli hareket ettiği gözden kaçmamaktadır. Çünkü o bir savaş taktiği olarak Memlûklü ordusunun kaleden çıkarak bir meydan

⁷⁶ Bk. Makrizî, III/3., s. 1032.

⁷⁷ Bk. Şerefeddin Ali Yezdî, II., s. 208-209; Nizameddin Şâmî, s. 225; Hafız-ı Ebrû, vrk. 315^{a, b}.

savaşını kabul etmesini arzu etmekte idi. Devrin kaynaklarının da ortaklaşa dile getirdikleri gibi sağlam bir kalesi olan Halep önünde muhasara savaşı vermek, esasen yorgun Timur ordusu için bir hezimet olabilirdi. İşte bu düşüncelerin ışığında temkinli hareket etmeyi tercih eden Timur, Halep yakınına gelerek ordugahını kurmuş ve fakat şehre saldırıya geçmemişti. Gerçekten de çok geçmeden bu taktiğin olumlu sonuçları alınmaya başlamıştı. Timur ordusunun duraladığını gören Memlûklular şehir dışına çıkarak savaş hazırlığı görmeye başlamışlardı. Kesin sonuçlu savaştan önce iki taraf arasında bir seri çatışma vukua gelmişti. Arab kaynaklarına göre, bu sırada Şam naibi sağ kolda, Halep naibi sol kolda, geri kalan naibler ise orta kolda (merkezde) olarak Memlûklular ordusu savaş düzeni almıştı⁷⁸. Emîrzâde Sultan Hüseyin ile torunu Ebu Bekr Bahadır'ın yönettikleri daha çok bir gövde ve kuvvet gösterisi niteliğini taşıyan öncü muharebelerinde aslı kaynaklarımız ile Arab kaynaklarındaki ifadelerle göre, göze görünür bir başarı elde edilememiştir. Sonuçta Timur, ordusunu mükemmel bir tarzda harp tertibine soktuktan sonra harekete geçmişti. Bu genel taarruz karşısında Memlûklular ordusu tutunamamış ve ağır kayıplar vermişti. Bu orduya kumanda eden Halep naibi Demirtaş ile Şam naibi Sudun'un bu genel taarruz önünde tutunamayarak kaleye çekilmeleri askeri büsbütün ne yaptığını bilmez hale düşürmüştü ve Halep şehri sokakları ölümlerden geçilmez bir görünüme bürünmüştü. Başsız kalan ve Demirtaş'a yardım için gelen diğer Suriye şehirlerinin askerlerinden canlarını kurtarabilenler de Şam tarafına doğru süratle çekilmeye başlamışlardı⁷⁹. Halep şehrini kontrol altına alan Timur ise kalesini zapt için gerekli planları hazırlamış, bunu takibinde kaleyi çepeçevre muhasara altına aldırılmıştı. İşte Hicaz'a gitmek üzere Halep'e gelmiş bulunan Nizameddin Şâmî Timurlular tarafından tutsak edilmişti. Bilâhare Timur adına bir Zafernâme kaleme alacak olan Nizameddin Şâmî Suriye'deki Timur öncesi esen korku fırtınası ve Halep şehrinin alınması ve kalenin muhasarasını bizzat görmüştür⁸⁰. Öte yandan şiddetli muhasaraya rağmen Halep kalesini savunmaya devam eden

⁷⁸ Msl. bk. Aynî, XX., s. 127; Makrizî, III/3., s. 1032-1033; İbn Hacer, I., vrk. 190^a.

⁷⁹ Nizameddin Şâmî, s. 226-227; Şerefeddin Ali Yezdî, II., s. 210-216-217; Hafız-ı Ebrû, vrk. 316^{a, b}; Makrizî, III/3., s. 1033.

⁸⁰ Bk. Nizameddin Şâmî, s. 227; Hafız-ı Ebrû, vrk. 317^a.

Demirtaş ve Sudun'a hitaben bir mektup gönderen Timur, bunlara nasihatlerde bulunarak direnmeden vazgeçmelerini istemişti. Neticede başka bir çıkar yol göremeyen Memlûklular kalede bulunan şehrin ileri gelenlerini de yanlarına alarak Timur'a teslim olmuşlardı. Timur Demirtaş ve Sudun'un zincire vurularak derhal tutuklanmasını emretmişti. Daha sonra da Halep kalesinde Timur adına güvenlik sağlanmış, hazinenin tümü de Divan-ı nüvâbbın tasarrufuna geçirilmişti⁸¹. Arab kaynakları Timur'un Halep'te 1 ay kaldığını, bu müddet devamınca köylerde yağmanın sürdüğünü ölümlerin çokluğundan şehir ve etrafındaki yörelerin koku ile kaplandığını bildirirler⁸². Şerefeddin Ali Yezdi bu hâdiseyi takiben Timur'un Ferec'e yazmış olduğu mektubun metnini vermektedir. Burada verilen bilgiye göre, mektubunda Timur, "Demirtaş ve Sudun şimdi esirlerimizdir. Halep şehri ve kalesi zaptedilmiştir. Avnik kalesi muhafızı iken Kara Koyunlu Kara Yusuf tarafından esir alınarak Kahire'ye gönderilmiş olup halen yanınızda tutukluluk hali devam eden Atlamış'ın salıverilmesi halinde esirimiz Memlûklular emirleri derhal serbest bırakılacaktır" demekte idi⁸³.

Ancak Suriye'nin tamamını işgal kararı almış olan Timur, Haleb'e bir grup idareci bırakarak⁸⁴ şehrin dışında ordusuna çeki düzen vermişti. Bilâhare Emirzâdelerden Pir Muhammed, Rüstem ile Ebu Bekr ve emirlerden Süleyman Şah ile Sevincik'i diğer bir grup ümerâyyla birlikte Hama'nın zaptına göndermişti⁸⁵. Hama'ya yetişen kuvvetler şehri derhal işgalleri altına almışlar fakat kalesini zaptedememişlerdi. Bu haber Halep yöresinde dinlenmekte olan Timur'a ulaştırılınca buradan hareket eden hükümdar Hama şehrinde ordugahını kurmuştur. Kaleyi savunma ile görevli Memlûklular askerleri ve halk Timurluların sayıca çokluğu karşısında direnmenin bir yarar getirmeyeceğini anlayarak itaate karar vermişlerdi. Bu karardan sonra şehrin ayan ve eşrafi ağır hediyelerle kaleden dışarı ablukayı sür-

⁸¹ Bk. Hafız-ı Ebrû, vrk. 317^b.

⁸² Msl. bk. Makrizî, III/3., s. 1033-1034. Krş. Hafız-ı Ebrû, vrk. 317^{a, b}. ; İbn Arabşah, s. 91-93,

⁸³ Bk. Şerefeddin Ali Yezdi, II., s. 221.

⁸⁴ Nizameddin Şâmî, s. 228; Şerefeddin Ali Yezdi, II., s. 222; Ahmed b. H'vandşâh, *Zafernâme*.

⁸⁵ Nizameddin Şâmî, s. 228; Şerefeddin Ali Yezdi, II., s. 222; Hafız-ı Ebrû, vrk. 318^a; Makrizî, III/3., s. 1034.

dürmekte olan emîrzâdelerin yanına gelerek afta aracılık yapmalarını istemişlerdi. Bu istekleri emîrzâdeleri aracılığı ile Timur'a iletilmiş ve onun tarafından tasvip görmüştü. Hama'dan elde edilen bütün gelirler de emîrler arasında paylaşılmıştı⁸⁶. Ancak Hama'nın işgali tamamlandıktan sonra Timur'un sefere devam arzusu ordu içinde yeni bir muhalefeti su yüzüne çıkarmıştı. Şöyle ki, kısa bir dinlenmeden sonra Hama'dan Şam üzerine yürümek isteyen ve kararını ümerâyaya açıklayan Timur, sert bir tepki ile karşılaşmıştı. Karara muhalif ümerâ askerinin iki yıla yakındır hareket halinde olması nedeni ile asker arasında hoşnutsuzluğun başladığı, savaş yapma isteğinin azaldığını ileri sürerek Trablus deryasında bu kış mutlak surette dinlenmekle geçirilmesi ve baharda dinlenmiş ordu ile Suriye harekâtına devam edilmesi, gereğini savunmuşlardı. Kanaatımız odur ki, kumanda heyetinin bu beyanları asker arasındaki husuruzluğu en açık habercisidir. Ne var ki, bu haklı görünen direnmeden olumlu bir sonuç alınamamıştı. Çünkü Timur kararında ısraretmişti. Yalnız bu direnişin kırılması yolunda yapılmış bir işlemin varlığından şüphe etmediğimiz halde, her nedense kaynaklarımız Timur bu isteği kabul etmedi diyerek, değindiğimiz hususta susmayı tercih etmişlerdir⁸⁷. Şam istikametindeki yürüyüşün ilk durağı Humus olmuş ve bunu Baalbek'in işgali izlemişti. Bilâhare de mevsimin kış olması nedeni ile burada fazla zaman kaybetmeden Şam üzerine yürünmüştü⁸⁸.

Bu ana kadar tutumunda bir değişme görülmeyen Ferec'in, Şam üzerine düşen bu tehlikeden sonra, aktif bir davranış içine girdiğini görmekteyiz. Artık Timur kazandığı başarılarından sonra Suriye'nin Memlûklu sultanlığından kopmasının yakın olduğuna geç de olsa inanmaya başlamıştı. Zira Halep muhasarasına seyirci kalan ve diğer şehirlerden gelen kuvvetlerle Timur ilerlemesinin durdurulabileceğine inanan Ferec bu kez tehlikenin ağırlığını hissetmiş olacak ki, Kahire'den bizzat bölgeye gelme ihtiyacını duymuştur. Bize göre

⁸⁶ Bk. Şerefeddin Ali Yezdî, II., s. 222; Nizameddin Şâmî, s. 228-229; Hafız-ı Ebrû, vrk. 318^a; Makrizî, III/3., s. 1034.

⁸⁷ Şerefeddin Ali Yezdî, II., s. 223; Nizameddin Şâmî, s. 229; Hafız-ı Ebrû, vrk. 318^a.

⁸⁸ Bk. Şerefeddin Ali Yezdî, II., s. 224; Nizameddin Şâmî, s. 229; Hafız-ı Ebrû, vrk. 318^b; Abdullah Hâtîfî, *Timur-nâme*. A. S. Us'ha nşr. Madras 1958, s. 178-180; Makrizî, III/3., s. 1034-1035.

Sultan Ferec'in tıpkı Osmanlı hükümdarı I. Bayezid gibi, tüm olup bitenleri Başkent Kahire'den olurlarına idareye kalkışması Timur'un Suriye istilasını kolaylaştıran somut nedenlerden biri olmuştur. Daha Halep öncesi gelen haberleri büyük bir umursamazlıkla karşılayan genç sultanı, ancak Timur'un Şam'a yürüdüğü haberi biraz olsun harekete geçirebilmişti. Fakat yine de Şam'dan gelen ilk haberlere inanmayan ve şüphe ile karşılayan Ferec, İbn Haldun ve diğer Arab tarihçilerinin de açıkça belirttikleri gibi, ancak özel habercisinin Kahire'ye gelerek Halep, Hama ve Humus'un Timur'un eline düştüğü haberini getirmesinden sonra ona karşı cihad'a karar verdiğini ilan etmiştir. Bunlar arasında İbn Haldun, yukarıda ileri sürdüğümüz düşüncelerimizi doğrulamakta ve Sultan Ferec üç aylık bir gecikme ile Suriye'ye harekete karar verdi demektedir⁸⁹. Öte yandan Zafer-nâme yazarları bu durumla ilgili olarak Arab kaynaklarına denk bilgiler vermektedirler. Bunlara göre Halep'i savunmaya memur edilmiş kuvvetlerin Timur karşısında tutunamayıp ağır kayıplar vererek Şam'a çekilmeleri üzerine payitaht Kahire'ye baskılar daha da artmıştı. Suriye'deki idareciler bizzat sultana tutumunu yeren mektuplar yazarak Şam'a gelmesini ve halkın korkusunu gidermesini istemişlerdi. Bu ısrarlı istekler karşısında kalabalık bir ordu ile Kahire'den hareket eden Sultan Ferec Şam'a gelmişti⁹⁰. Burada hadiselerin yakın bir görgü tanığı olan İbn Haldun'un verdiği haberlerin önemine de işaret etmek yerinde olacaktır. Bu yazara göre Timur önünden kaçanların da kendisine katılmalarıyla git-tikçe artan bir kalabalıkla Gazze üzerinden Şam'a gelmiş olan Ferec, şehir ve kalenin istihkâmlarını tahkime koyularak şehri savunmaya hazır hale getirmek istemiştir. Bu sırada Timur Baalbek'i henüz terketmiş ve Şam'a gelmekte idi⁹¹. Bu haberin alınmasından sonra Ferec, Timur'a üç kişiden oluşan bir elçi heyeti göndermişti. Ancak Timur devri tarihlerinin iddia ettiklerine göre bunlar bir elçi heyeti olmaktan öteye, Timur'u öldürme için eğitilmiş ve yanlarında

⁸⁹ Bk. Walter J. Fischel, *Ibn Haldun and Tamerlane*. California 1952, s. 29. Ayrıca bk. Makrizî, III/3., s. 1037; İbn Tagribirdî, VI/1., s. 55.

⁹⁰ Bk. Şerefeddin Ali Yezdî, II., s. 225; Nizameddin Şâmî, s. 230; Hafız-ı Ebrû, vrk. 318^b, 319^a.

⁹¹ Bk. *Ibn Haldun and Tamerlane*, s. 30; Şerefeddin Ali Yezdî, II., s. 226. Ayrıca bu sırada Şam ve dolaylarındaki gelişmeler geniş şekilde (Makrizî III/3., s. 1034 v. d) anlatılmaktadır.

zehirli hançerler taşıyan gerillacı grubu idi ve Timur'un huzuruna kadar çıkmayı başarmışlardı. Fakat gayelerine ulaşmadan yakalanmışlardı. Nihayet Buzurg-ı Divan-ı Âli önünde yapılan yargılama sırasında suçlarını kabul eden bu kişilerden biri baş sorumlu görülerek cezası verilmiş diğer ikisinin ise Şam'a dönmesine müsaade edilmişti⁹². Şam önlerine gelen Timur ise güneyde Mısır yolu üzerindeki bir düzlüğe ordugahını kurmuştu. Buradan Memlûklü sultanının davranışlarını takip eden Timur, sağ, sol ve orta kollardan öncüler çıkartmıştı. Bu kuvvetlere istihbarat görevi vererek muhtemel Memlûklü saldırılarını önlemelerini istemişti. Emîrzâde Rüstem ve Seyyid Hoca Şeyh Ali'nin idaresindeki kollara ait askerlerin Memlûklülerle yaptıkları ilk muharebelerde başarı Timurlularda kalmıştı. İbn Haldun bu bekleme döneminde tarafların iki üç kere karşı karşıya geldiklerini haber vermektedir⁹³. Ancak bu sırada Timur için ağır bir olay meydana gelmişti Emîrzâde Hüseyin maiyyetindeki emîrler ve tacik askerleri olduğu halde Memlûklü sultanına iltica etmişti⁹⁴. Bu Zafernâmelere göre beklenmedik, ancak bizce Timur ordusunda çıkması her an muhtemel olay, Timur'u son derece hiddetlendirmişti. Ancak bu tip hareketler daha Sivas'ın işgalinden hemen sonra ortaya çıkmıştı. Bu da göstermektedir ki, ordu içinde esasen muhalif unsurlar vardı ve fırsat kollamakta idiler. Nitekim Emîrzâde Hüseyin'in bu hareketi de hemen ortaya çıkmış bir hareket niteliğinde değildir. Kanaatimiz odur ki, asker de savaşa karşı bir bıkkınlığın belirdiğini söyleyerek Humus'tan ileri gidilmemesini isteyen gruba liderlik yapmış olan kişi de Emîrzâde Hüseyin olmalıdır. Nizameddin Şâmî bu olayla ilgili pasajında aynen şöyle demektedir: "Bir takım müfsitlerin tahriki ile Emîrzâde Timur'dan yüz çevirmiş ve Şam'daki Memlûklü ordusuna katılmıştır"⁹⁵.

Bu iltica olayı Memlûklular yanında büyük bir sevince neden olmuştu. Bunlar Emîrzâde'ye olağan üstü bir itibar göstererek onu hükümdar gibi karşılamışlardı. Hattâ Sultan Ferec kendisini bizzat

⁹² Bk. Şerefeddin Ali Yezdî, II., s. 226; Nizameddin Şâmî, s. 230; Ahmed b. H'vandsâh, *Zafernâme*; Hafız-ı Ebrû, vrk. 319^a.

⁹³ Şerefeddin Ali Yezdî, II., s. 227; Hafız-ı Ebrû, vrk. 319^a v.d.; *Ibn Haldun and Tamerlane*, s. 30 v.d.; Makrizî, III/3., s. 1038-1039; İbn Tağribirdî, VI/1., s. 59.

⁹⁴ Bk. Şerefeddin Ali Yezdî, II., s. 229; Nizameddin Şâmî, s. 231; Hafız-ıEbrû, vrk. 319^a; Makrizî., III/3., s. 1041.

⁹⁵ Bk. Nizameddin Şâmî, s. 231.

kabul ederek ikramlarda bulunmuş, altın eğerli bir ata bindirmiş ve Şam'da Daru'z-ziyafede ağırlamıştı⁹⁶. Timur ise bu yeni gelişmeler karşısında Fercc'e yeni bir elçi göndererek eski isteklerini tekrarlamış "ve bir çok defalar Atlamış'ın iadesini istediğini her defasında çeşitli bahaneler ileri sürerek Atlamış'ın kendisine gönderilmediğini" devamla "bununla beraber akıbetin vehametinden korkar Atlamış'ı bize gönderir, hutbe ve sikkede adıma değiştirme yapmayı kabul ederseniz hakkınızda hayırlı iş yapmış olursunuz. Bu suretle ehl ü ayaliniz de büyük bir tehlikeden kurtulur. Aynı zamanda aramızda bir dostluk kurulur, ırz, mal ve mülkünüz bizim ordumuzun zararından uzak kalmış olur" demişti⁹⁷. Bu kez Memlûkluler Timur elçisini alışılmışın dışında parlak bir merasimle karşılaştırmışlardı.

Fercc görüşmelerin tamamlanmasından sonra Timur elçisini iade ile yanına kendi elçisini de katmıştı. Memlûklu sultanı elçisi ile gönderdiği cevabî mektubunda "itaat ve inkıyada hazır olduğunu, Atlamış'ı 5 güne kadar iade edeceğini, elinden geldiğince her isteğini karşılamaya çalışacağını" bildirmekteydi. Şam önlerinde taraflar arasında teati edilen mektuplarla ilgili olarak Arab kaynaklarında fazlaca bir malûmat verilmemektedir. Ancak verdikleri bilgiler kısa da olsa Zafernâmelerdeki malûmatı doğruladıkları için ilginçtirler.

Şöyle ki, Arab kaynaklarında: "Timur Emirzâdenin ilticası olayından sonra bizzat sulh teklifinde bulundu. Suriye'yi terk ve elindeki bütün Memlûklu esirlerinin serbest bırakılması için Atlamış'ın geri gönderilmesini istedi" denmekte "ancak bu isteklerin cevapsız kaldığını bildirmektedir"⁹⁸.

İki ayrı gruba mensup kaynaklardaki bilgilerden çıkan sonuç şudur ki, taraflar savaştan kaçınmakta soruna barışçı bir hal çaresi aramaktadırlar. Nitekim Timur kaynaklarının "Herkes arada böyle bir sulh temelini atılmasından çok memnun ve mesrur oldu" şeklindeki haberleri de⁹⁹ yukarıdaki görüşümüzü desteklemektedir. İki taraf arasındaki mevcut anlaşmazlıkların halli için barışçı bir çözüm yolu bulunduğu sırada Timur'un ordusunda baş gösteren erzak sı-

⁹⁶ Bk. Hafız-ı Ebrû, vrk. 319^a. Krş. Makrizî, III/3., s. 1041.

⁹⁷ Şerefeddin Ali Yezdî, II., s. 230; Nizameddin Şâmî, s. 230-231; Hafız-ı Ebrû, vrk. 319^b.

⁹⁸ Msl. bk. Makrizî, III/3., s. 1044.

⁹⁹ Bk. yukarıda not 97'de gösterilen yerler.

kıntısı nedeniyle ordugâh değiştirme zorunluluğu birden bire gerginliği yeniden arttırmıştı. Yurtçuların isteklerine uyan Timur, Atlamış'ın geri iadesi için verilen 5 günlük müddetten yararlanarak orduyu Şam'ın güney-doğu yakasına nakletmişti. Ne var ki, Timur ordusunun yeni bölgeye intikalini değişik şekilde yorumlayan Ferec onu arkadan çevirme gayesiyle Şam'dan dışarı çıkmıştı. Ancak askerini süratle harp düzenine sokan Timur, karşı saldırıya geçmeyi başarabilmişti. Memlûkluları Şam'ın dağlık yörelerine kadar geri çekilmeye mecbur bırakan Timur, tam bir başarı kazanmıştı. Bütün Şam halkının da silâhlanarak Memlûkluların sultanı Ferec'in yanında yer almasına rağmen bozgun büyük olmuş çok sayıda insan kaybedilmişti¹⁰⁰. Bu çarpışmada Mısır Memlûkluların ordusunun sol kolunda Timurlulara karşı savaşan Emîrzâde Hüseyin, Şahruh ve Miranşah'a karşı harp etmişti. Nihayet büyük bozgun sırasında esir düşmüş ve Şahruh'un huzuruna getirilmişti. Bu haber Timur'a ulaştırıldığında tutuklu olarak yanına getirilmesini emretmişti. Asi Emîrzâde Hüseyin yasağ'ın yerine getirilmesine dek kayda vurulu halde hapsedildi. Ancak bir müddet sonra Şahruh'un devamlı ricaları sonucu yasağ'ın tatbikinden vazgeçildi. Bunu takiben de kendisine hil'at giydirilerek Suyurgal verilmiştir¹⁰¹. Emîrzâdenin kendi otoritesini sarsabilecek boyutlara ulaşması muhtemel iltica hareketi ve Timurlulara karşı savaşmasından sonra Timur'un ona karşı takındığı tavrı gerçekten ilginçtir. Bizce Timur'un önce cezasını kaldırması sonra da sanki hiçbir şey olmamışçasına onu taltif etmesi ordu içindeki muhalifleri yanında sempati kazanmak istemekten başka bir şey değildi. Çünkü sert hareketlerin havayı yatıştırmaktan çok daha da sertleştireceğini tecrübe ile görmüştü. Nitekim Makrizî'de¹⁰² yer alan "Memlûklulara iltica eden 5 Moğol emîrinin, Timur ordusunun yarısının niyetinin Sultan Ferec'e teslim olmaktır" şeklindeki beyanları da yukarıdaki düşüncemizi kuvvetle desteklemektedir.

Timurlular Ferec'e karşı kazandıkları bu ilk başarıdan sonra Şam şehri önlerine gelerek savaş tertibi almışlardı. Memlûkluların ordusu

¹⁰⁰ Bk. Nizameddin Şâmî, s. 232-233; Şerefeddin Ali Yezdî, II., s. 230-234; Hafız-ı Ebrû, vrk. 320^a,^b, 321^a,^b; Ahmed b. H'andşâh, *Zafernâme*; İbn Arabşah, s. 97-98; İbn Tagribirdî, VI/1., s. 60.

¹⁰¹ Bk. Nizameddin Şâmî, s. 233; Şerefeddin Ali Yezdî, II., s. 234-235; Hafız-ı Ebrû, vrk. 320^b.

¹⁰² Makrizî, III/3., s. 1039.

sayı, savaş araç ve gereçleri yönünden büyük bir üstünlüğe sahip olmalarına rağmen bozgunun tesirlerini henüz üzerinden atmış değildi. Memlûklü sultanı son kararını vermeden önce emirleri ile bir kez daha bir araya gelmek istemişti. Toplanan ümerâ meclisinde içinde bulunulan fevkalâde güç durumdan kurtulma çareleri hakkında görüşler teati edilmişti. Şam'da toplanan ümerâ meclisinin çalışmalarına dair Arab kaynakları toplantıda "emîrler arasında durum tartışma konusu yapıldı" diyerek geçiştirmektedirler. Buna mukabil Timurlu yazarlar Nizameddin Şâmî, Şerefeddin Ali Yezdî ve Hafız-ı Ebrû eserlerinde bu konuya geniş yer ayırmaktadırlar. Bunlara göre: Mısır Sultanı Ferec emîrlerin iştiraki ile bir meclis toplanmıştır. Durumun genel bir değerlendirmesi yapılan bu toplantıda bir kısım emîrler uğranılan yenilgiye rağmen henüz Şam şehri ve kalesi kontrolümüz altından çıkmamıştır. Bu nedenle tekrar toparlanarak Timurlulara karşı Şam ve kalesinin savunmasını yapalım önerisinde bulunmuştu. Yine toplantıya katılan emîrlerden bir grup da elverişli şartlarla yapılmış olan çevirme harekâtından alman sonuçlar ortadadır. Timur, Şam'ı kesin olarak işgali altına almaya karar vermiştir. Sultan Ferec Kahire'ye dönsün, Şam halkı kendi geleceğini kendi tayin etsin şeklinde görüş beyan etmişlerdi. Asli kaynaklarımızda yer alan bu bilgilere göre toplantıya katılan üyelerin temayüllerinin iki grupta toplandığı anlaşılmaktadır. Bir yanda Timur'la savaşa devam etme görüşünü benimseyen grup, öte yanda ise Timur karşısında daha fazla yıpranmaması için Ferec'in Kahire'ye dönmesini isteyen gruptur. Bilâhare gelişen olaylar Memlûklü sultanı Ferec'in ikinci grubun görüşünü benimsediğini doğrular niteliktedir. Nitekim aynı yazarlara göre -Arab kaynaklarında bu tür bir bilgiye tesadüf edilmemektedir- Mısır'a dönmek için ortamı uygun hale getirmek isteyen Ferec, elçisini Timur'a göndererek zaman kazanmak yolunu seçmişti. Ferec elçisi aracılığı ile "bu olayların çıkmasına biz sebep değiliz, bir takım cahiller ve ayak takımıdır. Yoksa biz verdiğimiz sözü tutuyoruz; eğer emîr hazretleri (Timur) emrederse bize yarına kadar izin versin her ne isterse yerine getirelim. Şimdiye kadar iki taraf arasında anlaşmazlık konusu olan sorunları da sulh yolu ile halle hazırız" diyordu. Hakikaten de elçisi yalan beyanlarla hükümdarı adına Timur'u oyaladığı bir sırada, Sultan Ferec bizzat kendisi önde olmak üzere emîrleri ve devlet erkânı ile birlikte Şam'ı kendi kaderi ile başbaşa bırakarak firar edercesine gece

yarısı Mısır'a doğru yürüyüşe geçmişti¹⁰³. Ancak Arab kaynakları da Timur korkusundan firar olayı, daha başka bir deyişle Suriye'yi Timur'a terketmenin açık kanıtı olan Mısır'a dönüşü, değişik biçimde nakledilmektedir. Olayların en yakın gözlemcisi İbn Haldun, Sultan Ferec ve yakın emirleri, bir kısım Memlûklu emirlerinin başkent Kahire'ye dönerek kendi aleyhine isyan çıkarmayı planladıklarını bunun öğrenilmesi üzerine de Ferec'in Kahire'ye dönme kararı aldığı söyleyerek hamisinin korkaklığını örtmek istemektedir¹⁰⁴. Aynı ise bununla ilgili haberinde olayı şöyle anlatmaktadır: "7 ocak 1401 gece yarısı Sultan (Ferec) yanadı emirlerden devadar olan olan Emir Yeşbek, Emir Akbay el-Kerekî, Emir Kutluboğa el-Kerekî ve bazı köleleri olduğu halde kaçtı. Baalbek yolunu tutup Buzdağı üzerinden Akkâ'ya doğru at koşturdular. Arkalarına hiç bakmadılar bile. Bunun üzerine Dımeşk(Şam)da kalan Mısır'lı emirler ve askerlerde büyük telâşa düştüler. Kaçanların haber ve dedikodularını duyar duymaz hepsi ayağa kalkarak Sultanın arkasından kaçmaya başladılar. Emir-i aşere olan dört kişi, Emir Sudun el-Becaşi, Emir Altınboğa el-Habeşi, reisi növebe olan Emir Akboğa ve Emir Mustafa b. Teke'nin dışında büyük ve küçük hiç kimse kalmayıp kaçtılar. Emir Mustafa b. Teke'den başka diğer üçü de çok sonraları Kahire'ye geldiler. Mustafa b. Teke ise Timur'a katıldı. Aynı kaynak bu haberler yanında Ferec'in Mısır'a dönmesinde etkili kişiler olarak Yeşbek ve Nevruz el-Hafızî'yı göstermektedir. Nitekim Kahire'ye döndükten sonra her ikisi de idarede önemli mevkilere getirilmişlerdi¹⁰⁵. Görülmektedir ki verilen bu bilgilerle Ferec'in Suriye'yi nasıl Timur'a terk ettiği meselesi aydınlığa kavuştuğu gibi, ayrı kaynak gruplarının verdikleri haberlerde büyük bir yakınlık olduğu gerçeği de ortaya çıkmaktadır.

Memlûklu sultanı Ferec'in Şam'ı, daha açık bir deyişle Suriye'yi, kendi kaderi ile baş başa bırakarak ülkeyi terk ettiği haberini alan Timur, arkalarına takipçi kuvvetler sevk etmişti. Ayrıca Emirzâde Ebu Bekr ve Emir Cihanşah'ı da şehre giriş çıkışı kontrolle görevlendirdi. Takipçi orduya kumanda eden Emirlerden Sevincik,

¹⁰³ Bk. Nizameddin Şâmî, s. 233-34; Şerefeddin Ali Yezdî, II., s. 236; Hafız-ı Ebrû, vrk. 320^b - 321^b; Ahmed b. H'vandsâh, *Zafernâme*; *Timur-nâme*, s. 180-192.

¹⁰⁴ *Ibn Haldun and Tamerlane*, s. 30.

¹⁰⁵ Bk. Aynî, XX., s. 135; İbn Hacer, I., vrk. 192^b; Makrizî, III/3., s. 1044-1045; İbn Tagribirdî, VI/1., s. 60.

Şeyh Nureddin, Şah Melik, Allahdad Ferec'i yakalayamamışlar fakat geride kalan firar halindeki Memlûklular askerlerine ağır zayıat ver-dirmişlerdi. Başsız şehre saldırıya geçen Timur ise Şam'ın dış ma-hallelerini kontrol altına almıştı. Bu sırada İbn Haldun şehirdeki şaşkınlığı bütün açıklığı ile dile getirerek¹⁰⁶ bize Zafernâmeleri doğru-lama olanağı vermektedir. Çünkü bu kaynaklardaki bilgilere göre de bu sırada Şam'da büyük bir korku fırtınası esmekte idi. Neticede şehrin ilerigelen leri, kadılar, imamlar Timur'a itaatten başka bir çıkar yol olmadığını kabul etmişler ve huzuruna bir elçilik heyeti gönderme kararı almışlardı. Bu iş için görevlendirilen kimseler ara-sında Tunuslu büyük âlim İbn Haldun da bulunuyordu. Heyet Timur'a gelerek aman malı vermeye hazır olduğunu bildirmiş ve şehrin anahtarlarını teslim etmişti. Ancak aman malının teslimi için kendilerine iki üç günlük bir müddetin tanınmasını istemişler-di¹⁰⁷. Bu hâdiselerin görgü tanığı Nizameddin Şâmî Zafernâmesinde "kalenin muhasarası devam ettiği sırada, kadılar, imamlar ve ileri gelen kimseler çıkıp geldiler; Biz aman malının uhdesinden gele-miyoruz, emirlerden bazılarının da bu işe memur edilmesini rica ederiz diye Timur'a şikâyetle bulundular. Bunun üzerine Emir Şeyh Nureddin ve Emir Şah Melik'i bu işe tayinini ferman buyurdu. Bunlar şehrin içine girerek malın tahsili ve diğer mühim işlerin tas-fiyesi ile meşgul oldular" demektedir¹⁰⁸. Bu sırada toplanan aman malının miktarı da 10 000 000 dinar olarak verilmektedir¹⁰⁹. Şe-refeddin Ali Yezdi aman malı toplamak üzere şehre gönderilen emirler arasına yeni bir isim Bitikçiyan Hoca Mesud Semmanî ile Emir Allahdad'da katmaktadır. Ayrıca şehirdeki büyük camide Timur adına derhal hutbe okunduğunu da eklemektedir¹¹⁰. Bir

¹⁰⁶ Bk. Nizameddin Şâmî, s. 234; Şerefeddin Ali Yezdi, II., s. 237; Hafız-ı Ebrû, vrk. 321^a; *Ibn Haldun and Tamerlane*, s. 30.

¹⁰⁷ Şerefeddin Ali Yezdi, II., s. 238-239; Nizameddin Şâmî, s. 234.

¹⁰⁸ Bk. Nizameddin Şâmî, s. 236.

¹⁰⁹ Sulh görüşmeleri, heyetin Timur'a gelişi, kararlaştırılan aman malı, bunun toplanması ve bu sırada Şam'daki bunalım için bk. Makrizî, III/3., s. 1046 v.d. Bu kaynağın verdiği bilgiler Zafernâmeleri tamamlamaktadır. Ayrıca bk. *Ibn Haldun and Tamerlane*, s. 30-41. Timur'un Şam seferi için bk. B. de Mignanelli's "Vita Tamerlani" 1416. Walter J. Fischel İng. trc. Oriens IX (1956) s. 201-232.

¹¹⁰ Bk. Şerefeddin Ali Yezdi, II., s. 239; Krş. Makrizî, III/3., s. 1048; İbn Tagribirdî, VI/1., s. 65.

Ermeni kaynağına göre de Şam'ın alınmasından sonra elde edilen altın, gümüş ve inciden oluşan ganimet 12 000 deve yükü idi¹¹¹.

Böylece Şam şehrini tamamen kontrol altına almış olan Timur için halledilmesi gereken tek sorun Şam kalesi kalmıştı. Çünkü yapı itibariyle ülkenin en güçlü kalelerinden biri olan Şam kalesinde Timurlulara karşı örnek bir direnme sürdürülmekte idi. Ok, mancık, arrade ve nefit şişeleri kullanan Memlûklular kale yakınlarına hiç kimsenin sokulmasına imkân vermiyorlardı. Verilen ağır kayıplara rağmen muhasara çemberini daraltma kararı alan Timur, Miranşah ve Şahruh'un yanındakilerle ileri hatta faaliyet göstermelerini istemişti. Bu sırada şehirde çıkan bir yangın Şam'ın büyük bir bölümünü etkisi altına almıştı. Çok sayıda insanın da ölümüne yol açan bu yangın sırasında büyük Emeviye camii de, içine sığınan binlerce insanla birlikte yanmıştı. Görgü tanıklarına göre yangının bu şekilde büyümesine neden yapıların ahşap olması gösterilmektedir. Yangının çıkış nedenleri üzerinde kaynaklarımız susmaktadırlar. Ancak büyük bir olasılıkla kale üzerindeki baskıyı arttırmak düşüncesi ile yangının Timurlular tarafından çıkarılmış olması muhtemeldir. Nitekim muhasaraya devam eden Timur, çok geçmeden kaledeki savunma sistemini çökertmeyi başarmıştı. Kale yöneticileri direnmeyi bırakarak anahtarlarını Timur'a teslim etmişlerdi. Şam'ın bütün hazinelerini Divan-ı Âlâ'nın tasarrufuna geçiren Timur, kalede bulunan Habeş, Hind, Çerkes kölelerini de toplatarak Emîrzâdeler ve emîrlar arasında taksim etmişti. Geri kalan bütün kale halkını (kadın, erkek, çocuk) esir almış, esnaf ve sanatkârları da toplatarak başkenti Semerkand'a götürmeleri için emîrleri arasında paylaşmıştı. İşlemlerin tamamlanmasından sonra da Şam'ın alındığı haberini Semerkand ile İran ve Turan memleketlerine duyurmak üzere fetihnâmeler yazılmasını emretmişti¹¹².

Bilâhare de Miranşah ve Şahruh'un emîrlarının Akkâ'ya kadar akımlar yapmalarını istemişti. Bu iş için kendilerine görev verilen emîrlardan Cihanşah ve Süleyman Şah Akkâ'ya kadarki sahil böl-

¹¹¹ Bk. Sanjian, s. 121.

¹¹² Bk. Nizameddin Şâmî, s. 236-237; Şerefeddin Ali Yezdî, II., s. 241-246; Hafız-ı Ebrû, vrk. 322^a, b - 323^a; Ahmed b. H'andşâh, *Şafernâme*; *Timur-nâme*, s. 180-192; Makrizî, III/3., s. 1049-1052; İbn Tagribirdî, VI/1., s. 65-68; *Esnâd ve nâmehâ-i tarihî*, s. 324-326.

gesinde geniş çapta bir sindirme hareketi uygulayarak bölgeyi itaat altına almışlardı¹¹³.

Şam'dan ayrılmadan önce kısa süreli bir hastalık geçiren Timur, Zafernâmelerin 7 yıllık sefer olarak tanımladıkları bu yürüyüşün de başlıca iki gayeyi amaçlamakta idi. Bunlardan biri Suriye'nin diğeri ise Türkiye'nin işgali idi. Şam'ın alınması ile gayelerden birine böylece erişilmiş olunuyordu. Burada, Aynî'nin, Şam'ın Timur tarafından istilâsını takiben bölgenin içine düştüğü sosyo-ekonomik durumu bize iletmesi bakımından son derece ilginç olan bir haberine de değinmek istiyoruz. Aynî, Ikdu'l - Cuman'da bu durumu şöyle açıklamaktadır: "Dımaşk'lı (Şam'lı) birisi bana haber verdi ki; bir harar buğday 3000 gümüş dirheme kadar çıkmış. Keza her bir çuval hayvan yemi 20 dirheme ulaşmış. Dımaşk ve köylerinin halkının büyük çoğunluğu açlık, çıplaklık ve soğuktan ölmüş"¹¹⁴.

Ülkeyi terke karar veren Timur, Şam'dan hareketle Humus'a gelmişti. Şehirde Timur'a karşı herhangi bir muhalefet gösterilmediği için halka karşı ceza uygulanmamıştı. Burada toplanan harp meclisinde yeniden bir durum muhakemesi yapan Timur birtakım kararlar almıştı ki, bunların uygulanmasına hemen başlanmıştı. Emîrzade Rüstem, Emîrzâde Ebu Bekr ile emîrlerden Süleyman Şah ve Şeyh Nureddin iki bin kişilik bir kuvvetle Tedmir tarafına gönderildiler. Çünkü bu sırada Dulkadırlı Türkmenler bölgede yağma ve talan yapmakta idiler. Öte yandan Emîrzâde sultan Hüseyin ve emîr Burunduk kumandasında 5 bin kişilik bir kuvvet de Antakya tarafına yollanmıştı. Merkez kol Emîrzâde Halil Sultan ve kalabalık bir emîrler grubu eşliğinde 15 000 kişilik bir kuvvetle Köpeklü Türkmenlerinin tedibine memur edilmişti. Bu Türkmen topluluğu Fırat kenarında Antep yakınlarında oturmakta idi.

Tedmir tarafına Dulkadır Türkmenlerini tedibe giden kol şehir yöresine konmuş bulunan Dulkadırlıları dağıtarak 20 000 koyun ele geçirmişlerdi. Türkmenler de bu baskı karşısında kaçarak Mekte'ye sığınmışlardı. Antakya bölgesine giden kol ise Asi nehri boyunca bu şehrin yakınlarına kadar ilerlemişti. Bölgede tam anlamı ile bir tedip ve yağma işlemi uygulayan bu kol bilâhare Halep yolu ile merkez kolda bulunan Emîrzâde Halil Sultan'a katılmışlardı. Bir-

¹¹³ Şerefeddin Ali Yezdi, II., s. 242-243.

¹¹⁴ Bk. Aynî, XX., s. 140-141; İbn Hacer, I., vrk. 193^a.

likte Fırat kenarında Kalatü'r - Rum'da bulunan Köpeklü Türkmenlerine yetmişlerdi. Türkmenler başlangıçta Timurlulara karşı parlak bir direnme örneği göstermişlerse de neticede çekilmek zorunda kalmışlardı. Muharebe sırasında Köpek-oğlu Şeyh Hüseyin ölmüş, diğer kardeşleri de yanındakilerle güç halde çöle kaçabilmişlerdi. Yakalanan Türkmenlerin tümü Timur tarafından öldürülmüştü. Türkmenlerin yurtlarından uzaklaşırken bıraktıkları büyük yekûn tutan her cins eşyaları Timurluların eline geçmişti¹¹⁵. Arab kaynaklarının Köpeklü Türkmenlerinin tedibi ile ilgili haberinde de "Timur dönüşünde Haleb'e vardığında Türkmenlerden Köpek - oğulları denilen Antep yakınlarına konmuş bulunan bir tafe üzerine bir birlik gönderdi. Bu birlik onlara baskın yaparak karılarını, eşyalarını, koyun ve develerini alıp, onları kara toprak üzerinde çırıl çıplak bıraktı" denilmektedir. Aynı haberle, bu birliğin dönüşlerinde Anteb'e bir kez daha girerek şehri yağmaladıkları sonra da Timur'a katıldıklarını öğrenmekteyiz¹¹⁶. Merkez kolda görevini tamamlayan Halil Sultan bilâhare Halep'te Timur'a katılacaktır. Bu işlemler göstermektedir ki, Humus'da toplanan harp meclisinde alınmış olan kararlar, amaç olarak bölgede yaşayan Türkmenlerin tedibini öngörmüştür.

Diğer taraftan Haleb'e doğru yürüyüşüne devam eden Timur, Şam'ın muhasarası sırasında işgaline karşı muhalefet gösteren Hamma'ya tepkisi sert olmuştu. Şehri harabeye çeviren Timur halkını esir alarak mallarını yağmalatmıştı. Yol boyunca bütün şehir ve kasabalarda da aynı metodu uygulamıştı. Haleb'e girerken daha önce buranın kendi adına yönetimine memur bıraktığı Seyyid İzzeddin Hezageri, Şah Şahan, Musa Toyboğa üçlüsü yanlarında diğer Timurlu asker ve sivil idareciler olduğu halde gelerek huzurda yeri öpmüşlerdi. Halep şehrinin ayakta kalan kısmını yaktıran ve kalesini kullanılamaz hale sokan Timur, Fırat nehri üzerindeki Bire (Birecik) köprüsünden geçerek şehre girmişti. Birecik naibi Emîr Nasirüddin Muhammed b. Şöhri birtakım hediyelerle Timur'a gelerek itaatini sunmuştu. Herhangi bir direnme göstermeden tabiliğini kabul eden Birecik naibini bu kez kendi adına olmak üzere eski

¹¹⁵ Bk. Şerefeddin Ali Yezdî, II., s. 250-251; Hafız-ı Ebrû, vrk. 323^a. Krş. Aynî, XX., s. 141; İbn Hacer, I., vrk. 193^a.

¹¹⁶ Aynî, XX., s. 141; İbn Hacer, I., vrk. 193^a; İbn Tagribirdî, VI/1., s. 81.

görevinde bırakan Timur, halkına da zarar verdimemişti. Aynı ve ondan naklen İbn Hacer verdikleri malûmatla Zafernâmeleri ve Hafız-ı Ebrû'yu doğrulama olanağı vermektedirler. Şöyle ki, bunlara göre de Timur'un Halep'te almış olduğu ganimetleri korumak için buraya bıraktığı kuvvet 3 000 kişi idi. Bunlar da, dönüşde Timur'un Halep'e gelmesinden sonra şehri ve kalesini tahrip ederek ona katılmışlardı. Timur Birecik'de bulunduğu sırada, Sivas ve Malatya'nın alınmasında kendisine eşlik etmiş olan, bilâhare Malatya ve yöresinin idaresine Timur tarafından bırakılan Kara Yölük Osman Bey gelecek kulluğunu yenilemişti. Burada önemle bir noktayı vurgulamak ihtiyacını hissediyoruz. O da uzun senelerden beri Türkiye'nin güney ve doğu bölgelerinde göçebe hayat yaşayan Akkoyunlu Türkmenlerinin millî bir organizasyona gidebilmek için ele geçirdikleri fırsatı iyi kullanmak istemelerine olan inançlarıdır. Lider Kara Yölük Osman idaresini yaptığı topluluğun geleceği açısından Timur'un hiddetini üzerine çekecek davranışlardan kaçınmanın gereğine inanmıştı. Bu düşünce iledir ki, yerinde bir hareketle Birecik'de bulunan Timur'a gelmiş ona bağlılığını sunmuştur. Daha açık bir deyişle projelerinin gerçekleşmesi için zamanın lehine çalıştığı bir sırada kendisi ve topluluğu için Timur'da bazı kuşkuların uyanmasına fırsat vermek istememiş ve Birecik'de ona kulluğunu tazelemişti. Nitekim aslı kaynaklarımızdan Şerefeddin Ali Yezdi "Kara Yölük bu hareketi ile Timur yanındaki itibarının daha da artmasını sağlamıştır" diyerek¹¹⁷ görüşümüzün isabetini ortaya koymaktadır. Ancak burada Zafernâme yazarlarının verdikleri bilgilerle Kitab-ı Diyarbekriyye arasında bir farklılık göze çarpmaktadır. Kitab-ı Diyarbekriyye müellifi Timur'un Suriye yürüyüşü esnasında Kara Yölük Osman ve oğullarının onun yanında bulduklarını bildirmektedir. Ayrıca Halep önlerindeki savaşlarda Kara Yölük'ün oğlu İbrahim Bey'in büyük yararlıklar gösterdiğine değinen müellif bundan son derece memnun kalan Timur'un onu mükâfatlandırdığını haber vermektedir. Aynı yazar Şam savaşlarına katılan Kara Yölük Osman'ın başarılarından söz etmektedir¹¹⁸. Görülmektedir ki, gözlemci Zafernâme yazarlarında (Örneğin Nizameddin Şâmî) bu bilgiler yoktur.

¹¹⁷ Şerefeddin Ali Yezdi, II., s. 253-254; Hafız-ı Ebrû, vrk. 323^b; Aynı, XX., s. 141; İbn Hacer, I., vrk. 193^a; İbn Arabşah, s. 123; Sanjian, s. 121.

¹¹⁸ Ebu Bekr-i Tihranî I., s. 47.

Bu yazarlara göre Kara Yölük, Timur'a Suriye dönüşü Birecik'de katılmıştır. Bize göre mantıklı olanı da budur. Çünkü gerek Mutahtarten gerekse Kara Yölük Osman Timur tarafından Türkiye'de bırakılmışlardı. Kitab-ı Diyarbekriyye yazarına göre şunu söylemek daha doğru olur kanısındayız. O da, Kara Yölük Osman'ın Timur'un Suriye seferine oğullarını göndermiş olduğudur. Zira yazarın Halep önlerinde Kara Yölük Osman'ın oğlu İbrahim Bey'in faaliyetlerinden söz etmesi de yukarıdaki görüşümüzü desteklemektedir. Şam savaşları sırasında Kara Yölük Osman'dan bahsetmesi ise bizce yazarın bir hatasıdır.

İşte Birecik'ten yanında Kara Yölük Osman olduğu halde hareket eden Timur Urfa üzerinden Mardin'e gelmişti. Timur bu bölgede bulunduğu sırada Hısn-ı Keyfa ve Erzen hâkimleri diğer yöre hâkimleri gelerek bağlılıklarını kendisine bildirmişlerdi Ancak Mardin hâkimi Melikü'z - Zâhir Mecdeddin İsa bunlara katılmamıştı. Bunun nedenlerini iyi anlayabilmek için Mardin meliki ile Timur arasındaki ilişki ve siyasi çekişmelere değinmek gerekmektedir. Mardin hâkimi daha önce esir edilerek uzunca bir süre Sultaniye'de tutuklu kalmıştı. Bilâhare de Timur tarafından bağışlanmış eski mülküne gönderilmişti¹¹⁹. Buna karşılık da Mardin hâkimi hiçbir surette tabiiyet bağlarını gevşetmeyeceği, ordusunun hareketi esnasında istenilen yere geleceği hususunda Timur'a teminat vermişti. Buna rağmen Suriye seferi sırasında hareketsiz kalmış çağrılara olumlu cevap vermemişti. Bu türlü bir davranış içinde bulunması nedenine gerekçe olarak da komşularının korkusunu göstermişti. Ne var ki, Timur için geçerli bir mazaret olamazdı. Çünkü en azından oğulları veya kardeşlerinden birini Suriye seferine gönderebilirdi. Mardin hâkiminin bölgede Timur'a karşı direnebilen tek yönetici olduğu bu bilgilerden açığa çıkmaktadır. Bizce bu türlü davranışının temelinde Mısır Memlûklü sultanlığı ile mevcut olan dostluğu yatmaktadır. Çünkü bu dostluk daha Memlûklü sultanı Berkuk devrinde kurulmuştu. Berkuk kendisine hâkimlik beratı ve hediye olarak da H. 801 yılında 30.000 dinar göndermişti¹²⁰. Bilâhare Memlûklü sultanlığı tahtına geçen Ferec devrinde de taraflar arasındaki ilişkilerde bir bozulma meydana gelmemişti. Bundan da destek alan Mardin hâkimi uzun za-

¹¹⁹ Krş. Aynî, XX., s. 12; İbn Hacer, I., vrk. 149^a.

¹²⁰ Bk. Makrizî, III/2., s. 921; Aynî, XX., s. 38-39; İbn Hacer, I., vrk. 157^a.

mandır bölgede bütün şiddeti ile kendini hissettirmekte olan Timur baskısına karşı direnmeye devam etmekte idi. Mardin hâkimi, Timur kendisine yaklaştığı sırada bile tutumunda herhangi bir değişme yapmamıştı. Üstelik ona karşı olduğunu giriştiği eylemlerle de kanıtlamak istemişti. Şöyle ki, Aynî'nin şu haberi: "Halep'te Atabekü'l-asâkîr Emîr Sudun en - Zarîf Timur'a esir düşmüş ve onunla Mardin'e kadar gitmişti. Ondan kaçarak Mardin hâkimi Melikü'z - Zâhir Meceddedin İsa el-Artukî'ye sığındı ve o da onu elçisi ile birlikte Sultan Ferec'e gönderdi" bu hususa en iyi kanıttır¹²¹. İşte Timurlu tarihçilerin, "tabiiyet bağlarını gevşettiğini bildiği halde Timur'un geldiği haberini almasına rağmen kalesinden çıkıp onu karşılamadı" şeklinde verdikleri olayın nedeni de yukardaki izahatla açıklığa kavuşmuş olmaktadır.

Timur bütün bu olup bitenlere rağmen Mardin'e geldiğinde, kalesinin sarplığma güvenen ve düşmanları ile işbirliği halinde bulunan Meceddedin İsa'ya anlaşma çağrısında bulunmuştu. Ancak kaleye çekilen ve Timur'a karşı direnme kararı vermiş olan Mardin hâkimi bu çağrıya hiçbir cevap vermemişti. 20 gün kadar kale önünde kalan Timur arzu edilen bir sonuç alınamayacağını görerek buradan ayrılmak zorunda kalmıştı. Ancak burayı terk ederken iki yüzlü bir politika adamı olarak nitelediği hâkimine kızgınlığını şehri tahrip ederek almak istemiş, Mardin'in binaları, pazarı ve diğer yerlerini tahrip ettirerek oturulamaz hale getirmişti¹²². Arab kaynaklarında Mardin'in tahribi ile ilgili olarak yer alan haberlerde şöyledir: "Timur Mardin'e varınca şehre saldırıp kaleye sığınmış olan hâkimi Melikü'z-Zâhir Meceddedin İsa'dan kaleyi terketmesini istedi. Meceddedin İsa bunu duymamazlıktan gelip ona hiç haber göndermedi. Timur orada 20 gün kadar kaldı. Sonra oradan ayrılırken Timur (Timurleng) şehrin tahrip edilmesini emretti. Hemen şehri tamamiyle harap edip, eserlerini mahvedip, ağaçlarını söktüler, altını üstüne getirdiler"¹²³. Bu malûmat, aslı kaynaklarımızda yer alan bilgilerin doğruluğunu bir kez daha vurgulamaktadır.

Çağdaş gözlemciler, Timur'un Meceddedini İsa'nın direnme kararından sonra Mardin kalesini alması işinin uzun zamanı gerek-

¹²¹ Aynî, XX., s. 155-156.

¹²² Bk. Şerefeddin Ali Yezdi, II., s. 255-256; Hafız-ı Ebrû, vrk. 323^b - 324^a; İbn Arabşah, s. 123 v.d.; Ahmed b. H'andşâh, *Zafernâme*.

¹²³ Bk. Aynî, XX., s. 141; İbn Hacer, I., vrk. 193^a. Krş. Sanjian, s. 121.

tirdiğini anladığını bu nedenle de muhasarayı kaldırdığını iddia etmektedirler. Ayrıca Timur'un aldığı kararın doğruluğuna gerekçe olarak ta, Mardin'in kırsal bir alanda olması, yiyecek ve ot azlığının burada uzun zaman kalmayı engelleyebileceğini ileri sürmektedirler. Ancak bize göre bu çekilme, Timur için 7 yıllık sefer esnasında almış olduğu ilk yenilgi olarak nitelenmesi lazımdır. Zira başarısızlık sonucu Mardin'den çekildiği bir gerçek olan Timur'un hareketi Zafernâme yazarları tarafından ustaca örtbas edilmektedir. Fakat buna rağmen bir hususa burada değinmek gerekeceği kanısındayız. O da, Timur'un Mardin'de uzun zaman harcamasının sakıncalı olduğunu kabullenmesidir. Çünkü onun için, hedeflerinden ikinci yani Türkiye'nin istilâsı meselesi zaman kaybına tahammülü olmayan bir mesele idi. Üstelik zaman zaman yukarıda da değindiğimiz ordu içinde huzursuzluk ve rahatsızlık da göz önüne alırsa Timur'un Mardin'de daha fazla oyalanmamakta haklı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Ne var ki, yine de Mardin'den ayrılmadan önce şehrin kalesini daimî abluka altında tutulması için gerekli tedbirleri almayı ihmal etmemişti. Şöyle ki, bu sırada Timur yanında bulunan ve idaresi altındaki yörenin hududu Mardin kalesi yakınlara dek uzanan Akkoyunlu Kara Yölük Osman'a burayı ilave olarak verecektir¹²⁴. Buna karşılık da Kara Yölük Osman Bey'den Mardin kalesine giriş ve çıkışı yasaklaması ve daimî abluka altında tutmasını isteyecektir¹²⁵. İbn Arabşah bu sırada Timur'un Kara Yölük Osman'a Amid'in idaresini de bıraktığını söyleyerek, Akkoyunlu Türkmenlerinin kontrolleri altına giren yerlerin sınırlarını bize vermektedir¹²⁶. Hakikaten de Kitab-ı Diyarbekriyye yazarı Ebu Bekr-i Tihranî'nin verdiği malumattan Kara Yölük'ün bu görevini hakkıyla yerine getirdiğini öğrenmekteyiz. Bu kaynağa göre Timur, Irak-ı Arab'a yürüdüğü ve Bağdad'ı tahrir ettiği sırada Kara Yölük Osman, daimî abluka altında tuttuğu Meceddin İsa'yı mağlûp etmeği başarmış ve onu başka bir kale vermek suretiyle sulhe razı etmişti¹²⁷. Ayrıca bölgesinde Timur adına faaliyetlerini sürdüren Kara Yölük Osman Bey, oğlu

¹²⁴ Bk. Hafız-ı Ebrû, vrk. 324^a.

¹²⁵ Şerefeddin Ali Yezdi, II., s. 255-256; Ahmed b. Hvandşâh, *Zafernâme*.

¹²⁶ Bk. İbn Arabşah, s. 123 v.d.

¹²⁷ Ebu Bekr-i Tihranî, I., s. 48-49.

İbrahim'i Hısn-ı Keyfa'ya göndererek buranın hâkimi Süleyman Eyyubî'yi vergi vermeğe ve asker göndermeğe mecbur bırakmıştı¹²⁸.

Burada Timur'un Irak-ı Arab'taki askerî ve siyasi faaliyetlerine değinmeden önce Aynî'nin Suriye seferine dair vermiş olduğu son derece ilginç tabloyu dikkatlerinize sunmak istiyoruz. Çünkü bu haberinde Aynî istilânın şekline göre bir gruplandırma yapmaktadır. Ayrıca verilen bu malûmatın ilginç olan bir diğer yanı da Zafernâme yazarlarını doğrulamasıdır. Aynî'de verilen tablo şöyledir:

I. grup harap edilen şehirlerin isimlerini içermektedir. Bunlar Malatya, Elbistan, Zıbartı, Kâhta, Hıms Mansûr, Behisni, Kalatü'r-Rum, Antep, Tell Bâşir, Kilis, Halep, el-Bâb, Şermin, Hama, Baalbek ve bütün Dımaşk (Şam).

II. grupta ise eşyalarının alınıp halkına bin türlü sıkıntı çektirilen şehirlerin isimleri yer almaktadır. Bunlar da Safed, Sayda, Beyrut, Humus, Bire (Birecik) ve Darende'dir.

III. grupta ise halkı tarafından terkedilen şehirlerin isimleri bulunmaktadır. Bunlar: Gerger, Râvendân, Teyzîn, Cârım, Şeyzar, Kerek Nuh, Trablus, Kudüs, Aclun, Beysan ve Nablus'tur¹²⁹.

Bu tablo Suriye'de Timur'un uyguladığı harp stratejisini bütün açıklığı ile gözler önüne sermekle beraber bir gerçeğin daha ortaya çıkmasına yardımcı olmaktadır. O da Timur'un hiçbir şekilde Suriye'de kendi yönetimini yerleştirmek istemediği, Sadece yürü, işgal et, yağmala ve yık prensibine bağlı kaldığı gerçeğidir. Nitekim Timur'un Suriye'den çekilmesinden hemen sonra Kahire'nin buradaki eski idarî düzeni yerleştirmesi de bu düşüncelerimizi desteklemektedir.

Böylece Suriye için yapmayı düşündüklerini gerçekleştiren Timur Mardin'den Irak-ı Arab'a yönelmişti. Timur'un hemen Türkiye istilâna girişmiyerek bu bölgeye yürümesinin nedeni de açıklanmaya muhtaçtır. Bizce gerisinde güçlü muhalif kalmasını istemeyen Timur'un Türkiye istilâna dinlenmiş bir ordu ile başlamak düşüncesi bu yön değişikliğinde ağır basan husus olmuştur. Üstelik bu yol üzerinde, yöneticisi Osmanlı hükümdarı tarafından himaye gören ve Türkiye'de oturmasına izin verilen Bağdad'ın tahribi de gerçek-

¹²⁸ Ebu Bekr-i Tihranî, I., s. 49.

¹²⁹ Bk. Aynî, XX., s. 140-141; İbn Hacer, I., vrk. 193^a.

leşmiş olacaktı. Çünkü sürekli olarak Irak-ı Arab bölgesinde Timur'a gaileler çıkaran Ahmed-i Celâyir bir türlü ele geçirilememişti. Her defasında Timur bu bölgede görüldüğünde onun düşmanları ile işbirliğine giren Bağdad hâkimi bazen Memlûklu sultanlığı bazen de Karakoyunlularla birlikte kendisine karşı direnmesini sürdürebilmişti. Şimdi de yine Memlûklu sultanlığına yanaşmak istemiş ancak bunda başarı sağlayamayınca Osmanlı ülkesine iltica ile düşmanca davranışlarının bir yenisini sergilemişti. Bütün bu nedenlerledir ki, Timurlu tarihçilere göre kin ve nefret duyduğu ve fakat bir türlü ele geçiremediği Ahmed-i Celâyir'in ülkesini, dinlenme gereksinmesini yerine getirmek üzere Karabağ'a dönerken tahrip etmek istemişti. Bu suretle de onun, bölgesinden her çekilişinde yurduna dönerek güç kazanması olanağını da ortadan kaldırmış olacaktı. Bu düşüncelerle hareket ettiğini kuvvetle tahmin ettiğimiz Timur bölgeye Sultan Mahmud Han, Emirzâdeler Rüstem ve Süleyman Şah kumandasında öncü kuvvetler sevk etmişti. Bunlardan Bağdad'a yetiştiklerinde bölgenin durumu ve halkın tutum ve davranışları hakkında kendisine bilgiler ulaştırmasını istemişti. Öncü ordu Bağdad'ın doğu yakasına konmuştu. Bağdad hâkimi Ahmed-i Celâyir çok önceleri kaçarak Osmanlı ülkesine sığındığı için onun adma yönetici olarak, Celâyirli boyundan ve sürgündeki hükümdarın akrabası Ferec bulunmakta idi.

Bağdad'da bu esnada Türkmen ve Arab oymaklarında oluşan kalabalık bir topluluk bulunmakta idi. Ayrıca yörede perakende vaziyette pek çok da asker vardı. Hemen değinmek yerinde olacak ki, aslı kaynaklarımızda yer alan bu bilgiler bize bu kalabalığın Timur'un Suriye seferinin neticelerinden biri olarak görünmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, Timur tehlikesi karşısında sığınacak yer arayan Suriye'deki göçebe unsurlar emin yer olarak seçtikleri Bağdad ve yörelerine gelmişlerdi. Nitekim bu davetsiz misafirlerin çokluğundan cesaret alan ve Bağdad'ı Ahmed-i Celâyir adına vekâleten yöneten Ferec, Timurlulara karşı direnmeye başlamıştı. Fakat iyi bir tarzda koordine edilemeyen bu kuvvetler ilk hamlede ağır bir yenilgi almışlardı. Buna rağmen Ferec'in direnme kararında bir değişme olmamıştı. Bağdad'da böyle bir direnme ile karşı karşıya kalabileceğini hiç düşünmemiş olan Timur ise Bağdad'a uğramadan Tebriz'e geçme kararı vermişti.

Nusaybin ve Musul'u işgal eden Timur Bağdad'da direnmenin devam ettiğini öğrenince¹³⁰ bu şehre yönelmek zorunda kalmıştı. Hattâ Şahruh'a haberciler göndererek onun da Bağdad'a gelmesini istemişti. Bağdad'a yetiştiğinde burayı çepce çevre abluka altına alan Timur şehri maddî ve manevî kaynaklarını zedelemeyen ele geçirmek istemişti. Bu şiddetli abluka karşısında şehir ancak 40 gün direnebilmişti. Nihayet şehir işgal edilerek halkı geniş çapta bir katliâma uğramıştı. Şehirdeki bütün mimarî abideleri yıkılmış ve Bağdad şimdiye kadar görülmemiş şekilde tahrip edilmişti (Temmuz 1401)¹³¹. Bu arada Gürcistan meselesi ile de ilgilenme fırsatı elde etmişti. Çünkü Timur'a tabi olan Gürcistan'da görülen tabiiyet bağlarını gevşetici faaliyetler yeni sorunlar açabilecek boyutlara ulaşmıştı. Özellikle Gürcistan hâkimi Georgi VII.'nin mahasarası devam etmekte olan Alıncak'a her türlü yardımı yaptıktan başka, bizzat kuvvetleri ile bölgeye gelerek Timurlularla çatışmaya girmek istediği yolunda alınan haberler bardağı taşıran son damla olmuştu. Kalabalık bir emirler grubu eşliğinde Gürcistan'a bir ordu gönderilmişti. Bunlara aynı zamanda uzun süreden beri muhasara altında tutulmakta olan Alıncak sorununu halletme görevi de verilmişti. Ancak ordu Avnik'e geldiğinde, Sivas, Malatya ve Suriye'nin istilâsı süresince muhasarası sürdürülen Alıncak kalesinin teslim olduğu haberini almıştı. Miranşah'ın emirlerinden Şeyh Muhammed ile Şahruh'un maiyyet erkânından Firuzşah'ın ve zaman zaman da Timur tarafından buraya yardıma gönderilen kuvvetlerin yönettiği bu işlem sonunda esir edilen Alıncak kalesi kumandanı Seyyid Ahmed tutuklanarak hükümdara gönderilmişti¹³².

Öte yandan Bağdad'ın alınması ve tahribinden sonra Tebriz'e gelen Timur ise burada kısa bir duraklama yaparak memleket ve reâyâ işleri ile meşgul olmuştur. Bizce İran'daki Timurlu yönetimde görülen aksamalar Timur'a Tebriz'e gitmeye zorlamıştır. Nitekim kaynaklarımızda ifade edilen reâyâ ve memleket meselelerinden maksat bu olmalıdır. Hele Sultan Mahmud Han, Emîrzâde Halil Sultan'ın beraberlerinde kalabalık bir emirler grubu olduğu halde

¹³⁰ Şerefeddin Ali Yezdi, II., s. 256-258; Ahmed b. H'andşâh, *Zafernâme*; Hafız-ı Ebrû, vrk. 324^b.

¹³¹ Şerefeddin Ali Yezdi, II., s. 259-266; İbn Arabşah, s. 124; Ahmed b. H'andşâh, *Zafernâme*; Ebu Bekr-i Tihranî, I, s. 49 v.d.

¹³² Bk. Şerefeddin Ali Yezdi, II., s. 256; Ahmed b. H'andşâh, *Zafernâme*.

Meşhed'e kadar bir kontrol yürüyüşü yapmaları bu husustaki düşüncemizi daha da güçlendirmektedir. Nihayet memleket meselelerini hal için kaldığı Tebriz'den hareket eden Timur ise, süratle daha önce Gürcistan'a gönderilmiş orduya yetişmek isteyecektir. Yol üzerinde uzun bir muhasaradan sonra alınabilen Alıncak'ı da ziyaret eden hükümdar Şemkûr'de konaklamıştı. Burada Gürcistan hâkiminin elçilerini kabul etmişti. kardeşi olan elçisi aracılığı ile Georgi VII. Timur'dan şu isteklerde bulunmakta idi: "Eskiden olduğu gibi ülkelerinde yaşamalarına izin verilsin. Harac ve verginin hazineye gönderilmesinde aksama yapılmayacaktır. Sefer vukuunda istenildiği kadar asker veyahut cizye gönderilecektir". Timur'a ulaştırılan bu isteklerden de anlaşılacağı üzere Gürcistan tabii bir devlet sıfatı ile yerine getirmesi gerekli yükümlülükleri ihmal ettiği anlaşılmaktadır. Bu teklifleri kabul eden Timur, Gürcistan'dan bir daha yükümlülüklerini unutmamasını ve yolların devamlı açık tutulmasının sağlanmasını istemişti. Böylece Gürcistan sorununu hallederek burada arzuladığı düzeni sağlayan Timur Karabağ kışlağına geçmişti (1401/2 senesi kışı) ¹³³.

Şimdi Timur'un Ankara savaşı öncesi Türkiye, Suriye ve Irak-ı Arab ile Gürcistana akarsu uyguladığı istilâ politikası ve sonuçları hakkında çizmeye çalıştığımız bu panoramada Osmanlı devletince izlenen politikayı açıklamaya çalışalım. Daha başka bir deyişle Sivas'ın alınmasından Timur'un Karabağ kışlağına gelişi süresince I. Bayezid nasıl bir tutum içinde olmuştur. bunu göstermeye gayret edelim. Görüşümüz odur ki, kaynaklarımızdaki bilginlerin dikkatle değerlendirilmesi sonucu yukarıda çizdiğimiz siyasi görünüm, I. Bayezid'in, daha önceki Timur'un iki yürüyüşünde olduğu gibi pasif tutumunun devam etmekte olduğunu vurgulamaktadır. Timur'da yeniden Türkiye'de görünmesini engelliyebilecek bir düşünceyi yaratacak herhangi bir çaba göstermemiştir.

Sivas ve Malatya'nın işgaline seyirci kalan I. Bayezid Timur'a karşı bizzat silâhlı bir harekette bulunma cesaretini gösterememişti. Sadece ülkesindeki vilâyetler işgal altına alınırken Memlûklu sultanlığı ile dostluğu yeniden kurarak bunların yardımını sağlamak istemişti. Ne var ki, bu arzu Memlûklu başkenti Kahire siyasi çev-

¹³³ Bk. Şerefeddin Ali Yezdi, II., s. 271-272; Ahmed b. H'andşâh, *Zafernâme*.

relerinde, haklı gerekçeler ileri sürülerek, iltifat görmemişti¹³⁴. Buna rağmen I. Bayezid'in Timur'un Suriye dönüşü Bağdad'ı tahribinden sonra (1401) yine Memlûklu sultanlığı ile temasa geçtiğini görmekteyiz. Kaynaklarımız da açık beyanlar olmamasına rağmen Osmanlı hükümdarının bu sırada da Timur'a karşı yardım, birlikte hareket etme ve dostluğu kurma gibi hayalî diyebileceğimiz meselelerle zaman harcadığı gözden kaçmamaktadır. Buna dair Arab kaynaklarında yer alan haberler de şöyle denmektedir: "Temmuz 1401 yılında uçlar hâkimi I. Bayezid'in elçileri geldiler. Bu elçilerin başkanı Emîr Ahmed denilen bir kimse olup I. Bayezid'in büyük beylerinden idi. Onları hüccâb ve kılavuzlar karşılayıp Babü'l-Barkıyye'deki emîr Kustemiş el-Mansûri'nin evine indirdiler. Elçiler yanlarında 10 köle, 10 at, 10 gümüş kupa, 10 gümüş tabak ve emîrlere için gönderilmiş çeşitli hediyeler getirmişlerdi. I. Bayezid tarafından gönderilen mektup ayın yirmisinde okunmuştu"¹³⁵. Buradaki bilgiler yukarıda değindiğimiz düşüncemizi doğrulamaya yeterdir kanısındayız. Ancak buna Memlûklu sultanı Ferec'in nasıl bir karşılık verdiği dair herhangi bir bilgi elimizde yoktur. Bizce bu da isteğin bir önceki gibi dikkate alınmadığının doğal bir sonucu olmalıdır. Çünkü Sivas'ın alınmasından sonra eski yaptıklarını unutarak Mısır'a dostluk çağrısında bulunduğu zamanki şartlarda herhangi bir değişme meydana gelmiş değil idi.

Ancak bu süre içinde I. Bayezid'in yaptığı en olumlu iş Timur'un 1400'lerde kendilerine yakın gelmesi üzerine ülkelerini terk ile önce Memlûklu sultanlığına ilticaya karar veren ve fakat bunda başarıya ulaşamayınca çıkar yolu Osmanlı ülkesine ilticada gören iki Timur düşmanı Ahmed-i Celâyir ve Karakoyunlu Yusuf'u himayesi altına almak olmuştur.

Söyle ki, Timur'un Türkiye içlerine yürüyeceği haberini alan (1400) Irak-ı Arab'ın isim yapmış hâkimi Ahmed-i Celâyir ile Karakoyunlu Türkmenlerinin liderliğini yapan Kara Yusuf'un tedirginlikleri artmıştı. Çünkü Timur'un uygulayacağı bir çevirme hareketi her ikisinin de sonunu getirebilirdi. Bu hükümdara düşman-

¹³⁴ Bk. Yaşar Yücel, *Türkiye ve Yakın-Doğu üzerinde 1293/94 Timur Tehlikesi*, s. 159-190; aynı müellif, *Timur'un Türkiye ve Yakın-Doğu ile İlişkilerine Dair Gözlemler* (1394-1400), s. 249-285.

¹³⁵ Bk. Makrizî, III/3., s. 1069; Aynî, XX., s. 157.

lıklarını her fırsatta göstermiş olan Ahmed-i Celâyir ve Kara Yusuf bir müddetten beri kader arkadaşlığı yapmakta idiler. Nihayet bu iki arkadaş yeniden beliren Timur tehlikesi karşısında çıkar yolun ülkelerini terketme olduğuna karar vererek iltica amacı ile Memlûklü sultanlığının Suriye topraklarına girmişlerdi. Bu olaya dair Arab kaynaklarında özellikle Aynî'deki haber şöyledir: "Timur'un Suriye'ye karşı giriştiği hareketin başlangıcı 1400 yılındadır. Bunun sebebi şu idi: Bağdad ve Tebriz'in yöneticisi Sultan Ahmed kötü davranışları nedeni ile beylerden ve halktan bir kısmını öldürmüş ve tebasına zülüm yapmaya başlamıştı. Beylerden geri kalanı ve halk birleşerek Sultan Ahmed'i Bağdad'dan çıkarmışlardı. Bundan sonra da Şiraz'daki Timur idarecisine haber göndererek gelip Bağdad'ı teslim almasını istemişlerdi. Bunun üzerine Timur'un Şiraz'daki naibi gelerek Bağdad'ı teslim almıştı. Ahmed de Musul'da bulunan Türkmen Kara Yusuf'un yanına kaçmıştı. Onunla birlikte Bağdad üzerine yürümüş ve Şiraz'dan gelenlerle birleşen Bağdadlılara yenilerek birlikte Halep yakınlarına kaçmışlardı"¹³⁶. Burada görülmektedir ki, Aynî dahil diğer Arab tarihçileri Makrizî ve İbn Hacer Memlûklü sultanlığına iltica olayını böyle bir başlangıçla vurgulamak istemektedirler.

Ancak Timurlu tarihçiler ise bu iltica olayını daha geniş biçimde vererek meseleye açıklık getirmektedirler. Bunlara göre 1400 de Timur'un Türkiye ve Yakın-doğu'da yeniden görünmesi Ahmed-i Celâyir'in korku ve telaşını arttırmıştı. Bilâhare Timur'un Emîrzâde Rüstem'i Bağdad üzerine gönderme kararını alması ise Bağdad hâkimi Ahmed-i Celâyir'i telaşa kapılması sonucu, sorumsuzca davranışlara itmışti. Lûristan bölgesinde kendisine tabi yerlerin Emîr zâde Rüstem tarafından biri biri arkasından alındığı haberi üzerine Bağdad'a kapanan Ahmed-i Celâyir kendisine ihanet ettiklerinden ve edebileceklerinden şüpheye kapıldığı yakınlarından bir çoğunu öldürmüş ve halka zülüm yapmaya başlamıştı. Ancak sorumsuzca giriştiği bu öldürme olayları şehirde kendisine karşı güçlü bir muhalefeti oluşturmaya yetmişti. Yeni gelişmeler karşısında Bağdad'da kalmayı güvencesi bakımından sakıncalı gören Ahmed-i Celâyir gizlice şehri terk ile Musul'da bulunan Karakoyunlu Kara Yusuf'a sığınmıştı.

¹³⁶ Aynî, XX., s. 101; İbn Hacer, I., vrk. 181^b-182^a, ^b, İbn Hacer, İnba, IV., Muhamed Ali Abbasi nşr. s, 137-138.

Kara Yusuf Ahmed-i Celâyir'i dostça karşılamıştı. Emîrzâde Rüstem'in Şiraz'a döndüğü haberinin alınmasından sonra da bir müddet konuğu olduğu Kara Yusuf'a birlikte Bağdad'a dönme teklifinde bulunmuştu. Neticede yanında Karakoyunlu Kara Yusuf olduğu halde Bağdad'a dönen Ahmed-i Celâyir herhangi bir güçlüğe uğramadan şehre hâkim olmuştur¹³⁷.

Bağdad'a gelişlerinden sonraki olayları tamamlar nitelikte bilgiler veren bir diğer Timurlu tarihçi Hafız-ı Ebrû iltica kararı ve buna neden olayları şöyle açıklamaktadır: "Casusları aracılığı ile Timur'un hareketlerini izleyen her iki liderden Kara Yusuf Timur'un Azerbaycan'a gelerek buradan ayrıldığını öğrendi. Bunun üzerine emîrleri ve cemaati ile vatanından ayrıldı ve Diyarbakır'a geldi. Sultan Ahmed de Timur'un Gürcistan'ı kontrol altına aldıktan sonra Bingöl'e geldiğini öğrenince endişesi arttı. Bağdad'da kalmayı sakıncalı görerek yerine Ferec'i bıraktı ve Musul'a yöneldi. Kara Yusuf bunu duyunca onu karşıladı birlikte oturdular konuştular. Timur-luların Sivas'ı almak üzere hareket ettiğini buradan Şam'a inerse kaçacak yollarının kapanacağını bu nedenle de Anadolu'ya iltica ederek I. Bayezid'e yetişmeye karar verdiler. Her ikisi de askerlerini düzene sokarak Hit'e geldiler. Fırat üzerine bir köprü yapılması için Sultan Ahmed emir verdi. Buradan yönetimleri altındaki 7000 askerle geçtiler"¹³⁸.

İlk bakışta iki kaynak grubu arasında büyük bir farklılık olmadığı, bir iki istisna ile olayı benzer şekilde naklettikleri hemen göze çapmaktadır. Ancak ayrıldıkları nokta Memlûklü sultanlığına iltica şeklidir. Arab kaynakları Kara Yusuf'la birlikte Bağdad'a yürüyen Ahmed-i Celâyir'in Şiraz'dan gelenlerle birleşen Bağdad halkı ile yaptığı muharebede yenildiği ve birlikte Haleb'e kaçtıklarını söylemektedirler. Timurlu tarihçiler ise Bağdad'a Ahmed-i Celâyir'in tekrar sahip olduğunu bildirerek Arab kaynaklarından ayrılmaktadırlar. Öyle anlaşılıyor ki, bu ayrılma Arab tarihçilerinin her zaman yaptıkları gibi aynı sene içinde vukua gelen ayrı olayları birlikte sıralamak alışkanlığından ileri gelmektedir. Çünkü bunlar Sultan Ahmed-i Celâyir'in Bağdad'ı terkeddiği, Kara Yusuf'a Musul'da katılımı ve tekrar birlikte Bağdad'a gelişleri olayı ile bunların Mem-

¹³⁷ Bk. Şerefeddin Ali Yezdî, II., s. 168-169.

¹³⁸ Bk. Hafız-ı Ebrû, vrk. 309^a, b.

lûklü sultanlığını ilticaya karar verip Haleb'e gelme olayını birlikte mütalaa etmektedirler. Bizce bu iki olay birbirinden ayrıdır. Bu nedenle de Timurlu tarihçilerin verdikleri bilgiler daha sıhhatli ve doğru görünmektedir. Nitekim Hafız-ı Ebrû devamla "Memlûklü sultanı Berkuk öldüğü için yerine tahta geçmiş olan Sultan Ferec'e birlikte elçi gönderme kararı verdiler. Ondandır yardım istemeyi düşündüler. Çünkü Halep yakınlarına gelmişlerdi. Buraya geldiklerin de henüz elçileri Kahire'den dönmemişti. Halep valisi Demirtaş idi. Askerini toplayarak onlara karşı çıktı. Sultan Ahmed ve Kara Yusuf'la cenk etti. Arab emirleri de Demirtaş ile birlikte idiler. Sultan Ahmed'in yanında, şehzâde Mutasım ile emirlerden Ali Paşa, Siyavuş, Şâhin, Melik Ferruh, Mahbup ve Ak Buga, Şökürçü, Kara Yusuf'un yanında da Pir Hüseyin Sa'd, Busat, İlyas, Yar Ali Birader, Emîr Yusuf, Pir Ömer, Kasım, Karaçuk, Sultan bulunmakta idiler. Savaş sırasında Halep naibi yenildi. Sayısız mal Sultan Ahmed ve Kara Yusuf'un eline geçti. Yenik düşen Memlûklular Haleb'e çekildiler. Ancak Sultan Ahmed ve Kara Yusuf'un Haleb'i alabilecek kuvvetleri yoktu. Sultan Ahmed doğru yolun Anadolu'ya yönelmek olduğunu ileri sürdü. Her ikisi bu hususta anlaşarak Anadolu tarafına hareket ettiler. Behisni'ye geldiklerinde bilinmeyen nedenlerle bir anlaşmazlık çıktı. Kara Yusuf geri kaldı. Ahmed-i Celâyir yoluna devam etti. Malatya, Elbistan, Sivas, Ankara buradan da Aksaray'a vardı. Yıldırım Bayezid, Sultan Ahmed'in memleketine geldiği haberini aldı ve onu karşıladı. Sultan, Yıldırım'dan Frenklerle yaptığı savaşlar hakkında bilgi aldı. Kütahya dirlik olarak Sultan Ahmed'e verildi. Sultan Ahmed Kütahya'da iş ve işrete koyuldu. Yıldırım Bursa'ya gitti. Sultan Ahmed'i Bursa'ya davetle ikramda bulundu. Bu sırada Kara Yusuf'da Timur askerlerinin önünden kaçarak Anadolu'ya gelmiş ve Yıldırım'a sığınmıştı. Buna da Aksaray dirlik olarak verilmişti" demektedir¹³⁹. Arab kaynaklarında iltica olayı sırasına iki arkadaşın karşı karşıya kaldıkları olayları Hafız-ı Ebrû'yu doğrular ve destekler biçimde nakletmektedirler. Bunlarda yer alan haberlere göre de: "Halep yakınında bulunan iki arkadaş bu şehrin naibine mektup yazarak durumlarını Sultan Ferec'e iletmelerini istemişlerdi. Ayrıca Sultan Ahmed Ferec'e mektup yazarak yanına gelmesine izin verilmesi teklifinde bulun-

¹³⁹ Bk. yukarıda not 138.

muştı. Fakat Halep naibi Demirtaş Kara Yusuf ve Ahmed'in esas niyetlerinin Haleb'i ele geçirmek olduğunu sanarak korkmuş ve yanında Hama naibi Dokmak olduğu halde az sayıda bir kuvvetle bunlara karşı gelmişti. Taraflar arasında meydana gelen çarpışmada Ahmed -Kara Yusuf ikilisi galip gelmişlerdi. Sayısız ganimetler ele geçirmişlerdi. Çarpışma sırasında Halep Atabey'i Emîr Canibek el-Yahyavî ve Emîr Nasirüddin Muhammed b. Toktemir el-Gulbavî ve Emîr Battih öldürülmüştü. Demirtaş'ın yenik düştüğü bu savaşta ayrıca Hama naibi Dokmak, Bire (Birecik) naibi Emîr Nasiruddin b. Şöhrî de tutsak edilmişlerdi. Daha sonra 100.000 dirhem kurtuluş akçesi ödeyerek tutsaklıktan kurtulmuşlardı¹⁴⁰. Nihayet İbn Tagribirdî bu savaştan sonra Kara Yusuf - Sultan Ahmed ikilisinin ikinci kez Memlûklü sultanı Ferec'e gönderdikleri mektuptan söz etmekte ve içeriğini şöyle vermektedir: "Biz buraya savaş için değil kendimizi kurtarmak için geldik, Demirtaş bize ansızın saldırdı, nefsimizi müdafaa ettik yoksa öldürülecektik". Yine aynı kaynaktan devamla "devletin ileri gelenleri bu mektuba iltifat etmeyip Şam naibine mektup yazarak, Şam askeri ile Kara Yusuf ve Sultan Ahmed'in üzerine yürümesini ve onlarla savaşarak yakalayarak Mısır'a göndermesini emretmişledi" demektedir. Ancak gurbetzedeler kazandıkları ilk başarıdan sonra Halep naibi ile Nuayr birleşerek Ahmed-i Celâyir ve Kara Yusuf'a tekrar saldırmışlar bu defa zafer Memlûklülerde kalmış ve Sultan Ahmed'in hilafet kılıcı olduğu söylenen bir kılıç ile sancak ele geçirilmişti. Ayrıca ağırlıkları da yağmalanmıştı¹⁴¹.

İşte yukarıda değindiğimiz bilgilerden anlaşılmaktadır ki, iki arkadaş bu olaydan sonra yön değiştirme zorunda kalmışlar Anadolu'ya geçerek I. Bayezid'e iltica etme kararı vermişlerdi. Osmanlı hükümdarında bunlara hüsnü kabul göstererek ülkesinde kalmalarına izin vermişti¹⁴².

Ancak burada Şerefeddin Ali Yezdi'nin bu konuya aydınlık getiren bir kaynağa da değinmek istiyoruz. Çünkü Hafız-ı Ebrûî iki arkadaşın Memlûklü ülkesinde başlarına gelenlerden sonra onların hemen Anadolu'ya girdiklerini ve I. Bayezid tarafından kendi-

¹⁴⁰ Bk. yukarıda not 136.

¹⁴¹ İbn Tagribirdî, VI/1., s. 45.

¹⁴² Bk. Hafız-ı Ebrûî, vrk. 309^b.

lerine dirlikler verildiğini kaydetmektedir. Buna karşılık Yezdi ise Ahmed-i Celâyir ile Kara Yusuf'un Memlûklular sultanlığına ilticaları kabul edilmeyince geri Bağdad'a döndükleri ve burada gelişmeleri takibe başladıklarından söz etmektedirler. Yine aynı yazara göre ancak, Sivas'ın alınmasından sonra Timurlular Elbistan'a karşı yürüyüşe geçtikleri sırada Bağdad'dan Anadolu'ya iltica etmek için ayrılmışlardır¹⁴³. Bize göre büyük olasılıkla en doğru bilgi Şerefeddin Ali Yezdi'ninki olmalıdır. Burada Memlûklular sultanı Ferec'in davranışı üzerinde de durmak gerekmektedir. Kanaatimiz odur ki, onun babası Berkuk'un aksine bir davranışa iten bir takım nedenler vardır. Çünkü Halep naibinin ülkelerine iltica için gelen kişilere karşı takındığı menfi tutumdan haberdar olmamasını düşünmek bizce yanlıştır. Halep naibinin bu hareketi Ferec'in emri ile yapılmıştı. Nitekim ilk başarıdan sonra Kara Yusuf ve Sultan Ahmed'in Ferec'e gönderdikleri mektuba Kahire'nin bu defa onların yakalanmaları için Şam naibine emir vermesi bu görüşümüzü en açık şekilde doğrulamaktadır. Öyle anlaşılıyor ki, onu bu tür harekete iten asıl neden Timur korkusudur. Çünkü bu iki arkadaş hakkındaki Timur'un ne gibi duygular beslediği Ferec tarafından iyi bilinmekteydi. Bu nedenle de Memlûklular sultanlığına karşı duygularında bir yumuşama olur düşüncesi ile bunlara ülkesine iltica hakkı vermemiştir.

Ancak I. Bayezid'in ülkesine iltica için hareket eden bu iki lider Kara Yusuf-Ahmed-i Celâyir yolda yine de Timur engeli ile karşı karşıya gelmekten kurtulamamışlardır. Şerefeddin Ali Yezdi Timur'un bunların Anadolu'ya gelmekte oldukları haberini alınca üzerlerine kuvvetler gönderdiğini kaydetmektedir. Nitekim bu engelci kuvvetler karşısında ağır yenilgiye uğramışlardı. Sultan Ahmed-i Celâyir'in büyük kız kardeşi Sultan Dilşad ile karı ve kızları da esir düşmüşlerdi. Ahmed-i Celâyir ise güç halle canını kurtarabilmiş ve I. Bayezid'in yanına gelmişti¹⁴⁴. Öyle anlaşılıyor ki Kara Yusuf bu yenilgiden önce Ahmed-i Celâyir'den ayrılmış olduğu için burada ismi geçmemektedir. Zaten o da bir müddet sonra arkasında I. Bayezid'e katılmıştır. Nitekim Hafız-ı Ebrû "Çok geçmeden de, Timur'un Suriye'ye indiğini gören Kara Yusuf'un maiyyeti ile bir-

¹⁴³ Şerefeddin Ali Yezdi, II., s. 196.

¹⁴⁴ Şerefeddin Ali Yezdi, II., s. 196.

likte gelerek Osmanlı ülkesine girmiş, I. Bayezid'e katılmıştı. Sultan Ahmed'e gösterdiği misafirperverliğin aynını Kara Yusuf'a da göstermekten geri kalmayan Osmanlı hükümdarı kendisine Aksaray'ı da dirlik olarak vermişti"¹⁴⁵.

Böylece Osmanlı hükümdarı I. Bayezid'in ilk kez Timur'a karşı bir hareket yapmış oluyordu. Üstelik bu iki Timur düşmanına ülkesinde yer veren I. Bayezid'de bir kıpırdama da başlamıştı. Hiç şüphe yok ki, bu hareketlenmede en büyük pay ülkeye gelen iki yöneticiye aittir. Çünkü ülkeleri sık sık Timur tarafından istilâya uğramış olan bu kimseler olup biteni bütün açıklığı ile Osmanlı hükümdarına anlatmışlardı. Nitekim bunların etkisi ile olacak ki, Sivas ve Malatya'nın işgaline seyirci kalan I. Bayezid şimdi Erzincan istikametinde askerî harekâta karar vermişti. Böylece Sivas dahil bölgedeki Timurlu yönetime son verilmiş olacaktı. Ancak bu karar biraz acele ve fakat geç alınmış bir karar gibi görünmektedir. Çünkü, Suriye seferini başarı ile tamamlayan ve Bağdad'ı alarak Gürcistan işlerini yoluna koyan Timur Karabağ'da kışlamaya hazırlanmakta idi. Bu kadar lehine gelişen siyasal şartlar içinde Anadolu'daki yeni gelişmeleri rahatlıkla izleyebilecek ve ânında müdahalesini yapabilecek bir avantajı da elinde tutmakta idi. Gerçekten de bu düşündüğümüz gibi olmuş Kara Yusuf ve Ahmed-ı Celâyir'in tahrikler ile yaptığı ve oldukça kazançlı Erzincan istikametindeki yürüyüşünden sonra Timur'a yeniden taviz verir hale düşmüştü.

Şöyle ki, Osmanlı hükümdarı yanında Kara Yusuf ve Ahmed-i Celâyir olduğu halde çok sayıda askerle hareket etmişti. Sivas'taki Timurlu yöneticileri yenerek şehri tekrar Osmanlı idaresine katan müttelikler Erzincan'a yetişince derhal şehri abluka altına almışlardı. Erzincan emiri Mutahharten ile yapılan savaşta Mutahharten'in naibi Mukbil Kara Yusuf'un adamları tarafından tutsak alınmıştı. Nihayet Mutahharten'in yönettiği Erzincan ordusundaki çözülme şehir halkını I. Bayezid'den af dileme zorunda bırakmıştı. Bunun üzerine Sultan Ahmed-i Celâyir de I. Bayezid'e gelerek Erzincanlılara karşı şiddetle hareket edilmemesini rica ile başışlanmaları isteğinde bulunmuştu. Osmanlı hükümdarı ülkesinde misafir ettiği bu iki dostunun ortaklaşa yaptıkları bu ricaları kabul ile Erzincan'ı metbuluğunu tanıması şartı ile Timur'un Türkiye'deki en sadık dostu

¹⁴⁵ Hafız-ı Ebrû, vrk. 309^b.

Mutahharten'e iade etmişti. Ancak ailesi efradını esir alarak Bursa'ya göndermişti. Ne var ki, Erzincan'ı daima kendi topraklarının bir parçası sayan Timur, I. Bayezid'in Erzincan önünde olduğu haberini alınca Şahruh'u bir kısım emirlerle Osmanlı hükümdarını tedip için bu semte hareket etmesi emrini vermekte gecikmemiştir. İşte bu haber tavizkâr politikaya dönüş için yetmişti. Çünkü bu gelişmeler karşısında Erzincan'da kalmayı sakıncalı gören I. Bayezid bölgeden süratle geri dönmüştür. Bununla da yetinmiş Erzincan emiri Mutahharten'i özür dilemede aracı yapmıştır. Kendisini tedip için yola çıkmış olan Şahruh Avnik'ten geçtiği sırada yolda Erzincan emirinin yakını Şeyh Yar Ali ile karşı karşıya gelmişti. Erzincan elçisi I. Bayezid'in özürlerini Timur'a getirmekte idi. Bursa'da tutuklu bulunan Mutahharten'in ailesinin de kendisine gönderileceğini bu elçi aracılığı ile iletmekte idi. Bu haberin Timur'a erişmesinden sonra da Şahruh'a geri dönmesi emredilmişti¹⁴⁶.

Şerefeddin Ali Yezdi ve Hafız-ı Ebrû'da yer alan bu bilginin bu gün için başka kaynaklarla doğrulama olanağından yoksunuz. Ancak bu eksiklik verilen bu bilginin doğru olamayacağını anlamına da gelmemelidir. Çünkü Osmanlı hükümdarı askerî harekâtına devam etse veya en azından tüm gücü ile Timur'u bölgede beklemiş olsa idi kaynağa belki de şüphe ile bakmakta haklı olabilirdik. Fakat onun hemen Erzincan'ı terk etmesi Timur'dan korktuğunu açıkça kanıtlamaktadır. Böyle bir tutum içinde olan I. Bayezid'in Timur'un hiddetini daha fazla üzerine çekmek istemeyerek yatıştırma yolunu seçmiş olması doğal görünmekte ve sözü edilen kaynaklara da doğruluk vermektedir. Nihayet Karabağ'a geçerken Alıncak'ı görmeye gelen Timur'u burada ziyaret eden Erzincan emiri Mutahharten ona olan bağlılığını tazelemiş ve I. Bayezid'in acz ve inkisar içinde bulunduğunu, kendisi ile sulh yapmayı arzuladığını bildirmişti¹⁴⁷.

Kaynakları dikkatle gözden geçirerek vermeye çalıştığımız bu görünüm içinde I. Bayezid'in çekingen tutumu bütün açıklığı ile ortaya çıkmaktadır. Nitekim çok geçmeden Ahmed-i Celâyir'in Irak-ı Arab'a gitmesini uygun görmekle tavizkâr politikasına yeni bir örnek vermiş olacaktır.

¹⁴⁶ Bk. Şerefeddin Ali Yezdi, II., s. 268-269; Hafız-ı Ebrû, vrk. 324b.

¹⁴⁷ Şerefeddin Ali Yezdi, II., s. 269, 271.

İşte Karabağ kışlağında Anadolu, Suriye ve Irak-ı Arab'taki gelişmeleri takip eden Timur'un tehdidinin baki olduğu sırada Sultan Ahmed-i Celâyir Anadolu'da tam bir sürgün hayatı yaşamakta idi. Ne var ki Timur'un tekrar Türkiye'ye yürüyeceği haberi yayılınca Sultan Ahmed-i Celâyir Osmanlı hükümdarının kendisine dirlik olarak verdiği Kayseri'den izinle ayrılarak (Hafız-ı Ebrû dirlik olarak verilen yerin Kütahya olduğunu söyler¹⁴⁸.) Irak-ı Arab'a dönmüştü. Şerefeddin Ali Yezdi'nin hiçbir yorum yapmadan verdiği bu malumat yanı sıra¹⁴⁹. Nizameddin Şâmî "Timur'un Türkiye'ye yürüyeceği duyulunca, I. Bayezid Timur ile arasındaki düşmanlığı biraz olsun azaltabilmek için Sultan Ahmed-i Celâyir'in Irak-ı Arab tarafına gitmesini uygun gördü" diyerek gerçeği bize yansıtmaktadır¹⁵⁰. Burada akla hemen şöyle bir soru gelmektedir. Ahmed-i Celâyir, Irak-ı Arab taraflarına Timur'u uğraştırması için I. Bayezid tarafından gönderilmiş olamaz mı? Ancak Zafernâmelerin aksine böyle bir düşünceyi kabule imkân yoktur. Çünkü aslı kaynaklarımızdaki bu bilgilerinin doğruluk derecesi hakkında bizi şüpheye düşürebilecek herhangi bir bulgu bugün için elimizde mevcut değildir. Üstelik Timur - I. Bayezid arasında teati edilen mektuplarda da bu himaye hususunun aradaki düşmanlığı derinleştirdiğine sık sık değinilmesi¹⁵¹ Zafernâmelerde bu olaya dair I. Bayezid'in tutumu ile ilgili bilgilerin doğruluğu ihtimalini arttırmaktadır.

Öte yandan Irak-ı Arab'a yani Bağdad'a dönmek üzere I. Bayezid'den izin alan Ahmed-i Celâyir süratle buraya yetişmek istemişti. Şerefeddin Ali Yezdi'ye göre Kalatü'r-Rum yolundan Fırat kıyısını takiben Hit'e gelmiş, buradan da Bağdad'a yetişmişti. Bağdad bu sırada yıkık ve terkedilmiş bir şehir görünümünde idi. Ahmed-i Celâyir'in burada eski düzenini kurması uzun zaman alacaktı. Buna rağmen kendi güvenliği açısından gerekli, dağınık askeri toplamakla işe başlamıştı. Bunun yanı sıra şehri oturur hale getirme çalışmalarını da sürdürmekte idi. Ancak Ahmed-i Celâyir'in yeniden Bağdad'da eski düzenini kurmaya çalıştığı haberi Timur'a yetişmişti.

¹⁴⁸ Hafız-ı Ebrû, vrk. 309^b.

¹⁴⁹ Şerefeddin Ali Yezdi, II., s. 275.

¹⁵⁰ Bk. Nizameddin Şâmî, s. 245.

¹⁵¹ Adı geçen mektuplar için bk. S. Ali Mü'yyed Sâbitî, *Esnâd ve nâme-hâ-i tarihî*. Tahran 1967; H. Nevâî, *Esnâd ve mekâtebât-ı tarihî İran*. Tahran 1963; Feridun Beg, *Münşeâtü's-selâtin*. I., İstanbul 1247.

Bu haber ise Timur'u son derece hiddetlendirmiş ve gerekli tedbirleri derhal almıştı. Çünkü Türkiye'ye yapacağı hayatî yürüyüşün askeri hazırlıklarını yaptığı bir sırada Ahmed-i Celâyir'in Bağdad'da kalmasını sakıncalı görmekte idi. Bu nedenle devlet erkânını kurultay'a davet ederek meselenin vakit geçirilmeden halli için gereken tedbirlerin alınmasını istemişti, Neticede kurultay Türkiye yürüyüşünden önce Irak-ı Arab ve Irak-ı Acem'e bir sindirme yürüyüşü yapılması kararı almıştı¹⁵². Ancak Hafız-ı Ebrû Ahmed-i Celâyir'in Bağdad'a hâkim olmasını daha ayrıntılı ve fakat olayları kronolojik açıdan karıştırarak vermektedir¹⁵³. Bu kaynağa göre Ahmed-i Celâyir'in I. Bayezid'den izin alarak Bağdad'a dönmesi Timur'un Suriye seferi dönüşüne rastlamaktadır. Bizce bu imkânsızdır. Çünkü Timur'un bölgeye yakın yerlerde bulunduğu sırada Sultan Ahmed gibi son derece kurnaz bir politika adamının böyle bir iş yapması olanaksızdır. Bütün bu nedenlerle de tarih itibariyle kendinden önce kaleme alınmış Zafernâmeler'in bilgileri daha sıhhatli görünmektedir.

Öte yandan kurultayda alınan kararın ışığında bu işle görevli ordu dört kol halinde hareket edecektir. Şöyle ki, birinci kol Emîrzâde Pîr Muhammed Ömer Şeyh kumandasında Lûristan, Huzistan ve Vasıt yolunu takip edecekti. Emîrzâde Ebu Bekr'in yönetimdeki ikinci kol doğrudan Bağdad üzerine yürüyecekti. Emîrzâde Hüseyin ve Emîrzâde Halil Sultan'da idarelerindeki üçüncü kol Bağdad'ın dışında Irak-ı Arab şehirlerine gidecekti. Nihayet emîr Burunduk idaresindeki dördüncü kol el-Cezire bölgesinde görev yapacaktı. Emîrzâde Ebu Bekr yönetimindeki ordu zaman kaybetmeden Bağdad'a gelmişti. Burada yeniden iktidarını kurma çalışmalarını sürdüren ve Bağdad'taki Timurlu idareciyi yenerek kaçırın Sultan Ahmed-i Celâyir Timurluları ansızın karşısında görünce büyük korkuya kapılarak şehri derhal terk ile Şat suyunu geçmişti. Burada kalmayı da sakıncalı bulduğundan yanında oğlu Sultan Tahir ve birkaç yakın adamı olduğu halde Hille tarafına çekilmişti. Timurlular onun Hille tarafına çekildiğini haber alınca takibe başlamışlardı. Ancak Hille köprüsünün yıkıldığını görerek karşı tarafa geçememiş orda konaklamışlardı. Bu işlem bir raporla Karabağ'daki Timur'a ulaştırılmıştı. Emîrzâdelerden Sultan Hüseyin ve Halil Sultan Men-

¹⁵² Bk. Şerefeddin Ali Yezdi, II., s. 276.

¹⁵³ Hafız-ı Ebrû, vrk. 324^b.

deli'ye gelmişlerdi. Buranın hâkimi Ahmed-i Celâyir'in kabilesinden Ali Kalender idi. İstilâ ordusu karşısında tutunamayan Ali Kalender Şat suyunu geçmiş Dicle'nin karşı kıyısında tekrar toparlanarak mukavemete yeltenmişse de üzerine gönderilen kuvvetlere yenilmekten kurtulamamıştı. Irak-ı Acem bölgesine gitmiş olan diğer kolların tümü de görevlerini yerine getirmişler kışı Irak-ı Arab'ta toplanarak geçirdikten sonra ilk baharın başında Bağdad bölgesinde Sultan Ahmed-i Celâyir'in yakalanması ile uğraşan kuvvetlerle birleşerek Karabağ'a geri dönmüşlerdi ¹⁵⁴.

Bundan sonra gelişen olaylar, Ankara savaşı ve sonrası Türkiye'nin batı ucuna kadar Timur tarafından işgali konularını bir başka araştırmamıza bırakıyoruz. Sonuç olarak diyoruz ki, 1400 - 1402 yılları arasındaki Timur'un Türkiye ve Yakın - doğu ilişkilerine dair çizmeye çalıştığımız panoromada Osmanlı hükümdarı bir önceki araştırmamızda ¹⁵⁵ göstermeye çalıştığımız gibi, pasif tutumunu devam ettirmiştir. Timur'un Türkiye'yi istilâ hevesini engelliyebilecek, hiçbir olumlu denebilecek teşebbüste bulunmamıştır. Bu umursamazlık kendisi ve imparatorluğu için acı sonu hazırlamıştı ki, yukarıda değindiğimiz yakında basıma vereceğimiz araştırmamızla bu gösterilmeye çalışılacaktır.

¹⁵⁴ Bk. Şerefeddin Ali Yezdî, II., s. 276-278; Nizameddin Şâmî, s. 246; Hafız-ı Ebrû, vrk. 331^a, ^b.

¹⁵⁵ Bk. Yaşar Yücel, *Timur'un Yakın-Doğu ile İlişkilerine Dair Gözlemler*. Belleten 158 (1976) s. 249-285.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

PROF. DR. ANDREAS ALFÖLDİ, *Die Struktur des voretrüskischen Römerstaates. (Etrüskler Öncesi Roma Devletinin Yapısı)*. 1974 Heidelberg. 219 sayfa metin ve 16 levha.

Eser şu bölümleri kapsıyor:

- I. Giriş,
- II. Matriarkal toplum düzeni ve Üçe-bölünme (Matriarchale Gesellschaftsordnung und Dreiteilung);
- III. Ulu ata-Dişi kurt efsanesi, (Der Mythos der Wölfin-Urahnin),
- IV. Luperkalia bayramı;
- V. Çoban-savaşçılar ve Erkekler-birliği (Hirtenkriegertum und Männerbund);
- VI. İkiye-ayrılma ve Çift-monarşi (Zweiteilung und Doppelmonarchie),
- VII. Krali Demirci ve onun Demirci - Tanrı menşe efsanesindeki göksel yankısı (Der Königliche Schmied und seine himmlische Spiegelung im Schmiedgott des Ursprungsmythos).

I. Giriş kısmında özellikle Theriomorph dünya görüşü açısından insan-hayvan ilişkileri incelenmekte ve Ortaasya Türk kavimlerinin menşe efsaneleri ile karşılaştırılmaları yapılmaktadır.

II. Bu bölümde Eskiçağ'da matriarkal toplum düzeni ve üç kısma ayrılma hususu ele alınarak, Roma'nın kuruluş efsanesi, Indogerman'ların göçleri ile Türk kabilelerinin göçleri, Atlı Çobanların patriarkal nizamı hâkim kılmaları analoji olarak gösterilmekte ve Kuzey Asya Türk kavimlerinin ve Şamanların mitolojisindeki üç ayı motifi ile, üç bölümlü toplum düzeni arasındaki ilişkiye temas edilmektedir.

Ayrıca İskit devlet teşkilâtında üç bölümlülük olduğu gibi, Uralaltay kavimlerinde de benzer şekilde veraset hukukunun varlığı ileri sürülmekte ve Çin kaynaklarına göre, Mogollar'da üçlü teşkilât ve nihayet tarihî zamanda Türkler'de "Üç Oğuz" teşkilâtının da üç kısmı ifade ettiği belirtilmektedir. Bu hususta arkeolojik bir belge olarak, Altay dağlarında bir atlı kavme ait mezar anıtındaki kaya resimleri ile M. S. 7. yüzyıla ait bir madenî eser üzerindeki üç savaşçının tasviri gösterilmektedir.

III. Bu bölümde Uluata-dişikurt efsanesinde Roma dişi kurtu ve ikiz kardeşler hikâyesinin İtalya topraklarında meydana çıkmayıp, bütün Evrasia'ya yayılmış bir mitolojik şemanın bir Lâtin variantı olduğu ileri sürülmekte ve efsanenin en eski şeklinin Mogollar'da görüldüğü, Türklerin menşe efsanesinde de dişi bozkurt şeklinde bulunduğu kabul edilmektedir.

Ayrıca Türklerin menşe efsanesine atfen sancakların başına bir altın kurt başı takılmak suretiyle dişi kurt'dan geldiklerinin hatırlatıldığı ve buna İtalya'da bazı analogilerin bulunduğu ileri sürülmektedir.

IV. Bu bölümde Luperkalia bayramında, İran, Türk ve Mogol efsaneleri ile Roma'nın Dişi kurt efsanesi arasındaki benzerliklere işaret edilmekte ve Atanalık veyahut Dişi kurt tarafından beslenme, hükümrân sülâlenin tanrısallığına bir belge olarak gösterilmektedir (s. 102).

V. Bu bölümde Çoban-savaşçılar ve Erkekler-birliği konusunda yine Türklerin Dişi kurt menşeli olduklarını açıkça ifade etmek için sancaklarının alemlerine bir altın kurt başı koydukları ve savaş seferlerinde daima Kurt-Ata'nın zafer sağlayan öncü kudretine inanıldığına işaret edilmekte, ayrıca "Oğuzname" lerdeki efsanelerden söz edilerek, buna benzer Theriomorph versionların Romalılarda da mevcut olduğu ileri sürülmektedir (s. 116, A-50).

VI. Bu bölümde yazar hemen bütün İndo-Avrupa milletlerinde Cemiyetin iki kısımdan ibaret olduğuna ve bu itibarla krallık makamının ikili işgaline dair izlere temas ettikten sonra, Eurasia Atlı-Çoban kavimlerinde yakın zamanlara kadar yaşayan iki bölümlük ve çift hâkimiyeti analogi olarak göstermektedir. Kuzey Asya Atlı Çobanlardaki çift krallığı söz konusu eden yazar, Hunlar kralı Atilla'nın kardeşi Bleda'nın ortak hükümdar olmasının bir raslantı olmadığını, bunun daha önce de mevcut olduğunu ve akraba Atlı muharip kavimlerde de bu çift hâkimiyet usulüne rastlanıldığını yazmaktadır. Yazara göre, Kuzey Asya Türklerinden bir üst hükümdar, bir kitabede dünya yaratıldıktan sonra insanlar, Bumin Kagan ve İstemi Kagan, yani gerçekte Batı Türkleri ve Doğu Türkleri denilen Türkler, bir tek organizasyonun iki parçası olarak ve ikiye ayrıldıktan sonra da aynı sülâlenin hükümdarları tarafından idare edilmişler ve Çift-monarşi prensibi devam etmiştir. Mogollar ve Macarlar'da da aynı teşkilât vardır.

Yazar, step kavimlerinden güney doğuda İndo-Avrupa dünyasına olan köprüyü Hindistan ve İran'ın teşkil ettiğini açıkladıktan sonra, İtaliklere en yakın olan bağlantıyı Sparta'daki çift krallığın meydana getirdiğini, zaten Hesiod'un Latinlerde iki kralın ortak hükümdarlığından söz ettiğini yazmaktadır.

VII. Bu bölümde ise Türk kavimlerinin ana vatanı olan Altaylardaki Pazyryk kurganlarından ve Hun prenslerinin mezarlarından söz edilerek, step kuyumculuk sanatının yüksekliği hakkındaki yeni ispat malzemesine temas edilmekte ve göçebe Türklerin sosyal düzeninde demirciliğin belli aileler tarafından yapıldığı anlatılmaktadır. Yazara göre, henüz Ortaçağda Demirci-Atakral simasının tarihî şahsiyetlere intikal ettirildiğini Cengizhan olayı en açık şekilde göstermektedir. Buna ilâve olarak yazar, bütün önemli tarafları ile Romalıların Dişikurt menşe efsanesine tekabül eden Mogolların kutsal geleneklerini zikr etmekte ve bunları erken maden devrindeki demirciliğin (maden dövmeçiliğin) yüksekliğini ispatladığını söylemektedir. Bundan başka, Demirci-Krallığın ancak hayvan yetiştiriciler, Avcılar tarafından Ortaasya'nın batısında ve güneyinde meydana çıkarılmış olabileceğini söyleyen yazar, demircinin sosyal ve siyasî sahadaki yükselmesinin Bronz devrine ait bulunabileceğini ilâve etmektedir. M. Ö. 1200 tarihlerinde çok etkili demir silâhların meydana çıkışı demirciliğin yükselmesinde büyük rol oynamıştır.

Demirin doğmuş olduğu kutsal dağın Doğu Anadolu'da, Kommagene'de olduğunu söyleyen yazar, bu bölgenin arkaik devrinden önce atlı savaşçılar ve hayvan yetiştiriciler tarafından işgal edilmiş olduğunu ilâve ettikten sonra, M.

Ö. 14. ve 13. yüzyıllarda Mittani ve Hitit krallarının önemli hediye olarak Mısır Firavunlarına demir silâh gönderdiklerini belirtmektedir.

Boğa üzerindeki Hitit gök tanrısının Kommagene'de M. Ö. I. binde büyük bir gelişme kaydederek, Hitit ikonografisinin yeni bir doğuşu olduğunu kaydeden yazar, Çekiç taşıyan bu eski Hitit tanrısının aynı zamanda tanrısal demirciyi ifade ettiğini ve aynı tanrının Roma imparatorluk devrinde Kommagene'de Doliche şehrinin efendisi olarak görüldüğünü ve Jupiter'le bir tutularak bütün Roma imparatorluğuna yayıldığını açıklamaktadır.

En son teknik araştırmaların sonucuna göre, Demirin işlenmesinin Hitit'lerden menşei alan ve doğuya ilerleyerek ancak M. Ö. 6. yüzyılda Çin'e ulaştığını söyleyen yazar, aynı zamanda Demirci Krallık ve Demirci-Kral ünvanının Hititlerden Kuzey Asyanın Çoban muhariplerine geçtiğinin çok muhtemel olduğunu ileri sürmektedir.

Şimşek çakan Hurri tanrısı Teşup'un karşılığının Hititlerde Tarhu olduğunu söyleyen yazar, M. Ö. 8. yüzyılda Geç Hitit devrinde de Tarhuvaras gibi adların bulunduğunu ve o zamanlar doğu Anadolu'da yeniden meydana çıkan şimşek çakan tanrının Hititçe Tarhu adını taşımış olmasını muhtemel görmektedir. Zira Roma Cumhuriyet devrinde aynı bölgelerde prens adı olarak Tarcandimitos, Tarcandarius ve Tarcandemos adlarına rastlanmaktadır.

Yazar, bazı bilginlerin bu Anadolu Tarchan adı ile Etrüsklerin atalarının adını irtibata soktuklarını, diğer bir takım bilginlerin ise Türk - Mogol Tarchan unvanını Hitit - Anadolu (Küçükasya) rütbe unvanına bağlamak istediklerini ve bunun genellikle kabul edildiğini yazmaktadır.

Macar asıllı dünyaca tanınmış Eskiçağ tarihçisi Prof. Dr. Andreas Alföldi'nin bu eseri uzun senelerin mahsulü olup, çok ilginç konuları ihtiva etmektedir. Eserde Eskiçağ tarihi açısından, Türk tarihinin bazı önemli konularının aydınlatılmasına çalışılmakta ve özellikle Eski Anadolu ve Roma tarihi ile mukayeseler yapılarak, ilgi çekici ipuçları verilmektedir.

Prof. Dr. AFİF ERZEN

ANDRÉ GUILLOU, *La civilisation byzantine* (= *Bizans Medeniyeti*) [Collection "Les Grandes Civilisations" XIV, dirigée par Raymond Bloch]. Paris, Arthaud yayınevi 1974, 620 sahife, metin dışı 206 siyah - beyaz (héliogravure) resim, renkli 8 levha, 42 plân ve harita, ciltli.

Bizans medeniyetini çeşitli dalları ile toplu olarak ortaya koyan kitaplar oldukça çok sayıdadır. Hayli yıl önce 1904'de, Bizans sahasında başka yayınlarını bilmediğimiz P. Grenier adında bir fransız, büyük çapta bir çalışma yayınlamıştı. İki cilt içinde Bizans medeniyetini inceleyen P. Grenier, Bizans İmparatorluğunun sosyal ve politik gelişmesini özetlediği bu kitabının birinci cildinde Bizans'ın sosyal varlığı (*L'Étre social*), ikinci ciltte ise siyasî varlığı (*L'Étre politique*) ele almıştı¹. Tam bir medeniyet tarihi olan bu kitap nedense fazla bir ilgi uyandıramamış pek yaygın bir şöhreti olmadığı gibi pek çabuk da unutulmuştur. Buna karşılık bu kitaptan daha kısa ve daha özet halindeki bir yayının daha çok tanınması biraz şaşırtıcıdır. Leyden Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. D. C. Hesseling, Hollanda dilinde bu konuda bir deneme yapmış ve küçük eseri yazanın kontrolünden de geçerek az sonra 1907'de fransızca olarak da basılmıştı. Yazar bu küçük kitabının başlığına *deneme* (= *essai*) terimini eklemeyi lüzumlu görmüş, böylece böyle geniş bir konuyu iddialı olarak ele almağa henüz cesareti olmadığını belirtmişti². Bizans medeniyeti hakkında bunun arkasından değişik memleketlerde toplu birer sentez karakterinde başka kitaplarda basıldı. Tanınmış Alman bizantinisti H. Gelzer'in 1909'da yayımlanan *Bizans Kültür Tarihi*, başlığının aksine tam bir medeniyet tarihi değildi. Zaten bu küçük kitap yazarın son eseri olmuş ve müsvedde, onun ölümünden sonra oğlu tarafından bastırılmıştı. Ancak bu eserde hiç bir kaynak ve referans gösterilmediği gibi genel bir bibliyografya bile yoktur. Ayrıca bunun içinde Bizans medeniyetinin bazı konularından (meselâ: sanatı) tek kelime ile olsun bahsedilmemiştir³. N. Turchi'nin İtalyanca *Bizans Medeniyeti* ise 1915'de yayımlanmıştır. 327 sahifelik kalınca bir cilt teşkil etmesine rağmen içinde Bizans medeniyetinin özellikleri, Bizansın ticaret ve tarım iktisadiyatı, politik tarihinin dönemleri, edebiyatı, din ve sanatı hakkında bilgi verilmekle beraber, bazı konular (coğrafya, idare gibi) hiç ele alınmamış, buna karşılık "*IV. yüzyılda bir Patrik : Ioannes Khrysostomos*" başlığı ile bu özel konuya başlıbaşına bir bölüm ayrılmıştır⁴. İlk Dünya savaşı sonlarında 1919'da basılan K. Roth'un *Bizans Devletinin Sosyal ve Kültür Tarihi* ise çok ufak

¹ P. Grenier, *L'empire byzantin, son évolution sociale et politique*, Paris 1904, cilt I, *L'Étre social*, cilt II, *L'Étre politique*.

² D. C. Hesseling, *Essai sur la civilisation byzantine*, Paris 1907.

³ H. Gelzer, *Byzantinische Kulturgeschichte*, Tübingen 1909.

⁴ N. Turchi, *La civiltà bizantina* (Piccola Biblioteca di Scienze Moderne, nr. 233) Torino 1915.

boyda 110 sahifeden ibaret küçük bir cilt olmasına rağmen özlü ve iyi düzenlenmiş metni ile dikkati çeker. Almanya'nın tanınmış bir kitap dizisi olan *Göschel* kitapları arasında yayımlandığından, bu dizinin karakterine uygun olarak bu bilim konusu hakkında sadece *komprime* halinde herhangi seviyede okuyucuya bilgi vermek gayesini güdüyordu⁵. Onun için bu faydalı yayın sadece tarihe meraklı olan, fakat bu dalın içinde bulunmayanlara yaraması da düşünülmüştü. Fransa'da aynı yıl tanınmış bizantinist Ch. Diehl'in *Bizans Yükseliş ve Çöküşü* başlıklı kitabı yayınlamıştı⁶. Konuya çok hâkim bir otoritenin kaleminden çıkan bu kitap, içinde yer aldığı dizinin gereği, Bizans medeniyetinin çeşitli sahalardaki varlığını bir takım sentezler halinde ortaya koyuyordu. Ancak kitap Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Bizans araştırmalarının pek çok eksiklerinin olduğu bir devirde ve Ch. Diehl'in de henüz Bizans sahasında yeni tanındığı sıralarda hazırlanmıştı. Bu bakımdan tam ve eksiksiz olmadığı gibi, içinde bulunduğu dizinin bir çok kitapları gibi düzeninde hâkim olan kuru bir metod. okunuşunu pek zevkli yapmamıştır.

İki Dünya Savaşı arasında Bizans medeniyet tarihi kitaplarına pek yenileri katılmadı. Bu konudaki iki kitap bu yıllarda sadece İngilizler tarafından yayımlandı. N. H. Baynes, yukarıda bahsi geçen K. Roth'un kitabının biçim ve ölçüsünde çok küçük bir cilt içinde Bizans medeniyeti tarihini özetlemeği, 1925'de denemişti⁷. Daha sonraları ise St. Runciman bir *Bizans Medeniyeti* kitabını, 1933'de İngilizce olarak yayınlamış, pek az sonra bu eser Fransızca'ya da çevrilmişti. Runciman'ın kitabı, Bizans medeniyetinin çeşitli dallardaki izlerini ve özlerini eşit ölçüler içinde aydın okuyucuya takdim ediyordu. Bu bakımdan her dalda fikir veren, rahat okunur bir cilt meydana gelmişti⁸. Bu konuda yayınlanmış kitapların en iyisi olduğundan haklı bir şöhrete erişen bu eser, dipnotlarında bazı kaynaklardan referans vermek suretiyle ilim araştırmalarına da yardımcı oluyordu. Fakat içinde hiçbir harita ve resmin bulunmaması, bir medeniyet tarihi için büyük bir eksiklikti.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında, 1943'de Ch. Diehl'in ölümünden az önce yayınladığı *Bizans Tarihinin Büyük Problemleri*'nde de minyatür ölçüde küçük bir cilt içinde, Bizans araştırmalarının bu en tanınmış otoritesi büyük bir kudretle Bizans medeniyet tarihini o sıralarda çözüm bekleyen başlıca meselelerini özetlemiştir⁹. Fakat 1945'den itibaren Bizans medeniyetinin artık basit *vulgarisation* eserlerini

⁵ K. Roth, *Sozial und Kulturgeschichte des Byzantinischen Reiches* (Sammlung Göschel, 787) Berlin-Leipzig 1919.

⁶ Ch. Diehl, *Byzance, grandeur et décadence* (Bibliothèque de philosophie scientifique-Section Histoire générale) Paris 1919. Sonraları başka baskıları da olmuştur.

⁷ N. H. Baynes, *The Byzantine Empire* (The Home University Library of Modern Knowledge, 118) Oxford 1925, 1946'da 5. baskısı çıkmıştır.

⁸ St. Runciman, *Byzantine Civilisation*, London 1933; sonraları ufak boyda cep kitabı olarak da basılmıştır, (Meridian Books, M 23) New York 1956, bundan başka da 1965 ve 1971'de de yeni baskıları yapılmıştır. Aynı eserin Fransızcası: *La civilisation byzantine*, 330-1453 (Payot-Bibliothèque Historique) çev. E. J. Lévy, Paris 1934.

⁹ Ch. Diehl, *Les grands problèmes de l'histoire byzantine* (Collection Armand Colin-Section d'Histoire et Sciences économiques, 237) Paris 1943.

aşarak, büyük, kalın ciltler halinde yazılmağa başlandığı görüldü. Bu büyük yayınların ilki hayli gecikme ile 1948'de basılmıştır. N. H. Baynes ile H. L. B. Moss'un düzenledikleri bu İngilizce cilt savaştan önce hazırlanmış ve çeşitli bölümleri İngiliz veya yabancı ilim adamlarına yazdırılmıştı. Geniş okuyucu kitlesine de hitap eden bu kitapda fazla dipnotları ve bibliyografya referansları olmamakla beraber, sistemli zengin ve geniş bir bibliyografya okuyucuya faydalı olmaktadır¹⁰. Fakat İkinci Dünya Savaşının arkasından gelen yıllarda çok daha geniş çaplı ve daha ağır ilmi görünüşlü başka eserler de verilmiştir. Bunlardan biri Fransa'da L. Bréhier tarafından yapıldı. Paris'in A. Michel kitabevinin çok tanınmış "Tarih sentezleri kütüphanesi—İnsanlığın Gelişmesi" dizisi içinde üç cilt olarak *Bizans Tarihi*, *Bizans İmparatorluğunun Müesseseleri* ve *Bizans Medeniyeti* konuları ayrı ayrı 1948-1950 yılları arasında yayımlandı¹¹. O vakte kadar yazılanların aksine olarak bu üç ciltlik eser, basit okuyucuya Bizans medeniyeti hakkında genel ve komprime bilgiler vermek gayesiyle değil, tarih kültürüne sahip ilim adamlarına hitap etmek düşüncesiyle hazırlanmıştı. Zengin bibliyografya ve dip notları olmakla beraber bunlar alışılmamış bir teknikde yazıldıklarından kitap rahat okunur bir eser hüviyeti alamamıştı. Kısacası bu çok etraflı ve o nisbette de ağır eser, "sempatik" değildi. İkinci büyük çalışma ise Yunanistan'da yapıldı. Atina Üniversitesi öğretim üyelerinden Ph. Koukoules'in 1948-1957 yılları arasında Atina Fransız Enstitüsü tarafından bastırılan büyük çalışmasında Bizans medeniyeti hakkında her çeşit konu büyük bir ansiklopediyi andırır 10 ciltlik bir eser içinde ele alınmıştır¹². Ancak bu eserin modern yunan dilinde yazılmış olması, faydalanılma imkânını çok azaltmaktadır.

¹⁰ N. H. Baynes ve H. St. L. Moss, *Byzantium, an Introduction to East Roman Civilization*, Oxford 1948.

¹¹ L. Bréhier, *Le monde byzantin* (Bibliothèque de Synthèse historique-L'évolution de l'Humanité-Deuxième section; Origines du Christianisme et Moyen Age, 32) cilt I-*Vie et mort de Byzance*, cilt II-*Les institutions de l'empire byzantin*, cilt III-*La civilisation byzantine*. Paris 1949-1950, son yıllarda bu kitabın tıpkıbasımı yapılmıştır.

¹² Ph. Koukoules, *Byzantinon bios kai politismos* (= *Bizans yaşantı ve medeniyeti*) (Collection de l'Institut Français d'Athènes, 36-45), Atina 1948-1957, I, 1. Bölüm (1948); Okullar, çocukların öğretimi, oyunlar; 2. bölüm (1948): Hitabet eserleri, destanlar, Batıl inançlar; II, 1. bölüm (1948): Bayramlar, eğlenceler, sosyal yardım eserleri, meslekler, ticaret, zenaatlar; 2. bölüm (1948): Elbiseler, sofralar ve ev eşyaları, hayat kadınları, Bizans'da bir kadının yaşantısı; III (1949): Hippodrom ve sirk oyunları, atletik oyun ve yarışlar, esirler, cezalar, hırsızlar ve hapishaneler, halk oyunları, fuarlar, küfürler, iyi temenni, yemin ve beddualar; IV (1951): Doğum, vaftiz, evlenme, ölüm ve gömülme, evler, sokaklar, kapalı çarşılar, saç biçimleri, ayakkabılar, hamamlar; V (1952): Yemekler ve içkiler, ziyafetler ve şölenler, dans, köylünün yaşantısı, kır hayatı, balıkçılık, denizci yaşantısı, avcılık; V. cildin eki (1952); Yeni grekçe, Bizans âdetleri, Bizans sonrası âdetleri; VI Tıp, (1957), mahkemeler ve cezalar, manastırlarda yaşantı, dinî tiyatro, Bizans savaş donanması, Türk değil Bizans âdetleri, Paskalya, karnaval, kıyafet, gelenek, masal ve atasözleri, adlar ve lâkablar, söylenmeyecek şeyler, Güney İtalya Rumları ve Bizans âdetleri; VII: Çıkan ciltlerin analitik indeksi.

Bizans medeniyeti konusu üzerinde pek büyük atılımı olmayan Alman bilimi, ancak yakın tarihlerde bu hususda eser vermiş ve Bochum Üniversitesi öğretim üyelerinden H. W. Haussig, etraflı bir medeniyet tarihi yazmış ve 1959'da yayınlamıştır¹³. Değişik bir sisteme göre hazırlanan bu önemli eser de geniş kitlenin okuyabileceği bir karakterde hazırlanmış, içine eklenen metin dışı resimlerin çok geniş açıklamaları kitabın sonuna eklenmiştir. Fakat ikinci baskıdan yapılan ve 1971'de basılan İngilizce tercüme yazarın önsözünden de anlaşıldığı gibi tam olarak Almanca nüshanın başka dilde bir tekrarı değildir¹⁴. Resimlerde de büyük değişiklik olmuş ve 169 resmin 22 tanesi renkli olarak basılmıştır. Thames-Hudson yayınevinin bu baskısı, aynı görünüşte basılan R. Krautheimer'in *Bizans Mimarisi* ve J. Beckwith'in *Bizans küçük sanatları* ile bir bütün teşkil etmektedir.

Bütün bu kitaplardan sonra¹⁵ 1974 yılı sonlarına doğru yeni ve büyük bir eser daha yayımlanmış bulunuyor. Paris ve Grenoble'da Arthaud yayınevinin *Ansiklopedik diziler*¹⁶'inin bir cildi olarak André Guillou tarafından hazırlanan bu kalın eserin yazarı, daha çok İtalya'da Bizans hâkimiyeti ve burada Bizans işleri ile meşgul olmuş bir araştırmacıdır. Başta editörün açıklamasında da belirtildiği gibi, "... rahat okunmuş, sentez ihtiyacını ve geniş çaplı genel görüşleri birleştiren..." bir eser meydana getirmek isteği göz önünde tutulmuş ve bunun içinde çeşitli kaynaklardan faydalanılmıştır. Bol sayıda ve çok değişik açılardan çekilmiş resimler, çok sayıda harita ve planlar metni tamamlamaktadır.

Kitap bu konuda yazılanlardan çok değişik bir düzene göre kaleme alınmış olup metin başlıca iki büyük bölüm halindedir. Birinci bölümde (s. 19-99) tarih içindeki gelişme (*L'évolution historique*) konusu ele alınarak bir Akdeniz Devleti olarak Bizans İmparatorluğu üzerinde durulmuştur. Burada yazar Bizans'ın sınırlarının daralmasını coğrafya yayılışı bakımından incelemektedir. İslâmiyetin çıkışına kadar hemen hemen eski Roma İmparatorluğunu yeniden kuran Bizans, Akdeniz'in çepeçevre kıyılarına -az bir istisna ile- sahip olmuştur. Fakat Arap akınları

¹³ H. W. Haussig, *Kulturgeschichte von Byzanz* (Kröners Taschenausgabe, 211) Stuttgart 1959, 2. baskısı 1966.

¹⁴ H. W. Haussig, *A History of Byzantine Civilization*, çev. J. M. Hussey, London 1971.

¹⁵ *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*'ndeki (2. baskı, Moskova 1951, VIII, s. 38-48) *Bizans medeniyeti* maddesi de H. Ditten tarafından Almancaya çevrilerek küçük bir broşür halinde Doğu Almanya'da yayımlanmıştır. İçinde İlim, Felsefe, Edebiyat, Sanat ve Müzik bölümlerinin yer aldığı bu madde, M. W. Lewtschenko, Bayan S. W. Udalzowa, G. A. Neodoschiwin ve L. A. Mazulewitsch tarafından yazılmış olmakla beraber pek doyurucu sayılamaz, bkz. *Die Kultur der byzantinischen Reiches* (Grosse Sowjet - Enzyklopädie, Reihe Kunst und Literatur, 20) Berlin 1954. Aynı ansiklopedideki *Bizans tarihi* maddesi de Almancaya çevrilerek ayrı bir broşür halinde basılmıştır, bkz. *Geschichte des Byzantinischen Reiches* (Grosse Sowjet - Enzyklopädie, Reihe Geschichte und Philosophie, 16) çev. F. Rehak, Berlin 1953.

¹⁶ Aynı dizi içinde İslâm medeniyeti hakkında da bir cilt yayımlanmıştır: D. ve Janine Sourdél, *La civilisation de l'Islam classique*, Paris 1968.

ile Bizans, Akdeniz havzasının sadece kuzey bölümüne sahip bir devlet halini almakta, Arap ve Slavların gittikçe sıkışan kısılcığı içinde zor günler yaşayan Bizans, XI. yüzyılda büyük tehlikeler ile karşılaşmakta ve Batı'da Normanlar, Doğu'da ise 1071'de Anadolu içlerine girip yerleşen Selçuklu Türkleri eliyle Akdeniz hâkimiyetini kaybetmektedir. Bizans artık bir Adalar (Ege) denizi devleti olmuştur. Son safhasında ise Bizans sadece bir Boğaz devletidir. Bu coğrafya yayıllığı üzerinde Bizans idaresinin bölümlerini anlatan kısa bir bölümden sonra yazar, ilgi çekici bir denemeye girişerek, imparatorluğun topraklarının bölge ve görüntülerini (*Région et paysages*) özetlemektedir. Burada, her bölgenin arazi özellikleri, akarsu, dağ ve limanları, toprağının karakteri anlatılmakta ve bu vesile ile büyük bölge ve merkezleri bağlayan yollardan da bahsedilmektedir. Ancak Anadolu ile ilgili sahifelerde (s. 69-84) halkın esasının Yunan ve Ortodoks olduğu yazılmıştır ki, bunun tamamen doğru bir görüş olabileceğini pek sanmıyoruz. Anadolu'da Hıristiyanlığın çeşitli mezhepler halinde doğup geliştiği bilinir. Hattâ VII-IX. yüzyıllar içinde Bizans medeniyetinde büyük değişiklikler yaratan İkonoklasma cereyanının Anadolu'daki bu değişik Hıristiyanlık anlayışından kökünü aldığı bellidir. Anadolu halkının Yunanlı olmadığı da açık bir gerçektir. Anadolu'nun daha eski halkının son insanına kadar ortadan yok olduğuna inanmak çok zordur. Biz bu bakımlardan Guillou'nun burada halkın esasının Ortodoks ve Yunanlı olduğu yolundaki fikrine pek katılmıyoruz. Yazar, Bizansın sahip olduğu toprakların tasvirini, İtalya, Sicilya, Afrika-Sardunya-İspanya, Balkanlar, Yunanistan, Anadolu, Bizans Ermenistanı ve Mezopotamya, Suriye-Filistin-Kıbrıs ve Mısır ile Libya olmak üzere toplayarak açıklamaktadır. Ancak Kıbrıs'dan bahsederken (s. 94) adayı Suriye'nin coğrafya bakımından bir devamı sayması bilemeyiz ne derecede doğrudur. Yazar aynı cümlesinde Kıbrıs'ın Karpas ve Tróodos dağlarının Suriye'nin devamı olmakla beraber jeoloji ve morfolojilerinin Anadolu ile eş olduğunu da belirtmektedir. Yazar bu 80 sahifelik ilk bölümde geniş açıklamalar ile zenginleştirilmiş fotoğraflar yardımıyla adları geçen arazilerden çok ilgi çekici manzaralar da vermektedir. Bizans İmparatorluğunun coğrafyası böylece bu kitapda A. Philippson'un 1939'da basılan eserindenberi ilk defa olarak toplu halde derlenmiş olmaktadır¹⁷.

A. Guillou, eserinin ikinci büyük bölümünü Bizans medeniyetine (s. 103-397) ayırmıştır. Bu büyük ve kitabın ana metni olan bölümde sırası ile devlet, cemiyet (sosyete) ve düşünce, iktisat, şehirler, kültür, fikir hayatı, edebiyat, medeniyetin maddî varlıkları, semboller, ibadet, halk inançları gibi konular ele alınmaktadır. Fakat içlerinde pek çok küçük bölüm bulunan bu bölümler sistemli bir ayırımla belirtilmediklerinden ayrı ayrı başlıklı makalelerin bir araya getirilişi tesirini bırakmaktadır.

İlk bölüm olan *Devlet*'te (s. 103-195) yazar Bizans'da "Tanrının seçtiği şahıs olan" imparatorun durumunu inceler. Genellikle imparatorlar, önceleri senato ve ordunun usulen tasvibini alarak soylarından gelenleri tahta varis yapmışlar veya onlarla tahtı paylaşmışlardır. Babadan tahtı alanlar iktidara geçebilmek için hemen her defasında senato, muhafızlar veya patrik ile uyumak zorunda kalmışlardır.

¹⁷ A. Philippson, *Das byzantinische Reich als geographische Erscheinung*, Leiden 1939.

İmparator etrafındaki örf ve âdetler ise Roma'dan miras kalmış usullerdi. İdari mekanizmanın başı olan imparator, bütün devlet memurlarının düğümlendiği ucu teşkil ediyordu. Böylece Bizans tam merkezî bir idareye sahipti. Her memur imparatorundan emir alır ve ona karşı sorumlu idi. Şiddetli nizam ve kanunlara rağmen, atanmalar satın alınabiliyordu. Hattâ bu durum XII. yüzyılda, imparatorun makamları "pazarda meyva satar gibi satmasına" kadar dayanmıştı. Bunun arkasından gelen sahifelerde yazar belli başlı Bizans görev ve hizmetlerinin bir listesini vermekte, her ünvan sahibinin ne işlerle uğraştığını ortaya koymaktadır. Başkentini, Sarayın görevlileri, Ordu, Donanma, Kilise, Vilâyetler idaresi ve bunların memurları burada etraflı olarak gözden geçirilir. Ancak bu kalabalık bürokrasinin dairelerinde huzur ve sükûnet içinde çalışmadığı da bir gerçektir. İmparator'un senato ve diğer meclisler ile ilgisi üzerinde durulduktan sonra Bizans imparatorluğunu idare eden beş büyük makama geçilmektedir. Bunlar Maliye, Adalet, Dış işleri, Ordu ve Kilisedir (s. 133-195). Maliye'de (s. 133-149) yazar maaşlar, masraflar hususunda rakkamlar vermekte, kilise ve manastırların Devlet hazinesinden aldıkları maddî yardım veya gelir getiren bazı imtiyazları olduğuna işaret etmektedir. Devlet gelirini, toprakları ile gayrimenkullerinden, tekell kazançlarından ve vergilerden sağlıyordu. En büyük gelir kaynağı vasıtasız vergilerdi ve bunlar adaleti olarak dağılmıyordu. Adalet (s. 149-157) bölümünde ilk işaret edilen husus şudur; İmparator son adalet merciidir. Herkes şikâyetini ona bildirebilir. Bundan başka mahkemeler, bunların işleyişi, İstanbul'da sayıları 24 olan avukatlar (*synegoroi*) ile noterlerini (*taboularioi*) nasıl bir denemeden geçerek bu görevi alabildikleri üzerinde durulmaktadır. Ancak bu görevlerin taşrada da olup olmadığı bilinmez. Son devirde ise Adalet artık işlemez olmuştu. "Hâkimler adaleti satıyor, avukatlar müşterilerine ihanetle kolayca satın alınabiliyorlardı." ve bu rüşvet bazen pek düşük olabiliyordu. Roma ceza hukukunu aynen aktaran Bizans, bunda bazı cezaları hafifletmişti. En önemli cezalar bir kaleye veya manastıra kapatılmak, para cezası, servete el konulması, kırbaçlanmak ve nadir hallerde ölüm cezası idi. A. Guillou nedense Bizans'da pek yaygın olan gözlemlere mil çekilme ile hadım edilme üzerinde durmamaktadır. Hattâ bu ikinciden hiç bahsetmez. Bizans'da hapisane sadece sorgu ve karara kadar kullanılan yerlerdi. Gerçek tutuklu yeri manastırlardı.

Diplomasi (s. 157-164)'ye gelince, bu konuda Bizans'ın yabancı memleketlere yolladığı elçiler, oradan gelen elçileri karşılayışı üzerinde durulur. Bilhassa bu sonunculara Bizansın ihtişam ve zenginliği gösterilerek onları şaşırtmak ön planda gelen bir davranış idi. Bizans yabancı devletler ile evlenme yolu ile bağlantı kurmağa da büyük önem veriyordu. Bu arada bazı devletleri hıristiyan yapmak da diplomasinin baş prensiplerinden idi.

Ordu (s. 164-175) başlangıçta o çevrelerden toplanan sınır muhafız kuvvetleri (*limitanei*) ile büyük arazilerin verdiği önceleri köylülerden, sonraları gönüllülerden meydana gelen seygar kuvvet (*comitatus*)'dan ibaretti. Sonraları barbarlardan toplanan ücretli askerler (*foederati*) ortaya çıkmıştı. Saray muhafız kuvveti (*palatini*) ise yine Barbarlardan toplanmıştı. Yazar bunun arkasından geniş ölçüde subay ve komandan hiyerarşisi hakkında bilgi vermektedir. VII. yüzyılda *thema* denilen ve toprakların askerî-sivil idaresini tek ele veren sistem doğmuştur. Ayrıca geçitlerde ve sınır kalelerinin korunması *kleisourarkoi* ile *akritai* denilen bağımsız kuvvetlere

(uçbeylerine) bırakılmıştı. Ücretli barbar kuvveti içinde ise, Makedonyalılar, Türkler, Hazarlar, Araplar, Franklar vardı, sonraları bunlara Vareng'ler denilen kuzeyliler (İzlandalılar, Danimarka ve Norveçliler) de katılmıştır. XI. yüzyıldan sonra zengin toprak sahipleri köylülerinden asker toplamışlar ise de başarılı olamamışlardır. Bizans donanması IX. yüzyılda 150-200 kadar *dromon* ve hafif gemilerden meydana gelmişti. Gemiciler Anadolu'nun güney-batı bölgesindeki *Kibyrraiotes* temasından toplanıyordu. X. yüzyılda Nikephoros Phokas, Girit'i Araplardan almak için 1000 *dromon*, Rum ateşi atan 200 gemi ve 307 nakliye gemisinden ibaret bir donanma ile harekete geçmiştir. Fakat az sonra donanma da merkeze bağlanmış ve ihmale uğramıştır. Son Bizans devrinde XIII. yüzyıl sonlarında az bir canlılık gösteren donanma, masrafları kıstak için tamamen ihmal edilmiş, gemiler çürüyerek batmış ve hattâ işsiz kalan denizciler Bizans'ın düşmanı olan Latinler ile Türklerin hizmetine girmişlerdir.

Kilise'ye gelince (s. 175-195) bu VI. yüzyıldan itibaren beş Patrikliğe sahipti. İki Roma olarak kabul ediliyor, ikinciliği İstanbul alıyordu. Ötekiler ise sırası ile İskenderiye, Antakya ve Kudüs idi. İstanbul'un IV. yüzyılda otuz kadar metropolitliği vardı. Zamanla bu makamın yetki sınırları genişlemiş fakat Bizans İmparatorluğunun sınırlarının ufalması ile de azalmıştır. Bu arada bazı memleketlerde *autokephal* kendi kendisini idare eden kiliseler doğmuştur. İskenderiye Patrikliği uzun süre hukuk bakımından en yetkili, disiplinli, kudretli ve zengin olan makam durumunu korumuştur. Sonraları bu hal İslâmiyetin yayılışının arkasından Jakobit (Süryânî Kadîm) veya monophysit kilisesinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Antakya patrikliği ise çok geniş bir sahaya sahip olmasına rağmen dağınık ve en çok rafizililere sahip teşkilât durumunu göstermiştir. Montanizm, Manikeizm ve Nestorianizm burada çıkmış ve yayılmıştır. Kudüs Patrikliği dar sınırlı olmasına karşılık kuvvetli bir prestije sahipti. Bu kilise teşkilâtlarının Guillo'u'ya göre en önemli tarafları manastırların çoğalmasını kolaylaştırmış olmalarıdır. İstanbul Patrikliği IV. yüzyılda 450 kadar piskoposluğa sahip otuz kadar metropolitliği idare ediyordu. Sonraları bu sayı iyice düşmüş ve XV. yüzyılda 67 sayısına inmiştir. Yazar, burada üzerinde durulması gereken bir konuyu sadece bir cümle ile anmaktadır. Bu da, bu sıralarda artık Bizansın elinden çıkmış ve hattâ uzun yıllardır tamamen boşalmış merkezlerin piskoposluğunun sadece ünvan olarak hâlâ verilmesidir. Meselâ en azından IX. yüzyıldanberi hiç bir insanın yaşamadığı Side'nin metropolitliği bu devirde dahi var gözükmektedir. İstanbul Patrikhanesi bu geleneği, "mansıpsız tevcih" suretiyle bugün hâlâ sürdürmektedir. Bizim görüşümüze göre bu konu, bir yerin tarihçesi üzerinde çalışıldığında daima dikkate alınması gerektiğinden oldukça önemli bir durumdur¹⁸. Daha etraflı olarak ele alınması yerinde olurdu. Yazar bu genel bilgilerden sonra İstanbul Patriklik makamında bulunanların yetişmelerini ve kültür durumlarını özetlemektedir. Bu bölümün sonunda da Bizans çeşitli yaşayışının esasları hakkında bilgi verilir.

¹⁸ H. Gelzer, *Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatum-ein Beitrag zur byzantinischen Kirchen-und Verwaltungs-geschichte,*" Abh. der k. bayer. Akademie der Wiss. I. Cl. XXI. Bd. III. Abth." München 1901, de çeşitli tarihlere ait bu listeler bulunmaktadır.

Dördüncü bölümde (s. 197-242) Bizans topluluğunun ana çizgileri ortaya konulmuştur (Sosyete). Bu toplulukta *esirler* ve *Romalılar* vardı ve esirlerin durumları hiç de iyi sayılmazdı. Kanunlar ve Kilise'nin prensipleri gerçeklere tamamen aykırı kalıyordu. Esirlerin hadım edilmelerine gelince, o çağlarda ancak yüzde üç nisbetinde bu ameliyattan sağ kurtulabilen hadımlar, daha VI. yüzyılda İustinianos'un yasaklamasına ve VI. Leon (886-912)'un bir kanunun başında şiddetle karşı çıkmasına rağmen devam etmiştir. Hadımlar Bizans sarayının en önemli unsuru olmuş ve bir çok görevler onlara verilmiştir. Bunların aralarında patrikliğe yükselenler olduğu gibi ordunun Başkomutanlığı mevkiine erişenler de çıkmıştır. Hadımlar ancak Bizans İmparatorluğunun son devrinde, XIII. yüzyıldan itibaren önemlerini kaybederler. Ancak Guillou'ya göre sayıları hayli yüksek olan bu hadımların özel konaklardaki durumları gibi nereden devşirildikleri de bilinmez.

Cemiyet ise idare edenler ve edilenler olarak ikiye ayrılmıştı. Kudretliler, idareciler ve zenginlerden zayıflar ise fakirler, şehir halkı, zenaatkâr veya esnaf ile köylülerden meydana geliyordu (s. 203). Ancak idareci sınıfı zaman zaman aşağıdan gelen baskılarla yenileniyordu. Bizans, XII. yüzyılda Batı'nın yüksek tabaka hiyerarşisine ve devamlılığına şaşıyordu. Bizans'da en alt tabakadan bir kimsenin yükselmesi mümkündür. Nitekim II. Mikhael (820-829) en aşağıdan yükselmiş hattâ idama mahkûm edilmişken Noel yortusu yüzünden cezası infaz edilmemiş bir askerdi. I. Basileios bir köylü ve seyis, IV. Mikhael bir sarraf idi. Yüksek memurlar arasında da garip menşeli kişiler vardı. Bunların en karakteristik örneği Arap asıllı Samonas'dır. Ancak soylular sınıfı X-XII. yüzyıllarda belirmeğe başlar. Bunların arasında taşra soylularının, sahip oldukları geniş araziler ve toplayabildikleri asker sayısı bakımından büyük önemleri olmuştur. Fakat bu büyük arazi sahibi aileler, bir siyasi olaya karıştıkları takdirde tarihte bilinirler; Kırşehir bölgesinden *Argyroi*, Tortum-Oltu bölgesinde *Kekamanoi*, İtalya'da *Melai* aileleri gibi X. yüzyıl sonlarında II. Basileios bir reform yaparak uzun yıllardır devleti ellerinde tutan arazi sahibi soyluların nüfuzunu kırıp, içlerinde pek çok yabancı da olan asker soylular sınıfını yarattı. Bununla birlikte bir bürokratlar aristokrasisi de doğmuş oldu ki, bunların en tipik örneği Mikhael Psellos'dur. Bu durum başkent ve taşra aristokrasilerini karşı karşıya getirdi. XI. yüzyıl sonunda ise iktidar Komnenos'lar etrafında toplananların elinde oldu. Her mevki bu aileye mensup olanların tekelinde idi. Son devirde ise Palaiologos'lar büyük aristokrasiyi tuttu. Başkent İstanbul dışındaki öğretim hakkında ise hiç bir şey bilinmez. Sanatkâr ve yazarlar ancak belirli kimseleri övdükleri, onlara hizmet ettiklerinde bir şeyler elde ediyorlardı. Ticaret ise tam bir devlet merkeziyetçiliği yüzünden sıkı sıkıya bağlanmıştı. Nitekim XII. yüzyıldan itibaren Bizans'daki İtalyan tüccarları iktisaden daha ileri geçmişler hattâ tamamen hâkim olmuşlardır. Orta sınıf ise yaşantısına yetecek derecede ekip biçiyor, veya işiyle uğraşiyor, geri kalan vaktini boş olarak geçiriyordu. En fakirler ise İmparator ve ileri gelenlerin yardımı ile yaşıyordu. İmparatorlar ekmeğin fiatını daima alçakta tutmağa çalışıyorlardı. Şehirliler tarafından daima hakir görülen köylüler memleketin yiyeceğini sağlamalarına, gemilerini ve kalelerini yapmalarına rağmen vergi görevlilerinin devamlı korkusu içinde yaşıyorlardı. Hattâ o kadar ki, gelecekleri haberi duyulduğunda bütün bir köy halkı çevredeki dağlara kaçıp saklanıyorlardı.

Bizans'da aile esasları Roma'dan gelmişti. Komşuluk hukuku da kuvvetli idi. Komşu komşusunun odununu keser, sürüsünü otlatır, meyvasını devşirirdi. Zenaat sahipleri de Loncalar halinde toplanmıştı. Fakat atölyelerin bir kısım ürünü Devlete ait olur, bazı atölyeler ise sadece Devlet'e çalışırdı. Bu lonca sisteminin ne vakte kadar yaşadığı bilinmemektedir. Fakat esnaf ve sanatkârlar üzerinde Devlet'in kontrolü Bizans'ın sonuna kadar sürmüştür.

Şehir, eşraf ve metropolitte meydana gelen bir meclis tarafından yönetiliyordu. Gerektiğinde şehir halkı, milis kuvveti gibi şehir savunmasına katılıyordu. Bunun dışında manastırlar ve etnik azınlık toplulukları da vardı. Bizans bu sonuncuları "Romalılaştırmaya" çabalıyordu. Gençlere fazla bir hak tanımayan bu cemiyette, dinî yortu günleri hayatın büyük bir kısmını kaplıyordu. İmparator Manuel Komnenos'un 1166 tarihli bir fermanı, dinî tatil günlerini 115 kadar olarak gösterir. Takvim ve günlerin içindeki vakitler hakkında bilgi veren Guillou, halkın eğlencelerine de kısaca temas etmektedir. Elbise modası hakkında bilinenler yetersizdir. Ancak elbise nesilden nesile geçen bir kapitaldi ve pahalı idi. Kadın evinde kapalı ve ev işleri ile uğraşır, erkek ise dışarıdadır. Bizanslı dinî geleneklere sıkı sıkıya bağlı olduğundan her sorunun çözümünü kutsal kitapda aramakta idi.

İktisat'a ayrılan beşinci bölümde (s. 243-316), Bizanslıların bu husustaki görüşlerini Toprak, güneş ve havanın Tanrıya ait olduğu ve onun da bunların eşit dağıtımını yeryüzündeki temsilcisi olan İmparatora bıraktığına inandıkları ile başlar. Toprak devletindir. Fakat o bunları vergi veya vergi karşılığı olmaksızın bırakabilir. Bunun için işleyenler suçlu olursa, ellerinden kolayca topraklarını alabilir. Bizansın toprakla uğraşan halkının sayısı bilinmemektedir. VIII-XV. yüzyıllar arasında 15-20 milyon denilmesi hiç bir dayanağı olmayan bir tahmindir. IX. yüzyıldan itibaren Bizans köylerinin devamlı ormanları yaktıkları veya kestikleri bilinir. Doğum nisbeti yüksek olmakla beraber çocuk yaşta ölüm fazla idi. Başlıca gıda, zeytinyağı, sebze, taze veya kurutulmuş balık, şarap, çeşitli hububattan yapılan ekmek idi. Domuz eti ile av etleri ise sadece varlıklılara mahsusdu. Meyva ise az idi. Protein azlığı bir çok hastalıklara yol açıyordu. Bazı büyük aileleri tarih içinde takip edince, ölümün çokluğu ve ailenin bir kaç kuşakta sönüşü dikkati çeker. I. Aleksios (1081-1118)'un söylediğine göre pek az Bizanslı altmışına erişiyordu. Yalnız inzivada yaşayan keşişler, sekseni, doksanı buluyorlardı. Esirler tarafından büyük arazi sahipleri adına işlenen toprak sistemi, VII. yüzyıldan itibaren ikiye ayrılmış bir durum gösterir. Bir tarafta imtiyazlı soyluların sahip oldukları geniş topraklar, bir tarafta ise köylerde yaşayan "bağımsız" rençberler vardır. Fakat bu sonuncuların gittikçe erimesine karşı X. yüzyıldan itibaren tedbirler alınmak istenmiş, fakat XI. yüzyılda "bağımsız" köylülerin çok azalmasına karşılık, "bağımlı" köylüler ile büyük arazi sahipleri artmıştır. Köylerin düzeni hakkında bilhassa Suriye'de bazı bilgiler vardır. Büyük arazilerin düzeni pek bilinmez. Yalnız Batı Anadolu'da Miletos yakınında Baris'de VII. Mikhael'in kardeşi Andronikos Dukas'a bağışlanan çiftliğinin envanteri günümüze kadar gelmiştir. Burada bir kilise, bir hamam, büyük bir çiftlik evi, bağlar, meyva bahçeleri, içinde meyva ağaçları olan çayır, bostanlar, tarlalar ile üstü kubbeli dört sütunlu büyük bir salonu ve etrafında dört odası ile çepçevre mermer döşeli teraslı bir köşkü vardır. Ancak bu geniş çiftliğin bir çok kısımları harap ve işlenmez durumda olduğundan vergilenecek kısmı sadece yarısıdır.

Komnenos'ların XII. yüzyılda orduyu güçlendirmek için aldıkları tedbirler, vergileri önceye nisbetle daha yükseltmiştir. Büyük arazilere sahip özel veya kilise mensupları imtiyazlı olduklarından vergi memurları bu topraklara giremiyor, sadece ufaklardan gelir topluyordu. Bu da zenginleri ve kiliseyi daha da varlıklı yaparken Devlet maliyesini zayıflatmıştır. Bizans bunun üzerine yeni bir iktisat ve maliye sistemi kurmuştur. *Pronoia* denilen bu formüle göre, askerlik hizmetine karşılık bir gelir sağlanmıştır. Bu gelir topraktan veya deniz ürünleri veya tuzlardan da olabilir. Her mülk sahibi geliri nisbetinde asker hazırlamağa mecburdur. 1367'de kilise arazilerine Devlet'in sahip çıkması kabul edilmiştir. Çökmekte olan İmparatorluğun son yüzyıllarında çok zengin toprak sahipleri vardı. Nitekim Theodoros Metokhites ve İoannes Kantakuzenos bunlardandır. Bu sonuncunun XIV. yüzyıl ortasında, 50000 sığırı, 1000 çift hayvanı, 1500 atı, 200 devesi, 300 katırı, 500 eşeği, 50000 domuzu ve 70000 baş koyunu vardı. Guillou'ya göre bu durum Devlet'i, başlıca gelir kaynaklarından tecrit etmişti. En fazla gelir getiren topraklar "bağımlı" köylülerin işledikleridir. Bu yüzden de bunların yerlerinden ayrılmaları çok kısıtlanmıştır. Şehirlerin kuruluşu ise çeşitli yollardan olmuştur. Bunların bir kısmı antik şehirlerin devamıdır. Bazıları ise bir imparator tarafından yaratılmıştır ve kendi adı verilmiştir. Bazıları ise kutsal bir ziyaret yerinin etrafında doğmuştur. Bazı şehirlerin bir kalenin eteğinde ekonomik şartlar tarafından yaratılmıştır. Nihayet sonuncu bir kuruluş şekli ise ticaret merkezi olan ziraat köyleridir. Guillou bundan sonra Bizans'ın başta başkent Byzantion olmak üzere başlıca büyük şehirlerin, Alexandria (= İskenderiye), Antiokheia (= Antakya) ile Edessa (= Urfa), Ephesos (= Efes); Nikaia (= İzmit), Ankyra (= Ankara), Trapezunt (= Trabzon), Thessalonike (= Selânik), Mistra'nın Bizans çağındaki görünüşleri hakkında özet olarak bilgi verir. Şüphesiz bu bölümü arkeolojik araştırmaların ışığında çok daha genişletmek mümkündür.

Endüstri, başta ipekli dokumalar olmak üzere İstanbul'da toplanmıştı. Başka merkezlerde de değişik endüstriler vardı. Bunları devlet satıyordu. Ticaret merkezi ise bilhassa Suriye'nin elden çıkmasından sonra yine İstanbul olmuştur. Uluslararası ticaretin iki aracısı Bizans ticaret donanması ile Bizans parası idi. Bizans altın sikkesi VII. yüzyıldan XI. yüzyıl ortalarına kadar pek az ayar düşüklüğü göstermişti. Fakat III. Nikephoros Botaniates (1078-1081) yıllarında şiddetlenen ayar bozukluğu, VIII. İoannes (1425-1448)'in altın para kestiremez duruma gelmesine kadar varmıştır. XII. yüzyıldan itibaren Bizans'ın malî bir çöküşüne girmesi, zengin İtalyan ticaret şehirlerinin yerleşmesini sağlamıştır. Önce Amalfi, sonra Venedik, 1261'den sonra Cenova Bizansın bütün ithal ve ihraç ticaretini ellerine geçirmişlerdir.

Bizans'da kültür'e ayrılan altıncı ve sonuncu bölüm (s. 317-397)'de Guillou ilk olarak entelektüel tarih üzerinde durmakta ve kitap yazılması konusunu işlemektedir. Önceleri deri üzerine yazılan kitaplar sonraları Çinden kâğıdı öğrenen Araplar eliyle, VIII. yüzyıldan itibaren Bizans'da da kâğıd üzerine yazılmağa başlanmıştır. Belki de Bizans'da kâğıda verilen *bambykinon* adı, Arap âleminde kâğıt piyasasının en büyük merkezi olan Bambyke (= Menbiç)'den gelmektedir. Bizans İmparatorluğu resmî fermanlarında, doğudan ithal edilen kâğıt kalitesinin düşmesi üzerine XIII. yüzyıldan itibaren yeniden parşömene dönmüş, kâğıt sadece önemsiz belgelerde kullanılır olmuştur. Bundan sonra Bizans yazıları yalnız Batı ve bilhassa

İtalya'dan ithal edilen kâğıtlar üzerine yazılmıştır. Bizans'da yazının yalnız *Kalamos* denilen kamyş kalemlerle yazıldığı sanılır. Bir defa kullanılan parşömenlerin ise, yazıları silinip veya kazındıktan sonra tekrar yazılar ile kaplandıkları görülmüştür (*palimpsest*). Böylece üç defa kullanılmış parşömenler vardır. Bizanslılar *oncial* denen büyük harfler ile veya küçük harflerle elyazmalarını meydana getirmişlerdir. Yüzyıllara göre Bizans hattı değişik biçimlere bürünmüştür. En eski minüskul yazılı elyazma şimdi Leningrad'da olan 835'de İstanbul'da Stoudios manastırında yazılmış bir İncil'dir. Şüphesiz yazmalarda ayrıca tezhipçiler, altın yıldızla baş harfleri yazan *khrysographos*'lar ve minyatürcüler de çalışmışlardır. İmparatorluğun büyük bir yazı atölyesinde ilk Devlet kütüphanesi için eski metinler yazılıyordu. Kendisi de büyük bir yazar ve aydın olan İmparator Julianus (361-363)'un da özel koleksiyonuna katılarak zenginleşen bu kütüphane 475 veya 476'da yanmıştır. Ancak IX. yüzyılda bir saray kütüphanesinin varlığı ortaya çıkmıştır. Burada Herodot ve Thukydidés gibi eski tarihçilerin yazıları, ziraat, askerlik, tıp, veterinerlik metinleri yanında, rüya tabirleri, hurafe vs. kitapları da bulunuyordu. Bu koleksiyonun da 1204'de dağıldığı sanılır. Patrikhanenin de eski *synod* kararları ile patristik yayınlardan meydana gelmiş kütüphanesi vardı. En zengin özel koleksiyon, Kayseri metropoliti Arethas'a aitti. Elyazmaların maliyeti ise çok yüksekti.

Öğretim daha çok erkek çocuklara (XII. yüzyıla kadar) mahsusdu. Orta öğretimde genellikle sivil, asker veya din görevlileri ile büyük toprak sahiplerinin ve zengin tüccarların çocukları tercih ediliyordu. Herhalde öğretim pek yaygın değildi. İstanbul'da X. yüzyılda ancak toplam 200-300 öğrenciye ders veren on kadar okul bulunuyordu. Öğretim'in esasını eski Antik Yunan yazarlarının metinlerinin okunması ve açıklanması teşkil ediyor; genellikle eski yazarların metinlerini taklit eden yazıların öğrenilmesine gayret gösteriliyordu. Yabancı dillere ilgi ise ancak XIII. yüzyıldan sonra gösterilmiştir. Orta öğretimin gayesi devlet memuru yetiştirmektir. Fakat Bizans öğretimi XIII. yüzyıla kadar sıkı sıkıya İlkçağ Yunan dil ve edebiyatına bağlı kalmış ve onu sürdürmeğe çabalamıştır. 425'de II. Theodosius tarafından kurulan ve *Auditorium* denilen yüksek okul kısa bir süre yaşamış, sonra zaman zaman benzeri öğretim kurulları meydana getirilmiştir. Bunların en önemlisi 1045'de kurulan hukuk ve felsefe yüksek okullarıdır. Bu öğretimin meydana getirdiği teolojik edebiyat hayli zengin olmuş ve profan ile ilmi yazılarda da kuvvetle baskısını göstermiştir. Bizans tarihçiliği iki çeşittir: birincisi bir hükümdarın veya bir devrin tarihini anlatır ve bu tarihlerde hep bir hükümdarı veya sülâleyi yüceltmek ön planda gelir (Konstantin Porphyrogennetos'un babasının hayatı, Mikhael Psellos, Attaleiates, Kinnamos gibi); ikincisi ise dünya kronikleridir. Bu sonuncularda Ortodoks inancının Tanrıdan gelen bir ilhâm olduğu ve Bizans dünyasının bunun somut belirtisi olduğu anlatılmağa çalışılır. Malalas, Khronikon Paskhale, Theohanes, Skylitzes, Ioannes gibi. Birinci çeşit tarihlerin üslûplarının çok süslü olmasına karşılık, bu ikinciler de üslûp daha gösterişsizdir.

Bizans edebiyatında coğrafya kolunun çok fakir oluşuna karşılık hitabet (*vâaz*) türü çok zengindir. Felsefede de orijinal eser pek azdır. Buna karşılık klâsik Yunan edebiyatını kritik ve açıklamaları çok geniş bir yer tutar. Şiirde de dini konuların yanında, kiliselerin veya savaşların tasviri görülür. Şiirde en iyi eserler hayvanları konuşturmak suretiyle hiciv dalında verilmiştir. En tanınmış manzum eser ise

içinde bir gerçek öz olan Digenis Akritas destanıdır. Halk dilindeki aşk romanlarının çoğu İtalyancadan çevrilmiştir. Bizans'ın ilim ve fen dallarındaki yazılarında eskiye nazaran bir yenilik ve ilerleme görülmez. Genellikle bunlar İlkçağ yazarlarının eserlerinin tekrarlanmasından ibarettir. Hayvanlar biliminin (Zooloji) oldukça iyi olmasına karşılık bitkiler (Botanik) pek fazla ilgi uyandırmamıştır. Buna karşılık pek çok sayıda tıp ve eczacılık kitapları yazılmıştır. Bu sonuncularda Bizanslıların klâsik eczacılık bilgilerine İslâm ve doğu kültürlerinden alınmış bilgileri de kattıkları görülür.

Sanat ile ilgili sahifelerde çok açık bir ayırım yapılmadığından konular birbirine bağlı olarak sunulmaktadır. *İkonografya* bölümü içinde Bizans resim sanatı özetlenmektedir. Günlük yaşantı ile ilgili eşya hakkındaki bölümde ise ilkçağın bazı teknik bilgilerinin Bizans'da ne dereceye kadar sürdürüldüğünün bilinmediği belirtilmektedir (s. 370). Bu görüş doğrudur, nitekim Roma çağında çok yaygın olan cam eşya sanayiinin Bizans'daki durumu hakkında fazla bir şey bilinmez. Biz de evvelce bu konuya işaret ederek ham maddesi cam olan mozaığın bu kadar çok kullanıldığı Bizans'da, cam fırınlarının bulunmayışının şaşırtıcı olduğunu söylemiştik¹⁹. Bizans döşeme mozaiklerinde bin yılından sonra görülmemiş bir zenginliğe sahip olan renkli taşların kesilmesi suretiyle yapılan döşeme süslemesinin de çok ileri bir taş kesme ve biçimlendirme tekniğini gerektirdiği de hatıra gelir. Mimarî ise görüşümüze göre son derecede kısa bir şekilde ele alınmış (s. 371-378) ve bunun ana tipleri ve bölgelere göre gösterdikleri teknik farklar ve özellikler üzerinde yeteri kadar durulmamıştır. Böylece Bizans'ın her şeyini etraflı surette ortaya koyan bu kitapta sanat tarihinin başka bölümlere nazaran çok eksik kaldığı dikkati çeker. Bir dereceye kadar resimler ve bunların açıklamaları her eksikliği karşılamakta ise de, yine de bu bölüm doyurucu bir sentez olmamaktadır.

Bu bölümün son konuları hislerin tarihçesidir (s. 378-397). Burada Guillou sembolleri, güzelliği, inancı, ibadeti; halk inanışlarını ele almakta ve Bizanslı için bu kavramların önemine işaret etmektedir. Bizanslının bilhassa inancına çok bağlı bir insan olduğu hususu üzerinde durmaktadır. Son bir sonuç bölümünde (s. 399-402) bu kalın ciltteki düşüncelerini komprime haline getirerek okuyucuya sunmaktadır.

Guillou'nun bu kalın kitabının sonunda 14 haritadan meydana gelen bir "Bizans dünyası atlası" yer almıştır. Fakat bu haritalarda başlıca bir kaç eksiklik dikkati çeker; bilhassa Anadolu'da eski şehir ve kasabalar yeteri kadar geniş ölçüde belirtilmemiştir. Ayrıca Bizans idari ve askerî sisteminin esasını teşkil eden *thema*'ların da bu haritada işaretlenmesi yerinde olurdu. Marmara bölgesini gösteren haritada (no. 11) ise, hiç bir eski yer adı yazılmamış, haritada yalnız bugünkü yer adları yer almıştır. Her ne kadar kitabın başlarında *thema*'ları gösteren ve eski yer adlarını belirten haritalar var ise de (s. 34-37) bunları bugünkü bir haritaya intibak ettirmek çok zor olmaktadır. Şüphesiz bazı ana ulaşım yollarının da gösterilmesi doğru olurdu. Önemlice bir bölüm teşkil eden (s. 448-521), "Kronolojik listeler" ise siyaset olaylarını, dinî olayları, kültür hayatını, İran ve İslâm âlemi, Slav âlemi ve

¹⁹ S. Eyice, *La verrerie en Turquie de l'époque byzantine à l'époque turque* "Annales du 4e Congrès des Journées Internationales du Verre" Liège 1968, s. 163.

Batı ile senkronize cedveller halinde tarih sırasına göre ortaya koymaktadır. Etraflı bir sözlük (s. 525-583), has adların, Bizans terimlerini ve bazı ünvanların özet halinde açıklamalarını verir. Kitap bir bibliyografya (s. 593-605) ve resimler cedveli (s. 607-615) ile sona ermektedir. Bibliyografya'nın daha açık alt başlıklar ile ayrılarak konulara göre düzenlenmesi belki daha doğru olurdu. Kitabı süsleyen sekizi renkli ve 206'sı siyah-beyaz fotoğraf ise metin dışı ayrı formlar halinde metin arasına serpiştirilmiş, bunların oldukça etraflı açıklamaları da her resim formasının önünde ve arkasında verilmiştir. Çok güzel çekilmiş olan bu fotoğrafların bir çoğu Bizans devri anıt ve eserlerini alışılmamış açılardan tanıtmaktadır. Nitekim İstanbul surlarının, Filistin'de Hagios Sabas manastırının, veya Külek boğazının havadan çekilmiş fotoları bu hususta örnek gösterilebilir. Bazı minyatürlerden alınan detaylar da agrandisman olarak Bizans sosyal hayatına dair ilgi çekici sahneler ortaya koymaktadır. Bir Bizans vergi memurunun haşin ifade ile mazlum edalı mükelleflerden vergi toplayışı ve bunu ödeyemeyenlerin herhalde angaryaya koşulmak üzere boyunlarından iplerle birbirlerine bağlanması dikkate değer bir örnektir (res. 37). Skylitzes minyatürlerinden alınan bir sahnede de (res. 59). İmparator olan Basileios'u ziyarete gelen dul zengin Danielis'in tahtirevan ile Patras'dan İstanbul'a nasıl seyahat yaptığı görülür ki, kıyafetler ve yaşantı bakımından önemlidir. Aynı şey balıkçıları (res. 91) ve gemi kalafatçıları (res. 92), hekime başvuran hastaları (res. 119) ve okulu (res. 120) gösteren minyatürler için de söylenebilir. Bazı ilmi kitaplardan alınan tıp ve teknik resimler de pek sık rastlanmayan sahneleri ortaya koyarlar. Bunlar arasında bir omur ilik çıkığının düzeltilmesi (res. 121), anatomi (res. 126), bir mancınık (res. 124) gibi minyatürler dikkati çeker. Dinî resimlerden, günahkârların ahrette eziyeti (res. 170) de değişik bir sahne olarak görülür. Resimlerden, bir tanesinin (res. 196) gerçekten Bizans asıllı bir eşyayı gösterdiğinde şüphemiz vardır. Bu Leningrad'da *Ermitage*'da olan ve Kırım'da Kubicin'de bulunmuş bir testidir. Üzerinde *sgraffito* tekniğinde işlenmiş kanatlı ve taçlı, çekik gözlü figür (simurg?) o kadar islâmî hattâ Selçuklu üslûbundadır ki, bunun bir Bizans eseri olduğuna pek ihtimal verilemez²⁰.

Bazı türkçe adların yazılışları hususunda düzenlenmesini gerekli gördüğümüz bir kaç noktaya da işaret etmek isteriz. Genellikle Türkiye'deki yer adları bugünkü okunuşuna göre yazılmakla beraber bazı aksaklıklar da dikkate takılmaktadır. Nitekim s. 61'de İstrandscha Dag=İstranca dağı, Hebeli=Heybeli, Yasi=Yassı, s. 79'da Edrémid=Edremit, Alashéhir=Alaşehir, s. 80'de Kaisarich=Kayseri, Kerschéhîr=Kırşehir, s. 206'da Tchourouk=Çoruh, Olty-Tchai=Oltu çay, s. 367'de Kilisse Camii=Kilise camii, vs. bu hususta misal gösterilebilir. s. 136'daki Python herhalde Pythia olmalıdır. s. 161'deki Zachas'ın da aslında Çaka olduğuna

²⁰ Bank'ın Leningrad'da Ermitage müzesindeki Bizans koleksiyonu kataloğundan alınan bu resim ve açıklaması, bizim görüşümüze göre hatalıdır. Eser üstündeki desen bakımından tam Selçuklu karakteri göstermektedir. Kırım'dan 1915'de getirilen ve XIII. yüzyıl eseri olarak tarihlendirilen bu sürahi (Ermitage, no. X, 352) hakkında kşl. Alice Bank, *Byzantine Art in Collections of the USSR*, Leningrad-Moscow, tz. res. 240 (renkli), aynı eserin fransızcası da vardır *L'art byzantin dans les musées de l'Union Soviétique*, Leningrad 1977.

sanıyoruz. Antalya veya Tortum türkçe yazılışları ile yer alırken, diğer adların fransız imlâsına bağlanmaları lüzumsuzdur. s. 281'de resim 14'ün altındaki Kalenderhane de Kalenderhane olmalı ve bu adın arkasından gelen soru işareti yersiz olup, herhalde aynı binanın Bizans çağındaki adı olan Akataleptos'un arkasına alınmalıdır. Bu eski kilisenin Türk devrindeki adı hususunda şüphe yoktur fakat Bizans devrindeki adı tam aydınlığa kavuşmamıştır. s. 62'de Boğaziçi'nin genişliği için 3-4 km. denilmektedir ki, fazladır. Boğaziçi en geniş yerinde bile 4 km. yi bulmaz. Bu ve bunun gibi bazı küçük aksaklıkların kitabın ikinci baskısında giderilmesi yerinde olacaktır.

A. Guillou'nun Bizans medeniyeti hakkındaki bu güzel ve kalın kitabı şimdiye kadar bu konuda yapılanların en etraflı ve tam olanıdır. Bu kitap Bizans Medeniyetinin her daldaki varlığını tanımak isteyen okuyucuya özlü ve gerektiğinde olaylar, örnekler ile bezenmiş bilgiler sunmaktadır. Bu durum kitaba, bütün korkutucu hacmine rağmen zevkle okunur bir karakter vermiştir. Yalnız bibliyografya'nın her bölümün sonuna konması veya hiç değilse bölümlere göre başlıklarla ayrılarak yazılması daha faydalı olurdu. Kitabın sanat tarihi sayfelerinin de pek yeterli olduğu söylenemez. Fakat genellikle Guillou'nun *Bizans Medeniyeti*, ağır ilmi gösterişlerden kaçınan bir Bizans ansiklopedisi görünümündedir. Kitabı zenginleştiren resimlerin ilgili metin bölümlerinin arasına etraflı açıklamalar ile birlikte sokulmuş olması da, onun bu "ansiklopedik" karakterini daha belirli yapmaktadır. Bu bakımdan bu kitap yalnız genel medeniyet tarihlerine ilgi duyanların değil, fakat bilhassa Bizans ile yakın ilişkileri olan çevre medeniyetleri ile uğraşanlara çok yararlı olacaktır.

Prof. Dr. SEMAVİ EYİCE

1977 YILININ İLK YARISINDA KİTAPLIĞIMIZA GELEN KİTAP VE DERGİLER

A. KİTAPLAR

- AALTO, PENTTI: *Oriental studies in Finland 1818-1918*. Helsinki 1971 Tilgmann. 174 s. 1 hr. 8° (A. IV/1354).
- ABBAS İKBAL: *Vezeret der Ahd-ı Selâtin-i Buzurg-i Selçukî*. Tahran 1338. 361 s. 8° (A. IV/459).
- ABD AR-RAŞİD AL-BAKUVİ: *Kitap Talhis al-Acar ba Adja 'İb al-Malik al-Kahhar*. Yay.: Z. M. Bunyatova. Moskova 1971 Izdat. Nauka. 162+192 s. = Akademiya Nauk Azerbaycan SSR. 8° (B/7725).
- ABESÇİ, ELIAS: *Etat actuel de l'Empire Ottoman. 2 cild birarada*. Paris 1792 Chez La-villette. 8° (A. IV/1111).
- Actes de la Conférence de Montreux 22 juin-20 juillet 1936. Compte rendu des séances plénières et procès-verbal des débats du Comité Technique*. (Belgique) 1936 Imprimé par H. Vaillant-Carmanne S. A. 310 s. 4° (B/7665).
- ADAMOVA, E. A: *Razdel Aziatskoy Turtsig po sekretnim dokumentam bivşego ministerstva inostrannih del*. Moskova 1924 Izdat: Lit. Izdata Narkom Inostrannih del. 383 s. 4° (B/7770).
- ADELMAN, CHARLES MARTIN: *Cpyro-Geometric pottery: Refinements in Classification*. Göteborg 1976 SIMA. XVIII+143 s. 34 pl. = Studies in Mediterranean Archaeology Vol. XLVII 4° (B/7652).
- AFANASJEVA, V: *Mündlich überlieferte Dichtung (Oral Poetry) und schriftliche Literatur in Mesopotamien*. Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungarica. XXII. I-4 (1974)'den ayrı bs. s. 121-135 8° (A. IV/1030).
- AL-AFLAKİ, AL-'ARİFİ ŞAMS AL DIN AHMED: *Manakib al-Arifin. 2 Cilt. Gözden geçirilmiş 2. bs*. Yay.: Tahsin Yazıcı. Ankara 1976 T. T. K. Basımevi = Türk Tarih Kurumu Yay. III. Dizi-Sa. 3b. 8° (A. II/4230-2. bs.)
- Afrasiab*. Yay.: Ş. S. Taşhocæv - G. Gulyamov. Taşkent 1974/Izdat. FAN Özbeksoy SSR. 8° (A. IV/1031).
- AFSHAR, F. A: *Tunceli-Bingöl bölgesi jeolojisi*. Maden Tetkik ve Arama Enst. dergisi (1965)'den ayrı bs. S. 31-41 2 lev. 4° (B/7714).
- Ak İktisad Ansiklopedisi. 2 Cilt*. İstanbul 1973 Sermet Matbaası. = Ak Yayınları III+480 s. 4° (B/7726).
- Akademiya Nauk Azerbaycanskoy S. S. R. Red: G. B. Abdullayeva. Ştaf Nauçnoy misli*. Baku 1976 Elm. 190 s. 8° (A. IV/852).
- AKÇAKAYALIOĞLU, CİHAT: *Anular ve Belgelerle Atatürk*. Ankara 1976 Gnkur. Basımevi. 11 s. = Gnkur. Harp Tarihi Bşk. Resmî Yay. Konferanslar Serisi No. 2 8° (A. IV/799).

- AKSOY, DOĞ. DR. MUAMMER: *Partizan radyo ve D. P.* Ankara 1960 Ayyıldız Matbaası. 180 s. + XXII s. ek. = Forum Yay., Demokrasi ve D. P. Yayın Serisi Nr. 8. 8° (A. IV/1411).
- AKSOY, ÖMER ASIM: *Atasözleri ve deyimler sözlüğü. 2. Cilt.* Ankara 1976 Üniversite Basımevi. S. 400-968 + 3 = Türk Dil Kurumu Yay: 325/2. 8° (A. III/5743-2).
- AKSOY, ÖMER ASIM: *Gelişen ve özleşen dilimiz. 4. bs. (Genişletmeler ve eklemelerle).* Ankara 1975 Üniversite Basımevi. 111 s. = TDK Yay: 412. 8° (A. IV/220).
- ALDEN, JOHN RICHARD: *The American Revolution 1775-1783.* New York 1954 Harper and Row. XVIII + 294 s. 7 pl. 8° (A. IV/630).
- ALİ: *İstanbul'da elli yıllık önemli olaylar. Önsöz: Tarık Zafer Tunaya.* İstanbul 1976 Sender yayınları. 109 s. 8° (A. IV/795).
- ALİ ŞİR NEVAİ: *Ferhad u Şirin. Yay. Gönül Alpay.* Ankara 1975 Sevinç Matbaası. VIII + 515 s. = Atatürk Üniversitesi Yay. No. 173. 8° (A. IV/942).
- ALIMEN, MARIE - HENRIETTE — MARIE - JOSEPH STEVE: *Vorgeschichte.* Frankfurt 1966 Fischer Taschenbuch Verlag. 399 s. = Fischer Weltgeschichte Bd. 1. 8° (A. IV/1459).
- ALLEG, HENRI: *La Question. Önsöz: Jean-Paul Sartre. Çev.: A. Bilgi.* Ankara 1959 Kültür Matbaası. 48 s. 8° (A. IV/687).
- ALPAR, İHSAN ALİ: *Anı. Kahraman Türk Silahlı kuvvetlerimizde (55 yıl, 11 ay).* İstanbul Nilüfer Matbaası. 232 s. 8° (A. IV/825).
- ALSAÇ, ÜSTÜN: *Türkiye'deki mimarlık düşüncesinin Cumhuriyet dönemindeki evrimi.* Trabzon 1976 KTÜ. Baskı Atelyesi. VII + 369 s. 8° (A. IV/1056).
- ALSCHER, LUDGER: *Griechische Plastik. 2 Cilt. 1 ks: Archaisk und die Wandlung zur Klassik.* Berlin 1961 Veb Deutscher Verlag der Wissenschaften. 292 s. 73 pl. 6 lev. 8° (A. IV/1142).
- ALSTER, BENDT: *Dumuzi's dream. Aspects of oral poetry in a sumerian Myth.* Copenhagen 1972 Akademisk Forlag. 162 s. = Mesopotamia Copenhagen Studies in Assyriology Vol. 1 8° (A. IV/1269).
- ALTAN, ÇETİN: *Taş. Gerçekçi bir yazarın notları.* İstanbul 1964 İstanbul Matbaası. 119 s. 2 Gazete kupürü = Devrimci Yayınlar Kooperatifi Kitapları: 3. 8° (A. IV/1313).
- ALTINAY, AHMET REFİK: *Tarih öğreniyorum.* İstanbul 1965 Kanaat Yay. 64 s. = Yardımcı İlkokul Ders Kitapları Serisi: I. 8° (A. IV/1294).
- Die Altorientalischen Reiche. Yay.: Elena Cassin - Jean Bottéro - Jean Vercoutter.* Frankfurt 1965/1967 Fischer Taschenbuch Verlag = Fischer Weltgeschichte 2, 3, 4. 8° (A. III/9292).
- AMİET, PIERRE: *Les ivoires Achéménides de Suse.* Syrie XLIX, (1972)'den ayrı bs. S. 167-337 2 pl. 4° (B/7733).
- AMONIVA, R. H: *Agrarnaya politika Sovetskou Vlastiv Uzbekistane (1917-1920).* Taşkent 1963 Izdat. Akademiya Nauk Uzbekskoy. 344 s. 8° (A. IV/172).
- Anadolu. Revue des études d'archaeologie et d'archaologie et d'histoire en Turquie. 3 Cilt.* Paris 1952 E. De Boccard. = Etudes Orientales X, XII, XIV 8° (A. IV/1456).
- AND, METİN: *La peinture miniature Turque.* Ankara 1976 Dönmez Ofset. 122 s. 8° (A. IV/909).

- AND, METİN: *Osmanlı tiyatrosu. Kuruluşu, gelişimi, katkısı*. Ankara 1976 Üniversite Basımevi. 292 s. = AÜDTCF Yay. No. 258 8° (A. IV/1106).
- ANDREAE, BERNARD: *Motivgeschichtliche Untersuchungen zu den römischen Schlachtsarkophagen*. Roma 1973 "L'Erma" di Bretschneider. 112 s. 2 pl. 8° (A. IV/1143).
- ANDREJEVIÇ, ANDREJ: *Aladza Mosquea a Foça*. Beograd 1972. 103 s. 22 pl. = Faculte de Philosophie inst. d'Hist. de l'Art, 4° (B/7717).
- Anlässlich der Ehrung für Walter Markov und Albert M. Soboul am 4. Oktober 1974*. Berlin 1976 Akademie-Verlag. 38 s. = Sitzungs b. d. Ak. d. Wiss. d. DDR Gesselsch. Jahrg. 1975 Nr. 13/G 8° (A. IV/760).
- ANTONIE, ANDRÉ: *Chez les Turcs. Önsöz: Metin And*. Ankara 1965 Doğu Matbaası. 75 s. 8° (A. IV/1299).
- ANTONOV, N. K.: *Leksii po Turkologii*. 1976 Izdat. Yakutsk. 63 s. = Yakutskiy Gosudarstvenniy Universitet. 8° (A. IV/853).
- Arabskie Strani. Istoriya ekonomika*. Moskova 1974 Izdat. Nauka. 207 s. 8° (A. IV/886).
- ARAN, M. SADIK: *İran Türkleri*. İstanbul 1942 Cumhuriyet Matbaası. 44 s. 2 hr. 8° (A. IV/1195).
- Araştırma Kurumu ve Birimleri rehberi. (Kamu kesimi)*. Ankara 1976 TB TAK. XXIII+91 s. = TB TAK B. P. Ü. Seri No: 27. 8° (A. IV/941).
- Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1974*. Nitra 1975 Archeologický Ústav Slovenskej Akadémie Vied v Nitre. 113 s. 28 pl. 4° (B/7756).
- Archeologičeskie Otkritiya 1971 Goda*. Moskova 1972 Iz. Nauka. 574 s. 8° (A. IV/1084).
- Archeology of the Mammoth Cave Area. Yay.: Patty Jo Watson*. New York 1974 Academic Press. XXI + 255 s. J 1 hr. 8° (A. IV/1351).
- ARIK, REMZİ OĞUZ: *İdeal ve idolojii*. İstanbul 1947 Kurtulmuş Basımevi. 96 s. 8° (A. IV/1408).
- ARSEL, PROF. DR. İLHAN: *Layik devlet anlayışından sapmalar*. Dr. A. Recai Seçkin'e Armağan (1974)'den ayrı bs. S. 47-79 8° (A. IV/1071).
- ARUNDELL, FRANCIS VYVAV JAGO: *Discoveries in Asia Minor. 2 Cilt birarada*. Hildesheim 1975 (1834)'bs'nin tekrar bs. Georg Olms Verlag. 8° (A. IV/866).
- AŞENA, ORHAN: *Korku*. İstanbul 1956 Güney Matbaacılık ve Gazetecilik. 99 s. 8° (A. IV/1203).
- ASHERI, DAVID: *Über die Frühgeschichte von Herakleia Pontike. Forschungen an der Nordküste Kleinasiens. Bd. I*. Wien 1972 Hermann Böhlau Nachf. S. 9-34 18 pl. = Öst. Ak. d. Wiss. Phil.-Hist. Kl. Denks. 106 Bd. 4° (B/6805).
- Aspekte der angliitischen Forschungen in der DDR Martin Lehnert zum 65. Geburtstag*. Berlin 1976 Akademie-Verlag. 196 s. = Sitzungs b. d. Ak. D. Wiss. d. DDR Gesselsch. Jahrg. 1976-Nr. I. 8° (A. IV/758).
- ASTRÖM, PAUL - D. M. BAILEY - VASSOS KARAGEORGHIS: *Hala Sultan Tekke 1. Excavations (1897-1971)*. Göteborg 1976 Paul Aströms Förlag. X + 135 s. LXXXIII pl. = Studies in Mediterranean Archaeology Vol. XLV: 1. 4° (B/7601-1).
- AŞKUN, PROF. DR. İNAL CEM: *Yüksek öğrenimde ve İşletmecilik okullarında Türk Devrim tarihi Öğretim ve Eğitimi*. E. İ. T. İ. A Dergisi (ESADER) XIII, I, (1977)'den ayrı bs. 71 s. 8° (A. IV/1277).
- ATAMAN, SADİ YAVER: *100 Türk Halk Oyunu*. İstanbul 1975 Tifdruk Matbaacılık Sanayii. 169 s. = Yapı ve Kredi Bankası 4° (B/7655).

- ATALAY, BESİM: *Türk Dil Kurumu hakkında raporum*. İstanbul 1960 Marifet Matbaası. 28 s. 8° (A. IV/1412).
- ATAÖV, TÜRKKAYA: *Nâzım Hikmet'in hasreti*. İstanbul 1976 May Yay. 70 s. 48 pl. 8° (A. IV/1131).
- Atatürk, Arşimet, Bayar, Cengiz. *Haz: Ferit Ragıp Tuncor - Salahattin Arıkan*. Ankara 1951 Öğretmen Dergisi Gençlik Yay. 61 s. = Türk ve Dünya Büyükleri serisi: 1. 8° (A. IV/1201).
- Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1976*. Ankara 1976 Genelkurmay Basımevi. 110 s. = Genkur. Harp Tarihi Bşk. Resmi Yay. Atatürk serisi: 5. 8° (A. III/8880-1976).
- Atatürk için şiirler. Der.: Şemsittin Ulukulu*. İzmir 1959 Gutenberg Matbaası. 66 s. 8° (A. IV/1323).
- Atatürk şiirleri. Haz.: Ferit Ragıp Tuncor*. Ankara 1958 Sanat Basımevi. 136 s. 8° (A. IV/1312).
- Atatürk ve devrimler tarihi bibliyografyası. Bibliography of the history of Atatürk and his reforms. Haz.: Muzaffer Gökman*. İstanbul 1974 Millî Eğitim Basımevi. XVI + 656 s. = Atatürk Serisi No: 2-b. 8° (A. III/2547).
- Ataya şiirler. Haz.: Necat Tandoğan*. İstanbul 1964 Yenilik Basımevi 96 s. 8° (A. IV/1322).
- ATILLA, MÜMİN - AKBAĞ YALIN: *Touristic İstanbul. İstanbul with photographs and Commentary*. İstanbul And Kartpostal ve Yay. 128 s. 8° (A. IV/915).
- Atsız armağanı*. İstanbul 1976 Ötügen Yayınevi. CXLIV + 445 s. XVI pl. 8° (A. IV/1132).
- Atti del V Congresso Internazionale di Studi Bizantini. Roma 20-26 Settembre 1936. I. Storia-Filologia - Diritto*. Roma 1939 Tipografia del Senato. VIII + 740 s. = Studi Bizantini E Neocellenici Vol. 5. 8° (A. IV/747-1).
- Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Yay.: Hildegard Temporini. 2 Bölüm*. Berlin 1972 Walter de Gruyter. 8° (A. IV/792).
- AULOCK, HANS VON: *Münzen und Städte Lykaoniens*. Tübingen 1976 Verlag Ernst Wasmuth. 95 s. 12 pl. 1 m. = Istanbuler Mitteilungen Beiheft 16. 4° (B/7748).
- Aus der Sammlung des Seminars für Ur-und Frühgeschichte der Universität Münster. Haz.: Karl J. Narr*. Hildesheim 1976 August Lax Verlagsbuchhandlung. 209 s. = Münstersche Beiträge zur Ur-und Frühgeschichte Bd. 9. 4° (B/7800).
- AVRALIOĞLU, ZEKİ: *Üç Şehirde tüketim fonksiyonları*. Ankara 1976 Fon Matbaası. 218 s = A.İ.T.İ.A. Yay. No: 86. 8° (A. IV/238).
- Avrupa konseyi teşkilâtı, amaçları, çalışmaları. Le Conseil de l'Europe structures, buts, travaux*. Morstadt 1972. 56 + 56 s. 8° (A. IV/507).
- AYDEMİR, VELİ: *Bütün yönleriyle Atatürk*. Ankara 1970 Töyko Matbaası. 79 s. 8° (A. IV/1320).
- AYNİ, PROF. MEHMED ALİ: *Türk azizleri. I. İsmail Hakkı (Bursalı ve Ruh ül-Beyan Müellifi.)* İstanbul 1944 Marifet Basımevi. 270 s. 8° (A. IV/608).
- AYTAÇ, PROF. DR. KEMAL: *Çağdaş eğitim akımları (Yabancı ülkelerde)*. Ankara 1976 Üniversite Basımevi. 156 s. = AÜDTCF Yay. Eğitim Tarihi serisi: 2. 8° (A. IV/1107).
- AYVERDİ, EKREM HAKKI: *Abidelerin tarihimizdeki rolü. V. Türk Tarih Kongresin'den ayrı bs. S. 453-464* 8° (A. IV/1099).

- Azerbaycan dilinin orfografiya Lugati. (Havelerle yeniden düzenlenmiş) 3. bs.* Baku 1975 "Elm" Neşriyatı. 598 s. 8° (A. IV/870).
- Azerbaycan Tarihi müzesinin 50. yillığı. Redaksiyon: Prof.: P. A. Azizbekovoy.* Baku 1973 İzdat Neşriyatı. 41 s. 73 pl. 4° (B/7724).
- Aziz, G. R.: *The Khwarazm Shahs.* Journal of the Pakistan Historical Society XXIII,2 (1975)'den ayrı bs. S. 104-139 8° (A. IV/397).
- BACQUÉ-GRAMMONT, JEAN-LOUIS: *Etudes Turco-Safavides I. Notes sur le Blocus du commerce Iranien par Selim Ier.* Turcica VI (1975)'den ayrı bs. S. 68-88 8° (A. IV/1038).
- BACQUÉ-GRAMMONT, JEAN-LOUIS: *Etudes Turco-Safavides II. Şah İsmâ'il e la rivolta di Cânberdi Gazalî.* Studi Preottomani e Ottomani (1974)'den ayrı bs. S. 59-67 8° (A. IV/1038-2).
- BACQUÉ-GRAMMONT, JEAN-LOUIS: *Les sources de l'Histoire Ottomane en France, Bilan et perspectives.* Studi Preottomani e Ottomani Atti del Convegno di Napoli (24-26 Settembre 1974)'den ayrı bs. S. 31-57 8° (A. IV/1041).
- BACQUÉ-GRAMMONT, JEAN-LOUIS: *Notes sur une saisie de soies d'Iran en 1518.* Turcica VIII/2 (1976)'den ayrı bs. S. 237-253 1 pl. 8° (A. IV/1040).
- BACQUÉ-GRAMMONT, JEAN-LOUIS: *Une lettre du prince Ottoman Bâyezîd b. Mehmed sur les affaires d'Iran en 1480.* Studia Iranica 2,2 (1973)'den ayrı bs. S. 213-234 3 pl. 1 fotokopi. 4° (B/7774).
- BACQUÉ-GRAMMONT, JEAN-LOUIS: *Une liste d'émirs Ostâğlû révoltés en 1526.* Studia Iranica 5, I (1976)'dan ayrı bs. S. 91-114 4° (B/7773).
- BACQUÉ-GRAMMONT, JEAN-LOUIS: *Un rapport Ottoman sur Antonio Tenreiro.* Mare Luso-Indicum III, (1976)'dan ayrı bs. S. 161-173 8° (A. IV/1042).
- BÂDEMÇİ, ALİ: *1917 - 1934 Türkistan Millî İstiklâl hareketi ve Enver Paşa. I. Cild.* İstanbul 1975 İleri Sanat Matbaası. 567 s. 8° (A. IV/798).
- BADRAD-DİN, İBRAHİM: *Farhang-i Zafanguya ve Cihanpuya.* Moskova 1974 Cihanpuya Spisok Tolkuekah Slov. Izd. Nauka. 199 + 111 s. = Pamyatniki Pisimennosty Vostoka XLVI. 8° (A. IV/879).
- BAKER, CAPTAIN B. GRANVILLE: *The walls of Constantinople.* London 1910 John Milnc. 262 s. 30 pl. 8° (A. IV/918).
- BAKIRER, ÖMÜR: *Onüç ve ondördüncü yüzyıllarda Anadolu mihrapları.* Ankara 1976 T. T. K. Basimevi. XXIX + 342 s. XCI pl. = T. T. K. Yay. VI. Dizi-Sa. 17. 4° (B/7899).
- BAKİ, EDİP ÂLİ: *Karacaahmet ve delileri tedavi yurdu.* İstanbul 1947 Millî Mecmua Basimevi. 15 s. 8° (A. IV/591).
- BALLAND, ANDRE: *Céramique Etrusco-Campanienne a vernis noir.* Paris 1969 E.de Boccard. 168 s. 27 pl. = Ecole Française de Rome Mélanges d'Archéologie et d'Histoire Supp. 6. 4° (B/7812).
- BALLU, E. BELIN DE: *Olbia Cité antique du littoral nord de la Mer Noire.* Leiden 1972 E. J. Brill. XVII + 205 s. XCIV pl. 1. hr. 4° (B/7815).
- BALTACI, DR. CÂHİD: *XV-XVI. Asırlar Osmanlı medreseleri.* İstanbul 1976 İrfan Matbaası. XXXVIII + 720 s. 8° (A. IV/912).
- BANOĞLU, NİYAZİ AHMET: *Ermeni'nin Ermeni'ye zulmü.* Ankara 1976 Gündüz Matbaası. 112 s. 25 pl. 8° (A. IV/943).

- BARKAN, ÖMER LÜTFİ: *The price revolution of the Sixteenth Century: A turning point in the economic history of the Near East*. Çev.: Justin McCarthy. Int. J. Middle East Stud. 6 (1975)'den ayrı bs. S. 3-28 8° (A. IV/250).
- BARTÓK, BÉLA: *Türkisch Folk Music from Asia Minor*. Yay. Benjamin Suchoff. Princeton 1976 University Press. 288 s. 8° (A. IV/1270).
- BARTSEVA, T. B. - G. A. VOZNESEKAYA - E. N. ÇERNİH: *Metall Çermiyahovskoy Kulturı*. Moskova 1972 Izdat. Nauka. 119 s. 4° (B/7780).
- BAUDIER, MICHEL: *Histoire Generale du serrail et de la cour du Grand Seigneur Empuer des Turcs*. (Lyon) 1659 Claude la Riviere. XV + 348 s. 8° (A. IV/1112).
- BAUER, VON HEINRICH: *Korinthische Kapitelle des 4. und 3. Jahrhunderts. v. Chr.* Berlin 1973 Gebr. Mann Verlag. 156 s. 32 pl. 18 lev. = Mitteilung des DAI. Athenische Abteilung 3. Beiheft 4° (B/7848).
- BAYDAR, MUSTAFA: *31 Mart vak'ası*. İstanbul 1955 Anıl Matbaası. 40 s. = Milli Tesanüt Birliği Yay. No: 8. 8° (A. IV/1316).
- BAYINDIR, EKREM - HASAN DOKUYUCU: *Atatürk ve Kahramanlık şiirleri*. Ankara 1959 Rekor Matbaası 80 s. 8° (A. IV/1319).
- BAYTOK, ALİ: *Seçme Atatürk şiirleri antolojisi*. Kırşehir 1964 Filiz Yayınevi. 48 s. 8° (A. IV/1310).
- BECK, DIEMUT: *Verzeichnis der Zeitschriften in der Bibliothek der Römisch-Germanischen Kommission*. Bestand am 30 April 1976. Mainz 1977 Philipp von Zabern. 198 s. = Beiheft zum Bericht der Röm. - ferm. Kommission 57, 1976. 4° (B/7895).
- Beiträge zur Marx-Engels-Forschung. Dem wirken Auguste Cornus gewidmet*. Berlin 1975 Akademie-Verlag. 182 s. = Sitzungsab. d. Ak. d. Wiss. d. DDR 20, 1973. 8° (A. IV/632).
- BEKATA, HIFZI OĞUZ: *Anayasaya gerçekten bağlı isek ve millî egemenlik kayıtsız şartsız Türk Milletinin ise*. Ankara 1976 Kardeş Matbaası. 23 s. 8° (A. IV/753).
- BEKATA, HIFZI, OĞUZ: *Dağların ardı*. Ankara 1965 Kardeş Matbaası. 111 s. 8° (A. IV/790).
- BEKATA, HIFZI OĞUZ: *Dış politika ve Türkiye*. Ankara 1975 Kardeş Matbaası. 32 s. 8° (A. IV/789).
- BELDICEANU-STEINHERR, IRÈNE - N. BELDICEANU: *Deux villes de l'Anatolie préottomane d'après des documents inédits Develi et Qarahisar*. Revue des Etudes Islamiques XXXIX/2 (1971)'den ayrı bs. 62 s. XIII pl. 8° (A. IV/863).
- BELENICKIJ, ALEXSANDR: *Çentral-Asien*. Yay.: Prof. Dr. Gerhard Doerter. München 1968 Nagel Verlag. 253 s. 8° (A. IV/1186).
- BENLER, ÖZDEMİR: *A Guide book for the preparation of an International conference*. Ankara 1976. 71 s. = Dışişleri Akademisi Yay. Sayı: 36. 8° (A. IV/1073).
- BENZ, ERNST: *Meditation, Musik und Tanz*. Wiesbaden 1976 Franz Steiner Verlag. 37 s. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Geist.-u. Sozialwiss. Kl. Jahrg 1976. Nr. 3. 8° (A. IV/1260-3).
- BERKES, NİYAZİ: *Asya mektupları (Gezi, izlenimler, eleştiriler)*. İstanbul 1976 Çağdaş Yay. 293 s. 8° (A. IV/1129).
- BEŞİKÇİ, DR. İSMAIL: *Doğuda değişim ve yapısal sorunlar. (Göçebe Alikan Aşireti)*. Ankara 1969 Sevinç Matbaası. XX+255 s. 4 lev. 3 hr. = Doğan Yay. Bilimsel Araştırma dizisi: 4. 8° (A. IV/1208).

- BEYEN, H. G. - W. VOLLGRAFF: *Argos et Sicyone. Etudes relatives a la sculpture Grecque de Style Sévère*. La Haye 1947 Martinus Nijhoff. 95 s. XXIII pl. 8° (A. IV/1145).
- BHUTTO, ZÜLFİKAR ALİ: *Üçüncü dünya birleşme zorunluluğu*. Rawalpindi 1976. 14 s. 8° (A. IV/989).
- Bibliographie de Travaux Turcologiques Français*. Turcica VII, (1957)'den ayrı bs. S. 264-303 8° (A. IV/1039).
- BIGGS, ROBERT D: *Sa. Şi. Ga. Ancient Mesopotamian Potency Incantations*. New York 1967 J. J. Augustin Publisher. XIII + 86 s. 3 pl. = Texts from Cuneiform Sources Vol. II. 4° (B/7873-2).
- 1976 yılı 19 Mayıs gençlik ve spor bayramında Ankara'da yapılacak tören programı. 7 s. 8° (A. IV/1458).
- 1975-1976 *Türk-Fransız Ticaret Yıllığı. Annuaire de commerce Turco-Français*. İstanbul 1976 İstanbul Matbaası. XII + 171 s. 8° (A. IV/1074).
- Bir kavuk devrildi. Büyük inkılap ve Türk basını*. İzmir 1960 Gutenberg Matbaası. 43 s. = Kovan Kitabevi Yay. Aktüel Konular: 3. 8° (A. IV/1197).
- BIRGE, JOHN KINGSLEY: *A Guide to Turkish Area study*. Washington 1949 American Council of Learned Societies. XII + 240 s. 8° (A. IV/628).
- I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi bildirileri 2. Cilt - Halk edebiyatı. 4. Cilt - Gelenek görenek ve inançlar. Ankara 1976 Üniversite Basımevi. = Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yay. 8° (A. IV/429-2).
- BISCHOFF, KARL: *Germ. haugaz, Hügel, Grabhügel'im Deutschen. Eine Flurnamenstudie*. Wiesbaden 1975 Franz Steiner Verlag. 73 s. 1 hr. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Geist-u Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1975. Nr. 4. 8° (A. IV/1259-4).
- BISKUPSKI, PROF. DR. LUDWIK: *L'Institut Français d'Etudes Byzantines et son activité scientifique et littéraire 1895-1970*. İstanbul 1970 Becid Basımevi. 384 s. 8° (A. IV/794).
- BITTEL, KURT: *Les Hittites*. Paris 1976. Gallimard 332 s. 1 hr. 4° (B/7862).
- BIVAR, A. D. H.: *Catalogue of the Western Asiatic Seals in the British Museum. Stamp seals II: The Sassanian dynasty*. London 1969 The Aberdeen University Press. VII + 145 s. 32 pl. 4° (B/4687-2).
- BLASKOVIÇ, JOSEF: *Ziemie Ienne (häss) namiestnika Nowych Zamkow w latach 1664-1685*. Rocznik Orientalistyczny XXXVIII'den ayrı bs. S. 83-91 8° (A. IV/1101).
- BLASKOVIÇ, JOZEF: *Zwei Türkische Lieder Über die Eroberung von Nové Zámky aus dem Jahre 1663*. Asian and African Studies XII (1976)'dan ayrı bs. S. 63-69 8° (A. IV/1222).
- BOL, PETER CORNELIS: *Die Skulpturen des Schiffsfundes von Antikythera*. Berlin 1972 Gebr. Mann. Verlag. 127 s. 56. = Mitteilungen des DAI. Athenische Abteilung 2. Beiheft. 4° (B/7847).
- BONNEVAL, COUNT: *Memoirs of the Sashaw Count Bonneval from his birth to his death*. London 1750 Seven Stars. X + 326 s. 8° (A. IV/1113).
- BORATAV, PERTEV NAILİ: *Quatre Chansons populaires Turgues sur l'expédition Française en Egypte et en Syrie (1798-1801)*. Orient 45, 46 (1969)'dan ayrı bs. S. 39-54 8° (A. IV/369).
- BORGER, R: *Babilonisch-Assyrische Lesestücke. 3 Cilt*. Roma 1963 Pontificium. Institutum Biblicum. 4° (B/7871).

- BORGER, R: *Hanbuch der Keilschriftliteratur. 3 Cilt.* Berlin 1975 Walter de Gruyter. 8° (A. IV/1214).
- La Bosnie l'Herzégovine. Yay. : Louis Olivier.* Paris Librairie Armand Colin. 369 s. 4° (B/7626).
- BOUSQUET, JEAN: *Fouilles de Delphes. 2. Cilt. 2 Ks. Topographie et Architecture le Trésor de Cyrene.* Paris 1952 E. de Boccard. 113 s. = Ecole Française d'Athènes. 8° (B/5837).
- BÖHTLINGK, OTTO: *Über die Sprache der Jakuten. Grammatik, Text und Wörterbuch. 3 Kısım.* Petersburg 1851 Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. 4° (B/7798).
- BRADEN, DONALD W: *Inscriptions the funerary monuments.* Princeton 1974 American School of Classical Studies at Athens. XI + 240 s. 85 pl. = The Athenian Agora Vol. XVII. 4° (B/4698-17).
- BRAUNREUTHER, KURT: *Probleme der Geschichte der bürgerlichen Soziologie.* Berlin 1975 Akademie-Verlag 61 s. = Sitzungs. d. Ak. d. DDR. Gesellschaftswissenschaften Jahrg. 1975 7 G. 8° (A. IV/646).
- BRIKINA, G. A: *Karabulak.* Moskova 1974 Izd. Nauka. 128 s. 4 pl. 1 plân. 8° (A. IV/1088).
- BRIXHE, CLAUDE: *Le Dialecte Grec de Pamphylie. Documents et Grammaire.* Paris 1976 Maisonneuve. XV + 325 s. XLVIII pl. = Bibliothèque de L'Institut Français d'Etudes Anatoliennes d'Istanbul XXVI. 4° (B/7880).
- Bronze age migrations in the Aegean. Archaeological and linguistic problems in Greek prehistory.* Yay. : R. A. Crossland - Ann Birchall. London 1973 Duckworth. XXVI + 361 s. 15 pl. 1 hr. 4° (B/7708).
- BROUSKARI, MARIA S: *The Acropolis Museum. A descriptive catalogue.* Athens 1974 Commercial Bank of Greece. 185 s. 379 pl. = The Museums of Greece: Second Series. 8° (A. IV/1079).
- LE BRUN, CORNELILLE: *Voyage au Levant, C'est-à-dire, Dans les Principaux Endroits de L'Asie Mineure, dans les Isles de Chio, Rhodes et Chypre etc. De même que dans les plus Considerables Villes d'Egypte, de Syrie, et de la Terre Sainte; Enrichi de plus de Deux Cens Tailles-douces.* Paris 1714 Guillaume Cavelier. IX + 414 s. 94 pl. 1 hr. 4° (B/7794).
- BUCHHOLZ, HANS-GÜNTER: *Methymna. Archäologische Beiträge zur Topographie und Geschichte von Nordlesbos.* Mainz 1975 Verlag Philipp von Zabern. 273 s. 32 pl. 1 hr. 4° (B/7653).
- Budapest Régiségei. A Budapesti Történeti Múzeum Evkönyve XXIII. Yay: Tarjanyi Sándor.* Budapest 1973. 288 s. 4° (B/7743).
- BUĞRA, TARIK: *İbiş'in rüyası.* Ankara 1972 Bilgi Basimevi. 280 s. = Bilgi Yay. 175. 8° (A. IV/975).
- BURYAKOV, YU. F. - M. R. KASIMOV - O. M. ROSTOVTSSEV: *Archeologičeskie pamyatniki Taşkentskoy Oblasti.* Taşkent 1973 Izdat. "Fan" Ozbekskaya SSR. 114 s. 8° (A. IV/1027).
- BURYAKOV, YU. F: *Gornoe Delo i Matallurgiya Srednevekovogo Ilaka.* Moskova 1974 Izdat: Nauka. 139 s. 8° (A. IV/1029).
- BUSSE, GISELA VON - HORST ERNESTUS: *Das Bibliothekswesen der Bundesrepublik Deutschland.* Wiesbaden 1968 Otto Harrassowitz. 304 s. 16 pl. 1 hr. 8° (A. IV/1165).

- BÜYÜKTUĞRUL, EM. AMİRAL AFİF: *Tarih Boyunca Akdeniz'de Deniz Alâka ve menfaatleri denizcilik politikasındaki gelişmeler*. İstanbul 1976 Harp Akademileri Basımevi. 29 s. 8° (B/7767).
- CAGNI, LUIGI: *L'epopea di erra*. Roma 1969 Instituto di Studi del Vicino Oriente. 328 s. 8 Figür. VI pl. = Studi Semitici 34. 8° (A. IV/1215).
- The Cambridge Ancient History. 14 Cilt birliği içinde 12 Cilt. 3. bs.* Cambridge 1964/1975 University Press. 8° (A. IV/1184).
- Canal de Suez. Note présentée par la Délégation Égyptienne a la Conférence de Lausanne*. Lausanne (1923) Imprimerie la Concorde. 11 s. 4° (B/7588).
- CANARD, M: *Quelques observations sur l'Introduction géographique de la Bughyat at-T'alab de Kamâl ad-dîn Ibn al-'Âdim d'Alep*. Annales de l'Institut d'Etudes Or. Faculte des Lettres de l'Universite d'Alger XV' (1957)'den ayrı bs. S. 41-53 8° (A. IV/54).
- CAPELLE, TORSTEN: *Holzgefässe vom Neolithikum bis zum späten Mittelalter*. Hildesheim 1976 Kommission bei August Lax Verlagsbuchhandlung. 69 s. 47 pl. = Münstersche Kleine Schriften zur Ur-und Frühgeschichte Heft I. 8° (A. IV/1127).
- CASAL, JEAN-MARIE: *Fouilles d'Amri. 2 Cilt.* Paris 1964 Librairie C. Klincksieck. 4° (B/7867).
- The Catalan Chronicle of (Francisko de Moncada) Yay. : John M. Sharp. Çev. : Frances Hernandez*. El Paso 1975 Texas Western Press. XXXII + 269 s. 8° (A. IV/1565).
- Catalogue 1948-1949. The University of Istanbul*. İstanbul 1949 İsmail Akgün Matbaası. 314 s. 8 pl. 8° (A. IV/375).
- CELÂLEDDİN RUMÎ, MEVLÂNÂ: *Fihî Mâ-fih, mektuplar ve Mecâlis-i Seba'dan seçmeler*. Haz. : Abdülbâkî Gölpinarlı. İstanbul 1972 Millî Eğitim Basımevi. IV + 282 s. 8° (A. IV/701).
- CHAPLIN, RAYMOND E: *The study of animal bones from Archaeological Sites*. London 1971 Seminar Press. 170 s. 8° (A. IV/1350)
- CHAPUT, ERNEST: *Türkiye'de jeolojik ve jeomorfojenik tetkik seyahatları*. Çev. : Ali Tanoglu. İstanbul 1976 XV + 314 s. XXVIII pl. = İ. Ü. Yay. No. 324. 8° (A. IV/864).
- CHERTIER, EDMOND: *Réformes en Turquie*. Paris 1858 Dentu, Libraire-Editeur. 162 s. 8° (A. IV/914).
- CHINARD, GILBERT: *Thomas Jefferson. The Apostle of Americanism. Genişletilmiş 2. bs.* Michigan 1975 University Press. 548 s. 8° (A. IV/629).
- CISH AHA XIV International Congress of Historical Sciences. San Francisco, August 22-29; 1975.* 8 bildiri. San Francisco 1975. 8° (A. IV/281).
- COLLIGNON, MAXIME: *Lysippe. Les Grands Artistes*. Paris Laurens. 128 s. 24 pl. 8° (A. IV/1156).
- COLLINS, ALAN C: *The story of America in pictures. Giriş. : Claude G. Bowers*. New York 1953 Doubleday and Company. 480 s. 8° (A. IV/1194).
- CONDURACHI, E: *Quelques maisons Byzantines des villes pontiques. Studies in Memory of David Talbot Rice* (1975)'den ayrı bs. S. 171-183. 8° (A. IV/803).
- CONDURACHI, E: *La Romanizzazione della Dacia a della Scizia Minore*. Romania Roma-na 10-11, (1973)'den ayrı bs. S. 63-78. 4° (B/7719).

- CORYDALÉE, THÉOPHILE: *Introduction a la logique. Haz.: Athanase Papadopoulos-Cleobule Tsourkas. Çev.: Constantin Noica.* Bucarest 1970 AIESEE. XXXVIII + 273 s. = Théophile Corydalée Oeuvres Philosophiques Tome I. 8° (A. IV/73).
- Cumhuriyet Halk Partisi Tüzüğü (öntasarı).* Ankara 1976 Çaba Matbaası. VI + 153 s. 8° (A. IV/1211).
- Cumhuriyetin 50. yılında Bingöl. 1973 il yillığı.* Ankara 1973 Pars Matbaası. 184 s. 15 pl. 4° (B/7657).
- Cumhuriyetin 50. yılında Trabzon. 1973 il yillığı.* Ankara 1973 Ajans-Türk Matbaası. 315 s. 17 pl. 4° (B/7658).
- CUNNINGHAM, A: *Coins of Alexander's successors in the East. The Greeks and Indo-Scythians. Part 1: The Greeks of Bactriana, Ariana, and India.* Delhi 1970 Indological Book House. 274 + 29 + 12 s. 15 pl. 8° (A. IV/1192-1).
- ÇABEJ, PROF. EQREM: *Studime etimologjike në fushë të shqipës.* Bleu II. A-B. Tiranë 1976 Mihal Duri. 615 s. 8° (A. IV/1285-2).
- ÇAMLİBEL, FARUK NAFİZ: *Çindan duvarları.* İstanbul 1967 Tan Matbaası. 90 s. 8° (A. IV/1414).
- ÇERNİH, E. N: *Earliest stages of metallurgy in circumpontic zone. VIII Congrès International des sciences Préhistoriques et Protohistoriques (Belgrade, 1971)*'den ayrı bs. 12 s. 8° (A. IV/1052).
- ÇERNİH, E. N: *Drevneyşaya Metallurgiya Urala i Povoljiya.* Moskova 1970 Izd. Nauka. 180 s. 4° (B/7779).
- ÇERNİH, E. N: *Istoriya Drevneyşey Metallurgii Vostoçnoy yevropi.* Moskova 1966 Izdat. Nauka. 143 s. 4° (B/7781).
- ÇERNİH, E. N: *Metall - Çelovek - Vremya.* Moskova 1972 Izdat. Nauka. 208 s. 8° (A. IV/1049).
- ÇERNİH, E. N: *O drevneyşih oyagah Metalloobrabotki yogozapada SSSR. Kratkie Soobşçeniya Pamyatniki Epohi Eneolita i Bronzi 123, (1970)*'den ayrı bs. S. 23-32. 4° (B/7778).
- ÇERNİH, E. N: *O Terminah "Metallurgičeskii tsentr oyag Metallurgii" i drugih-Sovetskaya Archeologiya 1, (1967)*'den ayrı bs. S. 295-301. 4° (B/7777).
- ÇERNİH, E. N: *Ob osnovnih etapah drevneyşey Metallurgii Medi Na territorii Bolgarii (IV-Naçalo I. Tis. do N.E.)* Ac. Litt. Bulgarica Primus Cong. Studiorum Thracicorum. Thracia III 1974. S. 379-395. 8° (A. IV/1053).
- ÇERNİH, E. N: *Pervie spektralniye Issledovaniya medi Dnegrodonetskoy Kulturi.* Kratkie Soobşçeniya Instituta Archeologii 106 (1966)'dan ayrı bs. S. 66-68. 4° (B/7775).
- ÇETİN, NİHAD M: *Eski arap şiiri.* İstanbul 1973 Edebiyat Fakültesi Matbaası. XXII + 106 s. = İstanbul Üniv. Yay. No. 1727. 8° (A. IV/754).
- ÇİĞ, KEMAL: *Türk kitap kapları.* İstanbul 1971 Yapı Kredi Bankası. 72 s. 8° (A. IV/1135).
- ÇİĞ, MUAZZEEZ: *New date Formulas from the Tablet Collection of the Istanbul Archaeological Museums.* Kramer Anniversay Volume (1976)'dan ayrı bs. S. 75-84. 4° (B/7670).
- ÇİHAÇOV, PETR: *Puteşesteie v Vestocnyy Altay.* Moskova 1974 Izdat: Vesoçnaya Literatura. 360 s. = Akademiya Nauk SSSR. 8° (A. IV/880).
- ÇUBUKÇU, PROF. DR. İBRAHİM AGÂH: *İslâm'da ahlâk ve mutluluk felsefesi.* Ankara 1977 Ayıldız Matbaası. 114 s. 8° (A. IV/1469).

- DABAĞYAN, LEVON PANOS: *Fatih ve Fetih olayı*. İstanbul Güryay Matbaası. 176 s. 8° (A. IV/910).
- DABROWSKI, KRZYSTOF - TERESA NAGRODZKA-MAJCHRZYK - EDWARD TRYJARSKI: *Hunowie Europejscy, Protobulgarzy, Chazarowie, Pieczyngowie*. Warszawa 1975 Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. 649 s. 8° (A. IV/164).
- DAGENS, BRUNO-MARC LE BERRE-DANIEL SCHLUMBERGER: *Munoments préislamiques d'Afghanistan*. Paris 1964 Librairie G. Klincksieck. 105 s. XLV pl. 19 pl = Mémoires de la Délégation Archéologique Française en Afghanistan Tome XIX 4° (B/7866).
- DANDAMAIEV, M. A: *Persien unter den ersten Achämeniden (6. Jahrhundert v. Chr.)*. Çev. : Heinz-Dieter Pohl. Wiesbaden 1976 Dr. Ludwig Reichert Verlag. XX + 270 s. XV pl. 8° (A. IV/1067).
- DANIELSEN, NIELS: *An Essay on Nomos and Human Language*. Kobenhavn 1976 Munksgaard. 160 s. = Det Kong. Danske Videnskabernes Selskab Hist.-Filos skrifter 7.4. 4° (B/7755).
- DARGA, DOĞ. DR. MUHİBBE: *Karahna şehri kült-enuvanteri. (Keilschrifturkunden aus Bogazköi XXXVIII 12)*. İstanbul 1973 Edebiyat Fakültesi Matbaası. 43 s. = İ. Ü. Edebiyat Fak. Yay. No. 1825. 8° (A. IV/812).
- DAUZAT, ALBERT: *Dictionnaire Etymologique de la langue Française*. Paris 1938 Librairie Larousse. XXXVII + 774 s. 8° (A. IV/541).
- DAVARY, G. DJELANI - HELMUT HUMBACH: *Die bakterische Inschrift IDN I von Dasht-e Nāvūr (Afghanistan)*. Wiesbaden 1976 Franz Steiner Verlag. 21 s. = Ak. sd. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Geist.-u. Sozialwiss Kl. Jahrg. 1976 Nr. 1. 8° (A. IV/1260-1).
- DAVIDOVIÇ, E. A: *Denejoe Hozyaystvo Sredney Azii posle Molgolskogo Zavoevaniya i Reforma Masud-Beka. (XIII. Veka)*. Moskva 1972 Izdat: Nauka. 173 s. 3 pl. 8° (A. IV/888).
- Defteri mufassal Vilayeti Gürcistan. Yay. : S. Djikiya*. Tiflis 1947 Izdat: Gune İlim Akad. Neşriyat evi. XX + 17 + 516 s. XV pl. 8° (A. (A. IV/861).
- DEGUIGNES, JOSEPH: *Büyük Türk tarihi*. İstanbul 1976 Özdemir Matbaası. 335 s. = Türk Kültür. Yay. 15-A. 8° (A. IV/797).
- Délégation Nationale Egyptienne (Parti National Egyptien). L'Indépendance de L'egypte et les Intérêts des puissances*. Lausanne Impr. Réunies. 15 s. 4° (B/7587).
- DELIVORRIAS, ANGELOS: *Attische Giebelskulpturen und Akrotere des fünften Jahrhunderts*. Tübingen 1974 Verlag Ernst Wasmuth. XVI + 208 s. 64 pl. 5 lev. = Tübinger Studien zur Archäologie und Kunstgeschichte I. 4° (B/7859).
- DELSAUX, MARIE-ANTOINETTE: *Caracteres mesurables de I, Humerus Humain, Humerus Fossiles, Humerus modernes*. Bruxelles-Brussel 1976. 273 s. 21 pl. = Documents de Travail Studie-Documenten No. 10. 4° (B/7894).
- DEMANGEL, R: *La Sanctuarie d'Athéna Pronaia (Marmaria). Topographie du Sanctuaire*. Paris 1926 E. de Boccard. 145 s. = Fouilles de Delphes. Tom II Topographie et Architecture. 4° (B/5837-II, 5).
- DERENBOURG, HARTWIG: *Les manuscrits Arabes de I, Escorial*. 1. Cilt. New York 1976 (Paris 1884'bs. nin tekrar bs.) Georg Olms Verlag. XLIII + 527 s. 8° (A. IV/1188-1).

- Description des Isles de l'Archipel.* 559 s. 6 hr. 27 pl. 4° (B/7799).
- Die Deutsche Morgenländische Gesellschaft (Ev) (Gegr. 1845).* ZDMG 111,2 (1961)'den ayrı bs. S. 13-18. 8° (A. IV/1360).
- Deutsche Orientalistik am Beispiel Tübingens.* Yay: Dr. Gernot Rotter. Tübingen 1974 Horst Erdmann Verlag. 141 s. 8° (A. IV/1357).
- Devlet İstatistik Enstitüsü Kütüphanesi Yayın kataloğu.* Ankara 1976 Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası. V + 287 s. 8° (A. IV/831).
- DHONDT, JAN: *Das frühe Mittelalter.* Frankfurt 1968 Fischer Taschenbuch Verlag. 398 s. = Fischer Weltgeschichte Bd. 10. 8° (A. IV/1462).
- Digest of general laws of Romania.* Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică. 234 s. 8° (A. IV/1016).
- DİRİMTEKİN, FERİDUN: *İstanbul'un fethi.* (İstanbul) 1976 Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu. 233 + 8 s. 34 pl. 8° (A. IV/830).
- Divan-ı Fars-i Fazlullah-ı Naimî-i Tebrizî - İmadeddin Nesîmi-i Şirvanî.* Tahran 1353 (Ş.) İntişarat-ı Dünya. 322 s. 8° (A. IV/458).
- Documente Turceşti privind Istoria României. Intocmit: Mustafa A. Mehmed.* Bucureşti 1976 Editura Academiei Republicii Socialiste Romania. XXXII + 411 s. = Academia de Ştiinţe Sociale şi Politică a Republicii Socialiste România III. 8° (A. IV/1018).
- DOĞA, AHMED EREN: *Bilinmeyen yönleriyle Atatürk'ü analiz.* İzmir Karınca Matbaası. 168 s. 8° (A. IV/1133).
- Doğruya giden yolda ülkeler: El-Aktaru's-sâire fi Tariki saavâb. Countries on the straight path. Les pays sur la voie de la vérité.* Ankara 1976 Dönmez Offset. 144 s. 8° (A. IV/946).
- DONBAZ, VEYSEL: *Ninurta-Tukulti-Assur zamanına ait orta Asur idari belgeleri.* Ankara 1976 T. T. K. Basımevi. 41 s. 25 pl. = Türk Tarih Kurumu Yay. VI. Dizi-Sa, 19. 4° (B/7772).
- DOORNINCK, FEDERICK H. VAN: *The 4th century wreck at Yassi Ada an interim report on the hull.* The International Journal of Nautical Archeology and Underwater Exploration 5.2 (1976)'dan ayrı bs. S. 115-132 1 pl. 8° (A. IV/890).
- DOROVSKY, IVAN - MARTA ROMPORTLOVA: *Bibliografie Československé Balkanistiky za léta 1969-1974.* Brno 1973 - 1975 Universita J. E. Purkyne. 4° (B/7718).
- DRAKE, H. A: *In Praise of Constantine. A historical study and new translation of Eusebius Tricennial Orations.* Berkeley 1976 University of California Press. XIV + 191 s. = University of California Publ. Classical Studies. Vol. 15. 8° (A. IV/1273).
- Drevnosti Kazakistava.* Alma-Ata 1975 Izdat: Nauka Kazakskaya SSR. 167 s. 8° (A. IV/1023).
- DRIEL, DR. G. VAN: *The Cult od Assur.* Assen 1969 Van Gorcum and Comp. N. V. VII + 228 s. 3 pl. 1 lev. 8° (A. IV/1216).
- DUBINSKI, ALEKSANDER - ROMUALD DUBINSKI: *Bibliographie des oeuvres orientales du professeur Jan Reychman.* Rocznik Orientalistyczny XXXVIII'den ayrı bs. S. 15-29 8° (A. IV/1054).
- DUCAT, JEAN: *La sculpture Décorative en Terre cuite.* Paris 1967 Editions de Boccard. S. 229-308 = Fouilles de Delphes Tom II Topographie et Architecture. 4° (B/5837, II,2).

- DUCAT, JEAN: *Les Vases Plastiques Rhodiens. Archaiques en Terre cuite*. Paris 1966 Editions E. de Boccard. VIII + 223 s. XXIV pl. = Bibl. d. Écoles Français d'Athenes et de Rome: 209. 4° (B/7829).
- Ecevit. 3 Cilt. Ankara 1975 Ajans Türk Matbaası. 8° (A. IV/1332).
- EFELEK, CAHİT GÜNAL: *Ispartalı Mahmut Efe*. İstanbul 1976 Yaylacık Matbaası. 119 s. 8° (A. IV/905).
- ELÇİN, PROF. DR ŞÜKRÜ: *Halk edebiyatı araştırmaları*. Ankara 1977 DSİ Basım ve Foto-Film İşletme Müdürlüğü Matbaası. V + 367 s. = Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yay. Halk Edebiyatı Dizisi: 3. 8° (A. IV/1416).
- ELDEM, SEDAD HAKKI: *Türk Mimari Eserleri. Works of Turkish Architecture*. İstanbul Tifdruk Matbaacılık Sanayii. 80. s. 177 pl. = Yapı ve Kredi Bankası. 4° (B/7654).
- ELIOT, C. W. J: *A Bronze Counterpoise of Athena*. Hesperia 45, 2 (1976)'dan ayrı bs. S. 163-170 1 pl. 4° (B/7734).
- ENDER, MUZAFFER: *Atatürk nesir antolojisi*. Mersin 1960 İçel Matbaası. 114 s. 1 foto. 8° (A. IV/1311).
- L'Enfat. 5 Kısım*. Bruxelles 1975/1976 Editions de la Librairie Encyclopedique. = Recueils de la Société Jean Bodin Pour l'Histoire Comparative des Institutions XXXV, XXXVI, XXXIX. 8° (A. II/7860-35,36,39).
- Enuma Elis. The Babylonian Epic of Creation. The Cuneiform text. Metni haz: W. G. Lambert. Metni kopye eden: Simon Parker*. Birmingham 1974 W. G. Lambert. III + 47 s. 8° (A. IV/1219).
- ERDMANN, KURT: *Das Iranische Feuerheiligtum*. Osnabrück 1969 (1941 bs'nın tekrar bs). Otto Zeller. 94 s. VIII pl. 1 hr. 8° (A. IV/1193).
- ERDMANN, KURT: *Die Kunst Irans zur Zeit der Sasaniden*. Mainz 1969 Florian Kupferbeg. 147 s. 41 pl. 4° (B/7783).
- ERENDİL, MUZAFFER: *Tarihte Türk - İran ilişkileri*. Ankara 1976 Gnkur. Basımevi. IV + 157 s. 3 hr. 8° (A. IV/1020).
- ERENDİL, MUZAFFER: *Vietnam savaşı*. Ankara Gnkur. Basımevi. S. 89-122 5 Kroki. = Gnkur. Harp Tarihi Bşk. Resmi Yay. Konferanslar Serisi: No: 2. 8° (A. IV/799).
- ERGENEKON, BEHİÇ: *1939 Almanya - Polonya savaşı*. Ankara 1976 Gnkur. Basımevi. S. 53-86 15 Kroki = Gnkur. Harp Tarihi Bşk. Resmi Yay. Konferanslar Serisi, No. 2. 8° (A. IV/799).
- ERICHSEN, ADOLPHIE: *Ein Hekate-Relief in Herakleia Pontike. Forschungen an der Nordküste kleinasiens bd. 1*. Wien 1972 Hermann Böhlau Nachf. s. 47-61 18 pl. = Öst. Ak. d. Wiss. Phil.-Hist. Kl. Denks. 106 bd. 4° (B/6805).
- ERİM, NİHAT: *Gördüğüm bildiğim ölçü içinde gizli yönleri ile Kıbrıs meselesi*. Günaydın Gazetesi. 98 s. 2° (C/541).
- Die Erste Sölkupische Fibel aus dem Jahre 1879. Haz: P. Hajdu*. Szeged 1973 Universites Szegediensis de Atilla Jozsef Nominata. IX + 49 s. = Studio Uralo - Altaica II. 8° (A. IV/1223).
- ERTUNA, HAMDİ: *Türk - Arap ilişkileri*. Ankara 1976 Gnkur. Basımevi. VII + 155 s. 4 hr. 3 kroki. 8° (A. IV/1021).

- ERZURUM HASANKALE'Lİ İBRAHİM HAKKI HZ: *Marifetname. Sadeleştirme: Turgut Ulusoy. 4 cilt.* İstanbul 1974/1975 Ahmed Said Matbaası. 8° (A. IV/1130).
- Etnogenez finno - Ugorskih Narodov. Pe dannum Aritropologii.* Moskova 1974 Izdat. Nauka. 159 s. 8° (A. IV/874).
- Etničeskie i İstoriko - Kulturnie sıvyazı Tyurkskih Narodov S. S. S. R.* Alma - Ata 1976 Ak. Nauk. 126 s. 8° (A. IV/854).
- Etudes Turques. I. Cilt.* Paris 1976 L'Asiathèque. Actes du XXIXe Congrès International des Orientalistes Paris, Juillet 1973. 54 s. 8° (A. IV/1043).
- EVİNAY, KERİM: *Haritacılık terimleri sözlüğü.* Ankara 1973 Harita Genel Müdürlüğü. 631 s. 8° (A. IV/998).
- EVLİYA, ÇELEBİ: *Gördüklerim I. Seçen ve açıklamalar yapan: Mustafa Nihat Özön.* İstanbul 1976 İnkilâp ve Aka Kitabevleri. 408 s. 8° (A. IV/1137).
- EVRENOL, HİLMİ A. MALİK: *İnkilâp yolunda.* Ankara 1933 Hakimiyeti Milliye Matbaası. 50 s. = Kitap Yazarlar Kooperatifi Neşriyatından Seri: 4. 8° (A. IV/1207).
- EYÜBOĞLU, SABAHATTİN: *Pir Sultan Abdal. Sunu: Azra Erhat, Önsöz: İlhan Başgöz.* İstanbul 1977 Cem Yayınevi. 221 s. 8° (A. IV/1136).
- FARKAS, ANN: *Achaemenid Sculpture.* İstanbul 1974 Nederlands Historisch-Archaeologisch Institut. 138 s. XL pl. = Uitgaven van Het Nederlands Historisch-Arch. Inst. te Istanbul XXXIII. 4° (B/7769).
- FARUKİ, SÜREYYA: *Bektaschikloster in Anatolien vor 1826-Fragestellungen und Quellenprobleme.* Der Islam 53, 1 (1976)'den ayrı bs. S. 28-70 8° (A. IV/923).
- FARUKİ, SÜREYYA: *XV.-XVIII. yüzyıllarda Orta Anadolu'da şeyh aileleri.* Türkiye İktisat Tarihi Semineri (8-10 Haziran 1973) den ayrı bs. S. 197-229 8° (A. IV/924).
- FARUKİ, SÜREYYA: *The Tekke of Hacı Bektaş: Social Position and Economic Activities.* Int. J. Middle East Stud. 7 (1976)'den ayrı bs. S. 183-208 8° (A. IV/787).
- A Federigo Melis.* Firenze 1976 Univ. Degli Studi di Firenze. 62 s. 8° (A. IV/757).
- FEDOVOV - DAVIDOV, G. A: *Obşçestvennyy stroy Žolotoy Ordu.* Moskova 1975 Izdat: Moskovskogo Izdatelstva. 180 s. 4° (A. (B/7730).
- FEHÉR, GÉZA JUN: *Adatok eger Török agyagművészéghéz.* Egri Muzeum Evkönyve X. Szamaböl'dan ayrı bs. S. 191-214 8° (A. IV/937).
- FEHÉR, GÉZA JUN: *Les Caractéristiques Balkaniques de l'Industrie d'ar Turque en Hongrie.* Actes du premier Congrès International des Etudes Balkaniques et. Sud-est Europeennes. (1971)'den ayrı bs. S. 405-407 8° (A. IV/936).
- FEHÉR, GÉZA, JUN: *Les chandeliers de Buda L'époque de la Renaissance Conservés a Saintre-Sophie a Istamboul.* Anatolica III (1699)'den ayrı bs. S. 205-211 2 pl. 4° (B/7742).
- FEHÉR, GÉZA JUN: *Craftsmanship in Turkish-ruled Hungary.* Budapest 1975 Kossuth. 39 s. 24 pl. 4° (B/7736).
- FEHÉR, GÉZA, JUN: *Encore une fois sur les monuments à inscriptions d'eszgermam - Szenttamáshegy.* Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten (1962)'den ayrı bs. S. 101-106 8° (A. IV/931).
- FEHÉR, GÉZA JUN: *Hungarian historical scenes recorded in Turkish Chronicle Illustrations.* Acta Orient. XXV 1-3 (1972)'den ayrı bs. S. 475-490 8° (A. IV/932).

- FEHÉR, GÉZA JUN: *Hungarian History in Islamic Miniature-Painting*. The Muslim East Studies in Honour of Julius Germanus (1974)'den ayrı bs. S. 175-187 8° (A. IV/928).
- FEHÉR, GÉZA JUN: *Macar tarihine ait XVI yüzyıl Türk minyatürleri*. VII. Türk Tarih Kongresi (1970)'den ayrı bs. S. 708-710. 2 pl. 8° (A. IV/922).
- FEHÉR, GÉZA JUN: *A Magyar Nemzeti Múzeum Hódoltság Kori ezüstsészéi*. Folia Archaeologica XVII (1965)'den ayrı bs. S. 169-199. (A IV /934).
- FEHÉR, GÉZA JUN: *Quelques problèmes des objets d'art métalliques Turc-Osmanlis mis ou jour en Hongrie*. Atti del 2. Congr. Int. di Arte Turca LXVII - LXIX.'den ayrı S. 123-128 2 pl. 8° (A. IV/935).
- FEHÉR, GÉZA JUN: *Recent data of the Turkish Campaign of 1543*. Studia Turcica Budapest (1971)'den ayrı bs. S. 161-167 1 pl. 8° (A. IV/925).
- FEHÉR, GÉZA JUN: *Tureckie Rzemioslo Artystyczne na Węgrzech w okresie panowania Tureckiego*. Materiały Notatki Nr. 1 (53)'den ayrı bs. S. 58-62 3 pl. 8° (A. IV/938).
- FEHÉR, GÉZA JUN: *Türk çömlekçi ve bakırcı zanaatının Macar dilindeki hatıraları*. I. Türk dili Bilimsel Kurultayına sunulan bildiriler (1972)'den ayrı bs. S. 337-378. 8° (A. IV/930).
- FEHÉR, GÉZA JUN: *Türk hakimiyeti devrinin Macaristandaki arkeoloji araştırmalarında dilciliğin ve etnografyanın rolü*. X. Türk Dil Kurultayında okunan Bilimsel Bildiriler (1963)'den ayrı bs. S. 51-55 8° (A. IV/929).
- FEHÉR, GÉZA JUN: *Türkische Miniaturen. Aus den Chroniken der ungarischen Feldzüge*. Budapest 1976. 30 s. LI pl. 4° (B/7757).
- FEHÉR, GÉZA JUN: *Türkisches und Balkanisches Kunsthandwerk*. Budapest 1975 Kossuth. 40 s. 24 pl. 4° (B/7735).
- FEKETE, L: *Einführung in die Persische Paläographie. 101 Persische Dokumente. Medhatı paleografi-i Farsı Sed u yek sened-i Farsı*. Yay: G. Hazai. Budapest 1977 Akadémiai Kiado. 594 s. 242 pl. 8° (A. IV/1125).
- FENAUX, M. ROBERT: *Quelques considerations sur l'evolution de la fonction diplomatique et internationale des origines jusqua nos jours*. Ankara 1976. 28 s. = Dışişleri Ak. Yay. Sayı: 25. 8° (A. IV/1072).
- FITZ, JENÖ: *Gorsium - Herculia*. Székesfehérvár 1976 Az Istvan Kiraly Múzeum Közlemencyi. 115 s. 23 pl. 8° (A. IV/1008).
- FOLQUES, RAMOS - R. RAMOS FERNANDEZ: *Excavaciones en la Alcudia de elche durante los anos (1968 al 1973)*. Madrid 1976 MEC. 45 s. 65 lev. XCVIII pl. = Excavaciones Arqueologicas en Espana 91. 8° (A. IV/1010).
- FORD, H: *Beynelmilel Yahudi*. Ankara 1961 Yeni Matbaa. 84 s. = Serdençegti Neşriyatı: 31. 8° (A. IV/1210).
- FOSS, CLIVE: *Byzantine and Turkish Sardis*. Cambridge 1976 Harvard University Press. XVI + 216 s. 8° (A. IV/587).
- FRANKFORT, H: *Stratified Cylinder Seals from the Diyala Region*. Chicago 1955 University of Chicago Press. XI + 78 s. 96 pl. I lev. = The University of Chicago, OIP Vol. LXXII. 4° (B/7870).
- FRIEDRICH, GERD: *Entscheidungsstheorie und Vervollkommnung der Leitungsentscheidungen in der sozialistischen Wirtschaft*. Berlin 1976 Akademie-Verlag. 22 s. = Sitzung-

- sberichte der Akademie der Wissenschaften der DDR. Jahrg 1976 Nr. 11/6. 8° (A. IV/1262).
- FUTAKY, ISTVAN: *Tungusische Lehnwörter des Ostjakischen*. Wiesbaden 1975 Otto Harrassowitz. 95 s. = Veröffentlichungen der societates Uralo - Altaica Bd. 10. 8° (A. IV/586).
- GANTNER, JOSEPH: *Ortega y Gasset und die spanische Kunst*. Wiesbaden 1976 Franz Steiner Verlag. 24 s. = Ak. d. Wiss. u.d. Lit. Abh. d. Geist.-u. Sozialwiss Kl. Jahrg. 1975. Nr. 8. 8° (A. IV/1259-8).
- GARAUDY, ROGER: *Marks için anahtar. Çev.: A. Taner Kızıllı*. Ankara 1975 Bilgi Basimevi. 191 s. = Bilgi Yay. Dizisi: 19. 8° (A. IV/972).
- GARDNER, ERNEST A: *Six Greek Sculptors*. London 1915 Duckworth and Co. XVI + 260 s. LXXXI pl. 8° (A. IV/1153).
- GARRIGUES, EMILIO: *Segunde Viaje de Turquia. (Dos Mil Anos de Turcos, Mil de Turquia y Cincuenta de Republica)*. Madrid 1976 Revista de Occidente. 249 s. 8° (A. IV/1306).
- A General History of the Ottoman Empire. Notlar: Sandys-Addison*. London 1740. 4+329 s. 6 pl. 4° (B/7796).
- Georgiyu Ahvlediani to George Akhvlediani Yubileymy Sbornik Ahvlediani*. Tiflis 1969 Izdat: Tiflis Universite. 486 s. 4° (B/7728).
- GERASIMOV, O. G: *Ot Gor Sincara do pustini Rub-el-Hali*. Moskova 1974 Izd. Nauka. 376 s. 8° (A. IV/875).
- Gesellschaft und Umwelt. Hans Mottek zum 65. Geburtstag*. Berlin 1976 Akademie Verlag. 128 s. = Sitzungsbd. d. Ak. d. Wiss. DDR. Jahr. 1976 Nr. 2/6. 8° (A. IV/999).
- GHIRSHMAN, R: *Bichâpour. 2 cilt*. Paris 1956/1971 Paul Geuthner = Musée du Louvre Dept. des Antiquites Orientales Fouilles de Châpour, VI, VII. 4° (B/7864).
- GHIRSHMAN, R. - TANIA GHIRSHMAN - H. GASCHE: *Terrasses sacrées de Bard-é Nachandeh et Masjid-i Solaiman. L'Iran du Sud-Ouest du VIIIe s. av. n. ère au ve s. de. n. ère. Inscr. Elymeennes par: J. Harmatta*. Paris 1976 CNRS. = Memoires de la Délégation Archeologique en Iran Tome XLV. 4° (B/7865).
- GHIRSHMAN, R: *Tchoga Zanbil (Dur-Untash)*. Paris 1967 Librairie Orientaliste Paul Geuthner. = MDIA-Mission de Susiane. 4° (B/7044).
- GIESE, DR. FRIEDRICH: *Die verschiedenen Textrezensionen des 'Aşıqpaşazade bei seinen Nachfolgern und Ausschreibern*. Berlin 1936 Verlag der Akademie der Wissenschaften. 50 s. 4° (B/7485).
- GIURESCU, CONSTANTIN C: *Histoire de Bucarest*. Bucarests 1976 Editions Sportives et Toristiques. 203 s. 29 pl. 3hr. 8° (A. IV/807).
- GIURESCU, CONSTANTIN C: *Istoria padurii Romanesti. Din cele mai vechi timpuri pina astazi*. Bucureşti 1975 Editura Ceres. 388 s. 3 pl. 8° (A. IV/1011).
- GIURESCU, CONSTANTIN C. - DINU C. GIURESCU: *Istoria Românilor. I*. Bucureşti 1974 Editura Ştiinţifică. 338 s. 42 pl. 8° (A. IV/1012).
- Gläser der Antike Sammlung Erwing Oppenländer*. Mainz 1974 Verlag Philipp von Zabern. 260 s. 4° (B/7710).
- GLASNECK, JOHANNES: *Kemal Atatürk ve çağdaş Türkiye. Çev.: Arif Gelen*. Ankara 1976 Onur Yay. 332 s. 8° (A. IV/1134).

- GOFF, JACQUES LE: *Das Hochmittelalter*. Frankfurt 1965 Fischer Taschenbuch Verlag. 350 s. = Fischer Weltgeschichte Bd. 11. 8° (A. IV/1463).
- GOLDSTEIN, KENNETH S: *Shada folklor derleme metotları*. Çev.: Prof. Dr. Ahmet E. Uysal. Ankara 1977 Başbakanlık Basimevi. VIII+128 s. = Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yay 23. 8° (A. IV/1415).
- GOODACRE, HUGH: *A Handbook of the Coinage of the Byzantine Empire*. London 1967 Spinks and Son. XI + 361 s. 8° (A. IV/919).
- Gotse Delçev i Makedonskoto Natsionalno Revolutsionerno Dvijenie*. Skopje 1973 Makedonska Akademiya Nauk Institut za Nationalna Istoriya. 410 s. 8° (A. IV/526).
- GÖKÇE, DOĞ. DR. BİRSEN: *Gecekondu gençliği, Ankara 1971*. Ankara 1976 Ayyıldız Matbaası. XV + 230 s. = Hacettepe Üniversitesi Yay/C-15. 8° (A. IV/1275).
- GÖLPINARLI, ABDÜLBÂKİ: *Yunus Emre (Hayatı)*. İstanbul 1936 Bozkurt Basimevi. 339 s. 8° (A. IV/1286).
- GÖLPINARLI, ABDÜLBÂKİ: *Yunus Emre Risâlat al-Nussıyya ve Dîvân*. İstanbul 1965 Sulhi Garan Matbaası. LIII + 310 s. 210 y. fotokopi = Eskişehir Turizm ve Tanıtma Derneği Yay: I. 8° (A. IV/1287).
- GÖYÜNÇ, NEJAT: *Cengiz Orhonlu. Hayatı-eserleri-şahsiyeti*. Türk Kültürü Araştırmaları, XV/1-2 (1976)'dan ayrı bs. 32 s. 8° (A. IV/969).
- Grabungen in Ephesos von 1960-1969 bzw. 1970*. Jahresheften des Österreichischen archäologischen Institutes L'den ayrı bs. S. 230-558 7 plan. 4° (B/7685).
- GRAMLICH, RICHARD: *Ahmad Ghazzali Gedanken über die Liebe, übersetzt und erläutert*. Wiesbaden 1976 Franz Steiner Verlag. 80 s. = Ak. d. Wiss. u.d. Lit. Abh. d. Geist. u. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1576 Nr. 2. 8° (A. IV/1260-2).
- GRIMM, GÜNTER - M. İBRAHİM - M. MOHSEN: *Kunst der Ptolemäer- und Römerzeit im Agyptischen Museum Kairo. Foto: Dieter Johannes*. Mainz 1975 Verlag Philipp von Zabern. 34 s. 118 + 6 pl. 1 hr. 4° (B/7711).
- GRINSTEAD, ERIC: *English index to the Chinese classics*. Tryckbaren 1975 Lund Swieden. 361 s. 8° (A. IV/958).
- GROPP, GERD: *Archäologische Funde aus Khoton Chinesisch-Ostturkestan*. Bremen 1974 Verlag Friedrich Röver. 409 s. XVI pl. = Monographien der Wittheit zu Bremen 11. 4° (B/7860).
- La Grotte de l'Hortus (Valflaunes, Hérault). Les chasseurs néandertaliens et leur milieu de vie Elaboration d'une chronologie du Würmien II dans le Midi méditerranéen*. Yay.: Henry de Lumley. Marseille 1972 H. De Lumley. VI + 668 s. 2 pl. = Etudes Quaternaires Mémoire: I. 4° (B/7758).
- Grundprobleme der entwickelten sozialistischen Gesellschaft. Zur weiteren Gestaltung der entwickelten sozialistischen Gesellschaft in der DDR*. Berlin 1976 Akademie-Verlag. 139 s. = Abh. d. Ak. d. Wiss. d. DDR. Jahrg. 1975 Nr. W4. 8° (A. IV/953).
- GUBOĞLU, MİHAİL: *Le Tribut payé par les principautés Roumaines a la porte jusqu'au début du XVIe siècle d'après les sources Turques*. Revue des Etudes Islamiques 1, (1969)'dan ayrı bs. S. 51-80 8° (A. IV/804).
- GUILAINE, JEAN: *Premiers bergers et paysans de l'Occident Méditerranéen*. Paris 1976 Mouton. 286 s. = Civilisation et Sociétés: 58. 8° (A. IV/867).

- GUNAYMA, MUHAMMAD ABD AL-RAHİM: *Tarih-i el-Cemaat el-Islamiyet-i el-Kebiri. Historia de las Grandes Universidades Islamicas*. Tatvan 1903 Instituto Muley el-Hasan. 337 s. 8° (A. IV/1123).
- GURLITT, CORNELIUS: *Die Baukunst Konstantinopels. 2 Cilt (3 Cilt birliği içinde)*. Berlin 1912 Ernst Wasmuth A. G. 2° (C/868).
- HAARMAN, ULRICH: *Die Chronik des Ibn - Ad-Dawādārī. 8. Cilt. Der Bericht über die frühen Mamluken*. Freiburg 1971 In Kommission Bei Schwarz. 38-397 s. = Deutsches Archäologisches Institut Kairo Bd. 1 h. 8° (A. II/4589).
- HACKIN, J - J. CARL - J. MEUNÉ: *Diverses recherches archéologiques en Afghanistan (1933-1940)*. Paris 1959 P. U. F. XII + 141 s. 27 pl. = Mémoires de la Délégation Archéologique Française en Afghanistan = Tome VIII. 2° (C/543).
- HÄGG, ROBIN: *Die Gräber der Argolis in submykenischer, protogeometrischer und geometrischer Zeit. 1. Lage und Form der Gräber*. Uppsala 1974. 172 s. = Acta Universitatis Upsaliensis 7: 1. 4° (B/7833).
- EL-HAKEMİ, AHMET B. HAFIZ: *El-Kıyasu'l-Islamiyye fı Ahdi'n-nubuwveti ve'l-hulefai'r râşidîn*. Riyad 1976 Külliyyetü'l-Lugati'l-Arabiyye. XIX + 480 s. 8° (A. IV/692-I).
- HAMBLY, GAVIN: *Zentralasien*. Frankfurt 1966 Fischer Taschenbuch Verlag. 365 s. = Fischer Weltgeschichte Bd. 16. 8° (A. IV/1467).
- HAMMER, PURGSTALL - JOSEPH FREIHERR VON: *Des Osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung. 2 Cilt*. Hildesheim 1977 Georg Olms Verlagsbuchhandlung. 8° (A. IV/1190).
- HAMMERLICH, L. L.: *Phil. 2,6 and P. A. Florenskij*. Det Kongelige Danske Videnskaberne Selskab Historisk-filosofiske Meddelelser 47,5. Kobenhavn 1976. 16 s. 8° (A. IV/1264).
- HAMPE, ROLAND - ADAM WINTER: *Bei Töpfern und Töpferinnen in Kreta Messenien und Zypern*. Mainz 1962 Verlag Philipp von Zabern. XI + 128 s. 50 pl. 4° (B/7804).
- HANÇERLİOĞLU, ORHAN: *Felsefe ansiklopedisi kavramlar ve akımlar. 2 Cilt*. İstanbul 1976 Remzi Kitabevi. 8° (A. IV/1181).
- HANFMANN, GEORGE M. A. - JANE C. WALDBAUM: *A survey of Sardis and the Major Monuments outside the city walls*. Cambridge 1975 Harvard University Press. 206 s. 436 pl. = Archaeological Exploration of Sardis, Report 1. 4° (B/7702).
- HANNSTAD, LISE: *The followers of the Paris painter*. Kobenhavn 1976 Munksgaard. 95 s. 59 pl. = Det Kong. Danske Videnskaberne Selskab Hist.-filos. Med. 47, 4. 8° (A. IV/1002).
- HAQ, S. MOINUL: *The Suhrawardis*. Journal of the Pakistan Historical Society XXIII, 2, (1975) den ayrı bs. S. 71-103 8° (A. IV/397).
- Harita Genel Müdürlüğü (1909 - 1962)*. 46 s. 3 hr. 8° (A. IV/992).
- Harita Umum Müdürlüğü (1909 - 1959)*. 36 s. 14 pl. 2 hr. 8° (A. IV/990).
- HASKAJ, ZİHNİ: *Mendimi Politik e Shoqëror i rilindjes kombëtare shqiptare*. Tiranë 1976 Ak. e Shkencave e rp te shqiperise. 648 S. 8° (A. IV/1284-2).
- HZ. ALİ: *Nehc'ül Belaga. Tercüme ve şehri: Seyit Ali Naki Feyzülislâm*. Tahran H. 1371 Çap-ı Afıtab. 1336 s. 8° (A. IV/1124).

- HEINTZ, JEAN - GEORGES: *Index documentaire des textes de Mari*. Paris 1975 Paul Geuthner. 52 + 343 s. 2 lev. = Archives Royales de Mari XVII. 4° (B/4299-T. XVII).
- HENDRIKSEN, HANS: *Himachali Studies. I. Vocabulary*. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab Historisk-filosofiske Meddelelser 48, I København 1976. XXIII + 227 s. 8° (A. IV/1265).
- HERKOV, ZLATKO - MIROSLAV KURELAC: *Bibliographia Metrologiae Historicae. Additamenta*. Zagrabiae 1975. VII + 129 s. 4° (B/7635).
- HERSEY, JOHN: *Hiroşima. Çev.: R. Tomris*. İstanbul Çeltüt Matbaası. 111 s. = Anlatı Dizisi 3. 8° (A. IV/1302).
- HERZFELD, ERNST: *The Persian Empire Studies in geograph and enthography of the Ancient Near East*. Yay: Gerold Walser. Wiesbaden 1968 Franz Steiner Verlag. XXI + 392 s. 1 hr. 8° (A. IV/1185).
- Das Hethitische Felsheiligtum Yazılıkaya*. Berlin 1975 Gebr. Mann Verlag. 258 s. 65 pl. 3 plân. = Boğazköy - Hattuşa Ergebnisse der Ausgrabungen IX. 4° (B/7651).
- VAN DER HEYDEN, ANTONIE-PIERRE LAVEDAN: *Atlas de L'Antiquite Classique*. Bruxelles 1961 Editions Sequoia. 218 s. 4° (B/7647).
- HILL, W. C. OSMAN: *Evolutionary Biology of the Primates*. London 1972 Academic Press. X + 233 s. 8° (A. IV/1348).
- Hillforts Later Prehistoric Earthworks in Britain and Ireland*. Yay: D. W. Harding. London 1976 Academic Press. XIV + 579 s. 5 lev. 4° (B/7889).
- HIMMELMANN, NIKOLAUS: *Drei hellenistische Bronzen in Bonn. Mit einem Anhang über den Dornauszieher Castellani*. Wiesbaden 1975 Franz Steiner Verlag. 35 s. 24 pl. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Geist.-u. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1975. Nr. 2. 8° (A. IV/1259-2).
- HINZ, WALTHER: *Altiranische Funde und Forschungen. Mit Beiträgen von Rykle Borger und Gerd Gropp*. Berlin 1969 Walter de Gruyter. 275 s. 4° (B/7784).
- Historie du Developpement Culturel et Scientifique de l'Humanite*. Yay: Robert Laffont. 7 Cilt, 10 Cilt birliği içinde. Paris 1963/1969. Unesco. 4° (B/7642).
- HODGES, HENRY: *Artifacts. An Introduction to early Materials and Technology*. London 1976 John Baker. 251 s. 8° (A. IV/581).
- HOEPFNER, WOLFRAM: *Topographische forschungen. Forschungen an der Nordküste kleinasiens*. Wien 1972 Hermann Böhlau Nachf. S. 35-46 = Öst. Ak. d. Wiss. Phil.-Hist. Kl. Denks. 106 Bd. 4° (B/6805).
- HOLMBERG, ERIK J: *Delfi och Olymphia*. Göteborg 1976 Paul Aströms Förlag. 103 s. 17 pl. = Studies in Mediterranean Arch. Pocket-book: 5. 8° (A. IV/862).
- HORVATH, PAVOL - VOJTECH KOPCAN: *Turci na Slovensku*. Bratislava 1971 Slovenske Pedagogicke Nakladatelstve. 212 s. 8° (A. IV/805).
- Hudojestvennaya Kultura i Archeologiya. Antičnogo mira. Sbornik Pamyati B. V. Farmakovskgo*. Moskova 1976 Izd. Nauka 240 s. 8° (A. IV/1080).
- Hungary*. Yay: Ivan Boldizsar. 3. bs. Budapest 1962 Kossuth Printing House. 385 s. 8° (A. IV/1308).
- HUTTON, C. A: *Greek Terracotta Statuettes. Önsöz: A. S. Murray*. London 1899 Seeley and Co. XVI + 79 s. 16 pl. 4° (B/7835).

- HÜSEYİNZADE, A: *O vokalizatsii Tyurko-Mongoloskogo Termina un Ungubogol*. Sovetskaya Tyurkologiya 2 (1976)'dan ayrı bs. S. 57-64 4° (B/7727).
- HYNKOVA, HÄNA: *Europäische Reiseberichte aus dem. 15. und 16. Jahrhundert als Quellen für die historische Geographie Bulgariens*. Sofia 1973 Verlag der Bulgarischen Akademie der Wissenschaften. 157 s. 1 hr. 8° (A. IV/752).
- İBN AL-'ADİM, KAMAL AL-DİN: *Buğyat at-talab fi tarih Halab. Selçuklularla ilgili haltercümeleri*. Yay.: *Ali Sevim*. Ankara 1976 T. T. K. Basımevi. XIII + 131 + 418 s. 24 pl. = Türk Tarih Kurumu Yay. XIX. Dizi-Sa. 5. 8° (A. IV/1166).
- İBN EBİ'D-DÜNYA, EBU BEKR ABDULLAH: *Kitabu Mekarimu'l-ahlâk. The Noble Qualities of character*. Yay.: *James A. Bellamy*. Wiesbaden 1973 Franz Steiner Verlag. XXII + 110 + 174 s. 2 pl. = Bibliotheca Islamica. 25. 8° (A. III/7811).
- İÇDEMİR, ULUĞ: *Yılların içinden. Makaleler, anılar, incelemeler*. Ankara 1976 T. T. K. Basımevi. X + 427 s. = Türk Tarih Kurumu Yay. XVI. Dizi-Sa. 31. 8° (A. IV/1167).
- İktisadî rapor*. Ankara 1976 T. T. O. S. O. T. B. B. 591 s. 8° (A. IV/1075).
- İLHAN, ATTİLA: *Hangi seks (Anılar ve acılar)*. Ankara 1976 Bilgi Basımevi. 302 s. = Bilgi Yay: 152. 8° (A. IV/974).
- İMMERWAHR, SARA ANDERSON: *The Neolithic and Bronze Ages*. Princeton 1971 The American School of Classical Studies at Athens. XX + 286 s. 92 pl. = The Athenian Agora Vol. XIII. 4° (B/4698-13).
- İNAL, GÜNER: *Artistic relationship between the Far and the Near East as reflected in the miniatures of the Gâmi at-Tawârîh*. Kunst des Orients X, 1-2'den ayrı bs. S. 108-143 4° (B/7740).
- İNAL, GÜNER: *Topkapı Sarayı kolleksiyonundaki Sultanî bir Özbek Şehnamesi ve Özbek resim sanatı içindeki yeri*. Sanat Tarihi Yıllığı VI. Kunsthistorische Forschungen (1976)'dan ayrı bs. S. 303-332. 8° (A. IV/921).
- İNAL, YAŞAR FARUK: *İki Mustafa Kemal. Antoloji*. İnegöl 1961 Yeşil Bursa Basımevi. 62 s. 8° (A. IV/1314).
- İNAN, PROF. DR. ABDULKADİR: *Eski Türk dinî tarihi*. İstanbul 1976 Millî Eğitim Basımevi. XVI + 256 s. = Kültür Bakanlığı Eserleri: 9. 8° (A. IV/1470).
- İNAN, PROF. DR. AFET: *Aperçu general sur l'histoire economique de l'Empire Turc-Ottoman. 2. bs.* Ankara 1976 T. T. K. Basımevi X + 114 s. LXXXI pl. = T. T. K. Yay. Seri VIII-No. 6a. 8° (A. IV/940).
- İNAN, PROF. DR. AFET: *Ellinci yılda tarihten geleceğe. 2. bs.* Ankara Tisa Matbaası. 140 s. 8 planş. 3 plan. = İş Bankası Kültür Yay. Atatürk Dizisi: 20. 8° (A. IV/1109).
- İNAN, PROF. DR. AFET: *Tarih boyunca Türk kadınının hak ve görevleri*. İstanbul 1975 Millî Eğitim Basımevi. XI + 271 s. 11 pl. = Atatürk Serisi No. 10. 8° (A. IV/1407).
- İNDJIKYAN, O. G: *Burjuvaziya Osmanskoy Imperii*. Erevan 1977. 315 s. 8° (A. IV/1352).
- İngiliz belgelerinde Atatürk (1919 - 1938) Haz.: Bilâl N. Şimşir. 2 Cilt*. Ankara 1973/1975 T. T. K. Basımevi. = T. T. K. Yay. XVI Seri Sa. 15. 8° (A. III/8227).
- İnsan hakları yılı münasebetiyle Macar Milletinin menfaatleri ve dünya sulhu adına yayınlanan beyanname*. Ankara 1968 Şafak Matbaası. 7 s. 8° (A. IV/1300).

- International Directory of Arts. 13. Edition 1977/78. 2 Cilt.* Frankfurt Verlag Müller GMBH und Co. Kg. 8° (A. IV/986).
- Internationales Universitäts-Handbuch World Guide to Universities. 2. bs.* München 1976 Verlag Dokumentation. = Handbuch der Internationalen Dokumentation und Information Bd. 10. 8° (A. IV/683).
- ISERLOH, ERWIN: *Die soziale Aktivität der Katholiken im Übergang von caritativer Fürsorge zur Sozialreform und Sozialpolitik dargestellt an den Schriften Wilhelm Emmanuel v. Kettlers.* Wiesbaden 1975 Franz Steiner Verlag. 26 s. = Ak. d. Wiss. u.d. Lit. Abh. d. Geist.-u. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1975 Nr. 3. 8° (A. IV/1259-3).
- Der Islam. 2 Cilt.* Frankfurt 1968 Fischer Taschenbuch Verlag. = Fischer Weltgeschichte Bd. 15. 8° (A. IV/1466).
- ISMAILOV, M. A: *Promišlennost Baku v Naça Le XX veka.* Baku 1976. 154 s. 8° (A. IV/956).
- İstanbul ses valeurs, ses problèmes.* İstanbul 1976 Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu 40 s. 8° (A. IV/947).
- İstanbul şehir rehberi 1971.* XX + 197 s. 43 hr. 8° (A. IV/963).
- İstanbul telefon rehberi 1974-1975. 35. bs. 2 Cilt.* Ankara 1975 T. T. K. Basımevi. 4° (B/7790).
- İstoriya i filologiya Turtsii.* Moskova 1976. 97 s. 8° (A. IV/848).
- İstoriya Horezma. Sdrevneyşih vremen do naşih dney.* Taşkent 1976 Izd. Fan Uzbeskaya SSR. 316 s. 8° (A. IV/1339).
- İstoriya Vneşney Politiki SSSR. 2 Cilt.* Moskova 1976 Izd. Nauka. 8° (A. IV/1335).
- İstoriya Tatarskoy ASSR.* Kazan 1973 Tatarskoe Knijnoc Izdatelstvo. 240 s. 36 pl. 8° (A. IV/829).
- İZBIRAK, PROF. DR. REŞAT: *Geography of Turkey. Çev.: Faruk Şentürk.* Directorate General of Press and Information. 286 s. 1 hr. 4° (B/7744).
- Jane Sandansky 1915 - 1975.* Skopje 1976 Institut za Nationalna Istoriya. 365 s. 8° (A. IV/962).
- JANNORAY, JEAN: *Le Gymnase. Relevés et dessins de Henri Ducoux,* Paris 1953 E. De Boccard. 92 s. XXX pl. = Fouilles de Delphes Tom. II, Topographie et Architecture 4° (B/5837-II,7).
- JANSSEN, ANDREAS JOZEF: *Het antieke Tropaion.* Brussel 1957 WLSK. XXX + 251 s. = Verhandelingen Klasse der Letteren Nr. 27. 4° (B/7837).
- JARRING, GUNNAR: *Wörterverzeichnis zu G. Raquettes Ausgabe von Tâji bilâ Zohra (Lund 1930).* Lund 1967 CWK Gleerup. 64 s. = Acta Universitatis Lundensis, Sectio I Theologica Juridica Humaniora 4. 8° (A. IV/499).
- Jerusalem Revealed. Archaeology in the Holy City 1968 - 1974.* Jerusalem 1975 The Israel Exploration Society. 8 + 136 s. 4° (B/7754).
- JESTIN, RAYMOND: *Le verbe Sumérien préfixes particules verbales et noms verbaux.* Paris 1946 E. De Boccard. 426 s. = Etudes Trientales IX. 8° (A. IV/1455).
- JIVKOVA, LUDMILLA: *Kazanliškata Grobnitsa.* Sofia Nauka Izkustud. 128 s. 2° (C/535).
- JOHANSEN, K. FRIIS: *Les Vases Sicyoniens.* Roma 1966 "L'Erma" di Bretschneider. XI + 194 s. XLV pl. 4° (B/7838).
- JONES, A. H. M: *The Cities of the Eastern Roman provinces. 2. bs.* Oxford 1971 Clarendon Press. XVI + 595 s. 7 hr. 8° (A. IV/412).

- JUSTI, FERDINAND: *Iranisches Namenbuch*. Hildesheim 1963 (Marburg 1895 bs'nın tekrar bs). Georg Olms Verlagsbuchhandlung. XXVIII + 526 s. 8° (A. IV/1066).
- KAMİL DR: *Dönmez yüz yahut Hürriyet Ordusu*. İstanbul Necm-i İstikbal Matbaası. 82 s. 8° (A. IV/993).
- KANG, SHIN T: *Sumerian Economic Texts from the Drehem Archive. I. Cilt: Sumerian and Akkadian Cuneiform Texts in the Collection of the World Heritage Museum of the University of Illinois*. Urbana 1972 University of Illionis Press. VIII + 298 s. II pl. 4° (B/7872-I).
- KARABORAN, H. HİLMİ: *Die Stadt Osmaniye in der oberen Çukurova*. Heidelberg 1975. XVIII + 349 + 12 s. 42 hr. 17 lev. 26 res. 3 plan. 8° (A. IV/751).
- Katalog Wydawnictw Polskiej Akademii Umiejetnosci 1873 - 1947. 2 Cilt*. Krakow 1948 Nakladem Polskiej Akademii Umiejetnosci. 4° (B/7490).
- KAYA, DR. YAHYA KEMAL: *İnsan yetiştirme düzenimiz. Politika, eğitim, kalkınma*. Ankara 1974 Nüve Matbaası. XI + 432 s. 8° (A. IV/1212).
- KELNHOFER, FRITZ: *Die Topographische Bezugsgrundllage der Tabula Imperii Byzantini*. Wien 1976 Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. 43 s. = Öst. Ak. d. Wiss. Phil.-Hist. Kl. Denkschriften Beiheft zum 125. Bd. 4° (B/7749).
- Kıbrıs barış hareketi şehitlerinin biyografileri*. Ankara 1976 Gnkur. Basımevi. XI + 501 s. = Genkur. Harp Tarihi Bşk. Resmî yay. 8° (A. IV/755).
- Kıbrıs sorunu ve Pakistan. Pakistan Büyükelçiliği Basın Ateşliğinince hazırlanmıştır*. 20 s. 8° (A. IV/987).
- KIRZIOĞLU, DR. M. FAHRETTİN: *Osmanlılar'ın Kafkas-ellerini fethi (1451 - 1590)*. Ankara 1976 Sevinç Matbaası. XIX + 551 s. 2 hr. = Atatürk Üniversitesi Yay. No. 358. 8° (A. IV/1445).
- KIZILYAY, HATİCE BOZKURT - MUATZEEZ ÇİĞ - H. G. GÜTERBOCK: *İstanbul Arkeoloji Müzelerinde bulunan Boğazköy tabletleri II. Boğazköy - tafeln im Archaologischen Museum zu Istanbul II*. İstanbul 1947 Milli Eğitim Basımevi. IX + 40 s. = Milli Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Seri: III,2. 2° (C/537).
- KISSLING, HANS JOACHIM: *Sultan Bâjezid's II. Beziehungen zu Markgraf Francesco II. von Gonzaga*. München 1965 Max Hueber Verlag. VI + 121 s. = Münchener Universitäts-Schriften 1. 8° (A. IV/1105).
- KLENGEL, HORST: *Hethitische Rituale und Festbeschreibungen*. Berlin 1973 Akademie Verlag. X s. 50 lev. = Keilschrifturkunden aus Boghazköi Heft 44. 4° (B/2038).
- KODER, JOHANNES - FRIEDRICH HILD: *Hellas und Thessalia. Register von Peter Soustal*. Wien 1976 Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. 316 s. 2 hr. = Öst. Ak. d. Wiss. Phil.-Hist. Kl. Denksch. 125 Bd. Tabula Imperii Byzantini Bd. 1. 4° (B/7749).
- KOKA, VIRON - SAZAN XHELO: *Halim Xhelo - Militant e ideolog i shqar revolucionar (Studim, materiale e dokumente)*. Tiranë 1975 Mihal Duri. 200 s. 16 pl. 8° (A. IV/1005).

- KONGAR, EMRE: *İmparatorluktan günümüze Türkiye'nin toplumsal yapısı*. İstanbul 1976 Cem Yayınevi. 605 s. 1 lev. 8° (A. IV/903).
- KONONOV, A. N: *Oçerk İsterii İzuçeniya Turetskogo yazıka*. Leningard 1976 Izdat: Nauka. 119 s. 8° (A. IV/1025).
- KORKMAZ, DR. ZEYNEP: *Güney-batı Anadolu ağızları ses bilgisi (fonetik)*. Ankara 1956 Türk Tarih Kurumu Basımevi. XL + 130 s. = A. Ü. DTCF Yay. 114. 8° (A. IV/1327).
- KOSING, ALFRED: *Theoretische Probleme der Entwicklung der sozialistischen Nation in der DDR*. Berlin 1975 Akademie Verlag. 64 s. = Sitzungsber. d. Ak. d. Wiss. d. DDR. 2G, 1975. 8° (A. IV/432).
- KOŞAY, HAMİT ZÜBEYR: *İzgü Mescid (Mukaddes Cami) 2. bs.* Ankara 1976 Ayyıldız Matbaası. 32 s. = Kazan Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yay.: 2. 8° (A. IV/904).
- KOYUŞOV, REŞİT: *Amaras - Agoglan*. Baku 1975 İlim Neşriyatı 98 s. 8° (A. IV/884).
- KÖKLÜĞİLLER AHMET: *Atatürk. Bağımsızlık savaşı*. Ankara 1976 Şark Matbaası. 47 s. = Köyün Çocuğu Yayınları: 13. 8° (A. IV/1209).
- KÖPRÜLÜ, ORD. PROF. DR. FUAD: *Türk Edebiyatı 'nda ilk mutasavvıflar. Gerekli sadeleştirme ve bazı notlara ilâvelerle Yay: Dr Orhan F. Köprülü. 3. bs.* Ankara 1976 T. T. K. Basımevi. XXXI + 432 s. = Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. 8° (A. IV/636).
- KRAUSKOPE, INGRID: *Der thebanische Sagenkreis und Andere griechische Sagen in der etruskischen Kunst*. Mainz 1974 Verlag Philipp Von Zabern. XI + 120 s. 24 pl. = Schriften zur antiken Mythologie II. 4° (B/7696).
- KREFTER, FRIEDRICH: *Persepolis Rekonstruktionen*. Berlin 1971 Gebr. Mann Verlag. 125 s. 2 pl. 35 plân. = Teheraner Forschungen. Bd. 3. 4° (B/7787).
- KREISER, KLAUS: *Die Ortsnamen der europäischen Türkei nach amtlichen Verzeichnissen und Kartenwerken*. Freiburg 1975 Klaus Schwarz Verlag. LVII + 209 + 110 s. 4 lev. = Islamkundliche Untersuchungen Bd: 30. 8° (A. IV/809).
- KREMER, A. V: *Topographie von Damascus. 2 Kısım*. Wien 1854 Kaiserlich - Königlichen Hof- und Staatsdruckerei. 4° (B/7797).
- Kriminalitätsursachen und Probleme der Kriminalitätsforschung in der DDR*. Berlin 1976 Akademie Verlag 33 s. = Abh. d. Ak. d. Wiss. d. DDR. Jahrg. 1975. Nr. W 3. 8° (A. IV/952).
- KRUGLIKOVA, I. T: *Selskoe Hozyaystvo Bospora*. Moskova 1975 Izdat. Nauka. 300 s. 8° (A. IV/1083).
- KRUPNOV, E. I: *Srednevekovaya İnguşetiya*. Moskova 1971 Izd. Nauka. 208 s. 8° (A. IV/1082).
- KUDRIYAVTSEV, A: *Gorod ne Podvlastniy vekam*. Mohaçkala 1976 Dagestanskoe Knijnoe Izdatelstvo. 144 s. 8° (A. IV/1341).
- KUŞNAREVA, K. H: *K voprosu o Razvitii Remesla na Yujnom Kavkaze v drevnosti*. İstoriko-Filologičeskiy Jurnal 2,65 (1974)'den ayrı bs. S. 55-70 8° (A. IV/1028).
- KÜHNEL, ERNST: *İslamische Schriftkunst. 2. bs.* Graz 1972 Akademische Druck-u. Verlagsanstalt. 92 s. 4° (B/7791).
- KYRIELEIS, HELMUT: *Bildnisse der Ptolemäer*. Berlin 1975 Gehr. Mann Verlag. IX + 191 s. 108 pl. = DAI, Archaologische Forschungen Band 2. 4° (B/7809).

- LACOSTE, - DUJARDIN, C: *Un village Algerien structures et evolutoin recente*. Alger 1976 S. N. E. D. 168 s. = Documents du Centre de Recherches Anthropologiques Prehistoriques. et Ethnographiques I. 8° (A. IV/1254).
- LAFFONT - BOMPIANI: *Dictionnaire Biographique des auteurs de tous les temps et de tous les pays*. 2 Cilt. Paris 1957/58 S. E. D. E. 4° (B/7650).
- LAFFONT - BOMPIANI: *Dictionnaire des Oeuvres de tous les temps et de tous les pays*. 6 Cilt. Paris 1953/1955 S. E. D. E. 4° (B/7649).
- LAMBERT, W. G. - A. R. MILLARD: *Atra-hasis. The babylonian Story of the Flood with the Sumerian Flood story*, by. M. Civil. Oxford 1970 Clarendon Press. XX + 198 s. 11 pl. 8° (A. IV/1218).
- LAPE, LÜBEN: *Razloveškoto Vostaine od 1876 godina i Liçnosta Na negoviot organizator Dimitar pop Georgiev Berovskiy*. Skopje 1976 Inst. za Natsionalna Istoriya. 88. s. 8° (A. IV/887).
- LASSUS, JEAN: *Antioch on-the Orontes. V: Les Portiques d'Antioche*. Ed. assis: Richard Stillwell. Princeton 1972 University Press. IX + 160 s. 56 pl. 2° (C/345-V).
- LEFÉVRE, ECKARD: *Der Thyestes des Lucius Varius Rufus. Zehn Überlegungen zu seiner Rekonstruktion*. Wiesbaden 1976 Franz Steiner Verlag. 48 s. = Ak. d. Wiss. u.d. Lit. Abh. Geist.-u Sozialwiss. Kl. Jahrg 1976 Nr. 9. 8° (A. IV/1260-9).
- LEHMANN, JOHANNES: *Die Hethiter. Volk der tausend Götter*. München 1975 C. Bertelsmann Verlag. 337 s. 8° (A. IV/580).
- LEHNERT, MARTIN: *Die Sprache Shakespeares und das amerikanische Englisch*. Berlin 1976 Akademie - Verlag. 91 s. = Sitzungs d. Ak. d. Wiss. d. DDR. Gesellschaften Jahrg. 1976 Nr. 7/G. 8° (A. IV/1261).
- LEWICKI, TADEUSZ: *Etudes Maghrebines et Soudanaises I*. Varsovie 1976 Editions Scientifiques de Pologne. 95 s. 8° (A. IV/634).
- LEWIS, BERNARD: *An Anti-Jewish ode. The Qasida of Abu Ishaq against Joseph Ibn Nagrella. Salo Wittmayer Barron Jubilee Vol. American Academy for Jewish Research (1975)'den ayrı bs. S. 657-668* 8° (A. IV/1044).
- LEWIS, BERNARD: *Gibbon on Muhammed*. Daedalus 105,3 (1967)'dan ayrı bs. S. 89-101 8° (A. IV/1045).
- LEWIS, BERNARD: *On that day*. Mélanges d'Islamologie (1974)'den ayrı bs. S. 197-200 8° (A. IV/1046).
- Lexikon der arabischen Welt. Ein historisch - Politisches Nachschlagewerk: Stephan und Nandy Ronart*. München 1972 Artemis Verlag. XV + 1085 s. 8° (A. IV/1121).
- LHOTE, HENRI: *Les Gravures rupestres de e'oued Djerat (Tassili-n-Ajjer)*. 2 Cilt. Alger 1975/1976 Societe Nationale d'Edition et de Diffusion. = Memoires du C. R. A. P. E. XXV. 4° (B/7637).
- LIMET, HENRI: *Textes Administratifs de l'époque des Sakkanakku*. Paris 1976 Paul Geuthner. VIII + 171 s. = Archives Royales de Mari XIX. 4° (B/4299-T-XIX).
- Liste de MM. les Membres du corps diplomatique*. Ankara 1973 Ministère des Affaires Etrangères Direction Générale du Protocole. 158 s. 8° (A. IV/1221).
- LLOYD, SETON - JAMES MELLART: *Beycesultan. 3 Cilt*. London 1962/The British Institute of Archaeology at Ankara. = Occasional Publications No. II, 6,8. 4° (B/4632).

- LOON, HENDRIK VAN: *The story of America*. New York 1942 Liveright Publishing Corporation. 384 s. 8° (A. IV/1199).
- LOON, MAURITS N. VAN: *Korucutepe. Final Report on the Excavations of The Universities of Chicago, California (Los Angeles) and Amsterdam in the Keban Reservoir Eastern Anatolia 1968-1970*. New York 1975 North-Holland Publishing Company. 257 s. = Studies in Ancient Civilization. 8° (A. IV/979).
- LÖWY, EMANUEL: *Der Beginn rotfigurigen Vasenmalerei*. Wien 1938 Hölder-Pichler-Tempsky. 104 s. = Ak. d. Wiss. in Wien. Phil.-Hist. Kl. Sitzungsab. 217 Bd. 2 Abh. 8° (A. IV/1155).
- La Lutte Antifasciste de Liberation Nationale du peuple Albanais. Documents principaux (1941-1944)*. Tirana 1975. Ed. Nëntori. 559 s. 8° (A. IV/1003).
- Macaristan'ın Hürriyet savaşı 10. yıl (1956-1966) Kanlı yazılan Hürriyet savaşı*. 1966. 32 s. 8° (A. IV/1301).
- MACQUEEN, J. G.: *The Hittites and their contemporaries in Asia Minor*. London 1975 Thames and Hudson. 206 s. 8° (A. IV/772).
- MAIER, BRUNO: *Motivi e caratteri dell'epistolario di Italo Svevo*. Udine 1967 Del Bianco Editore. 23 s. 8° (A. IV/1076).
- MAIER, FRANZ GEORG: *Byzanz*. Frankfurt 1973 Fischer Taschenbuch Verlag. 444 s. = Fischer Weltgeschichte Bd. 13. 8° (A. IV/1465).
- MAIER, FRANZ GEORG: *Die Verwandlung der Mittelmeerwelt*. Frankfurt 1968 Fischer Taschenbuch Verlag. 384 s. = Fischer Weltgeschichte Bd. 9. 8° (A. IV/1461).
- MANDELŞTAM, A. M.: *Pamyatniki Koçernikov Kuşanskogo vremeni V. Severnoy Baktrii. 7. Cilt*. Leningard 1975 Izd. Nauka. 228 s. 4° (B/7788).
- MANTRAN, ROBERT: *La Bataille de Lépante vue par un Chroniqueur Ottoman*. Cahiers de Linguistique, d'Orientalisme et de Slavistique I-2'den ayrı bs. S. 183-189 8° (A. IV/817).
- MANTRAN, ROBERT: *Bilan et Perspectives de l'epigraphie Turque pour les periodes pre-Ottomane et Ottomane*. Revue d'Histoire Maghrebine 4, (1975)'den ayrı bs. S. 217-220 8° (A. IV/816).
- MANTRAN, ROBERT: *Centralisation administrative et financière. Problemes du ravitaillement d'Istanbul. aux XVIIe et XVIIIe s.* A. I. E. S. E. E. Bulletin XII, I (1974)'den ayrı bs. S. 59-68 8° (A. IV/821).
- MANTRAN, ROBERT: *La description des côtes de l'Algérie dans le Kitab-ı Bahriye de Piri Reis*. Revue de l'Occident Musulman et de Méditerranée 15-16 (1973)'den ayrı bs. S. 159-168 8° (A. IV/820).
- MANTRAN, ROBERT: *L'écho de la bataille de Lépante a Constantinople*. Annales 2 (1973)'den ayrı bs. S. 396-405 8° (A. IV/815).
- MANTRAN, ROBERT: *L'Empire Ottoman et le Commerce Asiatique aux 16e et 17e siecles. L'Islam et le Commerce Oriental (1976)'dan ayrı bs. S. 169-179 8° (A. IV/814)*.
- MANTRAN, ROBERT: *La Libye des Origines a 1912. La Libye Nouvelle rupture et continuité (1975)'den ayrı bs. S. 15-32 8° (A. IV/822)*.
- MANTRAN, ROBERT: *La Navigation Vénitienne et ses concurrentes en Méditerranée Orientale aux XVIIe et XVIIIe siècles*. Mediterraneo e Oceano Indiano Atti del VII Colloquio Internazionale di Storia Marittima Venezia (20-29 Settembre 1962)'den ayrı bs. S. 375-391 8° (A. IV/818).

- MANTRAN, ROBERT: *Les relations entre Caire et Istanbul durant la periode Ottomane.* Colloque International sur l'Histoire du Caire'den ayrı bs. S. 301-311 4° (B/7720).
- MARDİN, ŞERİF: *The Genesis of young Ottoman thought. A Study in the modernization of Turkish political ideas.* Princeton 1962 University Press. VII+456 s. = Princeton Oriental Studies Vol. 21. 8° (A. IV/1189).
- MARDİN, ŞERİF: *Ideoloji.* Ankara 1976 Sevinç Matbaası. 151 s. = Sosyal Bilimler Derneği Yay. G,6. 8° (A. IV/1140)
- MARKEZİNİ, SP. B: *Politiki Historia tis Neoteris Ellados i sinchronos Ellas. 2 Cilt.* Atina Exdotikos Organismos Papyros. 4° (B/7789).
- MARR, YU. N: *Materiali dilâ Persidsko-Russkogo Slovaryâ Redaktor: Ş. Giunaşvilli.* Tibilisi 1974 Izdat: Metsniereba. 343 s. 8. (A. IV/878)
- MARSİGLI, LE COMTE DE: *L'Etat Militaire de l'Empire Ottoman. 2 Kısım.* Amsterdam 1732 Herm Uytwerf. 2° (C/539).
- MARTIN, ALFRED VON: *Macht als Problem. Hegel und seine politische Wirkung.* Wiesbaden 1976 Franz Steiner Verlag. 154 s. = Ak. s. wiss. u.d. Lit. Abh. d. Geist.-u. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1976. Nr. 7. 8° (A. IV/1260-7).
- MASSON, V. M: *Ekonomika i sotsialniy stray drovnih obşçestvo.* Leningard 1976 Izdat. Nauka. 191 s. 1 lev. 8° (A. IV/1086).
- MASSON, V. M. - V. I. SARIANIDI: *Sredneaziatskaya Terrakota epohi Bronzi.* Moskova 1973 Izd. Nauka. 208 s. XLIV pl. = Kultura Narodov Vostoka. 8° (A. IV/1081).
- Materialökonomie, Energie-und Rohstoffwirtschaft.* Berlin 1976 Akademie-Verlag. 140 s. = Abh. d. Ak. d. Wiss. d. DDR. Jahrg. 1976. Nr. 4. 8° (A. IV/1236).
- MATHESON, SYLVIA A: *Persia: An Archaeological Guide.* London 1972 Faber and Faber. 358 s. 12 pl. 8° (A. IV/1191).
- MAZAR, B.: *The Excavations in the Old City of Jerusalem near the Temple Mount. Second Preliminary Report 1969 - 70.* Jerusalem 1971 The Israel Exploration Society. 36. s. XXXIII pl. 4° (B/7753).
- MAZİTOVA, N. A: *Izuşçenie Blijnego i Skednogo Vostoka v Kazanskom Universitete (Per-vaya Poloniva XIX Veka).* Kazan 1972 Izdat: Kazanskogo Universitete. 225 s. 8° (A. IV/873).
- MEÇİK, HAKKI ABDULLAH: *Şumnu (Bulgaristan Türklerinin Kültür hayatı).* İzmir 1977 Hepileri Matbaası. 114 s. 8 pl. 8° (A. IV/1289).
- EL-MEDENİ, AHMED TEVFİK: *Harbu's - selâse mieli sene beyne'l-Cezair ve Isbanya 1492-1792. Harb ath - thalâthâ mi'at sana bayn al'Djazâir wa Isbanyâ de 1492 â 1792.* El-Cezair 1976 Şirketü'l-vataniyyeti'n-neşr ve't-tevzi. 3 hr. 8° (A. IV/834).
- MEHMED, MUSTAFA ALİ: *Istoria Turcilor.* Bucureşti 1976 Editura Ştiinţifică şi enciclopedică. 447 s. 20 pl. 1 hr. 8° (A. IV/1014).
- MEIGGS, RUSSELL: *The athenian Empire.* Oxford 1975 Clarendon Press. XVI + 621 s. 5 hr. 8° (A. IV/411).
- MEINECKE, MICHAEL: *Fayencedekorationen seldschukischer Sakralbauten in Kleinasien. 2 Cilt.* Tübingen 1976 Verlag Ernst Wasmuth. = Istanbul Mitteilungen-Beiheft 13. 4° (B/7801).
- MELUKOVA, A. İ: *Poselenie i Mogilnik Skifskogo Vremeni u Sela Nikolayevka.* Moskova 1975 Izdat: Nauka. 260 s. 1 lev. 8° (A. IV/1024).

- MERAY, SEHA L: *Lozan'ın bir öncüsü Prof. Ahmet Selâhattin Bey (1878 - 1920)*. Ankara 1976 T. T. K. Basımevi. VIII + 104 s. 2 pl. = T. T. K. Yay. XVI. Dizi:-Sa. 30. 8° (A. IV/641).
- MERT, ÖZCAN: *Buhara emirliği elçisi Muhammed Parsa Efendi'nin İstanbul'daki diplomatik faaliyetleri (1867 - 1869)*. Türk Kültürü Araştırmaları XV/1-2 (1976)'-dan ayrı bs. S. 95-120 8° (A. IV/1077).
- MESHORER, YA'AKOV: *Nabataean coins*. Jerusalem 1975 Hebrew University. 111 s. 8 pl. = Qedem Monographs of the Institute of Archeology 3. 4° (B/7883).
- METZGER, HENRI: *Catalogue des monumente votifs du Musée d'Adalia*. Paris 1952 E. De Boccard 75. s. XII pl. 1 hr. = Etudes Orientales XI. 8° (A. IV/1457).
- MİSİROĞLU, KADİR: *Macar İhtilâli*. İstanbul 1966 Garanti Matbaası. 238 s. 8° (A. IV/1304).
- MİCACCHI, RODOLFO: *La Tripolitania sotto il dominio dei Caramanli. "Storia della Libia"* Roma 1936 A. Airoldi Editore Intra. 337 s. XXX+37 pl. 1 lev. 8° (A. IV/1104).
- MICHAELIDOU - NICOLAOU, İNO: *Prosopography of Ptolemaic Cyprus*. Göteborg 1976 Paul Aströms Förlag. 174 s. = Studies in Mediterranean Archaeology Vol. XLIV. 4° (B/7732).
- MIELKE, WOLFGANG: *Systematik der Copepoda eines Sandstrandes der Nordseeinsel Sylt*. Wiesbaden 1975 Franz Steiner Verlag. 136 s. = Ak. d. Wiss. u.d. Lit. Moth-Naturwiss. Kl. Mikr. d. Meeres-bodens 52 (1975). 8° (A. III/5866-52).
- MİHAİLOVIÇ, KONSTANTIN: *Memoirs of a Janissary. Çev.: Benjamin Stolz*. Ann Arbor 1975 University of Michigan. XXXII + 255 s. 8° (A. IV/283).
- MİKİ, WATARU: *Index of the Arab Herbalist's materials*. Tokyo 1976 Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa. 62 s. = Studia Culturae Islamicae No. 2. 8° (A. IV/1061).
- MİKKELSON, EGIL: *Frebergsvik et mesolitisk boplassområde ved Oslofjorden*. Oslo 1975 Utgitt ved samlingens bestyrer. 167 s. XXII pl. = Universitetets Oldsaksamlings skrifter Ny rekke-Nr. 14. 8° (A. IV/957).
- Milli Nevsal 1338 sene-i maliyesine mahsus*. İstanbul 1338-1922 Kanaat Matbaası. 290 + 30 s. 8° (A. IV/1036).
- Milli Savunma Bakanlığın'da 150 yıl 1826 - 1976*. Ankara 1976 Harita Genel Müdürlüğü Basımevi. VII + 409 s. 5 rs. 4° (B/7881).
- Die Mittelmeerwelt im Altertum. 4 Cilt*. Frankfurt 1965/66 Fischer Taschenbuch Verlag. = Fischer Weltgeschichte 5,6,7,8. 8° (A. IV/1460).
- MİYAJI, KAZUO: *"Kacem Ali" Monographie d'un domaine autogere de la plaine de Mitidja (Algerie)*. Tokyo 1976 Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa. 98 s. = Studia Cultural Islamicae No. 5. 8° (A. IV/1064).
- MİYAJI, MİEKO: *L'emigration et le changement Socio-Culturel d'un village Kabyle (Algerie)*. Tokyo 1976 Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa. 87 s. 1. pl. = Studia Culturae Islamicae No. 6. 8° (A. IV/1065).
- MOOREY, P. R. S: *Ancient Iran*. Oxford 1975 The Ashmolean Museum. VII+51 s. 8° (A. IV/1069).
- MOOREY, P. R. S: *Ancient Persian Bronzes in the Adam collection*. London 1974 Faber and Faber. 207 s. 4° (B/7782).

- MORALI, NAİL: *Mütarekede İzmir, önceleri ve sonraları*. İstanbul 1976 Ülkü Matbaası. 204 s. 8° (A. IV/791).
- MORGHEN, RAFFAELLO: *The Accademia Nazionale dei Lincei in the Life and Culture of United Italy on the 368th Anniversary of its Foundation (1871 - 1971)*. Roma 1974 Accademia Nazionale Dei Lincei. 111 s. 8° (A. IV/1355).
- MOTRAYE, DE LA: *A. de la Motraye's Travels through Europe, Asia and into Part of Africa*. 2 Cilt. London 1723. 4° (B/7795)
- MOURRE, MICHEL: *Dictionnaire d'histoire Universelle*. 2 Cilt. Paris 1968 Editions Universitaires. 8° (A. IV/1187).
- MROZEK, BOGUSLAW: *Indie, Pakistan, Bangladesz studia historycznopolityczne*. Warszawa 1976 Państwowe Wydawnictwo Naukowe. 261 s. 8° (A. IV/635).
- MUHAMEDYONOV, S. F: *Izuçenie v SSSR Osnonih etopov Voенno-Političeskoj istorii Turkiskih Narodov Povolija i Priuralija*. Central Asiatic Journal XVII, 2-4'den ayrı bs. S. 200-211 8° (A. IV/844).
- Mukaddes emanetler. El-Emânâtü'l-Mukaddese. Relics of Islam. Reliques de l'Islam*. Ankara 1976 Pars Matbaası. 45 s. 4° (B/7745).
- MUKHAMEDYAROV, S. F: *Origin and stages of the ethnic history of Tatar Nation. VIII Int. Cong. of Anthropological and Ethnographical Sciences (Tok'o sept 1968)*. Moscow 1968. 19 s. 8° (A. IV/850).
- MUMCU, DOÇ. DR. AHMET: *Hukuksal ve Siyasal karar organı olarak Divan-ı Hümayun*. Ankara 1976 Sevinç Matbaası. XXIII + 187 s. = A. Ü. Hukuk Fakültesi Yay. No: 394. 8° (A. IV/981).
- MURGIA, CHARLES E: *Prolegomena to Servius 5-The Manuscripts*. Berkeley 1975 University of California Press. XIII + 207 s. 16 pl. = U. C. P.: Classical Studies Vol. 11. 8° (A. IV/750).
- Museum für Islamische Kunst Berlin Katalog 1971*. Berlin Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz. 178 s. 84 pl. 8° (A. IV/1141).
- MUTLUAY, RAUF: *Bende yaşayanlar (söyleşiler, denemeler)*. İstanbul 1977 Ce-Ba Matbaacılık 423 s. = İş Bankası Kültür Yay. 169. 8° (A. IV/1274).
- Mübadeleye dair Türkiye ve Yunanistan arasında imza olunan mukavele nameler. Muhtalât mübadele komisyonu kararları. Bitaraf azaların hakem kararları. Çev.: Mehmed Esad Atuner*. 1937 Damga Matbaası. VI + 308 + VII s. 4° (B/7668).
- MÜLLER, WERNER: *Der Pergamon-Altar*. Hanau 1964 Verlag Werner Dausien. 31 s. 75 pl. 2 lev. 1 hr. 3 plan. 4° (B/7850).
- Nadpisi Olivii (1917 - 1965) Inscriptiones Olbiae*. Leningrag 1968 Izd. Nauka. 131 s. LXV pl. 8° (A. IV/1085).
- NAGATA, YUZO: *Muhsin-zâde Mehmed Paşa ve âyânlık müessesesi*. Tokyo 1976. 158 s. = Study of Languages and Cultures of Asia and Africa Monograph Series No. 6. 8° (A. IV/949).
- NAGATA, YUZO: *Some documents on the big farms (Çiftlik) of the notables in Western Anatolia*. Tokyo 1976 Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa. 68 s. = Studia Culturae Islamicae No. 4. 8° (A. IV/1063).
- NAKANO, AKI'Ō: *Basic vocabulary in standard somali (I)*. Tokyo 1976 Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa. VI + 140 s. = Studia Cultural Islamicae No. I. 8° (A. IV/1060).

- NASRATTINOĞLU, İRFAN ÜNVER: *Afyonkarahisarlı şairler, yazarlar, hattatlar*. Ankara 1971 İpek Matbaası. 223 s. 8° (A. IV/826).
- NASRATTINOĞLU, İRFAN ÜNVER: *Aşıkların diliyle Atatürk*. Ankara 1976 Esengür Matbaası. 65 s. 8° (A. IV/824).
- The National Conference of Studies on the Anti-Fascist National Liberation war of the Albanian people*. Tirane 1975 Mihal Duri. 201 s. 8° (A. IV/1004).
- NAUMANN, MANFRED: *Zum Problem der "Wirkungsaesthetik" in der literaturtheorie*. Berlin 1975 Akademie Verlag. 20 s. = Sitzungs. d. Ak. d. Wiss. d. DDR. 11, 1974. 8° (A. IV/633).
- NAUMANN, RUDOLF: *Die Architektur Lage und Topographie des Felsheiligtums*. Das Hethitische Felsheiligtum Yazılıkaya'dan ayrı bs. S. 29-31 12 pl. 3 plân. 4° (B/7675).
- NAVOI, ALİŞER: *Lirika*. Çev.: N. Lebedeva - V. Rojdestvenskiy. Yay. L. Penkovskiy. Taşkent 1941 Gesiadat. 61 s. 8° (A. IV/871).
- NÂZİM HİKMET: *Şiirleri: I. Bu memleket bizim*. Ankara 1974 Bilgi Basımevi. 192 s. = Bilgi Yay. 201. 8° (A. IV/978).
- NEBI, HEZRI: *Seçilmiş eserleri. 2. Cilt: Poemalar*. Baku 1974 Kençlik. 248 s. 8° (A. IV/527-2).
- Nesin Vakfı Edebiyat yllığı 1977*. İstanbul 1977. Yayıncılık Basımevi. 952 s. 8° (A. IV/461-2).
- NESİRLİ, M. N: *Azerbaycan S. S. R. Şeki-Zagatala zenası ahalisinin yaşayış evleri*. (Etnografik tetkikat). Baku 1975 Elm Neşriyatı. 268 s. 8° (A. IV/876).
- NEUBERT, A. - R. RUZIÇKA: *Verstandlichkeit, Verstehbarkeit, Übersetbarkeit*. Berlin 1975 Akademie - Verlag. 54 s. = Sitzungs. d. Ak. d. Wiss. d. DDR. 18, 1973. 8° (A. IV/585).
- Neue Entwicklungstendenzen in der heutigen Weltwirtschaft*. Berlin 1976 Akademie-Verlag. 97 s. = Sitzungs. d. Ak. d. Wiss. d. DDR. Gesellec. Jahrg. 1976 Nr. 4/G. 8° (A. IV/1001).
- NEUMANN, ERICH: *The Great mother. An analysis of the archetype*. Çev.: Ralph Manheim. Princeton 1963 University Press. XLIII + 379 s. 185 pl. = Bollingen Series XLVII. 8° (A. IV/836).
- NEVE, PETER: *Regenkult - Anlagen in Boğazköy Hattuša*. Tübingen 1971 Verlag Ernst Wasmuh. 49 s. 15 Lev. = Istanbuler Mitteilungen Beiheft 5. 4° (B/7722).
- NICOLAOU, KYRIAKOS: *The Historical topography of Kition*. Göteborg 1976 Paul Astroms Förlag. XXXIV + 373 s. XXXVII pl. = Studies in Mediterranean Archaeology Vol. XLIII. 4° (B/7731).
- NIEMEYER, HANS GEORG - HERMANFRID SCHUBART: *Trayamar. Die Phönizischen kammergräber und die Niederlassung and der Algarrobo - Mündung*. Mainz 1975 Verlag Philipp von Zabern. VI + 178 s. 54 pl; 24 plân = D. A. I. Madrider Beitrage Bd. 4. 4° (B/7712).
- NIKITAS, DR. ANASTASIOS A: *Zur Bedeutung von ΠΡΟΦΑΣΙΣ in der altgriech-hischen Literatur*. Wiesbaden 1976 Franz Steiner Verlag. 35 s. = Ak. d. Wiss. u.d. Lit. Abh. d. Geist.-u Sozialwiss. Kl. Jahrg 1976 Nr. 4. 8° (A. IV/1260-4).

- NIPPERDEY THOMAS - LUDWIG SCHMUGGE: *50 Jahre Forschungsförderung in Deutschland. Ein Abriss der Geschichte der Deutschen Forschungsgemeinschaft 1920-1970.* 132 s. 8° (A. IV/1359).
- Nisan Şafağı. Haz. : Şahinkaya Dil.* Ankara 1964 Kardeş Matbaası. 32 s. 8° (A. IV/1206).
- Notes echangees entre S. E. Tewfik Rouschdy Bey et S. E. l'Amiral Mark L. Bristol concernant la régularisation des relations entre la Turquie et les Etats - Unis d'Amérique. Türkiye ile Amerika Hükümet-i Mütlehidesi Beynindeki münasebâtın Tanzimi Zımında Hariciye Vekili Doktor Tewfik Rüstü Bey Efendi Hazretleriyle Amerika Mümessil-i Siyâsisi Amiral Mark L. Bristol Arasında Teati olunan notalar.* Ankara 1927 Hariciye Vekâleti. 15 + 11 s. 8° (A. IV/661).
- NOVICKIJ, GRIGORIJ: *Kratkoe Opisanie o narode Ostjackom. Rövid leírás az osztjak népröl (1715). Fordította: Ferincz Istvan.* Szeged 1973. Universitas Szegediensis de Atilla Jozsef. Nominata. XII + 157 + 109 s. = Studio Uralo - Altaica III. 8° (A. IV/1224).
- Observations sur la religion les loix le gouvernement et les Moeurs des Turcs. Çev. : M. B. 2 Kısım birarada.* Londra 1769 Merlin. X + 149 + 144 s. 8° (A. IV/567).
- OĞUZ, BURHAN: *Türkiye halkının kültür kökenleri. Teknikleri müesseseleri inanç ve adetleri. I: Giriş - Beslenme teknikleri.* İstanbul 1976 İstanbul Matbaası. 928 s. 13 pl. 8° (A. IV/1182).
- OLIVIER, LOUIS: *La Revue générale des Sciences en Bosnie - Herzégovine.* Paris Librairie Armand Colin. 30 s. = La Bosnie l'Herzégovine. 4° (B/7626).
- 10 Kasım günleri.* Ankara Kurtuluş Yayınevi. 18 s. 8° (A. IV/1200).
- Opit primeneniya izotopii svintsa v Arkeologii.* Geohimiya 1, (1970)'den ayrı bs. S. 120-124 8° (A. IV/1051).
- OPPEL, HORST: *Die Schlusverse von King Lear: Text, Interpretations. und Übersetzungsprobleme.* Wiesbaden 1976 Franz Steiner Verlag. 64 s. = Ak. d. Wiss. u.d. Lit. Abh. d. Geist. u. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1976 Nr. 6. 8° (A. IV/1260-6).
- ODTÜ Türk Halkbilimi topluluğu 76 çalışma raporu.* 24 s. 8° (A. IV/1325).
- ORUÇOV, E. E: *Azerbaycan dilinin izahlı lügatı. I. Cilt. A-G.* Bakü 1968 Azerbaycan S. S. R Elimler Akademisi. 595 s. 4° (B/7557).
- Osmanlı İmparatorluğu sınırlarının genişlemesi (1299 - 1699)* Ankara 1971 M. S. B. Harita Genel Müdürlüğü. 1: 3.000.000. (H/108).
- OTTEN, HEINRICH: *Puduhepa. Eine hethitische Königin in ihren Textzeugnissen.* Wiesbaden 1975 Franz Steiner Verlag. 36 s. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Geist. u. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1975. Nr. 1. 8° (A. IV/1259-1).
- OTTO, BRINNA: *Geometrische Ornamente auf anatolischer Keramik. Symmetrien frühester Schmuckformen im Nahen Osten und in der Agais.* Mainz 1976 Verlag Philipp von Zabern. XIII + 203 s. = Keramikforschungen I. 4° (B/7697).
- ÖKSE, NECATİ: *1453 İstanbul'un Fethi.* Ankara 1976 Gnkur. Basımevi. S. 15-49 7 kroki. = Gn.kur Harp Tarihi Bşk. Resmi Yay. Konferanslar Serisi No: 2. (A. IV/799).
- ÖKSE, NECATİ: *Van gölü ve firat nehri çevresinde yaşayan Türkler.* Ankara 1976 Gnkur. Basımevi. V + 101. s. 5 kroki. 8° (A. IV/1019).
- ÖMER, DR. BESİM: *Nevsal-ı Afiyet salnamesi. 3 Cilt.* İstanbul 1315-1320 Ahmet İhsan Matbaası. 8° (A. IV/1255).

- ÖNEY, GÖNÜL: *Turkish Ceramic Tile Art. Foto: Banri Namikawa*. Tokyo 1975 Heibansha Ltd. Publishers. 191 s. 2° (C/536).
- ÖNEY, PROF. DR. GÖNÜL: *Türk çini sanatı. Turkish tile art*. İstanbul 1976 Yapı Kredi Bankası. 164 s. 4° (B/7805).
- ÖZBEK, ORHAN: *Atatürk'ü söylemek*. Ankara 1961 Ayyıldız Matbaası. 88 s. 8° (A. IV/1318).
- ÖZBEL, PROF. KENAN: *Türk köylü çorapları*. İstanbul 1976 Apa Ofset Basımevi. 127 s. = İş Bankası Kültür Yay. Sanat Dizisi: 25. 4° (B/7664).
- ÖZERDİM, SAMİ N: *Bilinmeyen Atatürk*. İstanbul 1976 Varlık Yayınevi. 160 s. 8° (A. IV/917).
- ÖZTELLİ, CAHİT: *Les Oeuvres de Hatâyi*. Turcica IV (1975)'den ayrı bs. S. 7-10 8° (A. IV/727).
- ÖZTELLİ, CAHİT: *Şehzade Bayezid'in babası Kanûni'ye İrandan gönderdiği Son mektup*. Ankara 1976 Ankara Basım ve Ciltevi. 27 s. 8° (A. IV/786).
- ÖZTELLİ, CAHİT: *Uyan Padişahım*. İstanbul 1976 Baha Matbaası. 688 s. = Milliyet Yay. Türk Klasikleri Dizisi: 15. 8° (A. IV/796).
- ÖZTUNA, YILMAZ: *Petite histoire de la Turquie*. Ankara 1976 Pars Matbaası. 78 s. 4° (B/7746).
- Pakistan postası. 10 yıldan seçmeler (1953 - 1963)*. Düzenleyen: Ergün Tuncalı. 1963 Ceylan Yayınları Matbaası. 8° (A. IV/970).
- PAPAGOSTEA, ŞERBAN: *Etienne le Grand Prince de la Moldavie (1457 - 1504)*. Bucarest 1975. 71 s. 8° (A. IV/1013).
- PAPADOPOULOS, ATHANASIOS J: *Excavations at Aigion - 1970*. Göteborg 1976 Paul Aströms Förlag. XVI + 50 s. 98 pl. = Studies in Mediterranean Archaeology Vol. XLVI. 4° (B/7704).
- PAPAPOETONOV, I. A. - L. GODART - J. P. OLIVER: *Grammiki a eto minoiko arheio ton manion*. Roma 1976 Edizioni dell'Ateneo. LXXX + 260 s. = Incunabula Graeca Vol. LXII. 4° (B/7701).
- PAPASTAMOS, DIMITRIOS: *Melische Amphoren*. Münster (Westf) 1970 Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung. VI + 140 s. 20 pl. = Obris Antiquus Heft 25. 8° (A. IV/1158).
- Das Parteiprogramm und die Wissenschaft. Die Akademie der Wissenschaften der DDR zum IX. Parteitag der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands*. Berlin 1976 Akademie Verlag. 74 s. = Sitzungs. d. Ak. d. Wiss. d. DDR. Jahrg. 1976 Nr. 14/G. 8° (A. IV/1263).
- PEHLEVİ, ŞAH RIZA: *İran Şehinşahu Alâ Hazret Arya Mihr'in Nutuk, söz ve yazılarından seçmeler. I. Cilt. Çev.: Prof. Ali Genceli*. Ankara 1975 Gaye Matbaası. 247 s. 8° (A. IV/736).
- PERİNÇEK, DOĞU: *Bozkurt Efsaneleri ve Gerçek*. İstanbul 1976 Kent Basımevi. 84 s. = Aydınlık Yay.: No. 30. 8° (A. IV/1138).
- PETRUSI, AGOSTINO: *La Caduta Costantinopoli. 2 Cilt*. İstanbul 1976 Fondazione Lorenzo Valla. 8° (A. IV/1070).
- Pîri Reis haritası. Bu harita büyük Türk Amiralî Pîri Reis'in 1513 yılında yapmış olduğu ve aslı İstanbul Topkapı Müzesinde bulunan haritanın röprodüksiyonudur. Diyoazitif: Sami Güner. Grafik: Nur Olcay Okan*. İstanbul Apa Ofset Basımevi. 2 hr. (H/95).

- PİSARÇIK, A. K.: *Narodnaya Arhitektura Semarkanda*. XIX-XX vv. Rusanbe 1974 Izdat. Donış. 139 s. 57 pl. 8° (A. IV/872).
- POLASCHEK, KARIN: *Studien zur Ikonographie der Antonia Minor*. Roma 1973 L'Erma di Bretschneider. 63 s. 23 pl. 8° (A. IV/1160).
- POMARANCE, LEON: *The Phaistos Disc*. Göteborg 1976 Paul Aströms Förlag. 76 s. 8° (A. IV/761).
- POPESCU, EMILIAN: *Inscripțiile Grecești și Latine din Secolele IV/XIII Descoperite în România*. Önsöz.: D. M. Pippidi. București 1976 Editura Academiei Republicii Socialiste România. 438 s. 43 pl. 8° (A. IV/1252).
- POSTHVERIYA, B. M.: *Vneşnaya politika Turtsii. Posle Vtoroy Mirovoy Voyni*. Moskova 1976 Izdat. Nauka. 308 s. 8° (A. IV/1026).
- POUILLOUX, JEAN: *La région nord du Sanctuarium. Relevés et dessins par Constantin Tousloukof*. Paris 1960 Editions E. De Boccard. 172 s. 24 pl. = Fouilles de Delphes Tom. II, Topographie et Architecture. 4° (B/5837-II, I.).
- POULSEN, FREDIK: *Greek and Roman portraits in English country houses*. Şev.: G. C. Richards. Roma 1968 "L'Erma" di Bretschneider. 116 s. 112 pl. 4° (B/7852).
- POZNANSKA, K.: *Staraya i Novaya Turtsiya*. Moskova 1974 Izdat. Nauka. 19 s. 8° (A. IV/835).
- PREDA, CONSTANTIN - H. NUBAR: *Histria III. Descoperirile monetare 1914 - 1970*. București 1973 Academiei Republicii Socialiste România. 258 s. 4° (B/6788). *Preservation and Reproduction of Clay Tablets and the Conservation of Wall paintings*. London 1966 Bernard Quaritch. 36 s. XXIV pl. = Colt Arch. Inst. Monograph Series 3. 4° (B/7705).
- PRITCHETT, W. KENDRICK: *Ancient Greek Military Practices. I. Cilt*. Berkeley 1971 University of California Press. 169 s. = U. C. P.: Classical Studies Vol. 7. 8° (A. IV/582-1).
- PRITCHETT, W. KENDRICK: *The Greek State at War. 2. Cilt*. Berkeley 1974 University of California Press. IX + 315 s. 8° (A. IV/582-2).
- Programma po istorii Tatarii*. Kazan 1973. 36 s. = Ministerstvo Vissego i srednego spetsialnogo Obrazovaniya S. S. S. R. 8° (A. IV/849).
- PÜSKÜLLÜOĞLU, ALİ: *Konuşmalar*. Ankara 1966 Üniversite Basımevi. 121 s. = T. D. K. Yay.: 242. 8° (A. IV/1205).
- PÜSKÜLLÜOĞLU, ALİ: *Öz dilimiz*. Ankara 1966 Üniversite Basımevi. 154 s. = T. D. K. Yay.: 241. 8° (A. IV/1204).
- Quatre ans de bibliographie historique en Grece (1970 - 1973). Avec un supplément pour les années 1965 - 1969*. Athenes 1974 Comité National Hellénique de l'Association Internationale d'Etudes du sud-Est Européen. VIII + 152 s. 8° (A. IV/269).
- XVe Congrès International d'Anthropologie et d'Archéologie Préhistorique (Suite)*. V Session de l'Institut International d'Antropologie. Paris 20-27 Septembre 1931. Paris 1933 Librairie E. Nourry. LXVI + 848 s. 2 hr. 8° (A. IV/341).
- Radovi I. Medunarodnod Kongresa za povijesnu Metrologiju Zagreb, 28-30 listopada 1975 Travaux du Ier Congrès International de la Métrologie Historique*. Yay.: Žlatko Herkov. 2. Cilt. Zagreb 1975 Jugoslavensko Ak. Jzanosti umjetnosti. 4° (B/7634).
- RAFEQ, ABDUL-KARIM: *The Province of Damascus 1723 - 1783*. Beirut 1966 Khayats. XIV + 370 s. 2 hr. 8° (A. IV/913).

- RAQUETTE, G: *Taji Bila Zohra. Eine Osttürkische Variante der Sage von Tahir und Zohra.* Lund 1930 C. W. L. Gleerup. 128 s. = Lunds Universitets Arsskrift N. F. Aud. I. Bd. 26 Nr. 6. 8° (A. IV/1102).
- RASİM, AHMET: *İki hatırat üç şahsiyet. Haz.: İbrahim Olgun.* İstanbul 1976 Hilâl Matbaası. 199 s. 8° (A. IV/971).
- RASTGELDİ, SELAHADDİN: *Edessa, den valsignade staden.* Recip Reflex 8/75'den ayrı bs. 11 s. Ek.: (*The family portrait mosaic from Edessa, The Blessed city.*) 1 s. 1 pl. 8° (A. IV/187).
- Recherches sur les Amphores Romaines.* Rome 1972 Ecole Française de Rome. 257 s. = M. de l'Ecole Française de Rome 10. 4° (B/7811).
- Les religions de la préhistoire. Actes du Valcamonica Symposium 72.* Brescia 1975 Centro Camuno di Studi Preistorici. 624 s. 4° (B/7698).
- RETOWSKI, OTTO: *Die Münzen der Komnenen von Trapezunt. 2. bs.* Braunschweig 1974 Klinkhardt und Biermann. VIII + 207 s. 4° (B/7737).
- RÉVÉSZ, LASZLO: *Die Grundbesitzordnung im Türkisch besetzten Ungarn.* Südosteuropa unter dem Halbmond'dan ayrı bs. S. 213-225 8° (A. IV/1078).
- ROBERT, PAUL: *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française.* Paris 1976 Société du Nouveau Littérature. XXXII + 1972 8° (A. IV/1278).
- ROLLEY, CLAUDE: *Les statuettes de Bronze.* Paris 1969 Editions de Boccard. 224 s. LVII pl. = Fouilles de Delphes Tom. V Monuments Figurés. 4° (B/5837-V)
- ROMAN, PETRE I: *Cultura Cotofeni.* Bucureşti 1976 Editura Academiei Republicii Socialiste România. 215 s. 1 hr. = Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice a Republicii Socialiste România Intsitutul de Arheologie Bibl. Ath. XXVI. 4° (B/7750).
- Romania. Pages of history.* Bucureşti 1976 Romanian News Agency Pub. House. 158 s. 4 pl. 8° (A. IV/788).
- ROMANO, RUGGIERO - ALBERTO TENENTI: *Die Grundlegung der modernen Welt. Spätmittelalter, Renaissance, Reformation.* Frankfurt 1967 Fischer Taschenbuch Verlag. 364 s. = Fischer Weltgeschichte Bd. 12. 8° (A. IV/1464).
- ROSTOVZEEF, M: *Iranians and Greeks in south Russia.* New York 1969 Russel and Russel. XV + 260 s. XXXII pl. 1 hr. 4° (B/7861).
- La Roumanie et les pays non Alignés Relations de Solidarité et de large coopération Amicale 3 Cilt.* Bucarest. 8° (A. IV/1015).
- ROUX, JEAN - PAUL: *Recherche des survivances Pre-İslamiques dans les textes Turcs Musulmans: Le Kitab-ı Dede Qorqut.* Journal Asiatique (1976)'dan ayrı bs. S. 35-55. 8° (A. IV/984).
- LE ROY, CHRISTIAN: *Les Terres cuites Architecturales.* Paris 1967 Editions de Boccard. 228 s. 135 pl. = Fouilles de Delphes Tom. II Topographie et Architecture. 4° (B/5837-II, 2).
- Der Römische Limes in Ungarn.* Székesfehérvár 1976 Az Istvan Király Muzeum Közleményei. 139 s. 8° (A. IV/1009).
- SAİT, FAİK: *Bütün eserleri. 2. cilt: Şahmerdan, lüzumsuz adam.* Ankara 1970 Bilgi Basımevi. 239 s. = Bilgi Yay. Hikaye Dizisi: 10. 8° (A. IV/977).
- Sallust. Çev.: J. C. Rolfe.* London 1965 William Neinemann. XXVI + 535 + 8 s. = The Loeb Classical Library 116. 8° (A. IV/1246).

- SALONEN, ARMAS: *Jagd und Jagdtiere im alten Mesopotamien*. Helsinki 1976 Suomalainen Tiedeakatemia. 313 s. 8° (A. IV/631).
- SARAÇ, TAHSİN: *Fransızca-Türkçe büyük sözlük. 2 Cilt*. Ankara 1976. 8° (A. IV/889).
- SARAÇOĞLU, HÜSEYİN: *Doğu Anadolu. I. Cilt*. İstanbul 1956 Maarif Basımevi. XX + 529 s. 24 pl. 8 lev. 7 hr. 8° (A. IV/1324).
- SARAÇOĞLU, YÜCEL: *Şiirimizde Atatürk. Antoloji*. Ankara 1969 Önder Matbaası. 96 s. = Özgür Yayınları Şiir Dizisi 3. 8° (A. IV/1317).
- SAYER, ROBERT,: *Ruins of Athens*. Westmead 1969 (London 1759 tekrar bs.) Gregg International Publishers. 32 s. 26 pl. 2° (C/532).
- SAYGUN, A. ADNAN: *Bela Bartok's folk music research in Turkey. Yay.: László Vikár* Budapest 1978 Akademiai Kiado. 430 s. 1 hr. 4° (B/7688).
- SAYILGAN, ACLAN: *Aydınlık savaşı*. Ankara 1960 Doğu Matbaası. 108 s. 8° (A. IV/1305).
- SAYILI, PROF. ADNAN: *Türkler ve İlim. el-Etrak ve'l-İlm. The Turks and the sciences. Les Turcs et les sciences*. Directorate General of Press and Information. 44 + 19 s. 8° (A. IV/945).
- SCHIPPMMANN, KLAUS: *Die iranischen Feuerheiligtümer*. Berlin 1971 Walter de Gruyter. XII + 555 s. 4 lev. 1 hr. = "Religionsgeschichtliche Versuche una Vorarbeiten Bd. XXXI. 8° (A. IV/1068).
- SCHISCHKOFF, GEORGI: *Otec Paisij von Chilendar und seine "Istorija Slavjanobolgarskaja"*. Ergänzungsheft zu Südost-Forschungen XXI (1962). 36 s. 8° (A. IV/223).
- SCHRÖDER, WERNER: *Die drei Jünglinge im Feuerofen. Die Ältere Judith Überlieferung. Stoff. Form*. Wiesbaden 1976 Franz Steiner Verlag. 113 s. = Ak. d. Wiss. u.d. Lit. Abh. d. Geist.u. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1976. Nr. 5. 8° (A. IV/1260-5).
- SCHUBART, HERMANFRID - HANS GEORGE NIEMEYER: *Trayamar. Los hipogeos fenicios y el asentamiento en la desembocadura del rio Algarrobo*. Madrid 1976 Servicio de Publicaciones del Ministerio de Educacion y Ciencia. 254 s. 54 pl. 24 lev. = Excavaciones Arqueologicas en Espana 90. 8° (A. IV/950).
- SCHUSTER, HANS - SIEGFRIED: *Die Hattisch - Hethitischen Bilinguen. I. Einleitung, Texte und Kommentar. 1. Ks*. Leiden 1974 E. J. Brill XVIII + 148 s. = Documenta et Monumenta Orientis Antiqui 17. 4° (B/7869).
- SCHWABACHER, WILLY: *Griechische Münzkunst. Kurze Kunstgeschichte an Beispielen aus der Sammlung: S. M. Gustaf VI. Adolf, König von Schweden*. Mainz 1974 Verlag Philipp von Zabern. 38 s. 48 pl. a hr. 4° (B/7709).
- The Sciene of Speleology. Yay.: T. D. Ford - C. H. D. Cullingford*. London 1976 Academic Press. XIV + 593 s. 1 lev. 8° (A. IV/1347).
- SELLHEIM, RUDOLF: *Arabische Handschriften. Materialien zur arabischen Literaturgeschichte. 1. Cilt*. Wiesbaden 1976 Franz Steiner Verlag. XXII + 375 s. 60 pl. = Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland. Band XVII, A. 4° (B/5059-XVII, A, I).
- SEMI, EMANUELA TREVISAN: *"La Verità da, Eres Yisràel" di'Ahad Ha'am*. Annali 37 (1977), Suppl. 10. Napoli. 1977. 83 s. 8° (A. IV/1266).
- SERTEL, ZEKERİYA: *Hatırladıklarım. Gözden geçirilmiş 2. bs*. İstanbul 1977 Murat Matbaası. 317 s. = Gözlem Yayınları 13. 8° (A. IV/1183).

- SEVİĞ, VASFI RAŞİD: *Üniversite ve hukuk fakültesi 1951*. Ankara 1951 Akın Matbaası. 183 s. 8° (A. IV/1410).
- SEVİM, PROF. DR. ALİ - PROF. DR. YAŞAR YÜCEL: *Türkler ve İslâmiyet. El-Etrâk ve'l-İslâm. The Turks and Islam. Les Turcs et l'Islam*. Ankara Dönmez Ofset. 42 + 13 s. 8° (A. IV/944).
- SEVORTYAN, E. V: *Etimoloğičekiy Slovari Turkish yazıkov*. Moskova 1974 İzdat. Nauka. 767 s. 4° (B./7640).
- SEZER, H. EMİN: *Remzi Oğuz Arık*. İstanbul 1976 Yüksel Matbaası. 203 s. = Toker Yay. 100 Büyük Edip, 100 Büyük Şair Nu. 28. 8° (IV/911).
- SHAHAZİ, A. SHAPUR: *The Irano-Lycian Monuments. The principal antiquities of Xanthos and its region as evidence for Iranian aspects of Achaemenid Lycia*. Tehran 1975 Kayhan Press. XV + 174 s. LXXXIII pl. = Institute of Achaemenid Research Publications No. II. 4° (B/7786).
- SHAW, STANFORD J-: *Between Old and New. The Ottoman Empire under Sultan Selim III. 1789-1807*. Cambridge 1971 Harvard University Press. XII + 536 s. = Harvard Middle Eastern Studies 15. 8° (A. IV/1241).
- SHAW, STANFORD: *History of the Ottoman empire and modern Turkey. I. Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280-1808*. Cambridge 1976 Cambridge University Press. XIII + 351 s. 1 hr. 8° (A. IV/1007).
- SICHERL, DR. MARTIN: *Handschriftliche Vorlagen der Editio princeps des Aristoteles*. Wiesbaden 1976 Franz Steiner Verlag. 87 s. 12 pl. = Ak. d. Wiss. u.d. Lit. Abh. d. Geist-u. Sozialwiss. Kl. Jahrg 1976 Nr. 8. 8° (A. IV/1260-8).
- SIMON, ERIKA: *Ara Pacis Augustae*. Tübingen 1967 Verlag Ernst Wasmuth. 32 s. 32 pl. 1 lev. = Monumenta Artis Antiquae I. 8° (A. IV/1103).
- SIMON, ERIKA: *Pergamon and Hesiod*. Mainz 1975 Verlag Philipp von Zabern. XI + 63 s. 2 lev. 32 pl. = Schriften zur antiken Mythologie III. 4° (B/7695).
- Simpozium slobodinte Teritorii vo Makedoniya 1943. Depab 27-29 Mart 1974 Gadina*. Skopje 1975. 680 s. 8° (A. IV/1059).
- SIX, VERONIKA: *Die Vita des Abuna Tādēwos von Dabra Māryām im Tānāsee. Text, Übersetzung und Kommentar*. Wiesbaden 1975 Franz Steiner Verlag. 394 s. = Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland. Suppl. Bd. 18. 4° (B/5059-Suppl. 18).
- SJÖBERG, AKE W. - E. BERGMANN S. J: *The Collection of the Sumerian Temple Hymns. The Keš Temple Hymn by Gene B. Gragg*. New York 1969 J. J. Augustin Publisher. 202 s. XXXVIII pl. = Texts from Cuneiform Sources Vol: III. 4° (B/7873-3).
- SMIRNOW, M. W. D: *Les vers dits "Seldjuox" et le Christianisme Turc*. Actes du Onsième Congrès International des Orientalistes (1897)'den ayrı bs.S.143-157 4° (B/7890).
- SMITH. H. R. W: *Funerary Symbolism in Apulian Vase-Painting*. Yay.: J. K. Abderson. Berkeley 1972 University of California Press. X + 303 s. 29 pl. 22 Fig. = U. C. P. Classically Studies Vol. 12. 4° (B/7877).
- SOENOTO, FAIZAH: *Il Romanzo Popolare Indonesiano d'Anteguerra*. Suppl. n. 8 Annali 36, 3 (1976). 76 s. 8° (A. IV/951).
- Soğuk harp. Çev.: Fahri Çeliker*. Ankara 1976 Gnkur. Basimevi. III + 391 s. 8° (A. IV/1037).

- SOURDEL - THOMINE, JANINE - BERTOLD SPULER: *Die Kunst des Islam*. Berlin 1973 Propyläen Verlag. 426 s. 416 + LXVIII pl. = Propyläen Kunstgeschichte. Band 4. 4° (B/7792).
- Sovremenny Iran*. Moskova 1975 Izdat: Nauka. 568 s. 8° (A. IV/174).
- SOYKUT, REFİK H: *Ahi Evran*. Ankara 1976 San Matbaası. 159 s. 8° (A. IV/907).
- SOYSAL, İSMAIL: *Tanıtma ve Türkiye'nin tanıtılması*. Ankara 1976 UNESCO. XXI + 391 s. 8° (A. IV/1168).
- SPANOS, PETER Z.: *Untersuchung über den bei Homer "depos amphikyPELLON" genannten Gefäßstypus*. Tübingen 1972 Verlag Ernst Wasmuth. 119 s. 8 lev. = DAI Istanbul Mitteilungen: 6. 4° (B/7747).
- STEBLEVA, I. V: *Poetika Drevnetürkskoy Literaturi*. Moskova 1976 Izd. Nauka. 215 s. 8° (A. IV/1342).
- STRAHLENBERG, PH. JOHANN VON: *Das Nord-und Ostliche Theil von Europe und Asia. Giriş: J. R. Krueger*. Szeged 1975 Universitos Szegediensis de Atilla Jozsef Nominata. 37 + 454 s. 10 pl. 1 lev. = Studia Uralo - Altaica 8. 8° (A. IV/1229).
- Sumerische und Akkadische Hymnen und Gebete. Yay.: A. Falkenstein - W. von soden*. Zürich 1953 Artemis - Verlag. 421 s. = Die Bibliothek der Alten Welt. 8° (A. IV/1268).
- SUTHERLAND, CAPTAIN: *A Tour up the straits, from Gibraltar to Constantinople with the leading events in the present war been the Austrians, Russians, and the Turks to the commencement of the year 1789. Düzeltilmiş 2. bs.* London 1790. XLVII + 372 s. 8° (A. IV/1117).
- SÜLEYMAN, NAZİF: *Discours prononcé par Suleiman Nazif Bey à la Conference organisée en l'honneur de Pierre Loti*. Ahmed İhsan et Cie. 28 s. 8° (A. III/9380).
- SVANIDZE, M. H: *Iz Istorii Gruzino Turetskih Vzaimootneşeniü v XVI - XVII. (1578-1639) (571 Istoriya S. S. S. R.) Avtoferat*. Tibilisi 1969 Izdat: Tibilisskog. Universiteta. 46 s. 8° (A. IV/856).
- SVANIDZE, M. H: *O Yurdlukah i Ocaklıkah edney iz ferm Zemlevladieniya v Osmanskoy Imperii (Na Primere Çıldırskogo Eyaleta)*. Moskova 1966. 10 s. 8° (A. IV/858).
- SVANIDZE, M. H: *O Yurdlukah i Ocaklıkah kak Odney iz form Zemlevladieniya v Osmanskoy Imperii (Na primere Çıldırskogo Eyaleta)*. Sofia 1969. S. 545-550 8° (A. IV/857)
- SVANIDZE, M. H: *Voprosi Zemlevladieniya v Osmanskoy Imperii na primere Ahalitskoy (Çıldırkogo) Paşalika*. Moskova 1974. 17 s. 8° (A. IV/859).
- SVANIDZE, M. H.: *Zakonopolojieniya Ahalitskoy Livi*. Tibilisi 1968. S. 149-175 8° (A. IV/860).
- SWINDLER, DARIS R: *Dentition of living Primates*. London 1976 Academic Press. XVII + 308 s. 8° (A. IV/1349).
- SYED, AMEER ALİ: *A Short history of the Saracens*. London 1921 MacMillan and Co. XXI + 640 s. 3 pl. 7 lev. 4 hr. 8° (A. IV/1118).
- ŞÇETENKO, A. YA: *Drevneyşie Zemledelçeskie Kulturi Dekana*. Leningard 1968 Izdat Nauka. 163 s. 1 lev. 8° (A. IV/1087).
- Şehitliklerimiz (M. S. B. İnşaat ve Emlâk İskân Daire Başkanlığınca hazırlanmıştır)*. Ankara 1971 Harita Genel Müdürlüğü Matbaası 138 s. 8° (A. IV/994).

- ŞİMŞEK, SELÂHATTİN: *Hakkâri dedikleri*. İstanbul 1960 Ekin Basımevi. 96 s. = Varlık Büyük Cep Kitapları 173. 8° (A. IV/1321).
- ŞİMŞİR, BİLÂL N: *Ege sorunu. Belgeler. 1. Cilt (1912 - 1913). Aegean Question*. Ankara 1976 T. T. K. Basımevi. CCXXII + 679 s. = Türk Tarih Kurumu Yay. XVI. Dizi, Sa. 29. 8° (A. IV/723).
- TAHSİN, CEMİL: *Dobruca Türklerinde düğün*. I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi bildirileri Cilt: IV (1976)'dan ayrı bs. S. 49-57 8° (A. IV/1281).
- TALİBZADE, KEMAL: *Edebi İrs ve Varisleri*. Baku 1974 Azerbaycan Neşriyatı. 319 s. 8° (A. IV/175).
- TALKO - GRINTSEVIYA, PROF. YU. D: *Siyezd Arheologov i Antropologov v. prage b 1912 godu*. Trudi Priamunskago Otdela Imperatorskogo Russkogo Geografiçeskogo Obşçestva XV, 3 (1914)'den ayrı bs. S. 45-52 4° (B/7639).
- TAMKOÇ, METİN: *The Warrior Diplomats. Guardians of the National Security and Modernization of Turkey*. Salt Lake City 1976 University of Utah Press. XIX + 394 s. 8° (A. IV/756).
- TANER, HALDUN: *Deveküşuna mektuplar*. Ankara 1960 İstanbul Matbaası 192 s. 8° (A. IV/1309).
- TANER, HALDUN: *Sancho'nun sabah yürüyüşü*. Ankara 1969 Bilgi Basımevi. 111 s. = Bilgi Yay. Hikaye Dizisi: 4. 8° (A. IV/973).
- TANYOLAĞ, TEVFİK A: *Hürriyetleri için dövüşen Milletlere bir Türk Malul Gazisinin anıdır*. Ankara 1956 Balkanoğlu Matbaası. 32 s. 8° (A. IV/1307).
- Tarih. İlmektep Kitapları. IV. Sınıf*. İstanbul 1933 Gazete Matbaası. 160 s. 8° (A. IV/1293).
- Tasavvufstan dilimize geçen deyimler ve atasözleri. Derleyen ve Haz.: Abdülbâki Gölpınarlı*. İstanbul 1977 Gül Matbaası. XVI + 419 s. 3 pl. 8° (A. IV/1139).
- TAŞKIRAN, TEZER: *Women in Turkey. Çev.: Nida Tektaş Yay.: Anna G. Edmonds*. İstanbul 1976 Redhouse Yayınevi. 104 s. 8 pl. 8° (A. IV/906).
- TAŞYÜREK, DR. O. A: *Adana Bölge Müzesindeki Urartu kemerleri. The Urartian Belts in the Adana Regional Museum. Önsöz: Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal. Fotoğraflar: Dr. O. A. Taşyürek. Çizimler: Rifat Ergeç*. Ankara 1975 Dönmez Ofset Basımevi. 34 s. 15 pl. 1 lev. = Adana Eski Eserleri Sevenler Derneği Yay: I. 4° (B/7561).
- Tatarı Srednege povoljiya i priuralya*. Moskova 1967 Izdat. Nauka. 539 s. = Akademiya Nauk S. S. S. R. 8° (A. IV/828).
- Tematiçeskiy plan izdatelstvo "İlmi". Akademii Nauk Azerbaycanskow SSR na 1976 grg*. Baku 1976 68 s. + 7 s. ilave. 8° (A. IV/885).
- TEMPORIMI, HILDEGARD: *Aufstieg und Niedergang d. Romischen Welt. II. Principat. 2 Cilt*. Berlin 1976 Walter de Gruyter. 8° (A. IV/792).
- TERJÉK, JOZSEF: *Körösî Csoma dokumentumok az Akadémiai Könyvtár gyűjteményeiben*. Budapest 1976 Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. 225 s. = Keleti Tanulmányok Oriental Studies I. 8° (A. IV/1276).
- TERZİOĞLU, ARSLAN: *Die Verdienste der Österreichischen Ärzte bei der Gründung der modernen Medizinischen Fakultät in der Osmanischen Reichshauptstadt Istanbul am Anfang des 19. Jahrhunderts*. Wien und sie Weltmedizin. 4. Symposium (1973)'den ayrı bs. S. 136-145 8° (A. IV/247).

- TEZEL, HAYATI: *Anadolu Türklerinin deniz tarihi. I. Cilt.* İstanbul 1973 Deniz Basımevi. XXXIX + 776 s. 8° (A. IV/1267).
- TEZOK, PROF. DR. Ö. FETHİ: *Kolera'ya genel bir bakış.* Ankara 1971 Harita Genel Müdürlüğü Matbaası 58 s. = M. S. B. Gülhane Askeri Tıp Akademisi İntaniye Kliniği Yay. No. 32. 8° (A. IV/997).
- THAYER, LINDA J: *A comparative - historical phonology of the Charilanguages.* Suppl. n. 9 Annali. Napoli 1976 Istituto Orientale. 152 s. 1 lev 8° (A. IV/1092).
- THEMELIS, PETROS G: *Frühgriechische Grabbauten.* Mainz 1976 Verlag Philipp von Zabern. X + 111 s. 18 pl. 3 plân. 4° (B/7713).
- Thesen Zustandsanalyse Perspektiven.* Deutsche Morgenländische Gessellschaft. 30 s. 8° (A. IV/1361).
- Thirty years in the Harem; or the Autobiography of Melek - Hanum, wife of H. H. Kıbrızlı-Mehemet Pasha.* New York 1872 Harper and Brothers. 325 s. 8° (A. IV/1119).
- TİFLİSİ, ABU-L FAZİL HULAYŞ: *Opisanie Remesel. Bayan as-Sana'at Yay. : G. P. Miha-leviç.* Moskova 1976 Izd. Nauka. 256 s. = Pamyatniki pisimennosti Vostoka LI. 8° (A. IV/1338).
- TİTİZ, PROF. DR. İRFAN: *Gülhane iç hastalıkları klinikleri tarihi (1898 - 1953).* Ankara 1960 Mars Matbaası. V + 122 s. = Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yay. Sayı: 93. 8° (A. IV/995).
- TODD, IAN A: *Çatal Hüyük in Perspective.* London 1976 Cummings Publishing Company. 167 s. 8° (A. IV/588).
- TOLNAY, CHARLES DE: *Michelangelo. Sculptur - painter - architect.* Princeton 1975 University Press. 283 s. 124 pl. 4° (B/7508).
- TOPKAN, REFIK: *Dil yanılmaları ve betiklikler üzerine.* Deneme eleştirme. 67 s. 8° (A. IV/1326).
- TÖPPERWEIN, EVA: *Terrakotten von Pergamon.* Berlin 1976 Walter de Gruyter XII + 264 s. 103 pl. = DAI. Pergamenische Forschungen Bd. 3. 4° (B/6778-3).
- TÖR, VEDAT NEDİM: *Yıllar böyle geçti.* İstanbul 1976 Bahar Matbaası. 304 s. = Mil-lyet Yay. Anılar dizisi: 1. 8° (A. IV/1128).
- TRAK, PROF. DR. SELÇUK T: *İktisat tarihi.* İzmir 1960 Ticaret Matbaası. 208 s. = İzmir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi "Not" Yay. Serisi No: 1. 8° (A. IV/1413).
- Trésors de L'ancien Iran.* Genève 1966 Musée Rath. 249 s. 6 pl. 1 hr. 8° (A. IV/1271).
- TUNALI, İSMAIL: *Grek estetik'i Gn. 3. bs.* İstanbul 1976 Edebiyat Fakültesi Matbaası. VIII + 123 s. = İÜEF Yay. No. 2153. 8° (A. IV/780).
- TUNCALP, ENVER: *Cumhuriyetin 50. yıl destanı.* Ankara 1973 Şark Matbaası. 64 s. 8° (A. IV/1196).
- Turetskaya Respublika.* Moskova 1975 Izd. Nauka 568 s. 8° (A. IV/377).
- Turkish Geodetic Survey 1909 - 1965.* 3 s. 1 pl. 2 hr. 8° (A. IV/991).
- Türk dünyası el kitabı.* Ankara 1976 Ayyıldız Matbaası. VIII + 1452 s. 1 hr. = Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. 45 Seri: I Sayı. 45. 4° (B/7715).
- Türk haritacılığında 75 yıl.* Ankara 1970. 205 s. 10 hr. 1 pl. 4° (B/7857).
- Türk haritacılığında 80 yıl.* Ankara 1975 172 s. 3 pl. 12 hr. 4° (B/7858).
- Türk Kültür ve Medeniyeti (Makaleler).* Ankara 1976 Sevinç Matbaası. 340 s. 2 lev. 8° (A. IV/960).

- Türkiye Cumhuriyeti ve Almanya arasında ikametgâh ve ticaret mukavelenamesi. Der Deutsch-Türkische Ni derlassung svertrag und der Deutsch - Türkische Handelsvertrag.* İstanbul 1928 Femiks Matbaası. 30 + 34 s. 8° (A. IV/333).
- Türkiye Cumhuriyetinde ayaklanmalar (1924 - 1938).* Ankara 1972 Gnkur. Basımevi. XII + 502 s. 61 Krok. II lev. = Gnkur. Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yay Seri No: 8. 8° (A. IV/1272).
- Türkiye istatistik cep yıllığı. Statistical pocket book of Turkey 1976.* Ankara 1977 Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası. XX + 270 s. 8° (A. IV/1444).
- TÜTENGİL, DOĞ. DR. CAVİT ORHAN: *Gazete ve dergiler inceleme metodu.* İstanbul 1961 Fakülteler Matbaası. 3 s. 8° (A. IV/920).
- Ulusların yargı sistemleri ve hukuku. Çev.: Sait Rezaki.* Ankara 1975 Yarıaçık Cezaevi Matbaası. 230 s. = Adalet Bakanlığı Yay. Yeni Seri: No. 27. 8° (A. IV/627).
- UNESCO Türkiye Millî Komisyonu yönetim kurulu raporu Genel Kurul'un XIV. Dönem 2. toplantısına sunulmuştur.* Ankara 1977 Kalite Basımevi. 116 s. 8° (A. IV/1169).
- Universities Handbook India.* New Delhi 1975 Association of Indian Universities. XIV + 1035 s. 8° (A. IV/724).
- ÜÇÖK, PROF. DR. COŞKUN - DOĞ. DR. AHMET MUMCU: *Türk hukuk tarihi ders kitabı.* Ankara 1976 Sevinç Matbaası. XIX + 371 s. = AÜHF Yay. No: 388. 8° (A. IV/593).
- ÜLKÜTAŞIR, M. ŞAKİR: *Hidrellez hakkında bir araştırma.* Türk Folkloru araştırmaları yıllığı (1975)'den ayrı bs. S. 157-170 8° (A. IV/1034).
- ÜNAL, AHMET: *Žum Status der "Augures" bei den Hethitern.* Revue Hittite et Asianique XXXI, (1973)'den ayrı bs. S. 27-56 8° (A. IV/927).
- ÜNSEL, M. ZİYA: *Ataman gününde.* İstanbul 1965 Ahmet Sarı Matbaası. 80 s. = Işık Yay. 9. 8° (A. IV/1198).
- Vaclav Vratislav z Mitrovic Prihody.* Basne 1976 Edice Slunovrat. 221 s. 8° (A. IV/806).
- VARDAR, BERKE: *Une Introduction a la phonologie.* İstanbul 1975 Edebiyat Fakültesi Basımevi. VI + 159 s. = İ. Ü. Edebiyat Fak. Yay. No. 1996. 8° (A. IV/267).
- Varlık Yıllığı 1973* İstanbul 1973 Dilek Matbaası. 656 s. = Varlık Yıllığı: 14. 8° (A. IV/1446).
- Varlık Yıllığı 1975.* İstanbul 1974 Üçler Matbaası. 726 s. = Varlık Yıllığı: 16. 8° (A. IV/1447).
- Varlık Yıllığı 1976.* İstanbul 1976 Bahar Matbaası. 636 s. = Varlık Yıllığı: 17. 8° (A. IV/1448).
- Varlık Yıllığı 1977.* İstanbul 1977 Rekabet Matbaası. 623 s. = Varlık Yıllığı: 18. 8° (A. IV/1449).
- VATTAI, E. F: *A Margitszegeti Korona és Gyürü.* Folia Archaeologica XVIII (1966/67)'den ayrı bs. S. 123-138 8° (A. IV/933)
- VEFA, AHMET: *La verite sur les Armeniens.* Ankara 1976. 57 s. 8° (A. IV/827).
- VELİDEDEOĞLU, DR. HİFZİ VELDET: *Borçlar kanunu. 2. Cilt.* Ankara 1970 Ankara Üniversitesi Basımevi. S. 571-493 8° (A. III/3781)
- Verantwortung und Recht in der sozialistischen Gesellschaft.* Berlin 1975 Akademie Verlag. 23 s. = Sitzungsbd. d. Ak. d. Wiss. d. DDR. Geselsch. Jahrg. 1975 Nr. 12 G. 8° (A. IV/759).

- Vingt-Cinq ans de Recherche Historique en France (1940-1965). 2 Cilt. Nogent-le-Rotrou 1965 Imp. Daupelley-Gouverneur. 8° (A. IV/1122).
- Vostočnaya Filologiya Philologia Orientalis III. Tibilisi 1973 Metsniereba. 352 s. 1 lev. = Akademiya Nauk Gruzinskou SSR. 4° (B/7729).
- VURGUN, SEMED: Seçilmiş Dram eserleri ve poemaları. Baku 1974. 496 s. 8° (B/176).
- WAERDEN, BARTEL L. VAN DER: Science awakening II: The birth of Astronomy. Leyden 1974 Noordhoff International Publishing. XIV + 347 8° (A. IV/7802).
- WAGNER, EWALD: Arabische Handschriften I. Cilt. Wiesbaden 1976 Franz Steiner Verlag. XIX + 521 s. = Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland. Bd. XVII, B. 4° (B/5059-XVII, B, 1).
- WALSH, R. REV: A Residence at Constantinople, during a period including the commencement, progress and termination of the Greek and Turkish Revolutions. 2 Cilt. London 1838 Richard Bentley. 8° (A. IV/1120).
- WEBSTER, T. B. L.: Potter and Patron in Classical Athens. London 1972 Methuen und Co. XVI + 312 s. 16 pl. 8° (A. IV/279).
- WEISBERG, DAVID B.: Guild Structure and Political Allegiance in Early Achaemenid Mesopotamia. New Haven 1967 Yale University Press. XVIII + 129 s. 9 pl. = Yale Near Eastern Researches I. 8° (A. IV/1217).
- WILCKE, CLAUDIUS: Das Lugalbandaepos. Wiesbaden 1969 Otto Harrassowitz. XI + 236 s. XII pl. 8° (A. IV/1213).
- WILHELM, PIECK: Zum 100. Geburtstag. Berlin 1976 Akademie Verlag. 38 s. = Sitzungsb. d. Ak. d. Wiss. d. DDR. Gesellsch. Jahrg. 1976 Nr. 3/G. 8° (A. IV/1000).
- WILKINSON, ALIX: Ancient Egyptian jewellery. London 1971 Methuen und Co. LXI + 266 s. 28 pl. 8° (A. IV/280).
- WILLENS, DIETRICH: Zu den Anfängen der archaischen Plastik in Griechenland. Berlin 1975 Gebr. Mann Verlag. 96 s. 40 pl. = Mitteilungen des DAI. Athenische Abteilung 4 Beiheft. 4° (B/7849).
- WIRTH, DR. ALBRECHT: Geschichte der Türken. Stuttgart 1912 Franch'sche Verlagshandlung. 117 s. 8° (A. IV/902).
- WISSMANN, HERMANN VON: Die Mauer der Sabaerhauptstadt Maryap. Abessinien als sabaische Staatskolonie im. 6. Jh. v. Chr. İstanbul 1976 Nederlands Historisch-Archeologisch Institut. 54 s. 4° (B/7699).
- YAJIMA, HIOKICHI: The Arab dhow trade in the Indian Ocean. Tokyo 1976 Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa. 58 s. 6 pl. = Studia Cultural Islamicae No. 3. 8° (A. IV/1062).
- YALÇIN, HÜSEYİN CAHİR: Siyasal anılar. Haz.: Rauf Mutluay. İstanbul 1976 Baha Matbaası. XVI + 311 s. 8° (A. IV/916).
- YALÇINLAR, PROF. DR. İSMAIL: Türkiye jeolojisine giriş. İstanbul 1976 Edebiyat Fakültesi Matbaası. XVI + 280 s. 8 lev. 1 hr. = İ. Ü. Edebiyat Fak. Coğrafya Enst. Yay. 87. 8° (A. IV/865).
- YARKIN, MÜNİR: Büyük foliozflar. Ankara 1969 İş Bankası Kültür Yay. 336 s. 8° (A. IV/1108).

- YAŞAR, KASIM: *Jeodezik astronomi. Hassas arz, tül, semt tayini*. Ankara 1952 Harita Genel Müdürlüğü. 112 s. 8° (A. IV/996).
- YAVUZ, AHMET: *Türkiye Cumhuriyetinin akdettiği Milletlerarası andlaşmalar (20 Nisan 1920 - 1 Temmuz 1976)*. 1976 Dışişleri Bakanlığı. XL + 583 s. 8° (A. IV/1055).
- YAYLALI, ABDULLAH: *Der Fries des Artemisions von Magnesia am Maander*. 179 s. 38 pl. 4 lev. = D. A. I. Istanbul Mitteilungen Beiheft 15. 4° (B/7723).
- Yeniçağ türküleri 28 Nisan 27 Mayıs şiirleri antolojisi*. İstanbul 1960 Varlık Yayınevi. 96 s. = Varlık Yay. Cep kitapları: 170. 8° A (A. IV/1315).
- YILDIRIM, DR. DURSUN: *Türk edebiyatında bektâşi tipine bağlı fıkralar (İnceleme-metin)*. DSİ Basım ve Foto - Film İşletme Müdürlüğü. XX + 247 s. = Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yay. 18. 8° (A. IV/637).
- YILMAZ, DR. EJDER: *Sadeleştirilmiş metinleriyle, nollu hukuk usulü muhakeleleri kanunu ve ilgili mevzuat*. Ankara 1975/1976 Sevinç Matbaası. XIX + 825 s. = AÜHF Yay. No: 380. 8° (A. IV/592).
- 28 Nisan-27 Mayıs Hürriyet şiirleri antolojisi Haz. : Hasan Latif Saryüce*. İstanbul 1960 Ekin Basımevi. 80 s. 8° (A. IV/1202).
- YUNUS, EMRE: *Antologia poetica. Preparada y traducida. por Süleyman Salom*. Madrid 1974 Publicaciones del Instituto de Estudios Orientales y Africanos. XIII + 111 s. 8° (A. IV/1358).
- YURDAYDIN, HÜSEYİN G: *An Ottoman historian of the XVI th century: Naşuh al-Matraki and his Beyan-ı Menazil-i sefer-i Irakayn and its Importance for some İraqı cities. Turcica VII (1975)'den ayrı bs. S. 179-187* 8° (A. IV/180).
- YURTSEVEN, REFIK: *Türk devrimi ve kurtuluş savaşı*. Ankara 1976 Gnkur. Basımevi. 58 s. 8° (A. IV/1126).
- Yüzyıllık Bağımsızlık (1877 - 1977) Romanya tarihine kısa bir bakış. Çev. : Ayla Uzgören*. İstanbul 1977 Habora Kitabevi. 204 s. 2 pl. 8° (A. IV/1220).
- ZAHLE, JAN: *Archaic tumulus tombs in Central Lykia (Phellos)*. Acta Archaeologica 46 (1975)'den ayrı bs. S. 77-94 4° (B/7803).
- ZASEDATELEVA, L. B: *Terskie Kazaki (Senedina XVI-Naçale XX Veka)*. (Istoriko-Etnografiçeskie Oçerki). Moskova 1974 Izdat. Moskov Universitet. 423 s. 8° (A. IV/877).
- ZIEGENAUS, OSKAR - GIOIA DE LUCA: *Das Asklepision. 2. ks. : Der Nördliche Temenos-bezirk und angrenzende Anlagen in Hellenistischer und frühromischer Zeit*. Berlin 1975 Walter de Gruyter und Co. 145 s. 120 pl. = Altertümer von Pergamon XI2 4° (B/5817-XI,2.)
- ZIEME, PETER: *Zum Handel im uigurischen Reich con Qoço*. Altorientalische Forschungen IV (1976)'dan ayrı bs. S. 235-249 8° (A. IV/1280).
- ZIMMERMANN, HARALD: *Der Canossagang von 1077 Wirkungen und Wirklichkeit*. Wiesbaden 1975 Franz Steiner Verlag. 220 s. XII pl. = Ak d. Wiss. u.d. Lit. Abh. d. Geist. u. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1975. Nr. 5. 8° (A. IV/1259-5).
- ZIROJEVIÇ, OLGA: *l'Organisation militaire Turque en Serbie Tursko Vojno uredenje u Srbii (1459-1683)*. Beograd 1974. 319 s. = Institut d'Histoire Monographies Vol. 18. 8° (A. IV/8972).
- Zu Problemen der rechtlichen Beziehungen der im RGW vereinigten sozialistischen Länder*. Berlin 1976 Akademie Verlag 48 s. = Abh. d. Ak. d. Wiss. d. DDR Jahrg. 1975 Nr. W 6. 8° (A. IV/954).

B. DERGİLER*

- Acta Ethnographica XXIV, 3-4 (1975); XXV, 1-2 (1976).
 Acta Historiae Artium XXII, 1-2 (1976).
 Acta Historica XXII, 1-2 (1976).
 Acta Orientalia XXX, 2-3 (1976):
 A. RONA - TAS, *A Runic Inscription in the Kujbysev Region*. S. 267-272.
 A. SARKÖZİ, *A Mongolian Picture-Book of Molon Toyin's Descent into Hell*. S. 273-308.
 Das Altertum XXII, 4 (1976).
 The American Historical Review LXXXI, 4-5 (1976); LXXXII, 1 (1977):
 LXXXI-D. E. QUELLER - G. W. DAY, *Some Arguments in Defense of the Venetians on the Fourth Crusade*. S. 717-737.
 American Journal of Archaeology LXXX, 4 (1976):
 K. NICOLAOU, *Archaeological News from Cyprus, 1974*. S. 361-376.
 M. J. MELLINK, *Excavations in the Elmalı Area, 1975*. S. 377-384.
 J. L. ANGEL, *Appendix: Early Bronze Karataş People and Their Cemeteries*. S. 385-392.
 R. T. MARCHESI, *Report on the West Acropolis Excavations at Aphrodisias, 1971-1973*. S. 393-414.
 American Journal of Philology XCVII, 3,4 (1976).
 The American West XII, 5-6 (1976).
 Anatolian Studies XXVI (1976):
Recent Archaeological Research in Turkey. S. 21-68.
 J. M. ROGERS, *Waqf and Patronage in Seljuk Anatolia: The Epigraphic Evidence*. S. 69-104.
 D. USSISHKIN, *The Monuments of the Lower Palace Area in Carchemish: a Rejoinder*. S. 105-112.
 O. TUNCA, *The Lion Çolaklıköy*. S. 113-116.
 J. YAKAR, *Hittite Involvement in Western Anatolia*. S. 117-128.
 N. NA'AMAN, *A New Look at the Chronology of Alalakh VII*. S. 129-144.
 D. F. EASTON, *Towards a Chronology for the Anatolian Early Bronze Age*. S. 145-174.
 T. R. BRYCE, *Burial Fees in the Lycian Sepulchral Inscriptions*. S. 175-190.
 Les Annales Archeologiques Arabes Syriennes XXV, 1-2 (1975).
 Annales, Economies Sociétés Civilisations XXXI, 5-6 (1976); XXXII, 1 (1977).
 Annales Universitatis Mariae Curie - Skłodowska XXIX (1974); XXX (1975).
 Annali XXXVI, 4 (1976); XXXVII, 1 (1977).
 Annual of the Museum of Art and Archaeology University of Missouri-Columbia 9 (1975).
 Anthropologie XIII, 1-2 (1975).

* Dergilerde yalnız Türkiye ve Türklerin tarihini ilgilendiren makalelerin adları verilmiştir.

Antike Welt VII, 4 (1976); VIII, 1 (1977):

VII- J. RUSSELL, *Vancouver: Anemurium-Eine römische Kleinstadt in Kleinasien*. S. 3-20.

VIII- K. GALLAS, *Die Mythologie der Insel Rhodos*. S. 41-46.

H. BENGTON, *Marcus Antonius im Vorderen Orient*. S. 47-56.

H. KERHER, *Zu einem Wandmosaik aus Anamur*. S. 60.

The Antiquaries Journal, General Index XI-XX.

Anuarul XIII (1976).

Archaeologiai Ertesítő CIII, 1 (1976).

Archaeologische Mitteilungen aus Iran N. F. IX (1976):

G. HERRMANN, *Schriftenverzeichnis Walther Hinz*. S. 9-14.

W. KLEISS, *Urartäische Plätze im Iran (Stand der Forschung Herbst 1975)*. S. 19-44

J. READE, *Elam and Elamites in Assyrian Sculpture*. S. 97-106.

W. KLEISS - ST. KROLL, *Zwei Plätze des 6. Jahrhunderts v. Chr. in Iranisch Aserbaïdjan: A. Die Bauten*. S. 107-124.

W. KLEISS, *Beobachtungen in der Umgebung von Persepolis und Naqş-i Rostam*. S. 131-150.

B. FINSTER, *Sistan zur Zeit timuridischer Herrschaft*. S. 207-216.

B. SPULER, *Nomadismus und sesshafte Gesellschaft: Die Goldene Horde*. S. 217-224.

G. DOERFER, *Woher stammte Ibn Muhanna?* S. 243-252.

H. R. ROEMER, *Das turkmenische Intermezzo. Persische Geschichte zwischen Mongolen und Safawiden*. S. 263-298.

P. CALMEYER, *Archäologische Bibliographie 1975*. S. 313-324.

Archäologischer Anzeiger 4 (1976), 1 (1977):

1976 - J. MEUSZYNSKI, *Die Reliefs von Aşşurnasirapli II. Die Sammlungen ausserhalb des Irak*. S. 423-480.

Archäologische Gesellschaft zu Berlin 1974-75. S. 483-484.

Personelle Gliederung des Deutschen Archäologischen Institutes bis 31. August 1976. S. 566-573.

Abkürzungsverzeichnisse und Richtlinien für die Publikationen des Deutschen Archäologischen Instituts. S. 575-585.

1977 - J. H. CROUWEL - M. A. LITTAUER, *Chariots with Y-Poles in the Ancient Near East*. S. 1-7.

Archiv Orientalni 4 (1976):

P. CHARVAT, *The Oldest Royal Dynasty of Ancient Mesopotamia*. S. 346-352.

B. HRUŠKA, *Die sumerischen Tempelhymnen und die Deutung von Urn. 49**. S. 353-360.

Archivum Otomanicum V (1973):

A. DE GROOT, *Old Dutch Graves at Istanbul*. S. 5-16.

T. HALASI - KUN, *The Ottoman Elements in the Syrian Dialects. II*. S. 17-96.

H. İNALCIK, *Application of the Tanzimat and its Social Effects*. S. 97-128.

S. SOUCEK, *Tunisia in the Kitab-i Bahriye by Piri Reis*. S. 129-296.

A. TIETZE, *Mustafa 'Ali of Gallipoli's Prose Style*. S. 297-319.

Asian and African Studies 12 (1976):

J. BLAŠKOVIČ, *Zwei türkische Lieder über die Eroberung von Nové Zámky aus dem Jahre 1663*. S. 63-70.

V. KOPÇAN, *Einige Anmerkungen zu Euliyâ Çelebi's Seyahatname*. S. 71-84.

- V. KOPÇAN, *Two New Publications on Ottoman Defters in Hungary*. S. 173-178.
 X. CELNAROVA, *On the Latest Editions of the Book of Dede Korkut*. S. 179-186.
- Asien Afrika Lateinamerika IV, 6 (1976); V, 1 (1977).
 Askeri Tarih Dergisi I, 2 (1976):
- S. BESBELLİ, *Birinci Dünya Harbinde Başkent İstanbul'u İşgal etmek İsteyen İtilaf Devletleri Kuvvetlerine Karşı Alınan Savunma Tedbirleri*. S. 3-12.
 H. GİRDİVAN, *Osmanlı İmparatorluğunda Celali İsyancıları. (1596 - 1610)*. S. 13-30.
 R. YURTSEVEN, *Osmanlı İmparatorluğunda Yunan Ayaklanması (1821 - 1829)*. S. 31-46.
 A. MARTEL, *1871 Cezayir İsyanı Hakkında Yazılanlar*. S. 97-112.
- Athenacum LIV, 3-4 (1976).
 Aziye i Afrika 12 (1976); 1-4 (1977).
 Beiträge zur Analysis 6-9 (1974 - 1976).
 Bericht der Römisch- Germanischen Kommission LVI (1975).
 Biblica LVII, 4,3 (1976).
 Biblical Archeologist XXXIX 1-2 (1976):
- G. PETTINATO, *The Royal Archives Tell-Mardikh-Ebla*. S. 44-54.
- Bibliographie d'Études Balkaniques IX-X (1974 - 1975).
 Bibliotheca Orientalis XXXIII, 1-4 (1976):
- R. ZADOK, *Three Iranian Words in Late Babylonian Documents*. S. 5-6.
 W. H. PH. RÖMER, *In Memoriam F. M. Th. de Liagre Böhl 16 Augustus 1882 - 16 November 1976*.
 A. K. GRAYSON, *Studies in Neo-Assyrian History*. S. 134-145.
 A. POPOVIĆ, *Sur quelques publications récentes concernant la littérature ottomane des musulmans Yougoslaves et ses prolongements*. S. 154-156.
- Bibliyografiya Balkanite (1974).
 Bulgarian Historical Review 3 (1976):
- K. A. VHALOV, *Die trakische Herkunft des Namens Europa*. S. 52-60.
- Bulletin of the American Schools of Oriental Research 223 (1976):
- M. L. BARRÉ, *A Broken Construct Chain in Ugaritic*. S. 59-60.
 W. H. SHEA, *Adon's Letter and the Babylonian Chronicle*. S. 61-63.
 A. SPALINGER, *An Egyptian Motif in an Assyrian Text*. S. 64-66.
- Bulletin Correspondence Hellénique C, 2 (1976):
- V. KARAGEORGHIS, *Chronique des fouilles et découvertes archeologiques a Chypre en 1975*. S. 839-906.
- Bulletin et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris XIII, 3 (1976):
- IXth International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences. Bibliography*. S. 319-321.
- Bulletin, The Metropolitan Museum of Art XXXIV, 3-4 (1976 - 1977).
 Bulletin of the National Museum of Ethnology I, 3-4 (1976).
 Bulletin of the School of Oriental and African Studies XXXIX, 3 (1976):
- D. P. LITTLE, *Coptic conversion to Islam under Bahri Mamluks 692-755 (1293-1354)*. S. 552-569.
 V. L. MÉNAGE, *The 'Annals of Murad II'*. S. 570-584.
- Bulletin Scientifique XII, 7-12 (1976).

- Bulletin Signaletique 525 XXX (1976), 526 XXX (1976).
 Bulletin Société d'Histoire et d'Archéologie de Genève XV (1975).
 Byzantion XLIV (1976).
 Byzantinische Zeitschrift LXIX, 2 (1976).
 Cahiers de Civilisation Médiévale XIX, 3 (1976).
 Les Cahiers de Tunisie XXIV, 3-4 (1976).
 Compte Rendu de la Cinquantième Session Annuelle du Comité L (1976).
 Cultura Antiqua XXVIII, 10-12 (1976); XXIX, 1 (1977).
 Časopis Moravského Musea 11 (1976).
 Çevren 1-11 (1973-1976).
 Deutsche Nationalbibliographie 44-52 (1976); Register 1-26 (1976); 1-5 (1977).
 Devlet Yayınları Bibliyografyası VI, 3-6 (1976).
 Dış Politika V, 1-2 (1977):
 Ş. BAŞTAV, *Greeks Under the Ottoman Rule (1453-1831)*. S. 6-28.
 E. KURAN, *Foreign Policy of Greece (1830 - 1866)*. S. 29-37.
 C. ORHONLU, *The Greek Kingdom Confronting the Ottoman State (1866 - 1885)*. S. 38-46.
 Y. HALLAÇOĞLU, *Greek Policy and the Ottoman State (1885 - 1918)*. S. 47-57.
 A. ÇAYCI, *The Anatolian Adventure of Greece (1918 - 1923)*. S. 58-101.
 Y. T. KURAT, *The Cretan Question*. S. 102-117.
 Y. ALTUĞ, *The Cyprus Conflit*. S. 118-147.
 B. N. ŞİMŞİR, *The Fight Over the Aegean Islands*. S. 148-210.
 Dışişleri Akademisi Dergisi 21-22, 24 (1976).
 Diyanet Dergisi XV, 5-6 (1976); XVI (1977):
 XV- F. ATAR, *İslam'da Şirketler Hukuku Üzerine Kısa bir Etüd*. S. 261-271
 Durham University Journal (1976).
 East European Quarterly, X, 3-4 (1976).
 L'Ethnographie N. S. LXXI, 1 (1976); LXXII,2 (1976).
 Ethnology XVI, 1 (1977).
 Etudes Balkaniques 3 (1976):
 ST. VELIKOV, *Les relations culturelles scientifiques et sportives bulgare - turques (1924-1934)*. S. 29-42.
 G. VEINSTEIN, "Ayan" *de la région d'Izmir et commerce du Levant (deuxième moitié du XVIIIe siècle)*. S. 71-83
 I. HUNYADI, *Conditions de vie de la population civile à la frontière militaire turque en Hongrie occidentale au XVIe siècle*. S. 84-91.
 Das Fenster 19 (1976 - 1977).
 The Florida Anthropologist XXIX, 4 (1976).
 Genova XXIV (1976).
 Godişniyak XXIII (1975).
 Göttinger Jahrbuch XXIV (1976).
 Güneşin Oğulları XV, 1-2 (1977)
 Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi 4-5 (1975 - 1976):
 C. ORHONLU, *Ahmed Resmi Efendi'nin Eflak Coğrafyası*. S. 1-14.
 M. ERDOĞAN, *Mevlevi Kuruluşları arasında İstanbul Mevlevihaneleri*. S. 15-46.

- B. J. SLOT, *The Fires in Istanbul of 1782 and 1784 according to Maps and Reports by Dutch Diplomatic Representatives*. S. 47-66.
- İ. EREN, *Kosova'da I. Murad Hüdavendigar Türbesine ait tarihi bir belge*. S. 67-80.
- M. ÇAVUŞOĞLU, *Hayreti'nin Yenice Şahr-engizi*. S. 81-100.
- P. L. İNCİYAN, *Osmanlı Rumelisi'nin Tarih ve Coğrafyası*. S. 101-152.
- M. KIEL, *Some Little-Known Monuments of Ottoman Turkish Architecture in the Makedonian Province: Stip, Kumanova, Prilep, Strumitsa*. S. 153-196.
- A. E. VAKALOPULOS, *Hasan Baba Tekkesi*. S. 197-204.
- A. L. MACFIE, *The Making of the Treaty of Sèvres of 10 August 1920: the Straits Clauses*. S. 205-244.
- F. AHMED - D. A. RUSTOW, *İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918*. S. 245-284.
- A. KURTER, *Meriç Nehri'nin Akım Özellikleri*. 285-294.
- C. ORHONLU, *Üçüncü Milletlerarası Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Kongresi*. S. 295-297.
- F. Ç. DERİN, *Prof. Dr. Ahmed Caferoğlu (1889 - 1975)*. S. 288-300.
- S. EYİCE, *Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel (1905 - 1975)*. S. 301-330.
- Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi VII, 1-2 (1975); VIII, 1-2 (1976).
- Hebrew Union College Annual XLVI (1975).
- Hesperia XLV, 4 (1976):
- J. W. SPERLING, *Kum Tepe in the Troad: Trial Excavation, 1934*. S. 305-364.
- N. B. REED, *Griffins in Post-Minoan Cretan Art*. S. 365-379
- İ. D. MC. PHEE, *Attic Red Figure of the Late 5th and 4th Centuries from Corinth*. S. 380-396.
- The Historical Journal XIX,4 (1976); XX, 1 (1977):
- XIX- D. GOOLD, *Lord Hardinge and the Mesopotamia Expedition and Inquiry, 1914 - 1917*. S. 919-946.
- History of Religions XVI, 2 (1976).
- International Bibliography of Historical Sciences XIV (1939); XXV (1956); XXVI (1957); XXVIII-XXXVI (1959-1967).
- International Journal of Middle East Studies VIII, 1 (1977):
- M. H. ALTAN - J. A. MCHENRY, *Archival Materials and Research Facilities in the Cyprus Turkish Federated State: Ottoman Empire British Empire, Cyprus Republic* S. 29-42.
- Der Islam LIV, 1 (1977):
- D. AYALON, *Aspects of the Mamluk Phenomenon (Teil II)*. S. 1-32.
- M. ULLMANN, *Die Tadjira des Ibn as-Suwaidi, eine wichtige Quelle zur Geschichte der griechisch-arabischen Medizin*. S. 33-65.
- GH. J. CONSTANTIN, *Sur la date passage par la Valachie du Cheikh Bedr ed-Din*. S. 118-125.
- P. HEINE, *Anton Theodor Hartmann, ein vergessener Orientalist*. 133-135.
- Islam and the Modern Age VII, 1-4 (1976).
- Islamic Studies XV, 4 (1976).
- Israel Exploration Journal XXVI, 1-4 (1976).
- Istoriya Akademii Nauk Tyurkmenkoyi SSR 5-6 (1976).

- Istoriya Filosofiya Pravo 3 (1976).
 Istoriya SSSR 1, 2 (1977).
 Jaarbericht van Het Vooraziatisch - Egyptisch Genootschap, Ex Orient e Lux XXIV (11975 - 1976):
 F. R. KRAUS, *Einführung in die Briefe in altakkadischer Sprache*. S. 74-104.
 K. R. VEENHOF, *An Old Akkadian private letter*. S. 105-110.
- Jahrbuch, Akademie der Wissenschaften und der Literatur Mainz (1975).
 Jahrbücher für Geschichte Ost Europas N. F. XXIV, 3 (1976).
 Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien LI (1976-1977):
 G. SCHWARZ, *Iris und Ganymed auf attischen Vasenbildern*. S. 1-10.
 M. A. DEL CHIARO, *Etruscan (Caeretan) Red - Figured Fish Plates*. S. 11-16.
 E. ATALAY, *Antiker Marmorsteinbruch bei Ephesos*. S. 59-60.
 W. JOBST, *Das "öffentliche Freudenhaus" in Ephesos*. S. 61-84.
- Journal of the American Oriental Society XCVI, 4 (1976): XCVII, 1 (1977): XCVI- E. A. KRACKE, *Early Visions of Justice for the Humble in East and West*. S. 492-498.
 G. AZARPAY, *Nana, the Sumero-Akkadian Goddess of Transoxiana*. S. 536-542.
- Journal of Asian and African Studies XII (1976).
 Journal of Asian History X, 2 (1976).
 Journal Asiatique CCLXIV, 3-4 (1976).
 Journal of the Economic and Social History of the Orient XX, 1 (1977):
 J. Renger, *Wrongdoing and its sanctions. On "criminal" and "civil" law in the Old Babylonian period*. S. 65-77.
 J. M. SASSON, *Treatment of criminals at Mari. A survey*. S. 90-113.
 K. RIEMSCHEIDER, *Prison and punishment in Early Anatolia*. S. 114-126.
- The Journal of Hellenic Studies XCVI (1976):
 R. DREWS, *The earliest Greek settlements on the Black Sea*. S. 18-31.
- Journal of Near Eastern Studies XXXVI, 1 (1977).
 Journal of the Pakistan Historical Society XXIV, 3-4 (1976).
 Journal of the Royal Asiatic Society 1 (1976):
 E. ASHTOR, *Spice Prices in the Near East in the 15th Century*. S. 26-41.
- Journal of Warburg and Courtauld Institutes XXXIX (1976).
 Kirche im Osten XIX (1976).
 Kiryat Sefer LI, 3 (1976).
 Letopis XXVI (1975).
 Levéltari Közlemenyek XLVI, 1 (1975).
 Libyca XXII (1974).
 Livres et Revues d'Italie XVIII, 3-4 (1975); XIX, 1, 2 (1976).
 Madrider Mitteilungen XVII (1976).
 Man XI, 4 (1976).
 Meddelanden 1 (1976):
 G. JARRING, *Det första försöket till ett svenskt forskningsinstitut i Istanbul*. S. 3-6.
 A. CRONEBORG, *Om Istanbul - institutets tillkomst*. S. 7-15.
 C. TOLL, *Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul 1962 - 1976*. S. 16-22.

- L. RYDEN, *Tva mosaiker i Hagia Sofia*. S. 23-39.
 G. JARRING, *Johannes Kolmodin som översattare av turkisk lyrik*. S. 40-47.
 A. WESTHOLM, *Labranda*. S. 48-57.
 B. ALMGREN, *Basilikan vid Kuştur och havsytans förändringar*. S. 58-61.
 I. NORELL, *Turkish träbyggnadskonst*. S. 62-75.
 B. UTAS, *Henrik Samuel Nyberg 1889 - 1974*. S. 96-80.
Svenska Forskningsinstitutets i Istanbul hedersledamöter, styrelse och ledamöter. S. 81-84.
Svenska Forskningsinstitutets i Istanbul stadgar. S. 85-88.
Svenska Forskningsinstitutets i Istanbul årsberättelse för verksamhetsåret 1975 - 1976. S. 89-91.
- Memoirs of the American Academy in Rome XXXIII (1976):
Cosa: The Utilitarian Pottery.
- The Middle East Journal XXX, 4 (1976):
 M. HEPER, *The Recalcitrance of the Turkish Public Bureaucracy to "Bourgeois Politics": A Multi-Factor Political Stratification Analysis*. S. 485-500.
- Milletlerarası Münasebetler Türk Yılığı VII-XIII (1976 - 1973):
 S. L. MERAY - H. PAZARCI: *Travaux de Droit International en Turquantenaire de la Republique*. S. 1-54.
 B. S. BAYKAL, *Die Idee eines Balkanbundes bei Abdülhamit II*. S. 55-62.
 T. ATAÖV, *Dimitrie Cantemir (1673 - 1723)*. S. 160 - 162.
- Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien CVI (1976):
 K. KROMER - A. LIPPER, *Die österreichischen Ausgrabungen am Kordlar - Tepe in Aserbajdschan*. S. 65-82.
 A. LIPPERT, *3. Vorbericht der österreichischen Ausgrabungen am Kordlar - Tepe in Persisch-Aserbajdschan: Kampagne 1974*. S. 83-122.
 P. WOLFF, *Tierknochenfunde vom Kordlar - Tepe in Aserbajdschan, Iran*. S. 123-125.
- Mitteilungen Deutsch - Türkische Gesellschaft 97 (1976).
- Mitteilungen des Deutschen Archaeologischen Instituts, Athenische Abteilung XCI (1976):
 B. BOHEN, *A New Geometric Vase from Kerameikos*. S. 15-22.
- Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts Abteilung Kairo XXXI, 1-2 (1975).
- Mitteilungen des Deutschen Archaeologischen Instituts, Römische Abteilung LXXXIII, 2 (1976).
- Musaica XIV (1974).
- Narodov Azii i Afriki 1 (1977).
- National Geographic Magazine CLI, 1-3 (1977).
- Novaya i Noveşeniya Istoriya 6 (1976); 1, 2 (1977).
- Oriens XXV-XXVI (1976).
- Orient X (1974):
 T. GOMI: *Eine kleine neusumerische Urkunde*. S. 141-142.
- Orientalia XLV, 1-2 (1976).
- Orientalia Succana XXIII-XXIV (1974 - 1975):
 A. Ö. SJÖBERG, *Miscellaneous Sumerian Texts I*. S. 159-181.
- Orientalistische Literaturzeitung LXXII, 1 (1977).

- Oriente Moderno LV, 11-12 (1975); LVI, 1-4 (1976):
 LVI - G. E. CARRETTO, *Cronaca della Turchia*. S. 1-17.
- Österreichische Zeitschrift für Volkskunde N. S. XXXI, 1 (1977).
- Prilozi XXIV (1974).
- Proceedings of the British Academy LXI (1975).
- Przeglad Orientalistyczny 3, 4 (1976); 1 (1977):
 1976 - S. KALUZYNSKI, *Le jubilee du "Przeglad Orientalistyczny"*. S. 327-334.
 L. CYRZYK, *Le role de "Przeglad Orientalistyczny" dans la vulgarisation des connaissances sur l'Orient*. S. 335-342.
 1977 - B. KOPANSKI, *La question turque dans les diètes et les brochures polonaises au XVIIe siècles*. S. 37-40.
 A. PALASIEWICZ, *Compte rendu du muphti Jakub Szynkiewicz sur le voyage en Turquie, Syrie, Palestine et Egypte en 1931 (9. IV. - 9. IX.)*. S. 41-47.
- Rassegna Storica del Risorgimento LXIII, 3-4 (1976).
- Report of the Department of Antiquities Cyprus (1976).
- Revue des Archéologues et Historiens d'Art de Louvain IX (1976).
- Revue d'Assyriologie LXX, 1 (1976):
 K. MAEKAWA, *The Erin - people in Lagash of Ur III times*. S. 9-44.
 I. L. FINKEL, *An Early Old Babylonian Legal Document*. S. 45-54.
 M. STOL, *An Old Babylonian Contract*. S. 55-56.
 D. HOMES - FREDERICQ, *Glyptique sur les tablettes araméens des Musée Royaux d'Art et d'Histoire*. S. 57-70.
 M. LAMBERT, *Tablette de Suse avec cachet du Golfe*. S. 71-72.
- Revue des Etudes Byzantines XXXIV (1976):
 A. BRYER, *Some Trapezuntine Monastic obits (1368 - 1563)*. S. 125-138.
 K. N. CIGGAAR, *Une description de Constantinople traduite par un pèlerin anglais*. S. 211-268.
 N. THIERRY, *Les plus anciennes représentations cappadociennes du costume épiscopal byzantin*. S. 325-332.
 C. JOLIVET, *Note sur église inédite de Cappadoce*. S. 333-342.
- Revue des Etudes Sud - Est Européennes XIV, 4 (1976).
- Revue Historique 520 (1976).
- Revue Hittite et Asiatique XXXI (1971):
 S. R. BIN - NUN, *The Offices of Gal Mesedi and Tuhkanti and in the Hittite Kingdom*. S. 5-26.
 A. ÜNAL, *Zum Status der "Augures" bei den Hethitern*. S. 27-56.
 H. C. MELCHERT, *Hittite haşsa - hanzaşsa-*. S. 57-70
 F. BADER, *Composés de dépendance en anatolien*. S. 71-82.
 E. LAROCHE, *Etudes de linguistique anatolienne, IV*, S. 83-100.
 Y. ARBEITMAN, *The Hittite Multifarious Brood of dhe-*. S. 101-110.
 A. R. BOMHARD, *Some Anatolian Etymologies*. S. 111-114
- Revue Roumaine d'Etudes Internationales X, 3, 4 (1976).
- Revue de Synthèse 83-84 (1976).
- Rivista degli Studi Orientali XLIX, 3-4 (1975); L, 1-2 (1976).
- Romania Pages of History 2-4 (1976).

Saeculum XXVII, 2-3 (1976).

Sanat Dünyamız 7-8 (1976); 9 (1977):

7 - S. TANSUĞ, *Türk Kadın Başlıkları*. S. 2-9.

S. K. YETKİN, *Türk İslam Plastik Sanatlarının Estetiği*. S. 10-13.

Z. AKALAY, *Klasik Türk Minyatür Resimlerinin Öncüleri*. S. 14-23.

R. ARIK, *Yozgat'ta Resimli bir Camii ve bir Ev*. S. 24-30.

M. BARAN, *İzmir Arkeoloji Müzesi*. S. 31-39.

M. Ö. ARIK, *Ölümsüz Sinan Sami Güner'in Fotoğraflarıyla*. S. 45-48.

8 - E. AKURGAL, *Kıyı Uygurlukları*. S. 2-13.

R. GÜNAY, *Safranbolu Evleri ve Koruma Gereği*. S. 14-21.

F. ÇAĞMAN, *XV. Yüzyıl Kağıt Oymacılık (Kaat'ı)*. S. 22-27.

W. B. DENNY, *İstanbul Rüstem Paşa Seramikleri*. S. 28-35.

N. BERK, *Çağdaş Sanatımızın Temsilcileri-2 (Cevat Dereli)*. S. 36-38.

9 - G. RENDA, *Topkapı Sarayı Müzesindeki Dört Manzaralı Yazı Çekmecesi*. S. 2-7.

N. BERKER, *Türk Mendil Kültürü*. S. 8-12.

M. AND, *Halk Danstlarımız İlk Kez Sahneye Çıktı*. S. 13-19.

S. TÜRKÖĞLU, *Yeni Efes Müzesi*. S. 20-25.

K. ÇİĞ, *Topkapı Sarayı Müzesinde Yeniden Düzenlenen Seksiyonlar*. S. 41-48.

Sanat Tarih ve Turizm Yıllığı 3 (1975); 4 (1976).

Slovenska Archeologia XXIV, 2 (1976).

Sovetskaya Tyurkologiya 4 (1974):

G. K. KULİYEV, *Comparative historical analysis of lexical semantic development of verba vidiendi in turkic languages of Oguz group*. S. 3-11.

SH. KHERTEK, *On phraseological parallels in some turkic and modern mongolian languages*. S. 12-24.

I. V. STEBLEVA, *Towards the problems of complex study of ancient turkic culture*. S. 25-30.

F. A. GANIYEV, *Towards the problem of compound words in the modern Tatar language*. S. 31-37.

N. MAMATOV, *On classification of compound words in the Uzbek language*. S. 38-45.

Studi Etruschi XLIV (1976).

Studi Magrebini VII (1975).

Studia Islamica XLII-XLIV (1975 - 1976):

XLII- R. G. JENNINGS, *The office of Vekil (wakil) in the 17th century Ottoman Sharia Courts*. S. 147-168.

Studia Turco - Hungarica II (1975); III (1976):

II- Gy. SZÉKELY, *La Hongrie et la Domination Ottomane (XVe - XVIIIe siècles)*.

III- L. FEKETE, *Buda and Pest under Turkish Rule*.

Studii și Cercetari de Istorie Veche și Arheologie XXVII, 4 (1976).

Südosteuropa Mitteilungen XVII, 1 (1977).

Szazadok CIX, 5-6 (1975); CX, 1-4 (1976).

Tarih Dergisi XXX (1976):

Ş. TEKİNDAĞ, *Kaybettiğimiz bir değer Cengiz Orhonlu*. S. 1-8.

C. ORHONLU, *Tarih Kaynaklarında Hollanda'ya ait bilgiler*. S. 9-22.

- F. İSMAIL, *1807'de Rusların ve İngilizlerin Osmanlılarla yeniden münâsebet kurma teşebbüsleri*. S. 23-38
 O. Ş. GÖKYAY, *Aşık Çelebi Tezkiresi*. S. 39-48
 İ. MİROĞLU, *Tevarih-i Cedid-i Mir'at-ı Cihan adlı eserin müellifine dair*. S. 49-54.
 S. İLGÜREL, *Menâsik-i Mesâlik*. S. 55-72.
 Ş. TEKİNDAG, *Fatih Devrinde Osmanlı Memluklu münasebetleri*. S. 73-98.
 Y. HALLAÇOĞLU, *Şer'iyye sicillerinin toplu kataloğuna doğru (Adana Şer'iyye sicilleri)*. S. 99-108
 H. D. YILDIZ, *Azerbeycan'da hüküm sürmüş bir Türk hanedanı Sâc Oğulları*. S. 109-118.
 A. AKARCA, *Çanakkale'de Kara Menderes çevresindeki eski köy yerleşmeleri*. S. 119-134.
 M. M. AKTEPE, *İzmir suları, çeşme ve sebilleri ile şadırvanları hakkında bir araştırma*. S. 135-200

Tarih - Felsefe - Hukuk 4 (1976).

Tel Aviv III, 1-3 (1976):

M. KOCHAVİ, *Professor Yohanan Aharoni - in Memoiam*. S. 2-4.

The Toyoshi - Kenkyu XXXV, 2 (1976).

Törtenelemi Szemle 3, 4 (1976).

Transactions of the International Conference of Orientalists in Japan XXI (1976).

Türk Arkeoloji Dergisi XXIII, 2 (1976):

- M. AKOK, *Kayseri Şehri Tarihi İç Kalesi*. S. 5-38.
 J. - L. BORDAZ, *Erbaba Excavations, 1974*. S. 39-44.
 A. ERZEN, *Çavuştepe kazısı 1974 Çalışmaları*. S. 45-47.
 A. ERZEN, *Van Kalesi Kazısı 1974 Çalışmaları*. S. 49-52.
 R. FLEISCHER, *Untersuchungen in Sagalossos 1974*. S. 53-55.
 A. PASİNLİ, *Elaea'dan gelen Kabartmalı bir Pithos*. S. 57-66.
 L. POLACCO, *Topaklı-1974 Field Expedition Excavation*. S. 67-78.
 W. RADT, *Pergamon Vorbericht 1974*. S. 79-95
 H. - G. SEVERIN, *Bericht der Forschungen im Alacadağ 1974*. S. 97-99.
 O. A. TAŞYÜREK, *Adana Bölge ve Gaziantep Müzesindeki Urartu Heykelcik ve Madeni Kabları*. S. 101-115.
 D. TOKGÖZ, *Şükranlı Nekropol Kazısı - 1974*. S. 117-142.
 H. VETTERS, *Bericht über die Ausgrabungen in den Jahren 1973 - 1974*. S. 143-165.
 M. YENİM, *İzmir Müzesindeki Mesafe Taşları*. S. 167-172.

Türk Dili 305-307 (1977):

- 305- Ömer Asım Aksoy üzerine.
 H. EREN, *Prof. Németh'in Ölümü*. S. 210.
 A. DILAÇAR, *Konono'un 70. yılı*. S. 211.
 307 - S. M. KEMAL, *Başvekâlete*. s. 309.

Türk Etnografya Dergisi XV (1976):

- M. AKOK, *Konya Beyşehir Esrefoğlu Camii ve Türbesi*. S. 5-34.
 O. AKSOY, *Şifa Tasları*. S. 35-54.
 M. ÇAYIRDAĞ, *Kayseri Ulu Cami Ahşap Minberi*. S. 55-64.
 M. GÜRDAL, *Antalya Yürükleri*. S. 65-72.
 A. KOLSUK, *Osmanlı Devri Çini Kandilleri*. S. 73-91.
 N. TAN, *Taşıtl Folklor ve Etnografyasına dair bir Araştırma*. S. 93-100.

- M. TOSUNBAŞ, *Adana Bölge Müzesindeki Yöresel Av Aletleri*. S. 101-104.
 K. TOYGAR, *Folklor Arşivi nasıl kurulabilir*. S. 105-116.
 M. Ş. ÜLKÜTAŞIR, *Sinop'ta Selçuklular zamanına ait iki Tarihi Eser*. S. 117-124.
 E. YENER, *Ankara Erkek Kıyafetleri*. S. 125-135.
 E. YENER, *Ankara Kadın Kıyafetleri*. S. 137-150.

Türk Kültürü Araştırmaları XV, 1-2 (1976):

- N. GÖYÜNÇ, *Cengiz Orhonlu, Hayatı-Eserleri-Şahsiyeti*. S. 7-32.
 A. İNAN, *Milli Destanlar üzerine İncelemeler ve Araştırmalar*. S. 33-38.
 N. NİRUN, *Ziya Gökalp'e göre Şahsiyetin Teşekkülü ve Tekümü*. S. 39-76.
 I. LAUDE - CIRTAUTAS, *Son Elli Yılda Edebi Özbekçinin Gelişmesi üzerine*. S. 77-92.
 Ö. MERT, *Buhara Emirliği Elçisi Muhammed Parsa Efendi'nin İstanbul'daki Diplomatik Faaliyetleri (1867 - 1869)*. S. 93-120.
 T. REYHANLI, *Osmanlı Mimarisinde İmaret: Külliye Üzerine Nottlar*. S. 121-142.
 H. Z. KOŞAY, *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Devirlerinde Kazılar Tarihine Bir Bakış*. S. 143-166.
 S. ELÇİN, *Dâstân-ı Kısâ-ı Şad ile Gam-Ferühdil ile Mehmed Bey'in Hikayesi*. S. 167-202.
 V. ÇABUK, *Osmanlı Padişahlarının Manzum Tarihçesi*. S. 203-226.
 A. GÜZEL, *Ord. Prof. Dr. Herbert W. Duda*. S. 227-252.
 B. KODAJAN, *II. Abdulhamid ve Aşiret Mektebi*. S. 253-268.
 C. ORHONLU, *Osmanlı İmparatorluğun'da Aşiretlerin İskâm*. S. 269-288.
 G. I. CONSTANTIN, *Démétre Cantemir Et Nasr Ed'Din Khodja*. S. 289-310.
 E. TRYJARSKI, *Les Termes Relatifs Aux Jeux De Cartes Dans Le Monde Turc*. S. 311-326.

Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni XXV, 1-4 (1976):

- M. GÜNDÜZ: *İslamda İlk Ansiklopediler*. S. 5-36.
 İ. BINARK, *Kıtapçılık Tarihi üzerine notlar: Batıda Çeşitli Devirlerde Kitap Ticareti*. S. 167-174.
 Ö. SOYSAL, *XIX ve XX. Yüzyıllar Osmanlı Siyasal, Yaşamı'nın Kütüphane Kurumu'nu Etkileyen iki Olgusu*. S. 250-261.

Türkiye Bibliyografyası III-IV (1975); 1 (1976).

Türkiye Makaleler Bibliyografyası, Yıllık Yazar Adları Dizini (1975); 1 (1976).

Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni 334, 335 (1976):

- 334 - O. ALPÖZEN, *Bodrum Su Altı Müzesi*. S. 2-5.
 A. ERZEN, *Enez Araştırmaları ve Kazıları*. S. 6-12.
 B. YALMAN, *Bird Paradise*. S. 21-24.
 V. DONBAZ, *Hunting Through Ages*. S. 25-27.
 W. SPERCO, *La Princesse Cristina di Belgiojoso en Anatolie*. S. 28-31.
 S. KESİLİ, *Das Grüne Mausoleum in Bursa*. S. 32-33.
 Ç. GÜLERSOY, *Théophile Gautier*. S. 34-40.
 335 - H. DİKER, *GÖYNÜK*. S. 3-6.
 E. - E. YÜCEL, *Anadoluhisari*. S. 7-15.
 L. ÖZGÜNAYDIN, *Kapı Tokmakları*. S. 19-20.
 M. DE CARCARADEC, *L'Apogée de la Céramique Architecturale Ottomane*. S. 21-27.
 Ç. GÜLERSOY, *Les Grands Voyageurs d'Orient Théophile Gautier*. S. 34-39.

Ugarit - Forschungen 4-5, 7 (1972 - 1975).

Ulster Journal of Archaeology XXXVIII (1975).

Varlık 320-331 (1976); 332-333 (1977).

Vestnik Drevni Istorii 1-4 (1976):

2- M. A. KOROSTOVIŠEV, *The Work of the Ancient Oriental Department of the Institute of Oriental Studies*. S. 12-17.

İ. T. KRUKLIKOVA, *The Work of the Ancient Archaeology Sector of the Archaeological Institute*. S. 23-27.

G. A. MELIKIŠVILI, *On the Meaning of a Common Formula in Urartian Inscriptions*. S. 40-46.

Voprosia Istorii 1-3 (1977).

Die Welt des Orients IX, 1 (1977):

J. BAUER, *Altsumerische Beiträge (7-9)*. S. 1-9.

M. E. COHEN, *The Lu-Ninurta Letters*. S. 10-13.

B. K. İSMAİL - M. MÜLLER, *Einige bemerkenswerte Urkunden aus Tell al-Fahhar zur altmesopotamischen Rechts-, Sozial und Wirtschaftsgeschichte*. S. 14-34.

R. ZADOK, *Historical and Onomastic Notes*. S. 35-56.

P. HÖFFKEN, *Heilszeitherschererwartung im babylonischen Raum*. S. 57-71.

R. HAASE, *Der Inzest in den sog. hethitischen Gesetzen*. S. 72-76.

Wiadomości Archeologiczne XL, 1 (1975).

Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes LXVIII (1976):

D. BOJANIĆ - LUKAČ, *De la nature et de l'origine de l'ispendje*. S. 9-30.

V. L. MENAGE, *An Ottoman Manual of Provincial Correspondence*. S. 31-46.

S. SKILLITER, *The Sultan's Messenger, Gabriel Defrens: An Ottoman Master - Spy of the Sixteenth Century*. S. 47-60.

J. R. WALSH, *The Revold of Alqaş Mirza*. S. 61-78.

C. WILCKE, *Nin-me-šar-ra Probleme der Interpretation*. S. 79-92.

H. HIRSCH, *Vom Sinn und der Bedeutung der Assyriologie*. S. 93-104.

E. BLEIBTREU, *Mesopotamische Rollsiegel und Sasanidische Stempelsiegel im Joanneum, Graz*. S. 105-130.

H. J. THIEL, *Bemerkungen zur Phonologie des Hattischen*. S. 143-170.

Wissenschaftliche Mitteilungen des Bosnisch-Herzegowinischen Landesmuseums XI, Heft B(1976):

A. S. ALIĆIĆ, *Listica under Turkish Rule in the 15th and 16th Centuries*. S. 33 - 48

The Yale Review LXVI, 2 (1977).

Zeitschrift für Assyriologie LXVI, 3 (1977):

W. VON SODEN, *Ernst Weidner 7. 19. 1891 - 8. 2. 1976*. S. 153-155.

D. O. EDZARD, *Fara und Abu Šalābūh. Die "Wirtschaftstexte"*. S. 156-195.

CL. WILCKE, *Assyrische Testamente*. S. 196-233.

H. HUNGER, *Astrologische Wettervorhersagen*. S. 234-260.

W. FARBER, *'Grosspförtner Nedu' und ein Problem neubabylonischer Schreibertradition*. S. 261-275.

R. BORGER, *Geographisches und Topographisches*. S. 276-279.

Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft CXXVII, 1 (1977):

W. EILERS, *Henrik Samuel Nyberg (1889 - 1974)*. S. 1-5

K. S. KOLTA, *Murad Kamil (1907 - 1975)*. S. 6-7.

G. ENDRESS, *Richard Walzer (1900 - 1975)*. S. 8-14.

Zeitschrift für Geschichtswissenschaft XXIV, 11-12 (1976); XXV, 1-2 (1977).

Zeitschrift für Kulturausch XXVI, 4 (1976); XXVII, 1 (1977).

Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik XXII-XXIII (1976)'; XXIV (1977):

XXII (1976):

H. ENGELMANN, *Zum Archivwesen von Ephesos*. S. 84.

Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte XXXIII, 4 (1976).

Zentralblatt 1 (1976).

Zion XLI, 3-4 (1976).

BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

ABONE VE SATIŞ ŞARTLARI

Sayı : 200 lira (Yabancı memleketler için 16 dolar)

Yıllık abonesi : 800 lira (Yabancı memleketler için 64 dolar)

Belleten ve Türk Tarih Kurumu yayınlarının satış işleri için :

Ankara'da : TÜRK TARİH KURUMU'na,
Kızılay, Kocabeyoğlu Pasajı 67/68'de TURHAN KİTAPEVİ'ne

İstanbul'da : Ankara caddesinde, İNKİLÂP, ANIL Kitapevlerine,
Bayazıt, Sahaflarda ELİF Kitapevine,

Yazı ve abone işleri için :

Ankara'da TÜRK TARİH KURUMU'na müracaat edilmelidir.

BELLE TEN

PUBLICATION TRIMESTRIELLE

CONDITIONS D'ABONNEMENT ET DE VENTE

Le Numéro : 200 Livres Turques (pour l'Étranger 16 Dollars)

L' Abonnement annuel : 800 Livres Turques (pour l'Étranger 64 Dollars)

**Pour l'achat de Belleten et des Publications de la Société d'Histoire
Turque, s'adresser :**

à *Ankara* :

TÜRK TARİH KURUMU,
TURHAN KİTAPEVİ : Kızılay, Kocabeyoğlu Pasajı 67/68.

à *İstanbul* :

İNKİLÂP et ANIL Kitapevi, Ankara Caddesi,
ELİF Kitapevi à Sahaflar, Bayazıt,

**Pour la correspondance et l'abonnement, au
TÜRK TARİH KURUMU (Société Turque d'Histoire), Ankara.**

Propriétaire : LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Directeur responsable : ULUĞ İĞDEMİR

TABLE DES MATIÈRES

Articles, Etudes :	<u>Page</u>
KINAL, PROF. DR., FÜRÜZAN: Liste des Rois de Khorsabad et Chronologie (en turc)	171
TAŞYÜREK, DR. ORHAN AYTUĞ: Spécimens de Plaques d'Offrande de Giyimli (Hirkanis) (en turc, 48 fig.)	201
—————: Traduction anglaise de l'article susmentionné	221
YÜCEL, PROF. DR. YAŞAR: Recherches sur l'Histoire de Timour (en turc) ...	238
 Bibliographie :	
ERZEN, PROF. DR. AFİF: Prof. Dr. Andreas Alföldi, <i>Die Struktur des voretrüskischen Römerstaates. = La structure de l'Etat Romain antéétrusque</i>	301
EYİCE, PROF. DR. SEMAVİ: André Guillou; <i>La Civilisation Byzantine</i>	305
Livres et Périodiques reçus à la Bibliothèque de la Société Turque d'Histoire durant le premier semestre de 1977	319

Sur la couverture : Matrice en pierre représentant l'image d'un dieu. XVIIIe
s. av. J. C., découverte à Kaniş - Kültepe.

BELLETEN

PÉRIODIQUE TRIMESTRIEL

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome : XLII

No. : 166

Avril 1978

ANKARA — IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

1 9 7 8